

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

U. G.

✓
1467

1999

Ա.Ե
1467

ՀԻՐՎԱՆՋԱԴԻ

ԶՈՒՐ ՅՈՅՍԵՐ

Վ Ի Վ

(Արտատպած պատկերազարդ «Արձագանքից»):

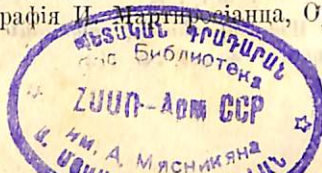
Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ

Յովհաննէս Մարտիրոսեանցի տպարան
ՅՐԵՒԵՆ ՓՈՂՈՑ, № 1/2

Перепечатано из иллюст. журнала „Ардаганкъ“

Дозволено Цензурою, Тифлисъ, 6 марта 1890 года.

Типографія И. Мартинишвили, Орб. ул. д. № 1—2.

ՀՈՒՐ ՅՈՅՍԵՐ

Վ Է Պ

I

Թիֆլիզի ժողովարանի ամարացին բնակարանում ընտանեկան երեկոյթ էր: Ուղիղ տասը ժամին, երբ այդին կիսով չափ լցուել էր երկու սեռի հանդիսականներով, ընդարձակ ձեմելիի ծալրում երևեցաւ ամբողջ քաղաքին յայտնի Միքայէլ հալաբեանը:

Նախ քան առաջ գալը, նա քանի մի վալրկեան կանգնեց դալար պատատուկով վարադուրված վանդակապատի մօտ, կուրծքը դուրս ցցեց, նայեց զբօսնող հասարակութեանը: Յետոյ նա աջ ձեռով ուղղեց սպիտակ մետաքսեայ փողկապը, որի վրայ պսպրում էր աղամանդեայ խոշոր գնդասեղը, հարթեց ձիւնի պէս ճերմակ ժիլետը, որի վրայ փայլում էր ոսկէ ժամացոյցի բարակ ոսկէ շղթան, շփեց à la Բուլանժէ խուզած միրուքը և, գլուխը բարձր պահած,

ճանր, հանդարտ և, կարճես, ակամայ քաջերով առաջ ընթացաւ:

Նա հասաւ այգու միակ աւազանին, ուր ուղիղ գծով դէպի վեր խփող շատրուանից, մանր անձրևի պէս, թափվում էր յստակ ջուրը: Նա կանգնեց, մտիկ արաւ շատրուանին, մտիկ արաւ ջրի շողափայլ շիղերին, աւազանի մէջ սև ստուերների նման լող տուող ձկներին, զբլուխը թախծութեամբ շարժեց և երեսը յետ դարձրեց: Երբեմն նա աջ կամ ձախ ուսի վրայով նայում էր անցողւարձողներին և պատասխանում իւր ծանօթների բարևներին, հազիւ արժանի համարելով շարժել իւր սևադոյն, ամուր գլխարկի եզրը:

Նա նոյն ակամայ քաջերով անցաւ և մտաւ ժողովարանի ուսուցչան:

Երեկոյթը հետզհետէ այստեղ էր կենտրոնանում: Զուտով պիտի սկսէին եւրոպական պարերը, առ ժամանակ նուազում էին ասիական երաժիշտները: Մի սպայ դէս ու դէն վազվզելով, պարողներ էր հաւաքում: Օրիորդների մի մասը կավալերներ պրաւել էր, շատերը դեռ սպասում էին: Երեկոյթը վերջինն էր ամառուայ շրջանում, շուտով ժողովարանը պիտի տեղափոխվէր ձմերային բնակարան. պէտք էր վեր-

ջին անգամ եռանդով պարել, զուարճանալ: Մայրերը շարէշար նստած էին դահլճի աջ ու ձախ կողմերում և զգաստ աչքերով դիտում էին աղջկերանց, ստէպ ստէպ ուղղելով իրանց «թասակրաւը», այսինքն զլսի ապարօշները: Ամեն մէկը յենուած էր իւր փակ հովանիի կոթի վրայ, ինչպէս սովորաբար յենվում է ցուպի վրայ իւր դառնուկներին արթուն աչքով հսկող հովիւր:

Հալաբեանը կանգնած էր արևելեան երաժշտութեան սիրահարների շարքում: Նուազվում էր այն եղանակը և երգվում էր այն երգը, որ յատուկ սիրում էր Հալաբեանը: Այս առանձին պատիւը նա վայելում էր իբրև ժողովարանի իննը վերակացուներից մէկը և, որ գլխաւորն է, իբրև հարուստ, ամուրի, առատաձեռն հալաբեանը:

Նւ որքան ոգևորված էր թուրք երգիչը: Նրա սաթի պէս սև աչքերը կարմրել էին, պսպղում էին, ինչպէս վառված ածուխի կտորներ և կոկորդաչին ոչժի ծալրացել լարվելուց վզի երակները կապտել էին, ուռել և դուրս ցցուել: Աւարտելով պարսիկ բանաստեղծի խօսքը մերթ մեղմ, մերթ դիլ և առաձգական կկլլոցով, նա քանի մի ականթարթ լուռ

էր, շունչը խանգարվում էր, կուրծքը ուժգին բարձրանում էր և նիհար կոկորդի չոր ոսկորը դողդողում: Նա գլուխը դահլիճէի ետեւից վեր էր ցցում, լայն բաց արած թոքերը լցնում էր դահլիճի ծանր, սղմուած օդով և ձայնը աւելի բարձրացնում: Քէմանի և թառի լարերի հընչիւնները ներդաշնակ հետեւում էին նրա քմածին ձայնի անկանոն ելեւջներին:

— Ա՛խերիմ, ա՛խերիմ, — սովորաբար ասում էր Հալաբեանը, խրախուսելով մերթ երգչին մերթ նուագողներին:

Բայց այս անգամ նա իւր դովասանքը չ'արտասանեց, մի քանի վայրկեան լսեց երգչին, ապա քաջերը ուղղեց դահլիճի խորքը, մի փոքրիկ սանդուխով բարձրացաւ վերեւ, դէպի աջ:

Այստեղ թղթասէրները, չորս-չորս հոգի նըստած կանանց սեղանների շուրջը, խաղում էին, խորասուզված իրանց զբաղմունքի մէջ, ինչպէս օրուայ առևտուրը երեկոյեան համարակալի վրայ գումարող վաճառականներ: Զատերը նրանցից լուռ էին, չէին նայում իրարու երեսին: Երբեմն միայն հատ հատ անհասկանալի բառեր էին արտասանում և, քաղցած դաշլերի նման, խոշոր հայեացքներ ձգում մէկմէկու ձեռների վրայ: Արծես, այդ մարդիկ ան-

հաշտ թշնամիներ էին, չար ճակատագրի կամքով ասպարէզ էին դուրս եկել իրարուց վրէժ առնելու: Գրեթէ ամեն մի սեղանի մօտ կանգնած կամ նստած էին հետաքրքիր չէզոքներ, մարդիկ, որ միշտ սիրում են ուրիշների բաղդի ընթացքին հետեւել, գուցէ սեպհականը չունենալու պատճառով:

Հալաբեանը մօտեցաւ այդ սեղաններից մէկին, աջ ձեռը դրեց չորս խաղացողներից մէկի ուսին, ձախը դրեց միւսի ուսին: Առաջինը հաստ ու սևամորթ պարանոցով, ճարպալի աչքերով, կոշտ շրթունքով, սև աչքունքով, ցցուած փորով երեսուն ու հինգամեայ գուարձասէր Ախշարումեանն էր: Երկրորդը իշխանատոհմ Սրաֆիօն Սահարունին էր — ժողովարանի ուղն ու ծուծը կազմող վերակացուներից մէկը: Մի՛մաքուր հաղնուած ջենտլմեն, կարճ միտուքով ու մազերով, կարմրադէմ, աչքերի տակի կաշին կուչկուչված: Քինթը արծուանման, շրթունքը ջրալի, վարդագոյն, աւելի դէր քան նիհար մօտ յիսուն տարեկան մի տղամարդ, որի դէմքի վրայ վաղուց շուայ, անկանոն կեանքը դրոշմել էր իւր անջնջելի հետքը:

— Ուշացել ես, — ասաց իշխատոհմ Սահարունին իւր խուլ, խալված ձայնով, — վեր կենամ:

—Այսօր խաղալու ցանկութիւն չունիմ,—
պատասխանեց Հալաբեանը և ձեռները վերցրեց
բարեկամների ուսերից։

—Մօսիօ Վախվախեան,—դարձաւ նա յան-
կարծ իշխանի կողքին կանգնած մի մարդու,
որ չէր մասնակցում թղթախաղին։

Մօսիօ Վախվախեանը, որ քառասուն տարե-
կան մի տղամարդ էր, մաքուր սափրած երեսով,
լիք-լիք թշերով, արդէն գդակը վերցրած սպա-
սում էր Հալաբեանի ուշադրութեանը, կէս-բա-
րեկամական և կէս-շողոքորդ մի ժպիտ երեսին։

Ինչպէս է պարոնիս ամենաթանկագին
առողջութիւնը, — մէջքից խոնարհ թեք-
վելով, կրկնեց նա մի և նոյն հարցը մի քանի
տարբեր խօսքերով և, բաւարար պատասխան
ստանալով, շարունակեց։—Ջատ ուրախ եմ, հի-
մաջ նորին պաշտօնափառութիւնը ձեր մասին
էր հարցնում, ասացի, երեւի, կը գալ։

—Ինչո՞ւ տխուր ես,—հարցրեց Ախշարումեա-
նը, նայելով Հալաբեանի երեսին։

—Ես... տխուր չեմ... պատասխանեց Հալա-
բեանը, տատանվելով.—մօսիօ Վախվախեան,
գնանք այդի։

Մօսիօ Վախվախեանը ուրախ ուրախ հետե-
ւեց նրան և դուրս եկաւ ճեմելիի վրայ։ Նա,

անդադար պտոյտ պտոյտ անելով Հալաբեանի
շուրջը, մերթ անցնում էր աջ մերթ ձախ կողմ,
ինչպէս չարմար էր վերջինին։

—Այն էլ լսած կը լինէք, որ Ամբակումովը
մեռել է ու ազգին երկու քսան թուման, եր-
կու շահի ու վեց կոպէկ է թողել,—խօսեց
մօսիօ Վախվախեանը, Հալաբեանին զուարճա-
ցելու նպատակով,—կտակել է, որ այդ փողով
երեք ուսումնարան բաց անեն ու տասներկու
ստիպենդիանոտ պահեն ազգի պաշտօնութեան
համար։

Եւ նա մի քաջ առաջ գնալով, երեսը մի
կողմ դարձրեց, քնթի տակ ծաղրեց ու հաչո-
յեց հանգուցեալին։

—Հին հէքիաթ ես ասում, մօսիօ Վախվա-
խեան,—ասաց Հալաբեանը,—ես քեզ ասել եմ,
որ միշտ նոր նոր լուրեր պատմես ինձ։

—Այ նոր լուր, ըհը՛մ, այն կողմ մտիկ արէք։

Եւ այս ասելով, մօսիօ Վախվախեանը ցոյց
տուեց մի զեղեցկադէմ շիկահեր կնոջ, որ մի
տղեղ կնոջ թեւից բռնած գալիս էր դէմ ու դէմ։

—Այդ էլ թող,—նկատեց Հալաբեանը, ուշա-
գրութիւն չը դարձնելով զեղեցկադէմ կնոջ վը-
րայ։—Եթէ կարող ես, զուարճացրու ինձ, մօ-
սիօ Վախվախեան, ես տխուր եմ։

— Տխուր, — կրկնեց մօսիօ Վալսփախեանը զարմացած, — դուք որ տխուր էք, էս պիտի ուրախ լինեմ։ Այ, այսպէս է աշխարհիս բանը։ **Ձեր** ինչն է պակաս, ասէք տեսնեմ, փող, խելք, առողջութիւն, ազատ ապրուստ, **դո՛ւք** էլ էք տխրում։ Բաս վա՛յ ինձ նմաններին, — աւելացրեց նա, խորին հառաչելով։

— Դու ամենաբաղդաւոր մարդն ես։

— Ե՛ս...։

— Բաղդաւոր ես, որ հոգս ու ցաւ չունես։ **Յետ** գնանք. այս մարդկանց երեսը հազար անգամ տեսել եմ և ձանձրացել։

Նրանք մտան դահլիճ։ Եւրոպական պարերը առ ժամանակ ընդհատվել էին։ Խուռն բազմութիւնը կազմել էր մի փոքրիկ շրջան, ուր ցանկացողները պիտի ասիական պարեր պարէին։

Երաժիշտները նուագում էին, թմբկահարը բարակ ձողերով ուժգին զարկում էր թմբուկի չորացած կաշուին, երգիչը — դահլիճին, հանդիսականները ծափահարում էին, ասպարիզում պարող չը կար։

Յանկարծ խորոխտ քաչելով մէջ մտաւ մի բարձրահասակ, գեղեցիկ կերպարանքով վրացի երիտասարդ իշխանագն իւր ազգային մետաքսեայ բազմերանգ հագուստով։ Դա յայտնի էր

Թիֆլզում իբրև ամենալաւ պարիչ։ Ծափերը աւելի սաստկացան։ Իշխանագնը իւր, նուրբ մետաքսից կարած, ծալքերը սուր և կրուկները բարձր մաշիկները դահլճի ողորկ չատակին քրտելով, սահեց առաջ։ Ամբոխը չետ ու չետ քաշուեց, ասպարէզը լայնացաւ։ Իշխանագնը մի պտույտ դորձեց, մօտեցաւ, մէջքից թեքվեց և մորթէ կարճիկ գդակը ձեռին բռնած, զլուխ տուեց մի հաչ օրիորդի։

— Բրաւօ, բրաւօ, — դուչեցին միաբերան այս ու այն կողմից, որոնց թւում ամենից բարձր մօսիօ Վալսփախեանը։

Օրիորդը գլխով բացասական նշան արաւ։ Յանկանում էր նա պարել, պէտք է խնդրէին, և ինդրեցին, այսինքն մի քանի չափահաս տեղացի կանաչք բոթեցին նրան և ուժով ներս մղեցին։

Քանի մի վաչրկեան իշխանագնը և օրիորդը յուշիկ քաչելով պտտեցին այս կողմ, այն կողմ, առաջ եկան, չետ քաշվեցին, շուռ եկան դէպի չետ, և սկսուեց Դադստանի պարերից մէկը։ Մի պար, որ այնքան վաչրենի է թւում եւրոպացուն և անքան շարժում, գորդում է ասիական մարդու սրտի զգացուն թելերը։

Մի պար, ուր զգացվում է կրակոտ լեռնա-

կանի արեան ուժգնութիւնը, սրտի կատաղի զարկը, հոգու անվեհերութիւնը, զգացումների սաստկութիւնը:

— Տա՛շ, տա՛շ, տա՛շ, — գոչում էին հանդիսականները:

Տա՛շ, տա՛շ, տա՛շ, — գոչում էր մօտիւ Վալսփախեանը, ոգևորված ծափահարելով:

ձնորհալի թեւերը մեղմիկ և քնքշաբար շարժելով, երբեմն աջ, երբեմն ձախ ձեռք կողքին դնելով, գլուխը հեզաբար ուսին թեքած, օրիորդը լողում էր շեղաձև, ինչպէս մի թեթև մակույկ անդորր ծովի մակերևոյթի վրայ: Նրա ետեւից, մէջքը սակաւ ինչ կորացրած, աչքերը վառ, սլանում էր իշխանագնը, որպէս մի թեւատարած բազէ, որ ձգտում էր իւր մազիլներով որսալ անմեղ թռչնիկին:

Դահլիճը թնդում էր, դէմքերը ուրախ ուրախ փալցում էին, ամբողջ խոնվում էր առաջ ու առաջ, շրջանը հետզհետէ սղմվում էր, թրմբուկի ձայնը աւելի ու աւելի սաստկանում էր: Յանկարձ օրիորդը կանգնեց, ձեռները ցած գցեց, իշխանագնը սկսեց նրա դէմ կատաղի պտոյտներ գործել: Մի կէտի վրայ, նա կրունկները ուժգին թափով զարկում էր չատակին, ցցվում էր ոտների մատների վրայ, քաշանում

էր, բարձրանում, ժպտում էր օրիորդի երեսին և մի կրակոտ շարժում գործելով, կրկին սկսում էր շրջաններ անել, որպէս մի մանկական պտուտակ:

— Դու՛ք հաւանում է՞ք այդ աղջկայ պարելը, — լսեց հալաբեանը, որ ամբոխից քիչ հեռու մօտիւ Վալսփախեանի հետ կանդնած, անորոշ հայեացքով նայում էր պարողներին:

Նա յետ մտիկ արաւ, և երես առ երես հանդիպեց իւր ծանօթ տիկին Սօփիօ և օրիորդ Նատալիա Սաղափեաններին:

Նա գգակը վերցնելով, սեղմեց տիկնոջ և նրա աղջկայ ձեռք:

— Ատելով ատում եմ հալաբարցիներին, — նկատեց օրիորդը, արհամարհանքով ժպտալով, մէջ են ընկնում պարելու, այն էլ ուն, իշխան Մարգուլաձէի հետ: Ա՛խ, ինչ գեղեցիկ տղամարդ է, ես սիրահարվեցի բոլորովին: Այստեղ տօթ է, մամա, գնանք այգի, — դարձաւ նա իւր մօրը և, բռնելով վերջինի թեւից, շարունակեց խօսել հալաբեանի հետ:

Մօտիւ Վալսփախեանը, հեռուից բարևելով, չը համարձակվեց մօտենալ և ակամայ հեռացաւ հալաբեանից: Ամուրին խուռն բազմութեան միջով հետևեց իւր ծանօթ դամբին և կրկին դուրս եկաւ նրանց հետ այգի:

Տիկին Սօփիօն նիհար, դէմքի մանր գծերով, միջահասակ, եռանդուն բերանով, ալեխառն մազերով յիսուն տարեկան մի կին էր տեղական հագուստով։ Նրա քաղցուածքը, ծանր շարժուածքը, արհամարհական հայեացքը արտայայտում էին մի անընկճուելի գոռոզութիւն։ Նոյն գոռոզութիւնն երևում էր և նրա դստեր, Նատալիայի, դէմքի վրայ, միայն աւելի մեղմ, շնորհիւ երիտասարդ տարիների։ Այդ միջին հասակով, բարակ կազմուածքով, մօտ քսան և ութ տարեկան աղջիկը իւր մօր համապատկերն էր ներկայացնում։ Աչքերը փոքրիկ, կապուտակ, շրթունքը սեղմուած, քինթը ուղղադիճ, սրածայր, ճակատը տափարակ, սև սև խիտ յօնքերը քնթի արմատի մօտ միախառնուած, կարմրախաչտ այտերը նիհար, ծնօտը փոքր ինչ դուրս ցցուած, մազերը ագուաւի փետուրի պէս սիւփ-սև—ահա Նատալիայի կերպարանքը։ Կորսէի մէջ ամուր սեղմուած մէջքը աչնչափ բարակ էր, որ, կարծես, կարելի էր երկու ձեռի մատների ծայրերով գօտեւորել նրան։ Մուգ-կարմրագոյն հագուստը ծայրէ ի ծայր սքօղուած էր նուրբ ծաղկանկար մետաքսեայ հիւսուածքով։ Մորենագոյն թաւշեայ ուսնոցակը, թեւաւորելով կռները մինչև արմուկները,

ծածկում էր նրա թիկունքը և կրծքի մի մասը։ Ահագին սպիտակ փետուրով զարդարած բացդեղնագաշն գլխարկի լաշն եզրը, աչ կողմից դէպի վեր ծռուած, տեսանելի էր կացուցանում նրա գլխի մի մասը, նեղ ճակատը և հարթ ու տափարակ քոնքը։

— Զատերը ինձ նախատում են, թէ ինչու շատ քիչ եմ գալիս ժողովարան,— խօսում էր նա հալաբեանի հետ, — ասացէք խնդրեմ, ինչ կաչ այստեղ։ Նայեցէք այս մէկի հագուստին, նայեցէք այն միւսի գնացքին և, վերջապէս, այդ դէմքերը... Ֆի... փիսոս չէ՞ «Կրուժօկի» հասարակութիւնը։

— Դիւի քարվանսարի բազազների աղջկերքն են ու կնիկները,— չարեց տիկին Սօփիօն, շրթունքը արհամարհանքով ծռելով։

— Ափսոս Մարօն այստեղ չի,— շարունակեց Նատալիան,— որ այդ անյաչտ երիտասարդներից մէկի հետ երկար ու բարակ խօսէր։

Նա ցոյց տուեց մի խումբ համալսարանական ուսանողների, որ նստած էին ճեմելիի նստարաններից մէկի վրայ։

Մարօ անունը, կարծես, սթափեցրեց Հալաբեանին, որ մինչև այդ վայրկեան լուռ լսում էր մօր և դստեր պարսաւանքը հանդիսականներին։

—Օրիորդ Մարիամը,—ասաց նա հատաբեր-
քոված,—երբ կը գայ:

—Ո՛վ գիտէ, նա Դիլիջանը խիստ է հաւա-
նել, կը գա՛յ շուտով, թէ՛ չէ,—սպտասխանեց
Նատալիան, ըստ երևոյթիւն, ակամայ:

—Ինչո՞ւ համար էիք հարցնում,—հարցրեց
տիկին Սօփիօն Հալաբեանին:

—Հէնց այնպէս,—պատասխանեց Հալաբեա-
նը, տեսնելով, որ իւր հարցը դիւր չեկաւ ոչ
օրիորդին ոչ տիկնոջը:

Նրանք կրկին վերադարձան ռօտօնդա, և
այստեղ Հալաբեանը, ներում խնդրելով տիկնո-
ջից և օրիորդից, հեռացաւ: Նա մօտեցաւ մի
վաճառականի, մի քանի վաճրկեան խօսեց, յե-
տոյ մօտեցաւ մի իրաւաբանի, յետոյ մի բժշկի:
Ոչ ոքի հետ նա երկար չէր խօսում: Առ հա-
սարակ նրա տրամադրութիւնը սովորականը
չէր:

—Ի՛նչ տխուր է այս երեկոյ,—ասաց նա,
թախճութեամբ լի հայեացքով նայելով զբօսնող
բազմութեանը:

Տասն ու վեց տարի էր, որ Հալաբեանը
այցելում էր այդ ժողովարանը, և այդ երկար
տարիների ընթացքում հասարակական զուար-
ճարանը քառասուն ու երեքամեայ ամուրիի

համար դարձել էր մի տեսակ ընտանիք: Այս-
տեղ էր նա, ցերեկուայ աշխատանքից յետոյ,
երեկոները հանգստութիւն վայելում: Գալիս
էր մի և նոյն ժամին, գնում էր մի և նոյն
ժամին: Չմեռը ժողովարանի տան պաշտօն լու-
սաւորված ընդարձակ սենեակները, ամառը նրա
աչգու միակ ձմեռին, միևնոյն հասարակու-
թիւնը, կանանց սեղանների մօտ նստած մի և
նոյն քնահարբ դէմքերը, ուռած աչքերը, այս
ու այն կողմ պտրտող յոյւ և յամառ սպասաւոր-
ները, բոլորը բոլորը այնքան նրան ծանօթ
էին, որքան իւր բնակարանի կահ-կարասին,
իւր վրացի հագուստը: Տարբերութիւնն այն էր,
որ կահ-կարասին և հագուստը հնաւայիս նա
փոխում էր, այն ինչ՝ ժողովարանը մնում էր
նրա աչքում անփոփոխ: Եւ եթէ որ և է նոր-
մուճութիւն լինում էր, եթէ երևում էին նոր
դէմքեր, շուտով ձուլվում ու միանում էին հը-
ների հետ, և նա դարձեալ տեսնում էր մի
տաղտկալի ամբողջութիւն: Տաղտկալի և, մի և
նոյն ժամանակ, այնքան ընտանի մի շրջան,
որից բաժանվելը նրա համար կը նշանակէր բա-
ժանվել իւր կեանքի մի բնական մասից, զըր-
կուել գոյութեան մի անհրաժեշտ տարրից:
Բայց երբէք նա այնքան ծանձրացած չէր,

որքան աչդ երեկոյ։ Ի՞նչ էր պատճառը—ինքն էլ տակաւին լաւ չէր կարողանում որոշել։ Մի բան պարզ էր, որ նրա տխրութիւնը սկսուեց ժողովարան գալուց մի քանի ժամ առաջ։ Իրիկնադէմ էր. նա կանգնած էր իւր տան առաջ, փողոցի անկիւնում և խորհում էր, թէ ո՞ր և ի՞նչպէս անցկացնի երեկոն, որ աւելի զուարճալի լինի։ Աչդ ըստէին յանկարծ նրա առաջով անցաւ աչն հասարակական կառքերից մինը, որ բանում են քաղաքի և մօտակաջ ամարանոցների միջև։ Կառքի մէջ նստած էր մի մարդ իւր կնոջ և բազմաթիւ երեխաների հետ, որ ամարանոցից վերադառնում էին քաղաք։ Հալաբեանը նայեց սլացող կառքին, լսեց երկու մանուկների և մի փոքրիկ աղջկաջ ուրախ քըրքիջը, և յանկարծ մի անորոշ զգացում համակեց նրա սիրտը։ Նրան տիրեց մի թախճութիւն։ Օրը միթնեց, այս թախճութիւնը աւելի սաստկացաւ, իսկ ականջում դեռ հնչում էր ուրախ ընտանիքի քրքիջը։

Նա այս տրամադրութեամբ նա եկաւ ժողովարան։ Նա ախորժակ չուներ ոչ թուղթ խաղալու, ոչ ընթերցարանում երգիծաբանական թերթերով իւր միտքը զբաղեցնելու և ոչ երաժշտութեամբ զուարճանալու։ Նա աչնքան տը-

խուր էր, որ կամեցաւ դուրս գալ ժողովարանից սովորական պահից երեք ժամ առաջ։ Նա արդէն քաջերը ուղղել էր դէպի դուրս, երբ նրա առաջը կտրեցին իշխան Սահարունին, Ախշարումեանը և Մօսիօ Վախվախեանը։

Նրան գրեթէ ուժով նստեցրին ընթերցու աջուլ ճառերից մէկի տակ։ Ճեմելին հետզհետէ դատարկվում էր, ընտանետէր հանդիսականները ցրվում էին, մնում էին պարողները, ընթերողները, ազատ ու ազափները և մի քանի կանայք, որոնց ամուսինները դեռ չէին վերջացրել թղթախաղը կամ «նառդին»։ Այս կանանց թւումն էր և՛ մի առողջ կազմուածքով, կարմիր աչտերով, գեղեցիկ և երիտասարդ կին, որ մի երիտասարդ պարոնի հետ նստած էր Հալաբեանի խմբից ոչ աչնքան հեռու։

Իշխան Սահարունին իւր կրքոտ աչքերը յառեց առողջադէմ կնոջ վրայ։

— Զարմանո, ձերդ պաշտառափաղովութիւն,— դարձաւ մօսիօ Վախվախեանը իշխանին,— ճանաչում էք։

— Ո՞վ է, ո՞վ է,— հարցրեց հետաքրքրուած հաստապարանոց Ախշարումեանը։

— Երեք քսան ու վեց տարեկան քաւթաւի մի անտիկա,— պատասխանեց մօսիօ Վախվա-

խեանք: Ո՞նց էք, պարոն Ախշարումեան:

— Ե՛ս... վճռվել, — մունչեց Ախշարումեանը, աչքերը պսպրացնելով և իւր խոշոր ու սպիտակ ատամների վերին շարքով սեղմելով ներքին սև շուրթը:

Այդ վայրկեանին ամբողջ նրա կերպարանքը ներկայացնում էր մի մարմնացած վավաշոտութիւն:

— Կեցցէ՛ն տխմար Տերերը, կեցցէ՛ն երիտասարդ կանայք, — գոչեց իշխան Սահարունին, գինու բաժակը դատարկելով: — Ձե՛կ, — դարձաւ նա սպասաւորին, որ որսալին շան պէս պտոցտ պտոցտ էր անում ամուրիների սեղանի շուրջը, — գինին սեղանից պակաս չը լինի:

Այս երկդիմի ականակների ժամանակ Հալաբեանը, երեսը չետ դարձրած, նայում էր մի ուրիշ կողմ: Հարեան սեղանի մօտ նստած ընթրում էր երեսուն ու հինգ տարեկան մի տղամարդ իւր երիտասարդ կնոջ հետ: Հալաբեանը ճանաչում էր այդ ամուսիններին: Մարդը քաղաքային վարչութեան մէջ մի հասարակ պաշտօնեայ էր, երեք տարի առաջ պսակվել էր և իւր չափաւոր ռոճիկով կառավարում էր ընտանիքը: Ամեն երեքշաբթի երեկոյ մարդ ու կին դալիս էին ընտանեկան երեկոյթ, զբօս-

նում էին իրանց փոքրաթիւ ճանօթների հետ, առանձին ընթրում և թե թեի զցած գնում:

Արմունկները սեղանին չենած, մարդը ծխելով, գուարճախօսում էր. կինը պաղպաղուկ էր ուտում: Ոչ ոքի վրայ ուշադրութիւն չէին դարձնում. նրանց նայուածքը արտայայտում էր փոխադարձ սէր, հաւատարմութիւն և փաղաքշանք: Համակրելի էր թւում Հալաբեանին մանաւանդ երիտասարդ կնոջ ժպիտը: Այդ տեսակ քաղցր, զրաւիչ և խաղաղ երանութիւն արտայայտող մի ժպիտ նա իւր կեանքում չէր տեսել: Բազմագլխի, բազմալեզու ամբոխի մէջ այդ զոյգը նրան թւում էր ամենից երջանիկը և անհոգը:

«Ի՞նչ է նրանց խօսակցութեան առարկան», մտածեց նա, հառաչելով:

Յանկարծ կինը քահ քահ ծիծաղեց, ոտքի կանգնեց: Մարդը վճարեց ընթրիքի համար, երկու անգամ համարեց սպասաւորի չետ բերած աւելորդ փողը, խնամքով զրեց զրպանը, առաւ կնոջ թեւը և ուրախ գուարթ խօսակցելով դիմեցին դէպի դուրս:

«Կը զարթնի, կը տեսնի ես մօտը չեմ, լաց կը լինի... ամա, հոգեակս Լեոն»:

Այս խօսքերը սլորդ հասան Հալաբեանի ա-

կանջին, երբ գոչգը անցնում էր նրա մօտով։
«Լեւոնը նրանց երեխան է», մտածեց նա և
աչնքան նայեց գոչգի ետեւից, մինչև նա բոլո-
րովին անչաչտացաւ։

— Չը չաջողվեց, — ձայն տուեցին միաբերան
Իշխան Սահարունին և Ախշարումեանը։

Հալաբեանը վերաւորովեց. երկդիմի ականարկու-
թիւնը երջանիկ գոչգին էր վերաբերվում։

— Զարմանալի է, — արտասանեց նա և դա-
նակ պատառաքաղը վերցրեց ընթրիքը շարու-
նակելու։

— Ի՞նչն է զարմանալի, — ասաց իշխան Սա-
հարունին, — զարմանալի է, որ նետդ քարին
կպաւ։

Հալաբեանը դադարեց ուտելուց և մի յան-
դիմանական հայեացք ձգեց իշխանի երեսին։

— Գիտէ՞ք պարոններ, — դարձաւ նա իւր սե-
ղանակիցներին լուրջ եղանակով, — եթէ մի օրի-
նաւոր մարդ լսի մեր խօսածը, կը զգուի։

Սեղանակիցները զարմացած նայեցին մի-
մեանց երեսին. ինչ էր նշանակում յանկարծակի
փոփոխութիւնը մի մարդու, որ երբէք ընկերա-
կան կատակների նկատմամբ բժախնդիր չէր
եղել։

— Ներողութիւն, — դոչեց իշխան Սահարունին,

ես չիմացայ, որ նրանք ազգականներդ են։

— Ոչ ազգականներս են, ոչ էլ ծանօթ եմ
աչգ գոչգի հետ, — պատասխանեց Հալաբեանը, —
ես ուզում էի նկատել, որ առհասարակ մենք...
Բայց թողնենք, պարոններ. . . Այս երեկոյ իմ
տրամադրութիւնս լաւ չէ։

— Ոչ, պէտք է ասելիքդ վերջացնես, — յա-
մառեց իշխան Սահարունին, — ի՞նչ էիր ուզում
ասել, որ մենք... ի՞նչ...

— Որ մենք մեր լեզուն մաքուր չենք պա-
հում, որ մենք բամբասում ենք, որ մենք
զրպարտում ենք ուրիշներին, որ, վերջապէս,
մենք ոտից մինչև գլուխ փչացել ենք...

Այս ասելիս Հալաբեանը աչնքան չուզվեց, որ
պատառաքաղը խփեց ափսէին։

— Օ՛, անմեղ գառն, օ՛, սուրբ ճգնաւոր, —
դոչեց իշխան Սահարունին ծաղրաբար, — արի
փեշերդ համբուրեմ, արի։ Աչգ հր բաղնիսում
ես աչսօր լուացվել, հր վարդապետից ես աչդ
քարոզը սովորել... հա հա հա... Միթէ, ճրշ-
մարիտ, դու էլ հաւատում ես, թէ Սահարունին
աչնքան ծեր է, որ պիտի պառաւի պաս պա-
հի։ Օճուր վարդապետ, իսկ ես... ես փող,
գինի ու կին, մանաւանդ կին, ահա իմ հաւա-
տամբը։ Ատանդէ, ատանդէ, դու ուզում ես,

որ Սահարունին չը զուարճանայ ահա այդ տեսարանով: Նայիր, նայեցէք, պարոններ:

Նա ձեռով համարձակ ցոյց տուեց մի ձերուկի, որ անցնում էր սեղանի մօտով: Առողջակազմ երիտասարտ կնոջ մարմին էր դա, «նառլին» վերջացրել էր և ձեռները մետաքսեայ «արխալուղի» գրպանը դրած, գնում էր ամուսնու մօտ, որ դեռ մի և նոյն տեղում նստած սիրալիր խօսում էր իւր երիտասարդ կալալերի հետ:

— Ամօթ քեզ, ամօթ քեզ, Սահարունի, քնած ես, տեսնում նոր աքաղաղներին, — կոչեց իշխանը և կրճքի խորքից մի անքաշելով, դարձաւ մօսիօ Վախվախեանին, — Սերգօ, սազանդարներին կանչիր այստեղ:

Սերգօն վաղուց էր սպասում այդ պատուէրին: Նա վազեց դահլիճ: Երեկոյթը գրեթէ վերջացել էր, պարողներ չը կային, ասիական երաժիշտները ազատ էին, եկան, նստեցին ամուրիների սեղանի մօտ և մի նոր եռանդով սկսեցին նուագել իշխանի պատուիրած եղանակները:

Գիշերուայ երկու ժամից անց էր արդէն, երբ Հալաբեանը առաջինն ասաց, թէ տուն գնալու ժամանակ է: Նա վճարեց ընթրիքի փո-

ղը ամենի փոխարէն: Իշխանը վերադարձեց:

— Ձերդ պաշտօնափայլութիւն, մի նեղանաք, ընկերութիւն է, այսօր մէկը, էգուց միւսը, — միջամանց մօսիօ Վախվախեանը և խսկոյն մտքումը աւելացրեց. — Սերգօն էլ մէջ տեղ ձրի կուտի, այ քո տիրոջ նամուսը գետինը մօնի...

Քանի մի րոպէ անցած մի կառք Հալաբեանին տեղափոխում էր իւր բնակարանը: Թանձր փոշիով լի փողոցներով կառքը անցնում էր ահագին դղրդոցով և ծանրաքայլ: Պա անիւները քայքայված, գոպանակները ժանգոտ, ծածկոյցը գոցնից գրկուած այն կմաղքներից մինն էր, որ փողոց են դուրս բերվում միայն կէս գիշերից յետոյ: Երկու նիհար ձիերը հագիւ կարողանում էին նրան քարշ տալ իրանց ետեւից, տնքալով, հաղալով և գլուխները վաչրու վեր շարժելով: Երբեմն նրանք կանդնելու տրամադրութիւն էին ցոյց տալիս: Կառապանը ոտքի էր կանգնում և երկար մտրակով հարուածում դանդաղ կենդանիներին:

— Աաց, — գոչեց Հալաբեանը բարկացած, երբ կառքը սկսեց արդէն չափից դուրս անխնայ տորել, ձգելով մի կողքից միւսի վրայ և մէջքը խփելով քարի սկէս ամուր կաշուէ բարձին:

Նա ցած իջաւ, վճարեց կառքի վարձը և

մնացեալ ճանապարհը շարունակեց ոտով: Երբէք նա աչդ անախորժ տրամադրութեամբ տուն վերադարձած չէր: «Ի՛նչ կեանք է, ի՛նչ ապրուստ է, մտածում էր նա, օրինաւոր մարդիկ իրանց գլուխը բարձին դրած հանգստանում են, ես քարշ եմ դալիս փողոցներում»:

Եւ քանի մօտենում էր բնակարանին, այնքան կատաղութիւնը սաստկանում էր: Նա նաչում էր աջ ու ձախ Սօլօլակի տների մութ պատուհաններին, և զիշերային ընդհանուր լուծթիւնն ու խաւարը աւելի ճնշում էին նրա սիրտը:

Նա հասաւ մի ուղիղ և բաւական լայն փողոց, կանգնեց մի երկյարկանի տան առջև: Նա մատը սեղմեց պատի մի կէտին: Փռքը անցած, դռները, կարծես ինքն ըստ ինքեան բացեցին, նա ընդարձակ մաքուր սանդուխով բարձրացաւ տան վերին չարկը:

Գաւթի դռների մօտ նրան զիմաւորեց մի կարճահասակ մարդ, որ շտապում էր բութ մատներով կապել իւր երկայն արխալուխի կոճակները: Դա նրա վաղեմի ծառան էր, զազախեցի Թաթոսը, նրա չորս սենեակից բաղկացած բնակարանի մի միակ շնչաւորը, որ ամեն զիշեր պարտաւոր էր իւր տիրոջ առաջը

դուրս գալ, որքան ևս նա ուշ վերադառնար:

Հալաբեանը լուռ թոյլ տուեց Թաթոսին վերարկուն հանել, մտաւ ներս—մի կէս եւրոպական և կէս ասիական ճաշակով կահաւորված սենեակ: Նա չոզնած, թուլացած, գլուխը չստուն ի խուռն մտքերով լի, նստեց տաճկական թախտի վրայ և մէջքը տուեց փափուկ բարձին:

Թաթոսը, սենեակի մէջ տեղում կանգնած, ձեռները կրծքին դրած, սպասում էր: Նա պէտքէ հանէր տիրոջ կոշիկները, հագնէր հողաթափները, երկար ծխաքարշը տար նրան, սպասէր մինչև ծխել վերջացնելը, ճանապարհ դնէր ննջարան, և այնուհետև միայն ազատ էր: Բայց, չը տեսնուած և անսպասելի բան, պարոնը փոխանակ իւր սովորական հրամանները տալու, մի բարկացոտ հայեացք նետեց Թաթոսի վրայ և բարձրաձայն գոռաց.

— Կորիւր աչքիցս:

Ծառան մի քանի կայրկեան ապշած մնաց, մտիկ արաւ չորս կողմ, չետուչեաւ քաշվեց և վախեցած դուրս եկաւ:

— Յիմար, անմիտ, աննպատակ կեանք,— ասաց Հալաբեանը, մնալով միայնակ իւր ընդարձակ և լռիկ սենեակում:

II

Առաւօտեան տասն ու մէկ ժամն էր։ Թաթոսը վաղուց սպասում էր իւր տիրոջ դարձնելուն։ Մի քանի անգամ նա զգաստ քաջութակով մօտեցաւ ննջարանի դռներին, ականջ դրեց, ձայն ձիւն չէր լսվում։ Մի անորոշ երկմտութիւն ծագեց նրա գլխում։ Ի՞նչ մի տարօրինակ փորձանք է պատահել պարոնին արդեօք, որ դիշերը աչնքան բարկացած էր և մինչև այժմ դեռ չի դարձնել։

Նա կրկին մօտեցաւ ննջարանի դռներին, և այս անգամ իւր կողորակ, խիտ մազերով սև միրուքը ցցելով, սկսեց դրան բանալիի անցքով նայել դէպի ներս։ Նա կարողացաւ տեսնել միայն իւր տիրոջ ամարալին վերմակի սպիտակ ծալքը։

— Տէր Աստուած, — ասաց նա, վերջապէս, յուսահատուելով, — չը լինի այդ մարդը անմաս մեռաւ։

Նա վճռեց ներս մտնել, և չանկարճ լսեց իւր տիրոջ հազալու ձայնը։ Նա ներս շտապեց։ Հա-

լաբեանը մի կռան արմուկներ կարապի փետուրով լցրած սպիտակ բարձին յենած, ծխում էր։ Նրա թաւամազ կուրծքը կիսով չափ բաց էր, աչքերի շրջանակները կարմրած, կուպերը մի քիչ ուռած։ Անկողնակալի մօտ գտնուող փոքրիկ, բոլորակ, սևագոյն սեղանի վրայ դեռ վառվում էր ննջարանի փոքրիկ ղամբարը։ Մոխրամանը լիքն էր ծխախոտի մնացորդներով, սենեակի մթնոլորտը տոգորված էր թանձր ծխով։

Այս բոլորը ցոյց էին տալիս, որ հալաբեանը կամ շատ ուշ է քնել կամ շատ վաղ է դարձնել։ Յատակի վրայ դէս ու դէն սփռուած էին նրա շորերը ու կոշիկները։ Այս տեսակ անկարգութիւն Թաթոսը առաջին անգամն էր տեսնում իւր տասնամեայ ծառայութեան ընթացքում։

— Քանի՞ ժամն է, — հարցրեց հալաբեանը դանդաղ և խռպոտ ձայնով։

— Անտրին մօտ է։

— Հարցնող եղել է։

— Ոչ։

Հալաբեանը ծխախոտը հանգցրեց և կրկին գլուխը բարձին դնելով, վերմակը քաշեց կրճին։

— Ծառայ եմ հրամանքիդ, սամովարը երեք անգամ կրակ եմ գցել, — համարձակուեց չայտնել Թաթոսը։

— Զորորդ անգամ կրակ գցիր:

Թաթոսը ձեռները փորի վրայ դարսեց, յետ քաշուեց և կանգնեց պատի տակ: Մի րոպէ չ'անցած, նա չը կարողացաւ զսպել իւր լեզուն:

— Լուացարարը այսօր առաւօտեան շորերդ բերել է, կը փոխէք:

Հալաբեանը լուռ էր: Նա, գլուխը կրճքին թեքած, նայում էր ձեռների մատներին: Նրա ուռած կոպերը, թառամած աչտերի գունատութիւնը, ճակատի խոշոր կնճիռները կրկին կասկածի մէջ ձգցին Թաթոսին: Եւ անհանդիստ ծառան կամեցաւ անպատճառ իմանալ իւր տիրոջ տարադէպ տրամադրութեան հիմքը:

— Աղա, — ձայն տուեց Թաթոսը, մի քաջ առաջ դնելով:

Ազան չը պատասխանեց:

— Աղա, — կրկնեց Թաթոսը յամառօրէն և մի քաջ ևս առաջ դրեց, — աղա, ցաւդ առնեմ, խօսմ հիւանդ չէք:

Հալաբեանը քնից յանկարծակի զարթնողի պէս գլուխը բարձրացրեց ու ձեռը ուժգնակի անկողնակալի ծալքին խփելով, որոտաց:

— Կորիր, անպիտան:

Թաթոսը երկիւղից ուսերը վեր քաշեց, ձեռ-

ները տարածեց աջ ու ձախ և յետ ու յետ քաշուելով, կամացուկ դուրս սլկուեց: Նա միւս սենեակումն էլ չը մնաց, գնաց խոհանոց և նստեց սնդուկի վրայ:

— Այդ մարդը կամ գժուել է, — ասաց նա, երկիւղածութեամբ իւր սպրդնած երեսը խաչակնքելով, — կամ արեւը մայր մտնելիս պիտի գժուի:

Հալաբեանը ոտքի կանգնեց և սկսեց հագնուել, առաջին անգամ առանց ծառայի օգնութեան: Նա իւր գլուխը ծանրացած էր զգում, ոսկորները մի տեսակ թմրած: Ամբողջ գիշեր նա համարեա չէր քնել: Այն մտքերը, որ յոացել էին նրա գլխում նախքան թաց օրը, խուլ գիշերին, միայնակ դրութեան մէջ, աւելի յուզեցին նրան: Երկար ժամանակ նա շրջում էր ննջարանում, անդադար ձխելով և մերթ ընդ մերթ կրճքից արձակելով ծանր հառաչանքներ:

Մինչև երբ նա պիտի ամուրի մնայ, ահա այն պարզ առանցքը, որի շուրջը պտտում էին նրա խառն ի խուռն մտքերը: Ինչո՞ւ համար է նա Հալաբեան ազգանունը անյայտութիւնից հանել և դրել ամբողջ Թիֆլիզի բերանը: Նա, որ մի աննշան վաճառականի որդի էր: Միթէ նրա համար, որ այսօր կամ վաղը այդ ազգա-

նունը ջնջուի աշխարհի երեսից առանց մի հետք թողնելու: Իսկ նրա հարստութիւնը—նով պիտի ունէ նրա մահից յետոյ: Նրա բոլոր շռալ որդիները, ինչպէս շատ աշխարհի շռալներ ուտում են իրանց քեռու կամ հօրեղբօր արիւն քրտինքով ձեռք բերած կարողութիւնը: Ինչո՞ւ, ինչ իրաւունքով:

«Քսան տարեկան հասակից սկսած ոսկոր կոտրեմ, ասում էր նա, հօրս թողածը տասն անգամ աւելացնեմ, հաւաքեմ, հաւաքեմ, յանկարծ մի օր մեռնեմ, և շների ու գալչերի բաժին դառնայ: Ո՛չ, ամենեւին: Այդ իմ գերեզմանիս վրայ էլ ասել չի լինիլ: Ոսկորներս էլ հողի տակ հանգիստ չեն մնալ: Հալաբեանի հարստութիւնը պէտք է հալաբեանները ուտեն: Իմ սերունդս պիտի շարունակվի որդուց որդի: Որքան չիմար եմ եղել ես, որքան չիմարեմ ինչ օգուտ իմ անցեալից, ո՞ր եմ ծախսուել իմ հազարները.... Զույլ, անպիտան կեանք: Այն ուրախ քրքիջը, ծնողի ան քաղցր ժպիտը... որքան բաղդաւոր էին երևում նրանք,—կրկնեց ամուրին, մտաբերելով երեկուայ իւր տեսած ընտանիքը, որ վերադառնում էր ամարանոցից, միթէ ես չը պիտի վաշելեմ այդ բաղդը, Իսկ այն համեստ գոյգը, որ ամեն երեքշաբթի

գալիս է ժողովարան, Ահա երջանիկ մարդ, աղքատ և երջանիկ: Իսկ ես... մինչև երբ պիտի միայնակ բուլի կեանք վարեմ. . . Բաւական է. . . Թող իշխան Սահարունին ծիծաղի, թող նա շարունակի Ախշարումեանի հետ իւր... անառակ կեանքը... Զգուեցի... զգուեցի. . . »

Եւ այս մտքերի ծանրութիւնից նրա յուզված նեարդերը չէին հանգստանում: Երկար ժամանակ նրա մարմնի վիթխարի ատուերը սահում էր ննջարանի պատերի վրայ, մերթ հասնելով առաստաղին և մերթ ընկնելով յատակի վրայ:

Յանկարծ նրա ճակատի կնճիւղները բացվեցին, դէմքը մի վաշտկեան փաշեց: Նա վերցրեց ննջարանի փոքրիկ դամբարը, անցաւ, կէս-սիական և կէս-եւրոպական ճաշակով կահաւորված սենեակը, հանեց գրպանից բանալիների կապոցը և բացարաւ իւր գրասեղանի արկղիկը: Այնտեղ մի թղթի մէջ փաթաթված էին մի խումբ լուսանկարներ: Նա կանթեղը դրեց սեղանի վրայ, բաց արաւ փաթեթը, նայեց մէկին, միւսին: Միմեանց ետեւից զանազան անձանց պատկերներ ընկնում էին նրա ձեռքից սեղանի վրայ: Վերջապէս մէկը

մնաց նրա մատներին արանքում: Նա սկսեց նայել, նայել երկար ժամանակ, խորասուզված դէմքով այդ փոքրիկ լուսանկարին: Արձեւ, այնտեղ նա ձգտում էր կարդալ իւր ապագան, իւր բաղդը, վերջապէս իւր ամբողջ ճակատագիրը: Խնչ էր այդ...—Մի օրիորդ, որի հետ նա վաղուց ծանօթ էր, որին նա հաւանում էր և բոլոր իւր ծանօթ օրիորդներից վեր էր դասում: Նա լուսանկարը շուռ տուեց այս կողմ, այն կողմ, մօտեցրեց դամբարի լուսին, և նրա շրթունքը երկու անգամ հագիւ լսելի շշուկով արտասանեցին.

«Մարիամ»:

Յետոյ նա լուսանկարը դրեց մի առանձին թղթի մէջ, սեղանի մի ալ արկղիկում թաղցրեց, հեռու միւսներից:

Երբ նա անցաւ ննջարան և պառկեց անկողին, արդէն լոյսը սկսել էր բացվել: Նա քնեց երկու ժամ միայն և զարթնեց իւր սովորական ժամին: Այլ ևս նա չը կարողացաւ շարունակել քունը: Նա զգուանքով չիշեց իւր առաւօտեան մանր մունր սովորութիւնները, ծանր ու հանդարտ լուացվելը, հագնուելը, հայելու առաջ խնամքով սանդղակելը, և նրա մարմնին տիրեց մի ծուլութիւն: Նա կը կամենար ամբողջ

օրը անկողնից չը վերկենալ: Եւ հէնց այդ ժամանակ ներս է մտնում անմիտ ծառան և չիշեցնում նրա ամուրի, միայնակ, աննպատակ կեանքը...

Դռների ձայնը ընդհատեց նրա մտքերը: Նա յետ նայեց, և կրկին տեսաւ ծառային զգաստօրէն և երկիւղով ներս մտնելիս:

— Խնչ ես ուզում,— կոշտ ձայնով հարցրեց նա, ժիլետի կոճակները կապելով:

Թաթոսը լուռ մօտեցաւ և տուեց նրան մի այցետոմս:

Հալաբեանը նայեց այցետոմսին և իսկոյն հրամայեց ծառային հիւրին ընդունել:

«Այդ մարդը նրա հօրեղբայրն է, իմ բարեկամը, սէտք է աւելի բարեկամանալ», ասաց նա և դուրս եկաւ միւս սենեակ:

Բազկաթռուի վրայ նստած էր եւրոպական տարազով հագնուած չիտուն ու հինգ տարեկան մի մարդ: Մի թէև անխառն մազերով, բայց շատ առուց ծերունի, որի ամբողջ կերպարանքից բուրում էին եռանդ, համարձակութիւն, տոկունութիւն և հնարագէտ լսելք: Նրա սափրած երեսը, թանձր ընչացքը, մեծ գլուխը, բարձր և լայն ճակատը, թաւ յոնքերը, բերանի անկիւններում որոշ գծաւորված խոր-

շերը և վերջապէս սուր ու փայլուն աչքերը գործնական կեանքին անձնատուր մարդու ազդեցութիւն էին գործում: Երբ Հալաբեանին տեսաւ, նրա դէմքի վրայ իսկոյն երևան եկաւ մի խորին բարեկամական ժպիտ:

Դա չաչտնի կապալառու Նիկողայոս Սաղափեանն էր:

— Ներեցէք, պարոն Միքայէլ, որ ձեզ նեղութիւն եմ տալիս, — ասաց նա, ոտքի կանգնելով քսան ու հինգ տարեկան երիտասարդի աշխուժութեամբ:

— Խնդրեմ, խնդրեմ, ձեզ համար ես միշտ պատրաստ եմ, պարոն Նիկողայոս, — պատասխանեց Հալաբեանը և չարզանքով սեղմեց իրանից հասակով բարձր Սաղափեանի մեծ ու փափուկ ձեռքը: — Նստեցէք, խնդրեմ:

Սաղափեանը նստեց իւր տեղը և մի քանի սովորական հարցերից յետոյ, անմիջապէս դիմեց իւր աչցելութեան նպատակին:

— Զեր օգնութեանը կարօտ եմ, պարոն Միքայէլ, — ասաց նա ժպտալով:

— Պատրաստ եմ ծառայել, ինչքան կարող եմ, ճխեցէք, խնդրեմ, — առաջարկեց Հալաբեանը սիւղարներէ արկղիկը, որ բաց դրած էր սեղանի վրայ:

— Ես երբէք փողի պակասութիւն չեմ քաշել, — շարունակեց Սաղափեանը, — բայց գործերս աշխարհի մեծացրի, որ հիմա ստիպված եմ բարեկամներիս ձեռք մեկնել: Ինձ մի երեք օրից յետոյ վեց եօթ հազար ռուբլի է հարկաւոր. ունէ՞ք ազատ փող:

Հալաբեանը բարեկամաբար ժպտաց և, մի վայրկեան մտածելուց յետոյ, պատասխանեց.

— Զուրեմ եմ, ձեզ համար ուրիշից կը վերցնեմ, պարոն Նիկողայոս: Ի է, եթէ ձեզ էլ փող չըտամ, հիւսնալի տամ:

Սաղափեանը տեղից քիչ բարձրացաւ և զլուստուկեց Հալաբեանին:

— Տոկոսի մասին չեմ խօսում, — ասաց նա, — ինչքան կամքդ է, նշանակիր վեց ամիս ժամանակով:

— Իսկ եթէ առանց տոկոսի տամ, — հարցրեց Հալաբեանը:

— Զեմ վերցնիլ, — պատասխանեց Սաղափեանը, — բարեկամութիւնը իրան կարգին, գործն էլ իրան կարգին: Ես առևտրական կանոններէ չեմ կարող շեղվել:

Հալաբեանը ոչինչ չասաց: Նա գիտէր, որ Սաղափեանը կեղծում է, որ նա չէր հրաժարվիլ զուցէ, եթէ առանց տոկոսի փող տուող լինէր նրան:

Թաթոսը ներս բերեց արծաթեայ սկուտեղի վրայ դրած մի բաժակ չայ, կարագ, հաց, սեր և երկիւղով դրեց իւր տիրոջ առաջ։

— Ինչո՞ւ մէկն ես բերում,— չանդիմանեց հալաբեանը,— չէս տեսնում, որ հիւր կայ։

— Հիւրը առաւօտեան ութ ժամին է չայ խմում,— ասաց Սաղափեանը,— շնորհակալ եմ, չի հարկաւոր։

Ծառան դուրս եկաւ։

— Այժմեան երկտասարդները,— շարունակեց Սաղափեանը, վերջին բառը առանձին շեշտելով,— զիշերը ցերեկ են դարձրել, ցերեկը զիշեր։ Ութ ժամից սկսած ոտքի վրայ եմ, պարոն Միւրաջէլ, այ ինչ ասել է ընտանիքի տէր լինել։

Յերիտասարդ բառը դիւր եկաւ հալաբեանին և միևնոյն վայրկեանին նա մի կողմնակի հայեացք ձգեց դէմ ու դէմի սլափին քարշ արած հայելու մէջ։

Խօսակցութիւնը շարունակվեց նոյն եղանակով։ Սաղափեանը սկսեց զանգատվել իւր դրութեան վրայ։ Ծերութեան օրերում ինքն իւր զուլսը խառնեց մեծ գործերի մէջ, դարձեալ մի նոր կապալ է վերցրել, օգուտ չնապաստէրունական կապալներից, բայց ինչ անի, որ նեղութիւն էլ չառ կայ։

— Մէկը անում եմ, միւսը մոռանում,— յարեց նա,— մարդս առանց սրտացաւ մարդու միձեռանի է։ Գործակատարներին հաւատալ չի լինում, մէկ անում են, երկու գողանում։ Հաւատացէք, պարոն Միւրաջէլ, եթէ ես ձեզ պէս մի աղնիւ ընկեր ունենայի, միլլիօններ կարող էի աշխատել։

— Ինձ նման ծոյլ ընկերը ձեզ միայն վնասել կարող է,— պատասխանեց հալաբեանը,— մարդ պէտք է մի գործ սիրի, որ կարողանայ սրտով կաշիլ։ Կապալների գործերը ինձ այնքան ձանձրացրին, որ ես վերջը թողի։ Ինչոր ունիմ, այսուհետեւ այն էլ ինձ բաւական է, պարոն Նիկողայոս։ Բայց ձեր ասածը ճշմարիտ է, որ մի լաւ օգնական է հարկաւոր ձեզ։

— Որ չունիմ սրտացաւ մարդ, ինչ անեմ,— գոչեց Սաղափեանը, ձեռները ծնկներին խփելով։

— Ձեր եղբօր որդին, այ ձեզ սրտացաւ մարդ։ Ինչո՞ւ նրան չէք խառնում ձեր գործերի մէջ։

— Ռուբէնին,— արտասանեց Սաղափեանը, հեզնաբար ժպտալով,— էէ, պարոն Միւրաջէլ, դուք նրան չէք ճանաչում։

— Ես նրան ճանաչում եմ, պատուական տղայ է,— պատասխանեց հալաբեանը։

Սաղափեանը գլուխը շարժեց աջ ու ձախ։
 — Պարոն Միքայէլ, — ասաց նա, աջ ձեռով
 շփելով աչքերը, ինչպէս երբեմն անում է մարդ,
 որի ասածը լաւ չէ հասկանում խօսակիցը, — ես,
 ճշմարիտ է, Ցերացել եմ, բայց հին մարդ չեմ։
 Հաւանում եմ մեր ժամանակի խելօք երիտա-
 սարդներին։ Նրանք մեզանից գիտուն են, շատ
 բան են սովորում, նրանց իմացածի քաղորդը
 ինձ նմանները չեն իմանում։ Բայց մի բան կայ,
 որ ինձ դիւր չի գալիս, որ ասում եմ, ինչ
 թագոնեմ։ Ծոյլ են մեր ուսումով երիտասարդ-
 ները, պարոն Միքայէլ, աշխատանքից փախչող
 են։ Խօսք բացվեց, ասեմ։ Այդ եղբօրս որդին
 հէնց որ Ռուսաստանից եկաւ, ես նրա հետ
 խօսեցի։ Ասացի, ահա որդի, ուսումդ վերջացրի,
 հիմա, ի հարկէ, մի գործ պէտք է ճարես քեզ
 համար։ Զէ, լաւ։ Լսիր, ասացի, դու բժիշկ չես,
 որ քեզ համար պրակտիկա ձեռք բերեմ, ինժե-
 ներ չես, որ երկաթուղունը քեզ համար մի
 պաշտօն գտնեմ իմ ծանօթների միջոցով, է,
 իրաւաբան էլ չես, որ գնաս սրան ու նրան
 Սիբիր ուղարկես։ Ի՞նչ ես։ Ֆիլօլօգ — խտօրիկ
 լեզուագէտ եմ, էլ չը գիտեմ, պատմաբան եմ, ա-
 սում է։ Ի՞նչ գործ կարող ես կատարել։ Ես, ա-
 սում է, միտք չունիմ ծառայելու, ես պէտք է

գիտութեամբ պարապվեմ։ Իսկ եթէ, ասում է,
 ծառայելու լինիմ, միայն վարժապետ կարող եմ
 լինել։ Վարժապետ, ի՞նչ պիտի տան քեզ վար
 ժապետութեանդ համար, ասացի, չեմ տեսնում,
 վարժապետները քաղցածութիւնից իրանց թե-
 ւերն են կրճում։ Արի, ասացի, որդի, քեզ ե-
 րեք անգամ աւելի ուճիկ տամ, իմ գործերիս
 մէկ մասը վրադ առ։ Ես քո հայրը, դու իմ որ-
 դին։ Ի՞նչ կասէք, պարոն Միքայէլ, լաւ հօրեղ-
 բայրը դրանից աւելի կանէր իւր եղբօր որդու
 համար։

— Զրնդունեց։

— Քինթը վեր քաշեց, — շարունակեց Սաղա-
 փեանը միշտ հեզնական եղանակով։ — Ես, ա-
 սում է, «անընդունական եմ առևտրական գործե-
 րում, ես չեմ կարող վաճառական կամ կապա-
 լառու լինել»։ Տեսնո՞ւմ էք. քաղցած ապրել
 կարող է, սրան ու նրան գլուխ տալով ամսա-
 կան չիսուն — վաթսուն մանէթի համար ծառա-
 չել կարող է, ազատ, ինքնազուլիս վաճա-
 ռական լինել չի կարող։ Ահա, այս էլ մեր ժա-
 մանակի ուսումն առած խելօք երիտասարդները։
 Հիմա էլ կանգնել է. «ես ուզում եմ երկու
 տարով արտասահման գնալ, որ կատարելագործ-
 վեմ։ Այս էլ իմ եղբօր որդին, որին դուք պատու-

ական տղայ էք համարում: 2է, պարոն Միքայէլ, ուսումն էլ առանց խելքի կոպէկ չարժէ: Մարդուն առաջարկում են հարստութեան ճանապարհ, փախչում է, թէ, չը գիտեմ, ես այդ չեմ հաւանում, այն եմ հաւանում: Կնի աշխարհիս երեսին մի բան, որ փողից աւելի հաւանելի լինի, ասացէք, կնի:

—Նոր երիտասարդներից շատերի համար կայ, —պատասխանեց Հալաբեանը, —նրանք փառասէր են, անունը, հռչակը փողից բարձր են համարում:

—Անուն, հռչակ,—գոչեց Սաղափեանը,—հաւատացէք, ձեզ և ինձ այնպիսի գեներալներ ու իշխաններ են նախանձում, որ նրանց ոտի փոշիին չեմ հասնիլ. ես: Ինչո՞ւ. որովհետեւ անունը մարդուս փորը չի կշտացնում:

Միանգամայն համոզված, որ իւր ասածը զուտ ճշմարտութիւն է, Սաղափեանը թիկն տուեց բազկաթուին և իւր հայեացքը ձգեց առաստաղին: Մի քանի վայրկեանից յետոյ նա աւելացրեց.

—Բաց թող ինչ ուզում է անի, ես իրաւունք չունեմ այսուհետեւ նրա վրայ: Ես իմ պարտքս կատարեցի, պահեցի, մեծացրի, ուսում տուեցի, հիմա ազատ է: Թող գնայ, որտեղ

ուզում է, թէ կուզ քրոջն էլ տանի, ինչպէս ասում էլ է, որ պիտի տանի հետը:

—Քրոջը, օրիորդ Մարիամին,—գոչեց Հալաբեանը, չը կարողանալով զսպել իւր զարմանքը և հետաքրքրութիւնը:

—Հալաբ, —պատասխանեց Սաղափեանը, քրոջի՞ծաղելով,—իբր թէ ստացած կրթութիւնը պակաս է: Ասացէք, խնդրեմ, մեր ժամանակի օրիորդին աւելի ի՞նչ է հարկաւոր, գիմնադիպլոմ ուսումը աւարտել է, ֆրանսերէն գիտէ, պարել, պիանինօ ածել, մինչև անգամ երգել գիտէ: Խօս չի կարող գնալ ադվոկատ կամ ինժիներ դառնալ: Բժիշկ պիտի դառնայ... ատելով ատում եմ բժիշկ կանանց, նրանք կանայք չեն, նրանք կէս տղամարդ են. . . Եէ, խօսքով եղաց ու ուշացաց,—աւելացրեց նա ջանկարծ, ժամացոյցին նայելով,—մէկին կէս է մնում: Ներեցէք, պարոն Միքայէլ, ես մինչև ճաշ մի քանի տեղեր ունիմ գնալու:

Եւ նա բազմազբաղ մարդու գէմքով ոտքի կանգնեց շտապով, ասելով.

—Ուրեմն չոյս ունենամ փողերի մասին:

—Համարեցէք, որ ձեր գրպանումն են,—միամտացրեց Հալաբեանը,—վաղը ուղարկեցէք ձեր զործակատարին, որ ստանայ:

—Հա, կիւրակի օրը կը սպասեմ ձեզ ճաշին, —ասաց Սաղապեանը, —կինս այսօր ասաց, որ երէկ ձեզ ժողովարանում տեսել է ու յանդիմանել: Իրաւունք ունի, պարոն Միքայէլ, շատ ուշ ուշ էք գալիս մեր կողմերը: Բարեկամութիւնը աչգպէս չի լինիլ, մի փոքր էլ մեզ վրայ ուշադրութիւն դարձրէք: Կիւրակի օրը անսպաս՝ ճառ մեր տանն էք, խօսք տալիս էք:

—Ուրախութեամբ, — պատասխանեց Հալաբեանը, չարգանքով ճանապարհ դնելով իւր հիւրին մինչև նախագահիօ:

Նա վերադարձաւ և, ձեռները վարդիկի գլորպանները դնելով, սկսեց քայլել յետ ու առաջ մտայնօգ դէմքով:

«Աննման է, աննման է, չը կայ նրանից լաւը ամբողջ Թիֆլիզում, կրկնում էր նա իւր մտքում: Ի՞նչ ասաց այդ մարդը, միթէ նա պիտի դնայ արտասահման: Միթէ ես պիտի թողնեմ, որ այդ բաղդը փախչի իմ ձեռքից: Յետոյ, ո՞վ կարող է նրա նման ինձ գիւր գալ: Ոչ ոք: Զարմանալի բան է, կարծես, որքան մտածում եմ այդ աղջկայ մասին, այնքան աւելի եմ հաւանում: Ե՛ս, որ քառասուն ու երեք տալիս շուտով կը լրանայ...»

Բնագղմամբ նա մօտեցաւ հայելուն և սկսեց

զննել իրան ոտից մինչև գլուխ: Երբէք նա ինքն իրան այնքան ծեր, թառամած, տղեղ չէր երևացել, որքան այս անգամ՝ պատկերացրեց անողոք հայելին: Աչքերի տակի թառամած կաշին, բերանի անկիւններում որոշ գծաւորված խորշերը, վերջապէս, ճաղատ, փայլուն գլուխը, միտքի սպիտակ թելերը, ճերութեան այս բոլոր անջնջելի նշանները վհատեցնելու չափ ապրու էին: Նա ինքն իրանից խորշելով, երեսը յետ դարձրեց հայելուց և յուզված սկսեց կրկին անցողաբանել:

Նախագահից լավեց մի ծանօթ ձայն, և նոյն վայրկեանին դռները զգուշ բանալով, ներս մտաւ մօսիօ Վախվախեանը կամացուկ:

—Մի բոպէ, միայն մի բոպէ շնորհեցէք ինձ, —ասաց նա, կարմիր ձեռները միմեանց աչգպէս շփելով, որ կարծես, ցրտից սառել էին:

Եւ սիրալիր ժպիտը երեսին, մէջքից խոնարհ թեքվեց, բռնեց Հալաբեանի աջը և, սեղմելով իւր կրծքին, շարունակեց.

—Երէկ ժողովարանից շատ տխրած դուրս եկաք: Բնութիւնս վատ է, պարոնս, շատ վատ է. հենց որ բարեկամներիցս մէկին մի քիչ տըխուր եմ տեսնում, սիրտս, ասես, սև է կապում: Կարելի է հարցնել ձեր առողջութեան մասին:

—Առողջ եմ և ուրախ,—պատասխանեց Հալաբեանը հակիրճ:

—Օո, փառք Աստուծոյ, հիմաչ հանգստացալ,—գոչեց մօսիօ Վախվախեանը, ձեռք քսելով կրծքին:—Ի՞նչ էք կամենում, ծառայի՛ն,—աւելցրեց նա, Հալաբեանի մի թեթև նշանից դուշակելով նրա միտքը,—այս վայրկեանիս:

Նա անմիջապէս դուրս վազեց և ծառային կանչեց ներս:

—Իէհ, ցտեսութիւն, էլ գործ չունեմ,—ասաց նա, վերին աստիճանի խեղճ եղանակով:

—Սպասիր, միասին դուրս կը գանք,—պատուիրեց Հալաբեանը, և ծառայի հետ անցաւ ննջարան:

Մնալով միանակ, մօսիօ Վախվախեանը դէս ու դէն նայեց, վերցրեց սեղանի վրայ դրած սիգարաներից մէկը, խնամքով ծալրը կտրեց, վառեց, թիկն տուեց բազկաթոռին, ոտը ոտի վրայ ձգեց և սկսեց ծխել: Նրա դէմքի քաղցր արտայայտութիւնից և աչքերի բիբերի ժպտուն փայլից կարելի էր գուշակել, թէ որքան ախորժելի ազդեցութիւն է աւում նրա շնչափողի վրայ արտասահմանից յատկապէս Հալաբեանի համար բերված հաւանեան սիգարի ծուխը: Մօսիօ Վախվախեանը, իբրև նուրբ ախորժակի

տէր, գիտէր հազուագիւտ բաների ճաշակը: Թանձր ծուխը բերանից դէպի առաստաղը բաց թողնելով, նայում էր նրա օղածն հոսանքին և հրձվում, ինչպէս կարող է հրձվել բուն ճարտարագէտը մի գեղեցիկ բանով: Եւ այդ վայրկեանին նրա կողմից, մտալի գլուխը արտադրում էր հետեւեալ գաղափարը. «Ծխողն էլ ահա այս տեսակը պիտի ծխի, թէ չէ գրպանիս դարմանը՝... Օձի, մոխրին նայեցէք, բամբակ է»...:

Յանկարծ նա մտատանջութեան մէջ ընկաւ: Իսկապէս նրա աչքերութիւնը մի շատ գործնական նպատակ ունէր: Նա եկել էր իմանալու, արդեօք Հալաբեանը մի որ և է ծանօթ ընտանիք հրաւիրում չէ ճաշի: Եթէ ոչ, եղանակը հրաշալի է, կարելի է Միքայէլեան փողոցի աչքիներէն մէկում, Քուռի ափում, մի լաւ «սուկի» խորովել տալ:

Հալաբեանը դուրս եկաւ մաքուր հագնուած, մօտեցաւ, որ հայելու առջև փողկապը ուղղի:

—Օրից օր բացվում էք վարդ ու մանիշակի պէս,—գոչեց մօսիօ Վախվախեանը, ոտքի թոչելով և իբր հիացած նայելով ոտից մինչև գլուխ հարուստ ամուրիին:—Ա՛յ ինչու ես կանայք սիրահարվում: Երէկ ժողովարանում մի գեղեցիկ կնիկ իրան մարդուն հարցրեց ձեր

մասին «նո՛ւ է այդ համակրելի տղամարդը»: Արևս վկայ, ականջովս լսեցի: Ասում եմ էլի, որ Աստուած տալիս է, ամեն կողմից է տալիս, հասկանալի, ինչո՞ւ մի քոստոն էլ ինձ համար չի ասում, թե «համակրելի» եմ:

Նւ տեսնելով, որ իւր հաճոյախօսութիւնը մի ժպիտ շարժեց Հալաբեանի երեսի վրայ, նա հանեց գրպանից մի արծաթեայ տուփ և լսուփը բանալով, պահեց նրա առաջ, ասելով.

— Գլխի ցաւի համար խիստ լաւ է:

— Վարպետ ես, Սերգօ,— ասաց Հալաբեանը, ցուցամատի ու բութ մատի ծայրերով վերցրեց մի պտղուց քթախոտ, մէջքից թեքվեց, որ նոր կարված սև սիւրտիկը չսպականուի, և ակոսրժակով քաշեց:

Քթախոտ քաշելը Հալաբեանի քմահաճութիւններից մէկն էր, որ սակայն մտաբերում էր շատ քիչ անգամ և այն էլ մօտիւ Վախալսեանին տեսնելիս: Վերջինը միշտ իւր գրպանում պահում էր լիք տուփը յատուկ նրա համար:

— Այսօր միասին կը ճաշենք,— ասաց Հալաբեանը,— իսկ այժմ դնանք Վալկադ հիւրանոցում մի թեթև նախաճաշիկ անենք:

III

Մի ամսամաս առաւօտ Անդրկովկասի երկաթուղու կառախումբը կանգ առաւ Թիֆլիզի կայարանում: Երկրորդ դասի մի կառքից, շատ ճանապարհորդների թւում, դուրս եկաւ և՛ մի երիտասարդ, մի օրիորդի հետ թեւակցած: Ռեւակիր մշակներից մէկը դուրս բերեց նրանց ճանապարհաչին իրեղէնները— երկու բարձ, մի կաշուէ արկղ, մի սլէդ և մի կապ կազմած ու անկազմ գրքեր:

Օրիորդը ձեռում բռնած ունէր կիսաթառամ ծաղիկների մի փունջ, որից նա ստէպ ստէպ հոտ էր քաշում: Զտապ և ուրախ խօսակցելով, երիտասարդն ու օրիորդը պատֆօրմի վրայ խոնուած խիտ բազմութեան միջով անցան կայարանի միւս կողմը: Հետաքրքիր դիտողը, նայելով այդ թև թևի տուած մի զոյգ արարածներին, գննելով նրանց վարվելու ձևերը և մանաւանդ կերպարանքը, կը գուշակէր քոյր ու եղբայր լինելը. այնքան հասարակ էին այդ ձևերը, այնչափ նման էին նրանք միմեանց:

Նրէցը եղբայրն էր, կրտսերը քոյրը—արագաշարժ և ճկուն, մօտ քսան ու երկու տարեկան մի օրիորդ։ Նրա, երկար ու սև արտեւանունքերի մէջ պարփակուած, պարզ գոյնի խոշոր աչքերի մէջ վառվող երիտասարդական կենդանի հուրը մի գրաւիչ զուարթութիւն էր տալիս սակաւ ինչ արեակէզ երեսին։ Նա միջին հասակից քիչ բարձր էր, ոչ նիհար, ոչ գէր, համաչափ կազմուածքով։ Հագած էր նա համեստ մոխրագոյն ասուեայ զգեստ, նոյն գոյնի մահուդի կարճ վերարկու։ Պանամի դեղնագոյն գլխարկից քարշ ընկած թափանցիկ, սպիտակ շղարշը, քօղաւորելով նրա շագանակագոյն պերճ մազերը, ընդգրկել էր մէջքը օձապտոյտ ձևերով։ Երիտասարդը բարձրահասակ էր, դէմքի մեղմ գծադրութեամբ, բարեհամբոյր, աւելի թուխ գունով, կարճիկ խուզած միուքով ու մազերով։ Նա հագած էր մեխակագոյն կարճ պիզակ, նոյն գոյնի վարդիկ, որի ծալքերը մտցրած էին ճանապարհային փալտուն կօշիկների երկար անկարուրդի մէջ։

Նրանք նստեցին կայարանի առջև խմբուած կառքերից մինը։ Երիտասարդը ասաց փողոցի անունը, կառքը սլացաւ դէպի քաղաքի կենտրոնը։

— Դարձեալ Թիֆլիզումն ենք,—ասաց օրիորդը հառաչելով։

— Եւ այդքան ուշ,—յարեց երիտասարդը, անհանգիստ ձևով ուղղելով իւր ուսին գցած փոքրիկ պաշուսակը։

— Իսկ իմ կարծիքով, վաղ,—հակասեց օրիորդը.— և ինչո՞ւ համար—չը գիտեմ։ Ախ, ինչ տեսարաններ, ինչ անտառներ, ինչ ձորեր, ինչ հրաշալի լեռներ թողինք այնտեղ։

Այս ասելով, օրիորդը մի քանի անգամ արագ արագ հոտ քաշեց իւր ձեռում բռնած փնջից։ Եւ նոյն վայրկեանին մի գիւրեկան պաշտառ ժպիտ սահեց նրա քնքոյշ շրթունքների վրայ, գուցէ երփներանգ ծաղիկների անուշ բուրման ազդեցութիւնից։

— Ուզում ես ինձ հաւատացնել, որ քեզ ողբւորողը միայն տեսարաններն էին,—արտասանեց երիտասարդը, և նրա բարի աչքերի մէջ փայլեց եղբայրական անուշ հեղնութիւնը։

Օրիորդի արեակէզ աչտերը աւելի շառագունեցին։ Նա յօնքերը սեղմեց, երեսը շուռ տուեց միւս կողմ։

— Լաւ, մի ամաչիր, Մարօ,—շտապեց աւելացնել երիտասարդը, ժպտալով։— Դու գիտես, որ Մելիք-Բարսեղեանը իմ լաւ ընկերն է, ես նը-

րան սիրում եմ: Բայց մի մեղադրիլ ինձ, որ քեզ աղպէս շուտ բաժանեցի նրանից: Ես աւելի չեի կարող մնալ Դիլիջանում:

— Ինչո՞ւ, — հարցրեց օրիորդը հետաքրքրուած եղբօր վերջին խօսքերով:

— Ինչո՞ւ, — կրկնեց երիտասարդը, — միթէ դեռ էլի չես հաւատում իմ վճռին: Ես պետք է պատրաստվեմ շուտով ուղևորվելու արտասահման:

— Դարձեալ արտասահման, — ասաց օրիորդը թալսօրէն, — ախ, Ռուբէն, թո՛ղ ացդ մտադրութիւնդ: Քո հեռանալդ ինձ վախեցնում է, մնացի՛ր Թիֆլիզում:

— Ի՛նչ, միթէ դու ուզում ես, որ եղբայրդ թերո՞ւս մնայ:

— Թերո՞ւս, — գոչեց օրիորդը զարմացած:

— Այո, թերո՞ւս, — պատասխանեց երիտասարդը զրական եղանակով, — որովհետեւ զրպանում համալսարանի դիպլոմ ունենալը դեռ ուսումնական լինել չի նշանակում: Դեռ շատ բան է մնում սովորելու, օ՛հ, շատ բան:

Վերջին բառերը արտասանելիս երիտասարդի պաշտօն դէմքը մթաղնեց հոգսերի ստուերով:

— Դու կարելի է ճշմարիտն ես ասում, — խօսեց օրիորդը, — ես դէմ չեմ: Կամենում եմ, որ դու կատարելագործվես, որքան կամբդ է: Բայց

քեզանից բաժանվելը, Ռուբէն, ես քանի անգամ քեզ ասել եմ արդէն, ծանր է ինձ համար, շատ ծանր:

— Քեզ առաջարկում եմ և խնդրում, որ հետս դաս, բայց դու չամառութիւն ես անում: Ինչո՞ւ — չեմ իմանում: Հաւատացիր, որ լաւ կը լինէր թէ ինձ համար և թէ քեզ համար:

— Չատ լաւ կը լինէր, — կրկնեց օրիորդը, հառաչելով, — կը ցանկանալի, հոգով կը ցանկանալի, բայց. . .

— Դարձեալ բայց, — գոչեց երիտասարդը մի քիչ յուզված, — և երբէք չես ուզում յայտնել ինձ ացդ պատճառը:

Այս ասելով, նա դժկամակութեամբ նայեց քրոջը: Վերջինը լուռ էր:

— Զը լինի թէ, — շարունակեց, երիտասարդը, ձայնը դարձեալ մեղմացնելով, — չը լինի թէ արդէն աչնքան զրաւել է քեզ նա, որ չես ուզում հեռանալ նրանից. . .

— Ռուբէն, — արտասանեց օրիորդը խորին յանդիմանութեամբ, — աղպիսի կատակ մի անիլ հետս, նա... նա... չէ պատճառը, և չի էլ կարող լինել... Իմ պատճառը աւելի ծանր է, քան կարծում ես...

— Ի՛նչ է ուրեմն, — գոչեց Ռուբէնը, աչքերը սևեռելով քրոջ երեսին:

Օրիորդը մի քանի վաչրկեան լռելուց յետոյ, կրկին հառաչեց:

— Թողնենք այդ խօսակցութիւնը, ասաց նա: Ահա հասնում ենք տուն: Աշխատիր ուրախ հանգիպել մեր ազգականներին: Դէ՛հ, դարձեալ թըթուացրիր աչքունքդ, դրա համար ես ուզում ինձ հետդ արտասահման տանել, որ միշտ տըխրես. շնորհակալ եմ:

Ասաց օրիորդը և, վիրաւորված ձևանալով, երեսը դարձրեց մի կողմ:

Առաքը Քուռ գետի աջ կողմի քաղաքամասը անցնելով, մտել էր արդէն կենտրոնական փողոցները:

Քոյր և եղբայր լուռ էին: Ռուբէնը մի Տխախտ վառեց և սկսեց Տխել, անորոշ հաշեացքով նայելով իւր երկար կոշիկների ծալքերին: Իսկ քոյրը, փունջը ճնկների վրայ դրած, մտիկ էր անում աջ ու ձախ տներին, որ միմեանց ետեւից անցնում էին: Ընդամենը երեք ու կէս ամիս բացակայ էր եղել Թիֆլիզից, և այժմ ամեն ինչ նրան փոխված էր երևում, թէ փողոցներն ու տները և թէ անցուղարձող մարդիկ: Նա, աշխատելով չաղթել իւր մէջ ծագած ըուպէական թախիճը, աչքերով որոնում էր ծանօթ դէմքեր: Մինչդեռ եղբայրը, գաղտուկ

նայելով քրոջը կիսադէմքին, նկատեց նրա պաշտառ ճակատի վրայ այն տխուր ամպը, որ երբեմն յայտնվում էր, երբ նա փորձում էր խօսք բանալ իրանց զրութեան մասին:

Առաքը կանգնեց երեքյարկանի նորաշէն, մոխրագոյն ներկած մի մաքուր տան առաջ:

— Այս բոպէ ես կը համբուրեմ իմ սիրելի Լիզային ու Գաբօյին, — գոչեց օրիորդը և աշխոյժ կերպով վաչր ցատկեց կառքից:

Մինչ Ռուբէնը կառապանի վարձը կը տար ու իրեղէնները ցած կը բերէր, նա փունջը ձեռին արագութեամբ բարձրացաւ երկրորդ չարկը: Մարմարոնեայ լայն և փայլուն սանդուղի վերևում օրիորդին զիմաւորեց մի ութ տարեկան աղջիկ սև աչքունքով: Օրիորդը զրկեց նրան, համբուրեց մի քանի անգամ և, թեւից բռնելով, շտապեց առաջ:

— Օրիորդ, եկա՛ք, վերջապէս, — գոչեց, դէմ ու դէմ վազելով, ոռւս աղալիներ, և ուրախ ուրախ բարևեց:

Նախադաւթում օրիորդի առաջը վազեց մի տասը տարեկան պատանի գիմնազիական համազգեստով: Օրիորդը նրան էլ զրկեց, համբուրեց և տարաւ ներս:

Մի քառակուսի, մաքուր պարկետով, գեղեցիկ

ոսկենկար պատտառով զարդարված բաւական մեծ սենեակի մէջ տեղում, կոյորակ սեղանի շուրջը նստած թէյ էին խմում Նիկողայոս Սաղափեանը, իւր կիներ — տիկին Սօփիօն և աղջիկը — օրիորդ Նատալիան։

— Մարիամ, — գոչեցին միաբերան վերջին երկուսը մի տեսակ անբնական ուրախութեամբ։

Մարիամը հերթով փաթաթվեց կանանց պարանոցին և մի քանի անգամ ջերմաջերմ համբուրեց նրանց, մանաւանդ Նատալիային։

— Հանդարտ, մազերս քրքրեցիր, — ասաց Նատալիան, գլուխը յետ դարձնելով։

Մարիամը սեղմեց հօրեղբօր ձեռք։ Հարց հարցի ետևից նա առաջարկում էր մերթ մէկին, մերթ միւսին։ Աարծես, նա տարիներով չէր տեսել իւր ազգականներին, այնքան անկեղծ էր նրա ուրախութիւնը։

Ներս մտաւ եղբայրը և տեսարանը մի քիչ փոխվեց։ Նա հանդարտ մօտեցաւ, սառն և քաղաքավարի բարեւեց։ Ռոյորը առողջ էին, Միայն օրիորդ Նատալիան չաջոնեց, հառաչելով, թէ գլուխը սաստիկ ցաւում է։

— Դրա ճարը ես չգիտեմ, — գոչեց Մարիամը, վերցնելով իւր փափաջած փուռը, որ համբուրվելու միջոցին զրեւ էր պատուհանի վրայ։ — Ա-

հա, Նատո, թէ և մի քիչ թառամել են, բայց հագուագիւտ ծաղիկներ են։ Իմ մօրաբորջ աղջկայ, Մարգարիտի, վերջին նուէրն է. իւր ձեռովն է քաղել իրանց պարտիզից։ Այնքան սիրեցի, որ Դիլիշանից մինչև այստեղ բերի։

— Աարծես, Թիֆլիզում քիչ կայ, — ասաց օրիորդ Նատալիան մի տեսակ արհամարհանքով, — շնորհակալ եմ, դու շատ բարի ես, Մարօ, դիր ահա այն բաժակի մէջ։

Մարիամը փուռը դրեց առաջվայ տեղը և իւր դժկամակութիւնը թազցնելու համար, կրկին թեքվեց և սկսեց խօսել իւր շուրջը պտոյտ պտոյտ անող փոքրիկ աղջկայ և պատանիի հետ։

— Ինչո՞ւ ինձ չես տալիս ծաղիկները, ես կը պահեմ իմ սեղանիս վրայ, — ասաց աղջիկը, Մարիամին գրկելով։

Մարիամը տուեց նրան փուռը։

— Մամա, թոյլ տուր այսօր տանը մնամ, — ասաց պատանին։

— Ինչո՞ւ, — հարցրեց տիկին Սօփիօն։

— Ուզում եմ Մարօին ու Ռուբէնին տեսնել։

— Լուր, — գոչեց մայրը, աչքունքը խոշորելով։

— Մարօն ու Ռուբէնը չեն փախչում, կարող ես յետոյ էլ տեսնել։ Անչիւր ծառային, որ

քեզ տանի ուսումնարան: Դու էլ, — դարձաւ նա փոքրիկ լիզալի, — ծաղիկները դիր տեղը ու զնա դասդ սովորիր:

Պատանին և աղջիկը աւամայ ու տխրագէմ հպատակեցին իրանց մօր խստաձայն հրամանին, կրկին ու կրկին ընդունելով Մարիամի համբոյնները և զգուանքը:

— Իմ սիրելիներս, — ասում էր օրիորդը, մերթ դառնալով Գաբօյին, մերթ լիզալին, — ես ձեզ ամեն օր լիշում էի: Գնացէ՛ք, գնացէ՛ք, էլի ես ձերն եմ:

Վերջապէս, նա նստեց թէյ խմելու և սկսեց պատմել, թէ ինչպէս է ժամանակ անցկացրել Դիլիջանում: Նիկողայոսը, չափաւելով որ գործ ունէ, շտապով դուրս եկաւ:

— Գիտենք, գիտենք, շատ ուրախ են անցել օրերդ, առանց մեզ, — նկատեց Նատալիան Մարիամին մի երկդիմի եղանակով:

— Դու չես կարող երեւակայել, Նատո, — շարունակեց Մարիամը ոգևորված, թէ ինչ ուրախ օրիորդ է մեր մօրաբորջ աղջիկը: Գեղեցիկ, կրթուած, համակրելի, նրա նմանը Թիֆլիզում ես չեմ տեսել:

— Ի հարկէ, Երևանում մայրաքաղաքի կրթուած խն ուստացած կը լինի, — ասաց օրիորդ. Նա-

տալիան ծաղրաբար: — Բայց, սիրելիս, ինչո՞ւ միայն աչք աղջկան ես գովում, միթէ ուրիշ գովելու մարդ չը կ'աւնտեղ: Իսկ աչն երիտասարդ բժիշկը, որի հետ դու վաղուց, շատ վաղուց, ծանօթ ես:

Մարիամը մի մեղմ չանդիմանական հայեացք ձգեց Նատալիայի երեսին և ոչինչ չը պատասխանեց:

— Ի՞նչ սեւացել ես, Մարօ, — փոխեց իւր խօսքը Նատալիան, ներքուստ նախանձելով Մարիամի դէմքի գրաւչութեանը, — մի բանի նըման ես, բայց չը գիտեմ ինչի:

— Գնջուհու, — չարեց Մարիամը անկեղծաբար:

— Լաւ, լաւ, կեղծ համեստութիւն մի անիլ, — գոչեց Նատալիան կծված ձայնով, — ինքդ շատ լաւ իմանում ես, որ. . . գեղեցիկ ես, ինչ հարկաւոր է կոտրատվել: Ախ, տէր Աստուած, տրաքեց գլուխս, ներկը հոգիս, ես ալ ևս նըստել չեմ կարող:

Ասաց Նատալիան և անմիջապէս վերկացաւ զնաց իւր սենեակը:

— Դնա, օգնիր, որդի, նա հիւանդ է, — ասաց տիկին Սօփիօն Մարիամին:

Օրիորդը հետեւեց Նատալիային: Տիկինը մնաց Ռուբէնի հետ:

— Հանգուցեալ մայրդ, միտս է, միշտ ասում էր «Մարօս շատ կրակոտ աղջիկ է լինելու», — խօսեց տիկինը, — այժմ կատարվում է նրա խօսքը: Տեսնո՞ւմ ես, Ռուբէն, քորդդ ինչպէս է թռչկոտում, այդ լաւ բան չէ, լաւ բան չէ:

— Երանի թէ միշտ այդպէս լինէր, — նկատեց Ռուբէնը, որ մինչև այդ րոպէս լուռ էր, — լաւ է կրակոտ լինել, քան թմրած:

— Օ հօ հօ, որդի, մի ասիլ, — գոչեց տիկին Սօփիօն, — աղջիկը պիտի մի քիչ էլ ամաչկոտ լինի:

— Ամաչկոտ, — կրկնեց Ռուբէնը զարմացած, — ես, կարծում եմ, որ Մարիամի պէս ամաչկոտ աղջիկ շատ քիչ կայ:

Տիկինը տարակուսաբար դուրսը շարժեց:

— Ես չեմ ասում, թէ նա երեսբաց է, — արտասանեց նա խորհրդաւոր ձայնով, — բացք էլի...

— Ասացէ՛ք, տիկին, եթէ մի բան գիտէք, — հետաքրքրուեց Ռուբէնը, — եթէ մի պակասութիւն ունի Մարիամը, ես նրա եղբայրն եմ, սկստապիսն եմ նրան չորդորել, որ ուղղի իրան:

— Խօսքս այն երիտասարդի մասին է, — պատասխանեց տիկինը, — այն բժշկի, որին զարնանը մի քանի անգամ մեր տուն բերիք: Մարիամը գրել էր Նատալիային, որ նա էլ Դիլիջանումն է: Ի՞նչ էր անում այնտեղ:

— Ոչինչ, եկել էր մի ամիս այնտեղ ապրելու:

— Նա էլ ձեզ հետ Թլիֆլիք եկաւ:

— Ոչ, բաց շուտով կը գայ:

— Հըմ, — արտասանեց տիկինը, դուրսը երեւելով, — նա այստեղ է մնալու:

— Չը գիտեմ, առ այժմ նա Երևանումն է բժշկութիւն անում: Բացք ինչ էիք ուզում ասել Մարիամի մասին, այդ շատ հետաքրքրական է:

Տիկինը մի քանի վայրկեան լռելուց չետոյ, պատասխանեց.

— Այն էի ուզում ասել, որդի, որ լսել եմ, թէ Մարիամը... էհ, ինչ թաղցնեմ... սիրում է այդ փղպլին ու...

— Ո՛ւ... արտասանեց Ռուբէնը, մի անորոշ ցնցումն գործելով:

— Ու խօսք է տուել նրան դնալու:

Ռուբէնը մի հոգոց հանեց կրճից եւ ժպտաց: Նա, կարծես, աւելի ծանր մի լուրի էր սպասում:

— Չափահաս աղջկայ դուրսիւնը, որդի, շատ դժուար է, — շարունակեց տիկինը դորովագութ մօր եղանակով, — չը պէտք է նրան մի րոպէս աչքից հեռացնել, թէ չէ, ով գիտէ... Ասելս այն է, որդի, եթէ այն տղան լաւ տղայ է, բեր

շուտ շուտ մեր տուն, կարելի է մենք էլ հա-
ւանենք, Մարիամի համար փեսացու ընտրենք
ու շուտով պսակենք:

— Այդ նպատակով, տիկին, ներեցէք ասել,
ես ոչ մի ընկերոջս չեմ բերիլ այս տեղ, — պա-
տասխանեց Ռուբէնը հաստատ ձայնով: — Փե-
սացու ընտրելու իրաւունքը Մարիամինն է,
ու՞մ կը հաւանի, նրան կ'ուզի:

— Հա՛ն, — արտասանեց տիկինը, շրթունքը
սեղմելով, աչքերը լաջն բանալով և զլուխը
բարձրացնելով, — իմացա՛յ, ուրեմն ես ու հօրեղ-
բայրդ ոչինչ, ուրեմն մենք իրաւունք չունինք
այդ գործի մէջ խառնուելու:

Ռուբէնը զգաց իւր խօսքերի խստութիւնը
տիկնոջ համար: Նա շտապեց մեղմել նրանց ազ-
դեցութիւնը:

— Ձեր իրաւունքը իմնից մեծ է, տիկին:
Բայց առ այժմ ամուսնանալու հերթը Նա-
տալիայինն է, պզտիկ քոյրը մեծ բրոջից ա-
ռաջ ընկնել չի կարող:

— Նատալիայի մասին ես հոգս չունեմ, պատաս-
խանեց տիկինը դեռ բաւական կծկած ձայնով, —
նրա համար փեսացուներ միշտ կան, որին
հաւանեմ, նրան կը տամ: Ի՛նչ, թողնենք, դու,
երեւի, անքուն ես մնացել երէկ գիշեր, — ա-
ւելացրեց նա, չանկարձ ոտքի կանգնելով, —

դնա՛, հանգստացիր ու շորերդ փոխիր, թէ չէ
մի մարդ ներս կը մտնի, ամօթ է այդ կոշիկ-
ներով երևալ...

Ռուբէնը, որ ինքն արդէն կամենում էր շու-
տով հեռանալ տիկնոջից, շտապեց իւր սենեակը
և, դռները ծածկելով, առանձնացաւ:

Նա փոխեց ճանապարհային հագուստը և,
նստելով սեղանի մօտ, անձնատուր եղաւ իւր
մտածումներին:

Ութ տարի էր, որ նա իւր բրոջ հետ
հօրեղբօր հովանաւորութեան ներքոյ էին:
Այսինքն այն օրից, երբ մեռաւ նրանց հայրը:
Այն ժամանակ քոյր և եղբայր դեռ գիմնադի-
սումն էին: Հազիւ նրանց փափուկ սիրտը
ամօքվել էր մօր մահից յետոյ հինգ տարի
անցած, ճակատագիրը երկրորդ հարուածը
տուեց տասնութօթ տարեկան պատանուն և
տասն ու չորս տարեկան աղջկան:

Ամբողջ գիշեր նրանք ականատես էին իրանց
հօր կեանքի վերջին խաւար ժամերին: Մահ-
ճակալի մի կողմում կանգնած էր Ռուբէնը,
միւս կողմում Մարիամը և Նիկողայոսը: Մի
քանի անգամ մեռնողը այն օրուայ ընթացքում,
զգալով մահուան մերձաւորութիւնը, կըրտ-
սեր եղբօր ներկայութեամբ կրկնեց, թէ իւր

գաւակաների նիւթական դրութիւնը համարեա միանգամայն ապահով է թողնում:

«Դու միամիտ կաց, որդի, հօրեղբայրդ կը կարգադրի ձեր գործերը,—ասաց նա Ռուբէնին:

«Նիկողայոս, քեզ եմ յանձնում իմ գաւակներին: Սիրիւր և պահպանիր»:

Նիկողայոսը գլուխը կրճքին թեքեց և արտասուքը հազիւ զսպելով, պատասխանեց.

«Ես նրանց չեմ բաժանիլ իմ ընտանիքից, կը պահպանեմ մինչև իմ վերջին օրը»:

Այս էին այն խօսքերը, որ, Ռուբէնի ներկայութեամբ, փոխանակեցին երկու եղբայրները:

Այն ժամանակ Ռուբէնը չը գիտէր այդ անորոշ խօսքերի բուն իմաստը. բոլէի դառն վիշտը պատանու ուշ ու միտքը մթնացրել էր: Նա ողբում էր իւր ճնողին: Յիշում է նա այժմ ևս, որ ձմեռն էր, որ դրսում չոր քամի էր փչում, երկիրը ծածկուել էր սառնամանիքով: Գաւթի տերևաթափ ակացիան իւր սառած ճիւղերը զարկում էր փակ լուսամտի փեղկերին: Ռուբէնը ձեռները կրճքին ծալած, կանգնած էր սենեակի աջն կիսալսաւար անկիւնում, ուսկից լսվում էր մեռնողի ծանր հառաչանքը: Սենեակ

մտնում ու դուրս էին փախիս, անյուր ստուերների պէս, ինչոր մարդիկ: Չէ չիշում նրանց դէմքերը Ռուբէնը: Մտաբերում է այն, որ մէկը բռնած նրա թևից, աշխատում էր հեռացնել մահճակալից, շշնչալով:

«Թող խեղճ մարդը հանգստանայ»:

Այդ մէկը տիկին Սոփիօն էր: Բայց Ռուբէնը մի քաջ անդամ չը հեռացաւ: Նրա աչքերը չառած էին այն հողադոշն դէմքի վրայ, ուր մահը ծաւալել էր իւր խաւար ստուերը: Մերթ բացվում էին, մերթ փակվում այդ խոշորացած աչքերը, որոնց պողած շրջանակները ձեպանակի գոյն էին ստացել:

Յանկարծ մեռնողը լցու ձգեց վերմակի ծայրը, բարձրացնեց իւր թոյլ ձեռը, որքան կարող էր: Ռուբէնը և Մարիամը միաժամանակ բռնեցին այդ պող ձեռը, մեռնողի քարացած շրթունքի վրայ սառաւ վերջին խօսքը:

«Սիրեցէք միմեանց»:

Անշնչելի կերպով կերպով այդ պատուէրը դրոշմուեց որդու սրտում: Այնուհետև ամեն ինչ խաւարվեց Ռուբէնի աչքում, երբ տեսաւ, թէ ինչպէս երիււ անձանօթ կանաչը, զրկելով, դուրս բերեցին սենեակից ուշաթափ Մարիամին:

Եւ ահա արդէն ութ տարի է անցել այդ սգալի գիշերից: Այն ժամանակից շատ բան է փոխվել: Մարիամը, ամէնով օրըստօրէ, այժմ չափահաս օրիորդ է դառել: Հօր չիշատակը նրան պատճառում է մի թախիճ, մօրը նա չիշում է շատ մութն կերպով: Նրա առողջ բնաւորութիւնը յաղթող հանգիսացաւ որդիական վշտին, ժամանակը ամոքեց օրիորդի սրտի վէրքը: Իսկ Ռուբէնը, անձնատուր լինելով ուսմանը, աւելի շուտ մխիթարութիւն գտաւ այնտեղ: Սակայն նա չը մոռացաւ իւր ծնողների չիշատակը և հօր վերջին պատգամը: Նա սիրում էր քրոջը: Սիրում էր, որպէս փափկասիրտ եղբայր, որպէս մեծ և հովանաւորող: Սրտաշարժ էր այն տեսարանը, երբ նա առաջին անգամ բաժանվեց Մարիամից Ռուսաստան դնալու համար: Աւելի սրտաշարժ էր նրանց վերջին հանդիպումը, երբ Ռուբէնը արդէն ուսումն ավարտած վերադարձաւ հայրենիք չորս ամիս առաջ:

— Ռուբէն, Ռուբէն, — գոչեց Մարիամը, փաթաթվելով եղբօր պարանոցին վերջինի առանձնասենեակում, — սիրում ես ինձ:

Ռուբէնը սիրով և անձնուիրութեամբ համակված իւր դէմքը յետ դարձրեց: Նա թափ-

ցրեց իւր զգացումների արտաքին նշանները, որոնց դէմ էր միշտ:

— Գիտեմ, որ սիրում ես, — շտապեց աւելացնել Մարիամը յուզված, — ուրեմն մի անգամ էլ ցոյց տուր սէրդ, ինձ մի թողնիլ միայնակ: Առանց լեզ մի կեանքը տխուր է անցնում:

Ռուբէնը դեռ Ռուսաստանում վճռել էր երկու տարով արտասահման գնալ, այնտեղ իւր մասնագիտութեան մէջ կատարելագործվելու նպատակով: Նա լրացրած չէր համարում իւր ուսման պաշարը գէթ այնչափ, որչափ հարկաւոր էր իւր որոշած նպատակին ծառայելու համար կեանքում: Նա յայտնեց իւր վճիռը Մարիամին: Քոյրը ոչինչ չ'ասաց, հառաչեց, գլուխը շարժեց, և եղբայրը նրա աչքերի մէջ նկատեց արտաւտքի նշույններ: Նա բնկաւ մտաւանջութեան մէջ. թողնել անկատար իւր վճիռը — չէր կարող, այնքան նա ընտելացել էր այդ վճռին, անուշադիր միայլ Մարիամի աղերսանքին — աւելի դժուար էր: Այն ժամանակ նրա գլխում միտք չ'աղացաւ քրոջն ևս տանել իւր հետ: Արտասահմանում Մարիամը անգործ չի մնալ, կը շարունակի իւր ուսումը, կը սովորի որ և է մի մասնագիտութիւն, կը դառնայ ազատ, իւր ուժերով կեանքի դժուարութիւն-

ների դէմ կռուելու պատրաստ անկախ կին։ Երբ նա աչս միտքը յայտնեց Մարիամին, վերջինը մի քանի վաշիկեան ոչինչ չը պատասխանեց, մտածեց և յետոյ ասաց.

— Եթէ անպատճառ ուզում ես դնալ, դնա միայնակ, իսկ ես... չեմ կարող...

Ոչինչ թախանձանք չը կարողացաւ ստիպել նրան բացատրելու պատճառը, թէ ինչու չէ ուզում կատարել եղբօր առաջարկութիւնը։ Միշտ և ամեն ժամանակ նա խոց էր տալիս այդ մասին խօսելուց և միայն շարունակ խընդրում էր Ռուբէնին մնալ Թիֆլիզում։

«Քուրս մի գաղտնի հոգս ունի, ինձ չի յայտնում, — մտածում էր Ռուբէնը, — բացց ես կը իմանամ, անպատճառ կ'իմանամ»։

Օրը բաւական անցել էր արդէն, երբ նա տնից դուրս եկաւ մի փոքր գրօսնելու։ Նա պատահեց իւր ընկերներէից մի քանիսին և, մի երկու ժամ նրանց հետ անցկացնելով, մոռացաւ ծանր մտքերը։

Երբ նա վերադարձաւ տուն, Սաղափեանները, սեղանատանը հաւաքված, սպասում էին նրան ճաշի։ Նիկողայոսը հրաւիրեց նստել իւր քով և շատ սիրով ու բարեկամաբար սխեց խօսել նրա հետ։ Ինչպէս զբաղված մարդ, որի

միտքը միշտ դէպի իւր գործերն են ուղղուած, Նիկողայոսը ընտանեկան խնդիրների մասին շատ քիչ էր խօսում տանը։ Նոյնպէս նա Ռուբէնի հետ խօսում էր հատուկ կտոր, և որովհետեւ Ռուբէնն ևս խօսելու տրամադրութիւն չունէր, շուտով երկուսն էլ լռեցին։

Մարիամը զբաղված էր պատանի Գաբօյի և փոքրիկ Լիզայի հետ, որոնք աչ ու ձախ կողմերում նստած, վաշիկում էին նրա սիրալիր փաղաքշանքը։

— Մարօ, ջուր տուր։

— Մարօ, աղ տուր։

Ասում էր մերթ մէկը, մերթ միւսը, և Մարիամը անդադար դառնում էր աչ ու ձախ, կերակրելով իւր սիրելիներին։

Նատալիան շարունակ գանդատվում էր գըլխացաւից, քիչ էր ուտում, սպախարակում էր իւրաքանչիւր կերակուր և իմերէլ սպասաւորի միջոցով յանդիմանութիւն էր ուղարկում ռուս լուսարարին։ Վերջին կերակուրը բերելիս նա վերկացաւ տեղից և անցաւ իւր սենեակը։ Դա նրա քմահաճութիւններից մէկն էր, որի համար հաջը յանդիմանում էր նրան և փոխարէնը միշտ յանդիմանվում Սօփիօյից։

— Խեղճ իմ Նատօ, տանջվում է աչօր, ին-

չո՛ւ հենց միայն նա է հիւանդանում այս տանը,—ասաց տիկին Սօփիօն և շտապեց իւր աղջկայ ետևից։

Այսպէս անցաւ Սաղաթիեանների ճաշը, Նատալիայի շնորհիւ, ամենի համար սառն, անախորժ։

Նոյն օրը իրիկնադէմին Ռուբէնը, դրսից տուն վերադառնալով, Մարիամին հանդիպեց իւր սենեակում։ Օրիորդը առաջին սպիտակ հագուստով նստած էր սեղանի մօտ, գլուխը ձեռների մէջ դրած, արմուկները յենած սեղանին։ Նրա առաջ դրած էր մի բաց գիրք։ Նա չէր կարդում, այլ աչքերը յառած լուսամտի կողմ, նայում էր դէպի դուրս։

— Դարձեալ ի՞նչ երազների մէջ ես,—ասաց Ռուբէնը կատակով։

Մարիամը մի քիչ շփոթվեց, երեսը յետ դարձրեց և ժպտաց։ Սակայն այս անգամ նրա ժպիտը այնքան արհեստական էր և բռնագբօսիկ, որ Ռուբէնի տրամադրութիւնը յանկարծակի փոխեց։ Նա քրոջ աչքերի մէջ կարդաց մի նոր դառնութիւն։

— Մարիամ, գոչեց նա, բռնելով քրոջ ձեռքը ու վրդովուած ես երևում, ի՞նչ է պատահել։

Մարիամը ձեռը մեղմիկ խլեց եղբօրից և իւր

տխուր ու անորոշ հայեացքը կրկին բաց լուսամտի կողմ դարձնելով, ձգեց զիմացի եկեղեցու արձաթափալ գմբէթի վրայ, ուր շողշողում էին մալր մտնող արևի վերջին ճառագայթները։

— Դու ինձ չես պատասխանում,— շարունակեց Ռուբէնը, աւելի հետաքրքրուած նայելով քրոջ երեսին։

Ջուարթաղէմ, ուրախ, գէթ արտաքուստ անհոգ օրիորդը անձանաչելի էր դարձել այդ բուսկին։ Նա ոչ միայն չը պատասխանեց, այլ և խոսք էր տալիս եղբօր հայեացքից։

— Երգվում եմ մեր ճնողների չիշատակով,— գոչեց Ռուբէնը, նստելով նրա մօտ,— եթէ դու չես յայտնիլ ինձ գաղտնիքդ, կը վիրաւորվեմ սաստիկ։

Մարիամը նայեց եղբօրը, հազիւ զսպելով արտասուքը, որ ձգտում էր դուրս հոսալ նրա լիռոր աչքերից։

— Ռուբէն,— խօսեց նա, վերջապէս, վրդովուած ձայնով,— երեք ամիս է դու ինձ անդադար հարցնում ես իմ դրութեան մասին։ Մինչև այժմ ես աշխատում էի լուել, ոչինչ չը յայտնեի քեզ։ Բայց այլ ևս անկարող եմ այժմ։ Ռուբէն, ինձ այս տանը հալածում են...

Մի վայրկեանում Ռուբէնի աչքերը մթնեցին, գլուխը պտտեց, նրան պաշարեցին միմեանցից դառն, միմեանցից վատ կասկածներ: Նրա քրոջը հալածում են, ու՛ր, ինչո՛ւ, ի՛նչ մեղքերի համար:

Մարիամ չը կարողացաւ նրա անկանոն հարցերին միանգամից պատասխանել: Նա դանդաղ վեց միայն Նատալիայի վրայ: Ամեն քայլում աչք աղջիկը աշխատում է որ և է դառնութիւն պատճառել նրան, տեղի և անտեղի ծաղրում է, հնարում է նրա մասին զանազան պատմութիւններ, արտայայտում է զանազան անհամեստ կասկածներ: Երբէք Նատալիան անկեղծ չէ եղել նրա հետ, երբէք պարզ սրտով չէ վարվել: Երբ Մարիամը ուրախ է—Նատալիան տխրում է, երբ տխուր է—ուրախանում է, և միայն այն նպատակով, որ Մարիամին վրէտացնի: Կարծես, նա երդուել է ամեն տեսակ վատութիւն անել նրան: Ինչո՛ւ,—չը գիտէ Մարիամը. նա, որ միշտ սիրով է վերաբերվել Նատալիային, ինչպէս իւր մեծ քրոջը:

—Ախ, Ռուբէն, շարունակեց Մարիամը, աչքերը սրբելով,—աչօր. նա չափից դուրս անսիրտ էր: Դու տեսար, ինչպէս նա ընդունեց ինձ, ինչպէս սխեց հետս խօսել, երբու շաբաթ երեսս չը տեսնելուց յետոյ, Դու դռեցէ հաւա-

տացիր, որ նա գլխացաւ ունէ: Ոչ. ես իմացայ, որ սուտ է: Նա ինձ տեսաւ և իսկոյն գլխացաւը բռնեց: Ճաշից յետոյ գնացի սենեակս: Նա էլ իւր սենեակումն էր: Կանչեց ինձ իւր մօտ, հարցուփորձ արաւ Մելիք—Բարսեղեանի մասին: Երանի նամակումս գրած չը լինէի, թէ նա էլ Դիլիջանումն է: Սխեց հետս անվաշել կատակներ անել: Ախ, Աստուած, ամօթից չեմ կարող պատմել, թէ ինչեր ասաց: Եթէ լսէիր, Ռուբէն, ականջներդ պիտի փակէիր: Ես համբերեցի. նա չը դադարեց: Առաջին անգամը չէ անում ինձ հետ տղեղ կատակներ: Հէնց որ մի նոր երիտասարդի հետ ծանօթանում եմ, նրա չարախօսութիւնը արդէն պատրաստ է:

Մինչ Մարիամը պատմում էր այս բոլորը, Ռուբէնը վրդովուած, շրթունքը ներքին ալէկոծութիւնից սեղմած, ճակատը ամուր բռնած, լսում էր:

—Իսկ մայրը, — արտասանեց երիտասարդը խեղդուկ ձայնով:

Մարիամը վարանեց իսկոյն պատասխանել:

—Գիտեմ, — ասաց Ռուբէնը, — առանց բռնելու էլ գիտեմ: — Այս տան մէջ քեզ ոչ ոք չի սիրում, ոչ ոք...

—Ոչ, անարդար մի լինիլ, Ռուբէն, — ընդհա-

տեց Մարիամը, — ես յարգում եմ մեր հօրեղբորը. նա եթէ չի սիրում, չի էլ առում: Բայց ինձ սիրողներ էլ կան այս տանը, և հէնց նրանք էին մինչև այժմ ինձ մխիթարողները — Լիզան ու Գաբօն:

Մի քանի վայրկեան տիրեց լուռթիւն: Ռուբէնի սիրտը ուժգին բաբախում էր յուզմունքից: Նա սաստիկ վարանման մէջ էր. պէտք է դուրս բերել Մարիամին այդ տնից, ազատել նրան նատալիայի և տիկին Սօփիօյի հալածանքից, այս անվիճելի է:

— Եւ դեռ այս բոլորից յետոյ դու ուզում ես, որ ես քեզ այստեղ թողնեմ և գնամ, — գոչեց նա զսրտացած, — ոչ, Մարիամ, դու պիտի գաս ինձ հետ, այլ ևս քո յամառութիւնը ինձ խաբել չի կարող:

Մարիամը դառնութեամբ հառաչեց:

— Մտածիր, Ռուբէն, — ասաց նա թախծալի ձայնով, — ի՞նչ ես գնում և ինձ էլ տանում — մի օտար, հեռաւոր երկիր. ի՞նչ հաշուով, ի՞նչ միջոցներով:

— Ի՞նչ միջոցներով, — կրկնեց Ռուբէնը զարմացած, — միթէ այդ հարցին էլ պատասխան է հարկաւոր:

— Այո, հարկաւոր է, — ասաց Մարիամը

դրական եղանակով, — և հէնց այդ է, որ ես չեմ ուզում դալ քեզ հետ և ոչ էլ քո գնալդ կը ցանկալի, եթէ միայն կարող ես գնալ...

Վերջին դարձուածը կրկնապատկեց Ռուբէնի զարմանքը:

— Եթէ միայն կարող եմ գնալ, — մեքենաբար արտասանեց նա, — ի՞նչ կարող է ինձ արդելել: Վերջապէս, ի՞նչ ես ուզում ասել, պարզ խօսիր, Մարիամ:

— Այն եմ ուզում ասել, Ռուբէն, — պատասխանեց քոյրը, — որ նախ քան մի տեղ գնալդ, դու պէտք է պարզես մեր ժառանգական գործերի դրութիւնը: Հասկանո՞ւմ ես:

— Մեր ժառանգական գործերի դրութիւնը պարզ է: Մեր հանգուցեալ հայրը մեր ժառանգութիւնը յանձնել է իւր եղբորը. Մենք ապահով ենք. ապրում ենք մեր կարողութեամբ և արտասահման կը գնանք մեր հայրական փողերով:

— Այո, հայրական փողերով, — շեշտեց Մարիամը մի տեսակ հեղնութեամբ, — ի՞նչ ես այդ փողերը:

— Ասացի, որ մեր հօրեղբոր մօտ:

— Գիտե՞ս հաստատ, ի՞նչ ես նրա հետ, կ'այ արդեօք, եթէ կայ, որքան է, բաւական են մեր ծախսերին, ահա ի՞նչ է հարկաւոր պար-

գել, սիրելի Ռուբէն: Այս չիմացած, դու չը պիտի ոչ մի տեղ գնաս, եթէ ինձ սիրում ես, եթէ ինքնասիրութիւն ունես:

Ռուբէնը մի վայրկեան ապշած նայեց քրոջ երեսին: Ապա ձեռը տարաւ ճակատին, աչքերը սեւեռեց սեղանին և մտաւ մտածելով ինչ էր ընկաւ:

— Սպասիր, — ասաց նա, — տառաջանալով, — դու իմ սիրտս մի ինչ-որ կասկած ձգեցիր, Մարօ... Այո, դու ճշմարիտ ես ասում... ես պիտի լսօսեմ մեր հօրեղբոր հետ... Միթէ... Ռայց ոչ, ես պարզ չիշում եմ հանդուցեալ հայրիկի լսօսքը... Նա մեզ չբաւոր չէ թողել: Ինչ և իցէ, ճշմարիտ ես ասում, պէտք է պարզել, և շուտով, հէնց այս քանի օրը, հէնց վաղը դուցէ:

— Զտապել հարկաւոր չէ, — ընդհատեց Մարիամը, — իւր սրտի դառն գաղտնիքը չաշտնելուց յետոյ փոքր ինչ հանդարտված, — այսքան ժամանակ համբերել եմ, էլի կը համբերեմ: Սպասիր չարմար առիթի և մի օր անկեղծաբար լսօսիր մեր հօրեղբոր հետ: Ես չեմ ուզում, որ մենք... ձրիակերի անուն ստանանք... Համբերիր, մի ստիպիլ ինձ աւելի լսօսել առ այժմ, ինչ որ ասացի, բաւական է, մնացեալը յետոյ...

Այս ասելով, Մարիամը վերկացաւ տեղից և

հանդարտ դուրս եկաւ եղբոր սենեակից:

Ռուբէնը ոչինչ չ'ասաց և ոչ խնդրեց քրոջը չը դնալ, Երկար ժամանակ նա լսօրհում էր քրոջ ասածների մասին:

Երբ ծառան սովորական ժամին ներս մտաւ, տիկին Սօփիօյի կողմից հրաւիրեց ընթերիքի, նա ձեռով բացասական նշան արաւ...

IV

Օրը կիրակի էր։ Օրիորդ Նատալիան սեպհական կառքով դուրս եկաւ զբօսներու։ Անյարմար համարելով միաշնակ զբօսները, մաշը ստիպեց նրա Լիպպին և Գաբօյին էլ հետը նստեցնել։ Մարիամը և Ռուբէնը նոյնպէս տանը չէին։

Տիկին Սօփիօն զբաղված էր տնային գործերով։ Այդ օրը նրանց տանը պիտի ճաշէին Հայաբեանը և իշխան Սահարունին։

Նիկողայոսը իւր առանձնասենեակում միայնակ նստած, ակնոցը աչքին դրած, քրքրում էր ինչ-որ թղթեր, կարդում էր, գրում և երբեմն համարակալի վրայ հաշիւներ անում։ Նկատելի էր, որ վերջին օրերը նա սաստիկ զբաղված է, սովորականից աւելի երկար էր մնում առանձնասենեակում։ Ամեն օր նոր նոր մարդիկ են գալիս նրա մօտ, խօսում, վիճում են ցածր ձայնով։ Գալիս են շուտ շուտ և՛ նրա գործակատարները։ Նիկողայոսը նրանց հետ վարվում է կոպտաբար, գոռում է, յանդիմանում և վրդովուած ճանապարհ գնում։

Նա պարապում էր կապալներով և Թիֆլիզի առևտրական շրջաններում հռչակված էր իբրև յաջողակ, եռանդուն, օրինակելի «գործավար»։ Եւ այս հռչակը հարստութեան հետ նա վաստակել էր վերջին տասնուհինգ տարուայ միջոցում միայն։

Կար ժամանակ, որ նա մի հասարակ մահդավաճառ էր, քաղաքի մի կենտրոնական քարվանսարացում, իւր մեծ եղբօր հետ, պահում էր մի փոքրիկ խանութ։ Գէորգը—Մարիամի և Ռուբէնի Հայրը—կառավարում էր խանութը։ Նիկողայոսը, աւելի երիտասարդ, լեզուանի և աչքաբաց լինելով, կատարում էր դրսի գործերը, գնում էր Ռուսաստան, չարաբերութիւններ էր պահում օտար գործարանատէրերի հետ և այլն։

Մի օր Նիկողայոսը կանգնեց, թէ ուզում է խանութը փակել և ուրիշ գործերի ձեռնարկել։ Գէորգը առևտրի մէջ երկչոտ մարդ էր, ամեն մի նոր բան նրան կասկած էր պատճառում։ Բայց նա մեծ հաւատ ունէր դէպի Նիկողայոսի առևտրական հանճարը։ Թող տուեց նրան գնալ իւր ընտրած նոր ճանապարհով։ Իսկ ինքը, խանութը մի քանի տարի միաշնակ կառավարելուց յետոյ, փակեց, իւր մասը գուտ փողով վերցրեց և հեռացաւ։

Բաղդը չաջողեց Նիկողայոսին նոր ասպարիզում: Առաջին մի քանի տարուաչ ընթացքում նա կրկնապատկեց իւր դրամագլուխը: Յետոյ վրա հասաւ արևելեան պատերազմը և նրա եռանդի համար մի նոր ասպարէզ բաց արաւ: Նա ընդարձակեց իւր գործերը: Իսկ Պէորզը իւր փողերը պետական թղթերի վերածեց, նրանց տոկոսով սկսեց խաղաղ ու համեստ կեանք վարել, կնոջ մահից յետոյ փափագ չունենալով պարապել որ և է բարդ գործով:

Երկու եղբօր չարաբերութիւնները բարեկամական էին, թէև ընտանիքները ապրում էին առանձին: Մի օր, միասին ճաշելուց յետոյ, Նիկողայոսը, հոգեկան ուրախ տրամադրութեան միջոցին, խօսում էր իւր գործերի մասին: Յանկարծ նա դարձաւ Պէորզին և հարցրեց.

— Որքան տոկոս ես ստանում փողերիցդ:

— Հարիւրին հինգ, — պատասխանեց Պէորզը:

— Հէնց այդ, — զօչեց Նիկողայոսը անկեղծ դարմացած: — Հարիւրին տասը կը տամ, կուզես, — աւելացրեց նա շատ անփութ կերպով:

Պէորզին հրապուրեց այդ առաջարկը, մանաւանդ որ նա իւր եղբօր ազնուութեան մասին կասկած չուներ: Հէնց նոր քառասուն հազար ռուբլու տոկոսաբեր թղթերը անցել էին Նիկողայոսի

ձեռքը, երբ Պէորզը հիւանդացաւ, տասն օրից յետոյ մեռաւ թուքերի բորբոքումից: Պոխատութեան վերաբերմամբ քանի մի պաշտօնական ձեռք անկատար մնացին, և մեծ եղբօր փողերը կրտսեր եղբօր մօտ մնացին առանց գրաւոր ասպնոցներին:

Նիկողայոսը հանգուցեալի որբերին բնակեցրեց իւր տանը:

Հէնց այդ ժամանակ նա, իւր կնոջ թախանձանքով, մի նորաշէն տուն գնեց քաղաքի կենտրոնում: Լինելով գործնական, հաշուազէտ մարդ, նա անշարժ կալուածները «մեռած դրամագլուխ» էր համարում: Բայց Սօփիօն պազուց ցանկանում էր անպատճառ իւր սեպհական տանը ապրել: Նա լսել անգամ չէր ուզում, թէ ամուսինը Խարփուլի յետ ընկած մի փողոցում կիսախարի ու մի տուն ունի հօրից ժառանգած:

Եւ այս Սօփիօնի առաջին պահանջը չէր միայն, որ կատարեց Նիկողայոսը: Նա սիրում էր կնոջը իւրովի, համարում էր նրան ժամանակակից կին, որ զիտէ մարդկանց առաջ պարզերես անել մարդու անունը: Պակաս չէր նպաստում այդ սիրոյն և այն հանգամանքը, որ Սօփիօն իշխան Սահարունիների տոհմիցն էր, այն է՝ Սրապիօն Սահարունիի հարազատ քոյրը:

Նա ազատութիւն էր տուել Սօփիօյին տան համար անել, ինչ-որ խելքը կտրում է։ Իսկ Սօփիօն գիտէր իւր անելիքը, մանաւանդ աղջկայ վերաբերմամբ։ Ոչինչ նա չը խնայեց Նատալիայի համար, բացի մի բանից. նա ատում էր «գուլերնանտկաներին», ուստի վճռել էր չը վարձել։

—Այդ փքված հնդու հաւերը,—ասում էր նա, գալիս են, մարդու տանը տիրանում են ու...

Բայց և այնպէս նա թշնամիներին տրաքացնելու համար վարձեց մի պառաւ Փրանսուէի, մի տարի պահեց, յետոյ արձակեց։ Եւ արձակեց կռուով, որովհետեւ օտարուհին յանդգնել էր Սադափեանների տան հարուստ կահ—կարասին անճաշակ համարել։

Վերջին տարիները Նիկողայոսը ընտանեկան ծախսերի վերաբերմամբ փոքր առ փոքր ժլատանում էր։ Երբ Սօփիօն փող էր ուզում, նա ձեռք տատանվելով էր գրպանը տանում, գլուխը խորհրդաւոր շարժում էր և կրկնում.

—Սօփիօ, ծախսերդ թեթեւացրու։

—Սուս,—պատասխանում էր Սօփիօն կատակով, և ամեն անգամ մատների ծալքերը շփում ամուսնու իստակ սափրած երեսին։

Նիկողայոսի ժլատանալը անհիմն չէր—նրա

գործերը ձախ էին ընթանում, մանաւանդ վերջին տարի։ Երկու անգամ իրար ետեւից նա խոշոր վնասներ կրեց կապալներում։ Նա փողի պակասութիւն զգալով, սկսեց դիմել սրա ու նրա օգնութեանը, այնպէս որ Հալաբեանը առաջինը չէր, որին նա ձեռք մեկնեց։ Բայց նա զգուշութեամբ թաղցնում էր կնոջից իւր ձախորդութիւնը այն մտքով, որ Սօփիօն իւր աղմուկով իզուր պիտի արիւն վրդովէր։

Դուները հանդարտ բացվեցին, ներս մտաւ Սօփիօն և անխօս նստեց Նիկողայոսի գրասեղանի մօտ։

—Ասա, տեսնենք,—արտասանեց վերջինը, թեւերը դնելով իւր առաջ ցրուած հաշուեթղթերի վրայ։

Սօփիօն ժպտաց։ Նիկողայոսը հասկացաւ։

—Այսօր ոչինչ մի խնդրիլ ինձանից,—ասաց մարդը և շարունակեց պարապել ընդհատված գործով։

Սօփիօն շրթունքը ամուր սեղմեց, ծռեց մի կողմ, յօնքերը վեր քաշեց և գլուխը շարժեց աջ ու ձախ։

Այս ձեռով էր նա սովորաբար ծաղրում ամուսնու թոյլ ընդդիմադրութիւնը։

—Զեմ տալ, ասում եմ, — կրկնեց Նիկո-

դաշոսը, մի փոքր ձայնը խստացնելով:
Զարմանքից Սօփիօյի դէմքը երկարալաւ և
փոքրիկ աչքերի փալուռն բիւրրը անշարժ իր-
նացին դեղնփալ շրջանակներում:

— Յետոյ, — արտասանեց նա:

— Յետոյ, փող չունեմ, Սօփիօ, հաւատալիր,
որ չունեմ:

— Հանաքը մի կողմ թող, ձեռքդ դրոյանդ սար:

— Չունեմ, ասում եմ:

— Եթէ դու ճուրանում ես, ինքս կը հա-
նեմ փողամանդ, — ասաց Սօփիօն և, ոտքի
կանգնելով, մօտեցաւ ամուսնուն:

Բայց Նիկողայոսը կատալ չէր անում: Նա
բռնեց կնոջ ձեռից, յետ մղեց և հրաւիրեց
նստել իւր տեղը:

— Օհօ, — բացականչեց տիկինը միանգամայն
ապշաճ, — չը լինի թէ դու ինձ ուզում ես
փախցնել:

Ասաց նա և, կեղծ վիրաւորված, երեսը շուռ
տուեց իբր թէ դուրս գնալու: Բայց երբ տե-
սաւ, որ ամուսինը լուռ է, յետ դարձաւ և
կրկին նստեց:

— Նիկօ, — ասաց նա լրջօրէն, — լաւ իմացիր,
ով որ մեծամեծների հետ ուզում է ծանօթա-
նալ, նա մեծ սիրտ էլ պէտք է ունենայ:

— Թող, Աստուած սիրես, — դռնէն Նիկողայոսը:
— Ծանօթներ, ծանօթներ, քոնդեցիր տունս
քո ծանօթներով: Այնքան ունենք, որ էլ ով
ասես, գալիս է այս տուն, ով ասես, բարևում է
ինձ դրսում, շատերի անունն էլ չեմ չիշում:

Սօփիօյի տոհմական ինքնասիրութիւնը վի-
րաւորվեց: Ինչ, միթէ նա, պաշտօնափալ Սա-
հարունիների դուստրը, այնպիսի մարդկանց է
ընդունում իւր տունը, այնպիսի ծանօթներ է
ձեռք բերում, որ դիւր չէն գալիս նախկին
«բազազին»: Ո՛վ է Սադափեան անունը բարձ-
րացրել, ով է այս տունը իշխանների, չինով-
նիկների, լուսաւորվածների համար բաց արել:

— Չնորհակալ եմ, շատ շնորհակալ եմ, բոլորը
դու ես արել, — ընդհատեց Նիկողայոսը կնոջ
խօսքը, — հիմա բաւական է, էլ չեմ ուզում:
Մինչև այժմ մենք էինք ուզում սրա ու նրա
հետ բարեկամանալ, այժմ թող ուրիշները աշ-
խատեն մեզ մօտենալ: Որքան մեզ ծանր պա-
հենք, այնքան մեր պատիւը կը բարձրանայ:

— Հիմա աչգալես ես խօսում, հա՛ն, — դռնէն
տիկինը հեղնաբար, — դու չէիր, որ ասում էիր
մարդ միշտ պէտք է իւր գլխից վերև
նայի, ոչ թէ ցած... Դու չէիր. հիմա փոխվե-
ցիր: Զատ լաւ, ծանր պահիր, տեսնենք որ

կոմսուհին երեսիդ մտիկ կանի: Հասկանո՞ւմ ես, ինչ եմ ասում:

— Ի՞նչ, ո՞վ, ի՞նչ ես ասում, — զարմացած արտասանեց Նիկողայոսը:

— Ես ուզում եմ կոմսուհի Նավալիսինայի հետ ծանօթանալ, — պատասխանեց տիկինը դրական եղանակով:

Նիկողայոսը ապշած նայեց կնոջ երեսին: Այն անունը, որ չիշեց Սօփիօն, շատ և շատ բարձր էր նրա դիրքից ու շրջանից: Ոչ միայն ծանօթանալ, այլ երևակայել անգամ չէր կարող, թէ երբ և է բաղդ կ'ունենայ երես առ երես տեսնուել նրա հետ: Եւ յանկարծ Սօփիօն ասում է, թէ այդ կնոջը կարելի է ստիպել անգամ, որ այցելէ Սադափեաններին: Ի՞նչպէս:

— Մե՞ծ բան է, — բացատրեց Սօփիօն սառնօրէն, — եթէ նա կոմսուհի է, ես իշխանի աղջիկ եմ: Պապերս վրաց թագաւորների հետ մի «հագարփեշից» գինի են խմել, կոմսուհիները ո՞վ են իմ մօտ: Ականջ դիր. կոմսուհի Նավալիսինան մի բարեգործական ընկերութեան նախագահ է: Ով որ պատուաւոր անգամ է գրվում, նրան կարեթով այցելութիւն է անում: Հասկացմոր: Հիմաջ ես ուզում եմ, որ Նատօս պատուաւոր անգամուհի գրվի: Լսո՞ւմ ես:

Մի շաբաթ սրանից առաջ կոմսուհին Փափգիսօվի կնոջ մօտն է եկել: Սիրտս քիչ մնաց տրաքի, երբ որ լսեցի: Հիմաջ դու ինքդ ասա, մենք Փափգիսօվներին էլ չետ պիտի մնանք:

Աւարտելով իւր խօսքը, տիկինը աչքերը սեւեռեց ամուսնու աչքերի մէջ, սպասելով նրա պատասխանին: Նիկողայոսը քանի մի վաշրկեան մտածեց և չետոյ սեղանի արկղը բանալով, հանեց մի հատ աղեղնագոյն թղթադրամ և, դնելով սեղանի վրայ, ասաց.

— Սրանից աւելի տալ չեմ կարող, ինչ ուզում ես, արա:

Սօփիօն արհամարհանքով շարունակեց թղթադրամը: Նա ոտքի կանգնեց:

— Մուրացկան եմ, ի՞նչ եմ, — գոչեց կատաղած, — վերցրո՛ւ, չեմ ուզում, տար եղբօրդ աղջկայ համար հագուստ գնիր:

Առաջին անգամը չէր Նիկողայոսը կնոջ կողմից այս տեսակ կծու ակնարկներ լսում իւր եղբօր որբերի վերաբերմամբ: Բայց երբէք մի առանձին ուշադրութիւն դարձրած չէր: Այս անգամ Սօփիօյի խօսքը ազդեց նրա վրայ: Ազդեց իբրեւ յանդիմանութիւն, և ոչ իբրեւ վիրաւորանք իւր հարազատ եղբօր աղջկայ համար:

Նա աչքերը լայն բաց անելով, նայեց կնոջը

ոտից ղդուլս և արտասանեց:

— Սօփիօ, բաւական է:

Ոչ նրա սուր հայեացքը, ոչ ձայնի սաստա-
ղական հնչիւնը չունեցան ցանկալի ներգործու-
թիւն: Ընդհակառակը, Սօփիօն աւելի գրգռուեց:

— Ասում եմ էլի, տնայր քո եղբօրդ որդիների
համար ծախսիր, — կրկնեց նա, ձեռք լսփելով
սեղանի ծալքին, — չեմ ուզում, ոչ ես, ոչ իմ
աղջիկը կարօտ չեն քո ողորմութեանդ: Նրանց
ուտեցրու, հագցրու, նրանց պահիր իշխանի որ-
դիների պէս ու ինձ ասա. «Ծախսերդ պակա-
սացրու»: Պակասայնեմ: Լաւ: Համեցէք, առաջ
առաջ դու դուրս բեր այդ ձրիակերներին իմ
տնից, չետոյ ինձանից պահանջիր:

— Իմ եղբօր գաւաղները ձրիակերներ չեն,
նրանք ասլուս են իրանց հօր փողով, խստա-
ւոր, և հանդարտ արտասանեց Նիկողայօսը: —
Ես նրանց իրաւունք չունիմ այս տնից դուրս
բերելու, քանի որ... նրանց ժառանգութիւնը
իմ մօտ է: Եթէ ուզում ես դուրս բերել, գտիր
ու տուր քառասուն հազարը, նրանք, առանց
քո ասելու էլ, կը գնան...

— Այ գրողը տանի նրանց մի քանի հազար
թումանը, ինչպէս որ տարել է, — ընդհատեց
Սօփիօն և աւելի ու աւելի գրգռուելով, շա-

րունակեց նոյն եղանակով:

Միմիայն Մարիամի վրայ աւելի է ծախսվել,
քան նրա հօր թողածը, իսկ Ռուբէնը, որ ութ
տարի ուսում է առել: Ոչ, ոչ, բաւական է,
պէտք է ճանապարհ դնել նրանց, թէ ոչ, վեր-
ջին չքաւորութեան կը հասցնեն Սօփիօն ու
նրա զաւակներին: Ինչո՞ւ, ինչ իրաւունքով, ո՞վ
է մեր ժամանակում իւր հարազատներին թո-
ղած, եղբօր որբերի համար ղուլս կոտրում: Սև
լինէր այն օրը, երբ Մարիամը ոտ դրեց
Սօփիօյի տունը: Այն օրից նառօջի բաղդն էլ
կանպէց տարին տարիի ետեւից անցնում է, նա
պառաւում է, չը կայ մի օրինաւոր մարդ, որ
նրա վրայ աչք դնի: Մարիամը կապել է նրա
ճանապարհը. ով ասես, նրա վրայ է ուշադրու-
թիւն դարձնում: Ինչո՞ւ...

Այս ասելով, տիկինը կրկին նստեց զրանեղա-
նի մօտ, և աչքերը տնից Նիկողայօսի երեսին:
Նրա բարակ շրթունքը կապտել էին, թեթև
դողդոջում էին: Թւում էր, որ սպասում էր մի
թոյլ հակաճառութեան, և այն ժամանակ սլա-
ւաստ էր աւելի կառաղել:

Սակայն Նիկողայօսը չը խօսեց: Նա նայեց
ժամացոյցին, շտապով հաւաքեց հաշուեթղ-
թերը, վերցրեց սեղանի վրայ ընկած հորիւրա-

նոց թղթադրամը, փակեց սեղանի արկղիկում, բանալին գրպանը դրեց և վերկացաւ տեղից, ասելով.

— Վաղը կըստանաս ուզածդ, այժմ չունեմ:

Նոյն վաչրկեանին յանկարծ նրա դէմքը տարօրինակ ալլալվեց: Նա բռնունքը սեղմած խփեց սեղանին և խեղդուկ ձայնով գոչեց.

— Մնանկացրիր ինձ, սնանկացրիր...

Գոչեց և արագ քաշւերով դէպի դուրս շտապեց, դռները ուժգնակի ծածկելով իւր ետեւից:

Տիկին Սօփիօն ապշած նայեց նրա ետեւից:

— Այդ մարդը խելքը կորցրել է, — ասաց նա լսելի ձայնով, — մի քանի մանէթի համար այդքան կատաղել... Կոպիտ, անտաշ, աչտուհետև իշխան Սահարունիի աղջկայ հետ պիտի աչդպէս վարուես... Սպասիր, ես քեզ ցոյց կը տամ, թէ ով եմ...

Կէսօրուայ երկու ժամից անց Նիկողայոսը վերադարձաւ տուն, հետը բերելով իւր հիւրերին: Հալաբեանը ներս մտաւ սովորական գուարթ տրամադրութեամբ: Իբրև վաղուցվայ ծանօթ, նա աչնքան ընտելացել էր Սադափեանների ընտանիքին, որ իւր աչքերի ժամանակ մի առանձին ձևականութիւն չէր պահպանում: Եւ այդ շատ հաւանելի էր Նիկողայոսին:

Տիկին Սօփիօն ընդունեց նրան ուրախ ժպիտը ելեալն և յանդիմանեց բարեկամաբար, որ ուշ ուշ է աչցելում:

Ամբողջ մի տարի էր, որ նա Հալաբեանին իւր մտքում Նատալիայի համար փեսացու էր ընտրել: Այս ընտրութիւնը պայմանաւոր էր: Այն օրից, երբ տիկնոջ յոյսերը թուլացան աւելի արժանաւորին գտնելու, սկսեց զիջումներ աւել և ի վերջոյ նրա ուշումիտքը կանգ առան թերմաշ ամուրիի վրայ: Հալաբեանը եթէ սպայ չէր, եթէ մի մեծ պաշտօնեայ չէր, փող և դիրք ունէր: Եւ Սօփիօն քանի մտածում էր այս մասին, աչնքան ամուրին բարձրանում էր նրա աչքում: Այս առթիւ նա մի օր խօսեց իւր աղջկայ հետ և ուրախութեամբ տեսաւ, որ Նատալիան ոչ միայն ընդդիմութիւն չէ ցոյց տալիս, ալ և, կարծես, ուրախ է:

Եւ իրաւ, քսանութամեայ օրիորդը հարուստ ամուրիի մէջ տեսնում էր քանի մի չափկութիւններ որ հաւանելի էին նրան: — Հալաբեանը տակաւին ծեր չէ, նա ունի ծանր ու հպարտ գնացք, խրոխտ դուրս ցցված կուրծք, նա գիտէ ճաշակով հաղնուել, վաշելուչ խօսել կանանց հետ, արժանաւորութեամբ պահել իրան հասարակական շրջաններում: Փորձի համար Նատալիան մի ան-

դամ պատկերացրեց իրան նրա հետ թե թե ի տուած մանպալիս և տեսաւ, որ հեռուից նա- յոյի մէջ մի աչդ տեսակ գոյգ կարող է յար- զանք զարթեցնել: Ինչանեկ, որ ճաղատէ Հա- լաբեանը, գլխի մազերը կանանց համար են զարդ, ողամարդը ճաղատ գլխով աւելի պատ- կառելի է: Իսկ նրա հարստութիւնը, որի մո- սին օրնորդը մի փոքր առաջադիական գաղա- փար ունէր, — Ահա այն ամենազլխաւոր հրա- պոյրը, որ բարձր էր նոյն իսկ իշխանական ծագումից: Նատալիան իւր օթիւրը մի ամենա- չնչին բան էր համարում այն ապրուստի հա- մար, որ երազում էր տասնուվեց տարեկան հա- սակից սկսած: Միայն Հալաբեանը կարող է իրա- զործել աչդ երազը. — գոնէ աչապէս էր մտածում օրնորդը: Ահա ինչու նա բացարձակ հաւանութիւն էր տալիս իւր մօր միտումներին: Եւ մայրը, խրախուսված այս հաւանութիւնից, ամեն կերպ աշխատում էր ձեռքից բաց չը թող- նել իւր որսը, որին նա վերջինն էր համարում, զիտնելով դստեր հետզհետէ թաւամող դէմքը:

Հիւրերը գալուց մի քանի րոպէ անցածներս մտաւ Նատալիան զուգված, զարդարված: Յետոյ եկան Մարիամը ու Ռուբէնը, և իշխան Սա- հարունիի զուարճախօսութեան շնորհով հիւրա-

սենեակը աղմկեց:

Տիկին Սօփիօն նշատեց, որ Հալաբեանը մի- աշն մի քանի րոպէ ուշադիր եղաւ դէպի իւր դուստրը. յետոյ ամուրին դարձաւ Մարիամին և սկսեց նրա հետ խօսել: Նա ներքին յուզ- մունքից շրթունքը կրծեց և մօտեցաւ Հալա- բեանին:

— Ինչու մասին էք աչապէս տար դուք խօ- սում, — հարցրեց նա պարզ:

— Խօսում ենք Ռուբէնի արտասահման գը- նալու մասին, — պատասխանեց Հալաբեանը, — աշգմեան երիտասարդները շատ ազա՛հ են, ինչքան գիտութիւն են ստանում, չեն կշտա- նում:

— Աչդ մասին յետոյ, — ասաց տիկինը շեղակի նայելով Մարիամի երեսին, — գնանք ճաշելու, բաւական է ինչքան քաղցած պահեցինք ձեզ:

Նա առաջ դնաց, և հիւրերը հետեւեցին նրան դէպի սեղանատուն:

Ճարպիկ տանտիրուհին այնպէս հմուտ կար- զաղրեց, որ ճաշի սեղանի մօտ Հալաբեանի մի կողմում իշխան Սահարունին նստեց, միւս կողմում Նատալիան, դէմ ու դէմ Նիկողայտը: Իսկ Մարիամին և Ռուբէնին հրաւիրեց նստել իւր մօտ, առաջնի աջ և ձախ կողմերում տե-

ղաւորելով Գաբօյին ու Լիզային: Բայց. . . ապարդիւն ջանք: Ամուրին սկզբից մինչև վերջ այնչափ ուշադրութիւն դարձրեց իւր հարեանուհու վրայ, որչափ պատշաճ էր անքաղաքավարի չը լինելու համար: Ամեն մի շաջող վայրկեանից օգուտ քաղելով, նա Նատալիայի ուսի վրայով նայում էր Մարիամին, որ զբաղված լինելով Գաբօյով ու Լիզայով, չէր նկատում նրա յամառ հայեացքները:

Տիկին Սօփիօյի սիրտը խռովեց, այլ նա չը յուսահատվեց: Աչքով արաւ իշխանին, որ կենացներ առաջարկի: Այս ևս չօգնեց: Ոչ նորին պայծառափայլութեան իւրաքանչիւր բաժակի վերաբերմամբ արտասանած սովորական խօսքը, ոչ տիկնոջ և Նիկողայոսի անսովոր յարգանքը չը գրաւեցին Հալաբեանին: Լուռ էր նա և եթէ խօսում էր, միայն հարկից ստիպված:

Ճաշը աւարտվեց: Տիկին Սօփիօն հիւրերին հրաւիրեց դահլիճ, որ Սաղափեանների տանուերկու սենեակների մէջ ամենահարուստ զարդարվածն էր: Դէպի փողոց նայող հինգ բարձր և լայն պատուհանները սքողված էին թանձր ու ծանր մետաքսեայ մուգ-կարմրագոյն վարագոյրներով, որ ծառաները նոր մաքրել էին և քարշ արել: Մի անկիւնում դրած էր տաճկա-

կան թախտը, մետաքսեայ նրբանկար և ոսկեգործ կապերտով ծածկուած: Չինական ձևով մանր քանդակված և փղոսկրով դրուազած քանի մի աթոռակներ շրջապատել էին ոսկեհիւս բարձերով զարդարուն թախտը: Մի այլ անկիւնում դրած էր աւելի մեծ մի թախտ, զարդարված բուն պարսկական ճաշակով: Դէմ ու դէմի անկիւնում մորենագոյն թաւիշով ծածկուած եւրոպական բազկաթոռները և բազմոցներն էին տեղաւորված: Իսկ այնտեղ, դահլիճի խորքում, վարագոյրների հովասուն ստուերի տակ, հպարտ կանգնած էր Նատալիայի ահագին դաշնամուրը, որի կափարիչի վրայ անկանոն սփռուած էին ոսկեկազմ նոտրատետրերը: Այս ու այնտեղ շարված էին կոլորակ, սևագոյն սեղաններ: Մէկի վրայ դրած էր այցետոմսերով լի չինական վազը: Միւսները ծանրաբեռնուած էին թանգազին փնջամաններով, ալբոմներով և հարիւր տեսակի մանր մոնր արդ ու զարդով: Բացի կանթեղներից և պղնձէ մոմկալներից, պատերի վրայ քարշ արած էին մօտ տասը մեծադիր նկարներ, որոնց ոսկեզօծ շրջանակները աւելի թանգ արժէին, քան իրանց մէջ ամփոփածը:

Տանտիրոջ հարստութեան և տանտիրուհու

ճաշակի մասին զաղափար տուող այս դահլիճն էր, որի զարդը Փրանսուհի գուլերնանտկան անճաշակ էր անուանել:

Նիկողայոսը հիւրերին առաջարկեց աբրիկանտ: Հալաբեանը օրիորդ Մարիամին խնդրեց դաշնամուր նուագել:—Մի անտակտութիւն, որ կատաղեցրեց Սփիօշին: Տիկինը գաղտուկ նայեց Մարիամի երեսին, և նայեց այնպէս, որ օրիորդը մերժեց Հալաբեանի խնդիրը: Իշխան Սահարունին, Նատալիայի թեւը առած, մօտեցրեց դաշնամուրին:

Նա հնչեցրեց Ժօրժ Բիզէի երաժշտութիւնից մի կտոր, որ այն ժամանակ խիստ տարածված էր Թիֆլիզի ընտանիքներում, Նրա խաղը զրաւեց մի փոքր ժամանակ Հալաբեանի ուշադրութիւնը:

Տիկին Սփիօն հանդարտ մօտեցաւ, նըստեց ամուրիի մօտ և սկսեց շէնչալ, թէ որքան Նատալիան սիրում է մուզիկը, թէ ինչպէս նա դիւրին սովորում է ամեն մի նոր եղանակ, թէ քանի քանի մարդիկ զովել են նրա առանձին ձիրքը Զարմանում են, որ նա բարեգործական նուագահանգէսներում չէ մասնակցում: Հալաբեանը նոյնպէս գովեց, և այսպիսով անգիտակցաբար մեղմացրեց տիկնոջ

ներքին ալեկոծութիւնը: Նրա հայեացքը մի անգամ ևս դարձաւ Մարիամի կողմը: Օրիորդը մի փոքր հեռու նստած լսում էր իշխան Սահարունիի գուարճախօսութիւնը: Երբէք նա այնքան սիրուն, այնքան գրաւիչ չէր երևացել Հալաբեանին: Ամեն ինչ նրա կերպարանքի մէջ գրաւիչ էր: Եւ հէք ամուրին աւելի ու աւելի զգում էր, թէ դժբաղդ կը լինի, եթէ չը կարողանայ չաղթել նրա հպարտութեանը:

Նատալիան վերջացրեց նուագումը: Իշխան Սահարունին ծափահարեց: Հալաբեանը բնագլուժով հետեց նրա օրինակին:

Օրը մթնեց, սպասաւորը վառեց կանթեղները: Դահլիճը լուսաւորվեց մի պաճառ, ուրախ լուսով, որի շողբերը առանձին մի հրապույր սփռեցին Մարիամի վրայ: Մի վաչրկեան Հալաբեանը չիշեց իւր դատարկ բնակարանի կիսախաւար սենեակները օրուայ այդ ժամին, երբ նա սովորաբար պառկած էր լինում անկողնում: Մի բուռն ատելութիւն զգաց նա դէպի այդ մուսլ կացարանը, որ իւր տաղտկալի մենութիւնն էր չիշեցնում: Նա կը կամենար երկար նստել դէմ ու դէմ այն արարածի հետ, որի թովչութիւնը զրեթէ կաշկանդել էր նրա հոգին: Եւ արդէն ուշ էր: Նա ոտքի կանգնեց:

— Ո՛ր էք շտապում, — ասաց Նիկողայոսը, հակառակ իւր ցանկութեան չը կարողանալով հիւրի անսովոր սակաւախօսութեան պատճառն իմանալ:

— Արդէն մութն է, — պատասխանեց Հալաբեանը և, դառնալով Սօփիօյին, աւելացրեց. — ներեցէք, տիկին:

— Դուք ներեցէք, — որ չը կարողացանք ձեզ գուարճացնել, — ասաց տիկինը մի առանձին եղանակով, որ արտաշատում էր մի տեսակ նուրբ հեղնութիւն: Եւ, իւր մատների ծայրերը դնելով նրա ափի մէջ, աւելացրեց. — խնդրում եմ չը մոռանաք մեզ...

— Տեսա՛ր, — գոչեց տիկին Սօփիօն չուզված մտնելով ամուսնու ետեւից ննջարան, — տեսա՛ր, այդ քո եղբօր աղջիկը ի՞նչ է անում:

— Ի՞նչ է անում, — հարցրեց Նիկողայոսը դարձա՛ց:

— Ապում ու կտրում է խեղճ Նատօյիս ճանապարհը: Ձէ, թէկուզ ինձ խեղդես, ես իմ աղջկանս այս տանը պահելու չեմ: Ամենակամ քո եղբօրդ աղջիկը: Մէկի վրայ էի դրել յոյսս, նրան էլ ուզում է խելքից հանի, այն էլ ո՞վ... մեր հացով ապրողը:

— Եթէ խօսքդ հալաբեանի մասին է, — ասաց

Նիկողայոսը սառնօրէն, — Մարօն այդ մարդուն այնքան է հաւանում, ինչքան ծիտը կատուին:

— Հաւանում է, չի հաւանում, — ասաց Սօփիօն զրգուռած, — այդ իմ գործը չէ... քանի որ նա այս տանն է, իմ աղջկայ բաղդը կապ է ու կապ...

— Գիտե՛ս ինչ, — ընդհատեց Նիկողայոսը, սիւր-տիւր հանելով, — եթէ ուզում ես ճշմարիտն ասեմ, քո աղջիկ մարդու տալու այդ հոգսերդ ինձ մինչև այստեղ ձանձրացրել են, այ, մինչև այստեղ. — նա ձեռը դրեց կոկորդին: — Ես աւելի մեծ ցաւ ունեմ, հասկանո՞ւմ ես: Գնա՛, ինչ ուզում ես արա, գլուխս մի ցաւացնի:

Այս ասելով Նիկողայոսը պառկեց անկողին իւր սովորական քունը վայելելու:

Իշխան Սահարունին, փողոցում հասնելով Հալաբեանին, հարցրեց.

— Այս երեկոյ կլուբում կը տեսնու՞ինք:

— Ոչ:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետեւ ուզում եմ տանը մնալ:

— Հէր օրհնած, քեզ ի՞նչ է պատահել, — գոչեց իշխանը զարմացած: — Մի շաբաթ է ոչ մի տեղ չես երևում, տխուր ես, հետդ խօսել չի լինում: Այսօր էլ, կարծես, նորահարս լինէիր

քրոջս տանը, ոչ կարգին ճաշեցիր, ոչ խմեցիր, ոչ խօսեցիր. . . փիւք. . . Ե՛կ այս երեկոյ կլուբ, թէ չէ լուր կը տարածեմ, որ զժպել ես:

— Ինչ ուզում ես արա, միայն այս երեկոյ ինձ հանգիստ թող, — պատասխանեց Հալաբեանը թոյլ ձայնով, — ես մի փոքր տկար եմ...

— Տկար ես. . . նու աչք տկարութիւնը մարմնաւոր չի, ես աչք նկատում եմ...

— Ցտեսութիւն, — ընդհատեց Հալաբեանը և, շտապով սեղմելով իւր ընկերոջ աջը, արագ քայլերով հեռացաւ:

Քանի մի վաչրկեան իշխանը ապշած նայեց նրա ետեւից և, գլուխը շարժելով, ասաց մըտքում.

«Հըրմ, ուրեմն ես չեմ սխալվում, աչք մարդը սիրահարովել է, ո՛ւմ վրայ... Ի հարկէ, Մարիամի: Իհա՛ս, բուրդը թափված արջ, լաւ պտուղ ես ուզում քաղել մաշված թաթերովդ: Նո՛ւ, բարեկամ, Մարիամը քո հաւատարմ չի... Եթէ վճռել ես իսկապէս չիմարանալ, ահա Նատալիան, նրանից լաւին արժանի չես»:

Անցնելով փողոցի մէկ մայթից միւսի վրայ, նա աւելացրեց.

«Ա՛յո, Նատալիան, ես Սօփիօյի միտքը հաս-

կանում եմ այժմ, թէ ինչու նա ինձ խնդրում է շուտ շուտ աչք մարդուն նրա տունը տանել: Ե՛կ, իշխան Սահարունի, կարճեմ ազնուական արիւնդ չի պղտորվիլ, եթէ քրոջդ աղջկայ համար մօցիքութիւն անես. . . Տրալլա, տրալլա, տրալլալալա... տխմար է նա, որ մահմեդական չէ և ամուսնանում է...»

Մի քանի րոպէհից յետոյ մի սիրուն կառք իշխանին հասցրեց քաղաքի յետ ընկած փողոցներից մէկը: Կար յայտեղ մի փոքրիկ տուն, ուր մէկը անհամբեր սպասում էր նրան և որին իշխանը նօմբէր երկրորդ իր անուանում:

V

Երեք օր շարունակ Սաղափեանների տանը տիրում էր մի անկուր խռովութիւն: Տիկին Սօփիօն չէր խօսում ոչ Մարիամի և ոչ Ռուբէնի հետ, կամ խօսում էր, երբ միայն անհրաժեշտ էր, ականաց, կոշտ եղանակով, առանց նրանց երեսին նայելու:

Չարականութիւնը հանգիստ չէր թողնում: Ի՞նչ, իւր սեպհական տանը ամեն օր, ամեն ժամ աչքի առաջ ունենաց մի կենդանի խոչընդոտ իւր դստեր բաղդին, և կարողանաց սառնարիւն մնալ: Պէտք է դուրս վռնդել այդ աղջկան էլ ու նրա եղբօրն էլ: Այնպէս վռնդել, որ նրանք իմանան, թէ ինչ ասել է առանց հարուստ ազգականների օգնութեան ապրելը: Այն ժամանակ Մարիամը այլ ևս չի չանդգնիլ իւր գլխից բարձր մարդկանց մասին երազել:

«Հա հա հա, — դառն ծիծաղում էր տիկինը իւրովի, — հարուստ մարդու կնիկ է ուզում լինել: Դեռ կտրատվում էլ է... Նիկօն էլ ասում է, թէ նա չի հաւանում Հայաբեանին...»

Չի հաւանում, հա հա հա... ում, ով... :

Վերաւորված էր և՛ Նատալիան, թէ և պարզ չէր արտայայտում իւր սրտինը: Զգայուն և զիւրապրզիւ օրիորդը դէթ այնքան ինքնասէր էր, որ աշխատում էր թաղցնել իւր հոգեկան նաւաստութիւնը: Բաց նախանձը կրճում էր նրա սիրտը, և ամեն անգամ իւր հակառակորդ համարածին հանգիւպելիս, ականաց մի որ և է նշանով կամ դէմքի շարժումով մատնում էր իրան:

Մարիամը տեսնում էր այս խուլ թշնամական պաշարը իւր դէմ: Եւ համբերում էր: Ոչ մի խօսքով, ոչ մի նշանով նա չը ցոյց տուց իւր սրտի դառնութիւնը: Ինչպէս միշտ, նա չարզում էր տիկնոջը դէթ արտաբոստ, ինչպէս միշտ, վարվում էր Նատալիայի հետ իբր կրտսեր քոյր: Եւ չէր զգում, որ այսպիսով անգիտակցաբար արհամարհում է իւր հակառակորդի նախանձը, ուրեմն և աւելի գրգռում նրան, մանաւանդ ընկունելով նրան իբրև իրանից մեծ: Նա վեց տարով Նատալիայից փոքր էր. մի հասարակ տարբերութիւն, որի հետ վերջինը չէր ուզում հաշտուել:

«Կարծես, բերանից կաթի հոտ է փչում, — ասում էր մաքում Նատալիան, իրան անչա-

փահաս աղջիկ է ձևացնում: Հարցնող չը կա՞ծ
նրն է մեզանից դէմքով աւելի երիտասարդ»:

Առաւօտ էր: Մարիամը սովորական ժամին
զարթնած, շորերը հագնում էր: Երկու օրիորդ-
ների ննջարանները թէև առանձին էին, բայց
միմեանց կից: Զորերը հագնելուց յետոյ, Մա-
րիամը չանկարձ անդգուշաբար կպաւ իւր ան-
կողնակալի մօտ դրած փոքրիկ և թեթև սե-
ղանին: Սեղանը ընկաւ բաց յատակի վրայ և
աղմուկ հանեց:

— Լիզա, Գաբօ, չէ՞ք թողնելու, որ մի քիչ
քնեմ, — ձայն տուեց իւր սենեակից Նատալիան
բարկացած:

Մարիամը մօտեցաւ միջին դռներին և ժպտա-
լով ասաց.

— Ես էի, Նատօ, ներիր, Լիզան ու Գաբօն
քնած են իրանց սենեակում:

Նատալիան արմունկը բարձին յենած, նայեց
նրան արիւնալի աչքերով: Գլուխը էր Մարիա-
մը աչգ վաչրկեանին իւր տնային թեթև հա-
ղուստով, սակաւ ինչ գունատ աչտերով, գեղե-
ցիկ ուսերի վրայ սփռուած կակուղ ալեծուփ
յմազերով: Եւ հէնց աչգ սիրունութիւնը աւե-
ի գրգռեց իւր հակառակորդին:

Նատալիան գոռաց, և գոռաց այնպէս, ինչ-

պէս մի բարի տիրուհի երբէք չի գոռում իւր
աղախնի վրայ:

— Գուր միշտ աչգպէս էք, աչ, ուրիշներին
չէք թողնում քնելու, իսկ ինքներդ... Ախ, ա-
տելի էք, գեղեցիկ օրիորդ, ատելի էք...

Եւ ատամները կրճտելով, գլուխը աւելի բարձ-
րացրեց, Կարձես, պատրաստ էր կատաղի կա-
տուի պէս վեր ցատկել և իւր սուր ձանկերով
կպչել հակառակորդի կոկորդին: Մարիամի աչ-
տերը և ականջների ծալքերը շառագունեցին
ներքից յուզմունքից: Նա երեսը յետ դարձրեց
արհամարհանքով:

Նոյն վաչրկեանին Մարիամի սենեակին կից
սենեակի սեամում երևեցան — նախ Գաբօյի ապա
Լիզայի զարմացած և երկիւղած դէմքերը:

— Զուտով դուք ինձ աչս սենեակից կը փախ-
ցնէք, — դուչեց Նատալիան, նկատելով Մարիամի
արհամարհական ժպիտը, — կը փախցնէք իմ
հօր տնից: Ես հանգստութիւն չունեմ աչստեղ
ձեր ձեռքից, գոռոզ օրիորդ...

Նրա ձայնին ներս եկաւ աղախներ, յետոյ
Սօփիօն: Տեսարանը այլ կերպարանք ստացաւ:
Հերթը տիկնոջն էր:

— Կաւ կը լինէր, — զարձաւ նա Մարիամին,
առանց նախապէս գործի էութեանը տեղեկա-

նայու,—որ մի քիչ խոնարհ պահէիր քեզ աչս տանը: Ի՞նչ կաշ էլի լոյսը չը բացված կուի ես սարքել:

Մարիամի աչքերի մէջ փայլեց արտասուքը: Նա դողդոջուն ձայնով արտասանեց.

— Կուի սարքողը ձեր աղջկին է:

Նատալիան վերմակը մի կողմ շարտեց և հե-
րարձակ գլխով, կխամբել կրճքով նստեց ան-
կողնի մէջ:

— Այդ ի՞նչ ասել է, — գուցայ նա խեղդուկ ձայնով, — դու համարձակվում ես ինձ մեղա-
դրել...

Եւ աչնպիսի մի ճիշ արձակեց կրճքից, որ,
կարճեա, մէկը չանկարճակի նրան հնոցի մէջ
ձգեց: Յետոյ նա երեսը դրեց բարձին, սկսեց
հեկեկալ, իւր սուր ատամներով կրճելով բարձի
կտաւը:

Տիկին Սօփիօն վազեց դուրս և քանի մի
վաչրկեան տնցած, իւր ամուսնու թեկից բռնած,
քաշեց, ներս բերեց:

— Տես, ողորմած մարդ, բարեգործ մալդ, մեր
հացը ուրիշներին տուող մարդ, — գոռում էր
նա, իւր փոքրիկ աչքերի սուր բիբերից կաշճեր
թափելով, — տես լաւութեանդ տեղ ի՞նչ են ա-
նում:

Նիկողայոսը չը գիտէր ամաչէր, որ աչդպէս
անժամանակ տեսնում էր իրան օրիորդների
կացարանում, թէ զարմանար: Նա նաչեց բարձ-
րաձայն հեկեկոյ Նատալիային և հարցրեց.

— Ի՞նչ է պատահել:

Մարիամը ամօթից երեսը ծածկեց երկու
ձեռներով:

— Աչն է պատահել, — պատասխանեց Սօփիօն,
— որ աղջկա օրը սեւայնում է թո եղբօր էդ
էդ, էդ... մեղա՛յ քեզ, Տէր Աստուած...

Եւ դէպի Մարիամի կողմ մի վերաւորական
խօսք շարտելով, նա մօտեցաւ Նատալիային,
դրկեց, համբուրեց և սկսեց մխիթարել:

— Ես ոչինչ չեմ հասկանում, ոչինչ չեմ հաս-
կանում, — գոչեց Նիկողայոսը, գլուխը երերելով,
և ականջները փակած դուրս գնաց:

Նոչն օրը Մարիամը, հակառակ իւր ցանկու-
թեանը, չը կարողացաւ չաղթել իւր սրտի դառ-
նութեանը և միևնոյն սեղանի մօտ ճաշի նստել
տիկին Սօփիօյի և Նատալիայի հետ:

Անախորժ անցքը անչափ մնաց Ռուբէնին:
Նրա սենեակը գտնվում էր Սաղաթեանների
ընդարձակ բնակարանի ծայրում, Գալինը, սե-
ղանատունը, Նիկողայոսի առանձնարանը և
նախադաւթի պէս մի լաշն միջանցք աչգ սե-

նեակը անջատում էին օրիորդների ննջարաններից:

— Ո՛րտեղ է Մարօն, — հարցրեց Ռուբէնը Լիզաչից, երբ տեսաւ, որ բոցըը ճաշին չը ներկայացաւ:

— Իւր սենեակումն է, — պատասխանեց Քաւօն, — կանչեցի, չեկաւ:

Ռուբէնը, ճաշը կիսատ թողեց, շտապեց իւր քրոջ մօտ: Պատուհանի առաջ կանգնած, օրիորդը մտայնոյց դէմքով նայում էր դէպի գաւիթ:

— Մարօ, — գոչեց եղբայրը և բռնեց նրա ձեռքը:

Մարիամը մտքերից սթափվեց և յետ նայեց, ձեռով շփելով աչքերը: Ռուբէնը նրա կարմրած աչքերի մէջ նշմարեց արտասուքի թարմ հետքը:

— Պու՛ր լաց ես եղել, — հարցրեց եղբայրը, ուղիղ նայելով նրա երեսին:

— Ոչ:

— Ինչո՞ւ չես ճաշում:

— Ախորժակ չունեմ:

— Մարօ, — գօչեց Ռուբէնը, բաց թողնելով քրոջ ձեռը և մի բաց յետ դնելով, դարձեալ ինձ խաբէ՞ւմ ես:

Մարիամը խոր հոգոյ հանեց կրճքից և ապա բռնելով եղբոր ձեռը, թախանձանքով ասաց.

— Եթէ ինձ սիրում ես, այժմ ոչինչ մի հարցնիլ, ոչինչ: Պնա ճաշդ վերջացրու և իրիկնադէմին սպասիր ինձ սենեակումդ: Այնտեղ կը խօսենք:

Ռուբէնը ոչինչ չասաց, և ասելու բան չունէր: Նա գուշակեց, որ դարձեալ վիրաւորել են իւր քրոջ սիրտը: Բաց նա արդէն իւր անելիքը վճռել էր — պէտք էր անշուշտ և անչապաղ գուրս գալ այդ տնից:

Արդէն հինգ օր էր, որ նա արտակարգ հոգածութեան մէջ էր: Արտասահման գնալու գաղափարը յետ մղեց իւր գլխում «առ ժամանակ»: Տիկին Սօփիօյի պարզ արհամարհանքը, հօրեղբոր անտարբեր վարմունքը, Մարիամի օրից օր աճող թախիճը, այս բոլորը գրգռւմ էին նրան՝ սեպհական աշխատանքով ապրելու միջոցների մասին մտածել:

Միևնույն ժամանակ նա վճռեց իւր հօր թողած ժառանգութեան մասին վերջնապէս բացատրութիւն խնդրել հօրեղբորից: Արդեօք կա՞յ մի բան, թէ՞ ցնորք է այդ ժառանգութիւնը: Մի գուցէ արդարեւ բոցըը և ինքը ութ տարի շարունակ մի աւելորդ բեռն են եղել

իրանց հօրեղբօր ընտանիքի համար, նուաաստ ձրիակերներ: Զրիակէր... միայն հէնց աչգ բա- ուր սարսափեցնում էր նրան և ձգում անհուն մտատանջութեան մէջ:

Սպասելով յարմար առթի հօրեղբօր հետ խօսելու, նա որոնում էր իւր համար մի պաշտօն: Զորս օր շարունակ նա սրան ու նրան դիմեց, ոչ մի տեղ չը գտաւ մի յարմար պաշտօն: Այն ժամանակ նա վճռեց նոյն իսկ մի ամենահասարակ գործ յանձն առնել: Վերջապէս, մի գպրոցում նրան առաջարկեցին առժամանակ մի քանի դասեր, և նա ընդունեց: Հէնց միևնոյն օրը քաղաքի աղքատիկ փողոցներից մէկում գտաւ մի փոքրիկ բնակարան, երկու սենեակից բաղկացած: Բաց պէտք էր նախապէս այս բոլորի մասին խօսել Մարիամի հետ, և նա մտադիր էր նոյն օրը խօսել:

Ռուբէնի դուքս գնալուց չետոյ, Մարիամի մօտ եկան Գաբօն և Լիզան ձեռներով մի մի աման կերակուր:

— Ինչո՞ւ ես յալիս, Մարօ, — ասաց Լիզան, — նատօն քեզ հետ կովեց նրա համար... Տեսա՞յ տեսա՞յ, դու մեղաւոր չես, Մարօ, ես հաչրիկին էլ ասացի, որ դու մեղաւոր չես:

Եւ փոքրիկ աղջիկը, ամանը դրեց սեղանի

վրայ, իւր փափուկ բազուկները փաթաթեց Մարիամի պարանոցին, աչտերը մօտեցրեց նրա շրթունքին:

— Կներ, Մարօ, քաղցած մի մնալ, — ասաց Գաբօն, — մաման լակէին հրամայեց, որ քեզ համար ջուկ սեղան բաց անի, մենք չը թողեցինք: Այ, ինչ-որ ուզում ես, ասա բերենք...

Մատաղ սրտերի անկեղծ սէրը մխիթարեց Մարիամին, մեղմացրեց անախորժ դէպքի ծանր տպաւորութիւնը, ջնջեց այն թեթեւ ոխը, որ վաչրկենաբար զարթնել էր նրա սրտում իւր ոսոխների դէմ:

Իրիկնադէմին նա գնաց եղբօր սենեակը: Դռներին չը հասած, նա լսեց մի խօսակցութեան ձայն: Ռուբէնը միայնակ չէր: Օրիորդը մի քանի վաչրկեան կանգ առաւ, ականջ դրեց: Խօսում էր Ռուբէնը: Յանկարծ նա լսեց մի մի ծանօթ ձիճաղ, և սիրտը սկսեց բաբախել: Նա մոռացաւ իւր մտքերը, արեան մի ուժգին հոսանք խաղաց նրա երակների մէջ: Քոնքերի վրայ նա զգաց մի աչրող տաքութիւն: Զգաց նոյնպէս, որ աչտերը կարմրեցին:

Նա անգիտակցաբար մի քանի քալ յետ դրեց: Քանի մի վաչրկեան տատանվեց — ներս մտնել, թի՞ վերադառնալ: Ծանօթ ձայնը կրկին հնչեց

Նրա ականջին: Նա ուղղեց իւր հագուստը, կարգի բերեց գլխի մագերը, ձեռք սեղմեց ձախ կրծքին: Աչնտեղ, որսուած ճնճղուկի պէս թըրթռում էր նրա սիրտը:

Նա դռները բաց արաւ և ներս մտաւ:

Ուռբէնը նստած էր բազկաթուռի վրայ, արմուկը յենած գրասեղանին: Նրա առաջ անցուղարձ էր անում նա, որի ձայնը այնքան չուզմունք պատճառեց Վարիամին: Սեղանի վրայ վառվող կանթեղը լուսաւորում էր քսան ու եօթ քսանութ տարեկան մի պնդակազմ միջահասակ երիտասարդի լայն ձակատը, թուխ երեսի բաւական խոշոր գծերը, կարճ և ցանցաւ միտուքը: Ոսկէ շրջանակով պենսնէն թույլ չէր տալիս որոշելու նրա աչքերի գոյնը: Նա հազած էր ժամանակակից ձևի կարճ, սև սիրտուկ, մուգ մոխրագոյն վարդիկ և սրածայր կօշիկներ:

Տեսնելով Վարիամին, երիտասարդը արագօրէն ձեռները դուրս բերեց գրպանից: Ուրախութեան ժպիտը երևան հանեց նորա խոշոր, սպիտակ ատամների շարքերը:

— Յուսով եմ ներողամիտ կը լինէք, որ աչսպէս անժամանակ էք տեսնում ինձ այստեղ, — ասաց երիտասարդը, մէջքից խոնարհ

թեքվելով, և, բռնելով օրիորդի աջը, աւելացրեց. — առողջ էք:

— Զնորհակալ եմ, երբ էք եկել, հարցրեց Վարիամը, դարձեալ կարմրելով:

— Այսօր առաւօտեան և շատ բարեւներ եմ բերել ձեր մօրաքրոջ կողմից, օրիորդ Վարդատից, Արշակից և ամբողջ ընտանիքից:

— Նրանք դեռ Դիլիջանումն են:

— Ոչ: Երէկ միասին ուղևորուեցին բ — նրանք Երևան, ես — Թիֆլիզ:

— Ուրեմն...

— Այո, — ընդհատեց երիտասարդը, դուշակելով օրիորդի հարցը, — վճռեցի տեղափոխվել այստեղ և մշտական մնալ:

Վարիամը հազիւ կարողացաւ զսպել իւր ուրախութիւնը, լսելով երիտասարդի վերջին խօսքերը:

— Այս րոպէին, — շարունակեց երիտասարդը, — Ուռբէնի հետ հէնց այդ մասին էինք վիճում, երբ դուք ներս մտաք: Երևակայեցէք, օրիորդ, ձեր եղբօր կարծիքով, ես չափազանց սխալվում եմ Թիֆլիզը գաւառից գերադասելով: Նա ասում է, թէ ես պիտի մնայի Երևանում...

Վերջին դարձուածը արտասանելիս երիտասարդը տկնոյի բաց-ձխադոյն ապակիների մի-

ջով աչքերը սևեռեց Մարիամի երեսին: Եւ, կարծես, այդ սուր հաշտացից խուսափելով, օրիորդը անցաւ սենեակի կիսալուսաւոր մի անկիւնը, նստեց պատի տակ: Այստեղ նրա աչլաջուկը մասամբ աննկատելի կարող էր մնալ Ռուբէնից:

— Երբէք ես չեմ ամուսնել իմ կատարած դործերի մասին, — դարձաւ երիտասարդը Ռուբէնին, — յոյս ունիմ, որ այս անգամ էլ չեմ ամուսնիլ: Ինքզիդ դադիր, Պետերբուրգից յետոյ գնալ եւ մի գիւղաքաղաքում ապրել — շատ եւ շատ անտանելի է: Ես այդ զգացի ութ ամիս Երևանում մնալով: Անհնարին է այնտեղ ապրելը, կրթուած մարդը կարող է բոլորովին խեղդուել լուսաւոր օդի պակասութիւնից:

— Իսկ այստեղ դու կը խեղդուես այդ օդի շատութիւնից, — շեշտեց Ռուբէնը հեզնաբար, — նեխոված, ապականված օդի...

— Ես չեմ հասկանում քո սառճը, — արտասանեց երիտասարդը եւ նոյն վարկեանին պենսնէն վերցնելով, երևան հանեց հաստոսիր կամարների տակ տեղաւորված բաց-մելխակազոյն, փոքրիկ, սակաւ ինչ ցաւադար, բայց սուր եւ խելացի աչքերը:

— Զատ պարզ է: Դու իբրեւ բժիշկ, ստիպված

կը լինես մրցել անթիւ արհեստակիցներիդ հետ:

Մելիք-Բարսեղեանը — այսպէս էր երիտասարդի ազգանունը — կէս ներողամտաբար եւ կէս հեզնաբար ծիծաղեց, հանդարդ ուղղելով իւր նոր շաբկի փալուսն օձիքը:

— Տեսնո՞ւմ էք, օրիորդ, — ասաց նա Մարիամին, որ լուռ եւ հետաքրքրված լսում էր երկու երիտասարդների վիճաբանութիւնը, — ձեր եղբայրը ինձ ուզում է յուսահատեցնել: — Գիտես ինչ, — դարձաւ նա Ռուբէնին, — մրցումից վախեցողը չը պիտի համարձակվի կեանքի ասպարէզը մտնել: Ես... երբէք այդ երկիւղը չեմ ունեցել: Ի՞նչ մրցումն կարող է լինել իմ եւ իմ արհեստակիցներիս մէջ, Գիտութեան, թէ՞ արհեստի: Եթէ գիտութեան, այդ շատ ցանկալի է եւ օգտաւէտ ինձ համար: Եթէ արհեստի, այն ժամանակ ես միայն մի գէնք կունենամ — բարեխղճութիւն:

Մելիք — Բարսեղեանը դարձեալ նայեց Մարիամին, եւ նրա սուր աչքերը վերջինի դէմքի վրայ կարդացին խորին հետաքրքրութիւն: Խրախուսվելով օրիորդի լուռ հաւանութիւնից, նա շարունակեց.

— Գուցէ դու, իբրեւ ընկեր, վախենումես, որ ես այստեղ չեմ կարող ինձ համար մի կտոր

հաց վաստակել: Բայց դու ինձ ճանաչում ես: Մի մարդ, որ տասներկու տարի շարունակ ապրել է ցուրտ և խոնաւ սենեակներում, կէս կուշտ կէս քաղցած ստամոքսով, մի մարդ, որ դառն հանգամանքների մէջ սեպհական ուժերով ճանապարհ է բաց արել իւր համար, այն մարդը կարող է դիմանալ կեանքի հարուածներին: Չքաւորութիւնը, սիրելի Ռուբէն, — շարունակեց նա եռանդով, — խելօք վարպետ է, նրա շնորհով ես շատ վաղ եմ կարգացել կեանքի խրատական էջերը: Այժմ, երբ ես ուղիղ և պարզ ճանապարհի վրայ եմ, միթէ ամօթ չի լինիլ, որ փախչեմ մանր — մունր խոչնդոտներէն:

Մի այնպիսի հաստատ ձայնով և որոշ եղանակով արտասանեց նա այս խօսքերը, որ դրժուար էր կարծել, թէ այդ լոկ մի պարծենկոտութիւն է: Յետոյ նա նստեց սեղանի մօտ և, թոյլտուութիւն խնդրելով Մարիամից, մի ծխախոտ վառեց:

— Քո բարոյական ոյժը ինձ վաղուց է յայտնի, — խօսեց Ռուբէնը ընկերական չարդանքով, — միշտ դու իմ աչքումս միւս ընկերներիցս բարձր ես եղել քո տոկունութեան և համբերութեան շնորհով: Իհ, ինչեւիցէ, դու քո գոր-

ծը աւելի լաւ գիտես, շնորհաւորում եմ տեղափոխվելը և ցանկանում եմ յաջողութիւն: Երանի թէ հանգամանքները մեզ չը շեղեն կեանքի ուղիղ ճանապարհից:

— Համոզված եղիր, որ չեն շեղիլ, — գոչեց բժիշկ Մելիք — Բարսեղեանը խորիստաբար: — Բայց այս խօսակցութիւնը միայն ինձ է վերաբերում, — աւելացրեց նա, — չը պիտի եսական լինել: Ասա տեսնեմ, դու ինչպէս ես կարգադրել ապագադ: Գնում ես արտասահման:

Այս հարցը սթափեցրեց Ռուբէնին, ծանր մտքերը կրկին զարթնելով, վաչրկենաբար մրթագնեցին նրա ճակատը մի մռաչ ստուերով: Նա նայեց Մարիամին, որ մի և նոյն տեղում լուռ նստած լուռ էր նրանց խօսակցութիւնը, և թախծալի ձայնով պատասխանեց ընկերոջ հարցին:

— Ո՛չ:

— Ո՛չ, — կրկնեց Մելիք-Բարսեղեանը, — ուրեմն, վերջապէս, համոզվեցիր, որ աւելորդ էր մտադրութիւնդ:

— Առ այժմ ստիպված եմ համոզվել: Հանգամանքները այդպէս են պահանջում: Վճռեցի մնալ Թիֆլիզում, միայն ոչ այս տանը: Վաղուանից ես բաղդ պիտի ունենամ Մարիամի

հետ ապրել առանձին բնակարանում: Հրաւիրում եմ քեզ շնորհ բերել ամեն օր, եթէ ժամանակդ կը ների:

— Ի՞նչ են նշանակում այդ խօսքերը, դարձաւ Մելիք-Քարսեղեանը Մարիամին, աւելի ու աւելի հետաքրքրվելով և զարմանալով:

— Ես ոչինչ չեմ հասկանում, հարցրէք իրանից:

— Այն է նշանակում, — ասաց Ռուբէնը, բռնի ժպտալով, — որ Մարիամը և ես արդէն չափազանց լինելով, ազատվում ենք մեր բարեսիրտ հօրեղբոր խնամակալութիւնից:

Մի քանի վայրկեան տիւրեց անչարմար լուծիւն:

— Ե՛է, անշուշտ մի բան պատահել է, — արտասանեց Մելիք-Քարսեղեանը, դառնալով նախ Մարիամին ապա Ռուբէնին, ինձ թւում է, որ քո և հօրեղբորդ մէջ...

— Ոչինչ չի անցել: Ես ցանկանում եմ մի փոքր ծանօթանալ չբաւորութիւն ասած բանի հետ, ինչպէս դու արդէն ուսողմնասիրել ես նրան: Վերջապէս, ես ուզում եմ ազատ քաղաքացի լինել, քեզ պէս, ուրիշների պէս: Ամօթ չէ՞ այս հասակում հարուստ ազգականների խնամակալութեան տակ ապրել:

— Այդ խօսքերդ դարձեալ չեն սղարգում այն, ինչ որ կուզէի իմանալ: Միթէ դու աղքատ ես:

— Ռուբէն, — ընդմիջեց Մարիամը չանդիմանական եղանակով, — ի՞նչ հարկաւոր է այդ մասին խօսել, դու ձանձրացնում ես բժշկին:

— Ընդհակառակը, Ռուբէնի վիճակը որքան ձեզ, գուցէ աւելի հետաքրքրում է և՛ ինձ: Աշմարիտն ասա, — դարձաւ բժիշկը շամառութեամբ իւր ընկերոջը, — կառնակ ես անում, թի՛, իրաւ վճռել ես առանձին ապրել:

— Առ այժմ ասածովս բաւականացիր, — պատասխանեց Ռուբէնը, Մարիամի չանդիմանական հաշեացքից ստիպված, հարկաւոր համարելով զսպել իւր լեզուն, — մանրամասնութիւնները յետոյ: Վաղը ես կը յայտնեմ քեզ մեր նոր բնակարանի տեղը:

Բժիշկը այլ ևս անբաղաքաւարութիւն համարեց իւր հարցուփորձը շարունակել: Նա վճռեց փոխել խօսակցութիւնը:

— Երեւակացե՛ք իմ գրութիւնը, — ասաց նա Մարիամին, կարճես, չանկարճ մի բան մտաբերելով, — փողոցում պատահեցինք, Ռուբէնը ուժով ինձ բերեց իւր մօտ, ես կամենում էի վաղը գալ և ձեր հօրեղբոր ընտանիքն էլ տեսնել: Այժմ, եթէ տիկին Սօփիօն

իմանաց, որ ես եկել եմ այստեղ գողնովի և առանց իրան տեսնելու դուրս եկել, չի՞ նեղանալ ինձանից:

— Տիկին Սօփիօն տանը չէ:

— Իսկ օրիորդ Նատալիան:

— Ոչ ոք չը կաջ տանը:

— Նու, այդ լաւ է: Խնդրեմ չը յայտնէք նրանց, որ ես այստեղ էի: Բաց ինչ եմ հոգս տնում, երեւի, նրանք ինձ մոռացել են, տեսնեն չեն էլ ճանաչիլ, — աւելացրեց Մելիք-Բարսեղեանը այն ձևով, որ երևում էր, թէ Սողափեանների ծանօթութիւնը մի առանձին նշանակութիւն ունի նրա համար:

Քառորդ ժամ անցած նա դուրս եկաւ սաստիկ մտատանջութեան մէջ: Ռուբէնի խօսքերը իւր դրութեան փոփոխման մասին ազդել էին երիտասարդ բժշկի վրայ աւելի, քան կարող էր երեւակայել առաջինը:

— Ահա բաղդաւոր մարդ, դարձաւ Ռուբէնը քրոջը, բժիշկը դուրս գալուց յետոյ, — մանկական և պատանեկան հասակում արդէն անցել է կեանքի այն դպրոցը, ուր դու և ես դեռ նոր պիտի մտնենք...

Մարիամը կանգնած էր պատի տակ և դեռ նայում էր այն դռներին, որտեղից դուրս

զնաց Մելիք-Բարսեղեանը: Թւում էր, որ նրան վարձացրեց երիտասարդի այդպէս շուտ հրաժեշտ տալը և առհասարակ վարմունքը:

— Նստի՛ր, — շարունակեց Ռուբէնը, — նստի՛ր, Մարիամ, և սառնասիրտ լսի՛ր: Այսօր ճաշից յետոյ ես առաջին և վերջին անգամ վճռապէս խօսեցի մեր հօրեղբոր հետ:

— Խօսեցի՛ր, — կրկնեց Մարիամը մեքենաբար և նստեց սեղանի մօտ, — ինչ իմացար:

— Իմացա՛յ, որ դու գրկուած ես քո օժիտիւյ. որ մենք չքաւոր ենք. . . Լսո՛ւմ ես, մենք չքաւոր ենք. . .

— Ես այդ վաղուց գիտէի, — պատասխանեց օրիորդը մի այնպիսի սառնութեամբ, որ միանգամայն վարձացրեց Ռուբէնին:

Ի՞նչ, դու գիտէիր և ինձանից թողցնում էիր:

— Ես չէի կամենում քեզ յայտնել, դու տաւ բնաւորութեան տէր ես, գիտէի, որ այդ լուրը քեզ վրայ շատ վատ տպաւորութիւն պիտի անի: Այո՛, մենք աղքատ ենք և վաղուց:

— Ուրեմն դու գիտէս, որ մեր հօրեղբոր գործերը ձախ են գնում, որ նա պարտքերի տակ է ընկել, որ նա գոհել է իւր լիւշոյր ձեռնարկութիւններին մեր հայրական ժառանգութիւնը:

— Նրա գործերի ձախորդութեան մասին ես ոչինչ չեմ լսել: Բայց թէ մեր հայրական ժառանգութիւնը ցնորք է, աչգ ինձ վաղուց է հասկացրել տիկին Սօփիօն: Ահա, Ռուբէն, ինչու համար էի քեզ ասում այն օրը, որ դու նախ քան արտասահման գնալը, խօսես այս մասին մեր հօրեղբօր հետ: Ուրեմն նա պարզ յայտնեց քեզ ամեն ինչ. . .

— Համարեա թէ — նա ինձ ոչինչ չասաց, ասաց միայն, թէ փողի սաստիկ կարօտութիւն ունէ, թէ ստիպված է ծախսերը պակասացնել: Մնացեալը ինձ պատմեց այսօր իրիկնադէմին նրա գլխաւոր գործակատարը: Մի տարի է, որ սկսել է պարտքեր վերցնել: Երեք ամիս սրանից առաջ, կնոջից գաղտնի, գրաւ է դրել այս տունը: Հալաբեանից մի գումար է վերցրել, այժմ աշխատում է մի խոշոր գումար էլ պոկել, ահա ինչու վերջին ժամանակ նրա հետ խիստ բարեկամացել է: Մինչև անգամ Նատալիայի օփտի անունը կա, ինքը չը կա: Իսկ Նատալիան, իսկ նրա մայրը շարունակում են իրանց շռայլութիւնը: Մի ինչ որ կոմսուհու ծանօթութեան արժանանալու համար հարիւրներ են վճարում. երեք օր է անհամբեր շփոթւում են նրա այցելութեանը, դեռ չեն արժանացել: Այսօր ճա-

շին մայրը կպաւ իսեղճ մարդուն, թէ հարկաւոր է Նատալիայի համար երկու ձեռք նոր հագուստ պատրաստել:— Մէկը պիտի հագնի մի մեծ պարահանդիսին, որ եկող ամսի վերջին պիտի լինի, միւսը մի հայկական երեկոյթի համար, որի կարգադրին է լինելու ինքը Նատալիան: Մայր և աղջիկ վճռել են պակասը լրացնել մեր հօրեղբօր տունը հիմնադատակ անել: Միւս կողմից քանդել են գործակատարները: Այն շողոքորթ, հլու Գասպարը, որ տասը տարի ծառայել է, այժմ գրպանը լցրած թողել է ու փախել: Նոյն պէս քիչ թէ շատ կողոպտել են և նրա ընկերները: Այս բոլորից յետոյ մեզ համար ոչինչ չէ մնում, և մենք չը պիտի սպասենք մի բանի: Լսիր, սիրելի Մարիամ, ես արդէն վճռել եմ իմ անելիքը: Վաղուանից ես դասեր եմ տալիս դպրոցում, ամսական երեսունուհինգ ռուբլով:

Վերջին խօսքերը մի վաջրկենում կոտրեցին Մարիամի սառնասրտութիւնը: Նա մապշած և գունատված նայեց եղբօր երեսին: Չբաւորութիւնը ահուելի կերպարանքով ներկայացաւ նրան: Ի՞նչ, նրա եղբայրն այնքան տարի աշխատելուց յետոյ, պիտի գնայ և մի ամենայն տին գործակատարի մի սպասաւորի ոռճիկով ծառայի...

—Այդ... ոչ... անկարելի է... այդ չափազանցութիւն է, — գոչեց նա, յուզված ոտքի կանգնելով: — Դեռ մի քանի ամիս սրանից առաջ մեր հօրեղբայրը քեզ հրաւիրում էր իւր գործերը կատարել: Նա տասն անգամ աւելի էր խոստանում տալ:

—Այդ առաջարկութիւնը մի ծիծաղ էր իմ ուսման վրայ: Մեր հօրեղբայրը գիտութեանը նայում է իւր տեսակէտից: Նա ծաղրում էր, որ աւելի օգտակէտը թողած, ես ընտրել եմ մի մասնագիտութիւն, որ երբէք չի կարող ինձ հարստացնել: Նա չի կարողանում հաշտուել այն մտքի հետ, թէ մի ժամանակակից երիտասարդ նիւթականը կարող է գոհել գաղափարականին: Բայց բաւական է. քեզ այժմ յայտնի է մեր իսկական դրութիւնը, Մարօ: Գնա ուրեմն պատրաստվիր այս փաթեթամ տնից վաղը տեղափոխվելու մի անշուք բնակարան, որտեղ չը գիտեմ, կը կարողանանք մի ծառայ պահել, թէ՛ չէ...

Այս ասելով, նա անմիջապէս բաց արաւ պատի տակ դրած ընկուզի պահարանը և սկսեց դուրս հանել իւր գրքերը: Մարիամը նստեց սեղանի մօտ, գլուխը ձեռներէ վրայ դրեց և սկսեց հանդարտ լաց լինել:

—Սիրելի, թանգագին քոյր, — գոչեց եղբայրը, այ ևս չը կարողանալով զսպել իրան, — մի լաց լինի, հաւատացիր, որ մենք այսուհետեւ աւելի բաղդաւոր կը լինենք... Հոգեկան խաղաղութիւնը բարձր համարվիր այս տան շքեղութիւնից: Սիրտ առ, Մարօ, երեխայ չես, քանի եղբայրդ հետդ է, դու երբէք անբաղդ չես լինիլ...

Եւ նա ներքին ալեկոծութիւնից դողդողացող ձեռներով քրոջ թանձրահեր գլուխը ջերմ սեղմեց իւր կրծքին: Մարիամը լսեց նրա սիրող սրտի ուժգին բաբախումը, նայեց նրա գունատ երեսին, և մի տարօրինակ ցնցումն զգաց:

Յանկարծ նա զսպեց արցունքը, զլլաով մի վճռական շարժումն արաւ, ոտքի կանգնեց և բռնեց եղբոր բազուկը:

—Երա, ինչ ուզում ես, — խօսեց նա անշող-դողդ ձայնով, — ես պատրաստ եմ հետեւել քեզ: Այսօրուայ խայտառակութիւնից չետոյ, ես այս տանը մնալ չեմ կարող: Ինձ նախատեցին, ինձ հայհոյեցին, ինչպէս մի ստոր աղախնի: Այդ գոռոզ տիկնոջ կծու խօսքերի մէջ ես լսեցի մեր անգին ծնողների անունը: Գնանք, հեռանանք այս շքեղ դժոխքից: Ութ տարի շարունակ ես այստեղ իմ սրտի դառնութիւնները

Ճածկել եմ կեղծ և ուրախ ժպիտներով։
Ես ճիճաղել եմ, երբ պէտք է լաց լինէի, ուրա-
խացել եմ, երբ պէտք է տխրէի։ Այժմ իմ
արտասուքս ուրախութեան արտասուք համա-
րիր։ Այն, ես ուրախ եմ... Ես արդէն չափը-
տակվում եմ մեր նոր կեանքով, — շարունակեց
նա աւելի եռանդաղին, — ես կապրեմ աղքատ,
ինչպէս հազարաւոր ինձանից լաւ օրիորդներ
ապրում են։ Թող փորձեմ ուժերս։ Անդործ,
աննպատակ կեանքը ինձ համար վաղուց է ան-
տանելի դարձել, լսում ես, վաղուց։ Ես ուզում
եմ աշխատել, ես կարօտում եմ աշխատանքի։
Թույլ տուր ինձ քո ընկերը, քո օգնականը լի-
նել... դու աշխատիր դրսում, ես կ'աշխատեմ
տանը... և դրսում, եթէ կարող եմ։ Ինչոր գի-
տեմ, կանեմ, չիմացածս կը սովորեմ։ Տնար ինձ,
Ռուբէն, տար, ուր ուզում ես, միայն թէ ա-
զատիր ինձ այս կանանցից, որ գիշեր ու
ցերեկ հալածել են ինձ՝ անմեղ բրոջդ...

Արտասանելով այս խօսքերը, նա թաշկինա-
կով սրբեց իւր աչտերի վրայ չորացած արտա-
սուքի կաթիլները և ժպտաց եղբօր երեսին։

— Մարիամ, — գոչեց Ռուբէնը, չափշտակված
նրա հաստատակամութեամբ, — դու ինձ ուրա-
խացնում ես։ Գիտէի, որ դու վեհանձն ես,

գիտէի, որ քո բարոյական ոյժը մեծ է։ Զնոր-
հակալ եմ, հազար անգամ շնորհակալ եմ, դու
ինձ մի նոր եռանդ տուիր այդ խօսքերովդ։

— Մի բան միայն դժուար է ինձ համար, —
ասաց Մարիամը մեղամղձիկ ձայնով — Գաբօ-
յից և Լիզաչից բաժանվելը։ Այս, որքան սիրում
են ինձ նրանք, և որքան ես սիրում եմ նրանց...
Անմեղ երեխաներ, երբէք ես ձեզ չեմ մոռա-
նալ, և յոյս ունիմ, որ դուք ևս չէք մոռա-
նալ ինձ։

Այդ երեկոյ մինչև կէս գիշեր Մարիամը զբաղ-
ված էր իւր շորերը կոպկոպելով։

VI

Մեկիք-Բարսեղեանի խօսքերը սնտսի պար-
ձեակտութիւն չէին:

Արդարեւ նա շատ վաղ էր կարդացել «կեան-
քի խրատական էջերը», ինչպէս ինքն ասաց:

Նա չքաւոր ծնողների որդի էր. ուսանող
ժամանակ հօրից ստանում էր մի աննշան թո-
շակ, այնքան անշան, որ աւելի լաւ ապրել չէր
կարող, քան ինչպէս ինքը համառօտ պատկե-
րացրեց Մարիամի և Ռուբէնի առաջ:

Բայց նրա համբերող, տոկուն և աշխատասէր
բնաւորութիւնը չաղթեց նիւթական սուղ հան-
գամանքներին: Նա փալլուն կերպով աւարտեց
ուսման ընթացքը, բժշկութեան դիպլոմը գր-
պանում վերադարձաւ հայրենիք Ռուբէնից մի
տարի առաջ:

Թիֆլիզ հասնելով, նա փոխեց իւր տարապը,
դէն ձգեց տասը տեղից կարկատած, օձիքը
կեղտոտ սիւրտուկը, մի հարուստ ընկերից ձե-
ռապարտ վերցրեց և հազաւ նորաձեւ հագուստ:
Նա մի քանի անգամ այցելեց թատրոն, երե-

կոյթներ, պարահանդէսներ: Մի երեկոյ նա մի
նուազահանդիսում տեսաւ Մարիամին, որի հետ
գեւ զիմնագիստ ժամանակ ծանօթ էր Ռու-
բէնի միջոցով. նա մօտեցաւ, վերանորոգեց
նայսկին ծանօթութիւնը:

Որքան փոխուել էր հինգ տարուաջ ընթաց-
քում Մարիամը: Նիհար, մէջքից քիչ կո, այցած,
թխադէմ պատանուհին այժմ դարձել էր Թիֆ-
լիզի կանանց դասակարգի գեղեցիկ զարդերից
մինը: Քանի Վասիլը զիմնագիստ էր, մի տե-
սակ վեհերութիւն էր տիրում նրան Մարիամին
տեսնելիս: Պատճառը ոչ այնքան օրիորդի
անձնաւորութիւնն էր, որքան այն պայման-
ները, որոնց մէջ ապրում էր Մարիամը իւր
հօրեղբօր տանը: Սաղափեանների չաջոնի ա-
նունք, շքեղ ապրուստը ճնշում էին չբաւոր
երիտասարդին, և նա հարստութիւնից վախի-
նում էր, որպէս մի անսովոր երագից, Ահա
ինչու երկու տարուց աւելի Ռուբէնին այցելե-
լով, նա չը համարձակվեց, բացի վերջինի սե-
նակից, մի ուրիշ անկիւն ճանաչել այդ տան
մէջ և, բացի Մարիամից, մի ուրիշի հետ ծա-
նօթանալ այդ ընտանիքում:

Այլ էր այժմ, երբ նա ուսումն տալատած
բժիշկ էր: Երբէք նա Մարիամի մէջ այն

զգացումը չէր զարթեցրել, երբ առաջին անգամ օրիորդը տեսաւ նրան Ռուսաստանից դալուց յետոյ: Այլ ևս դա՛ ան տատամսոտ, վեհերոտ և ամեն մի խօսք ասելիս, կարծես, նոյն իսկ Ռուբէնի սենեակի կահ-կարասիից ամաչող պատանին չէր: Նրա առաջ կանգնած էր մի հասուն տղամարդ, դէմքը հանդարտ, անվրդով, հաշեացքը համարձակ, լայն բացված ճակատով, ուր հնգամեայ յամառ պարապումները դրօշմել էին մի որոշ հետք:

Մարիամը շփոթվեց հէնց միայն այդ կերպարանքը տեսնելով: Իսկ խօսուածքը, խրոխտ ձայնը, աչքերի սուր և թափանցող նշույլը, որ փաշտում էր ակնոցի ապակիների միջով, այս բոլորը ազդու էին այն օրիորդի համար, որ ճանաչում էր նախկին Մելիք-Քարսեղեանին: Վասիլը մի ամսաչափ մնաց Թիֆլիզում: Յաճախ նա հանդիպում էր Մարիամին, և հանդիպում էր միմիայն հասարակական տեղերում, որովհետև օրիորդը, հակառակ իւր ցանկութեան, մի անգամ էլ չը հրաւիրեց նրան Սաղափեանների տուն, ուր ինքն իրան ևս հիւր էր համարում:

Զմեռուայ կիսին Մելիք-Քարսեղեանը գնաց իւր Ցննդավայրը և գարնանը մի քանի օրով

դարձեալ Թիֆլիզ եկաւ: Այդ ժամանակ Ռուբէնն արդէն վերադարձել էր Ռուսաստանից: Բժիշկը խնդրեց նրան ծանօթացնել Սաղափեանների ընտանիքի հետ. ծանօթացաւ և սկսեց համարձակ այցելել այն տունը, որի շքեղութիւնից առաջ վախենում էր: Մայիսի վերջին Ռուբէնը և Մարիամը իրանց մօրաբորջից հրաւէր ստացան ամառը միասին անցկացնել Դիլիջանում: Մելիք-Քարսեղեանը, որ բժշկութիւն էր անում Երևանում, ամառուայ կիսին մի օր յանկարծ երևեցաւ չիշեալ ամառանոցում, որ և շատ ուրախացրեց թէ՛ Մարիամին և թէ՛ Ռուբէնին:

Այդտեղ օրիորդը աւելի ազատ էր: Նա հեռու էր Սաղափեանների հսկող աչքերից, նա կարող էր իւր եղբօր ընկերոջ հետ ստէպ ստէպ տեսնուել: Եւ ամեն օր երեք հոգի գնում էին զբօսնելու շրջակայ ծաղկաւէտ անտառներում: Այս զբօսանքների ժամանակ Վասիլը և Ռուբէնը յաճախ լուրջ վիճաբանութիւններ էին ունենում գիտութեան, արուեստների, բնութեան և երբեմն իրանց ժողովրդի դրութեան, մի խօսքով այն խնդիրների մասին, որ սովորաբար հետաքրքրում են նորաւարտ երիտասարդներին: Այս վիճաբանութիւնների ժա-

մանակ Ռուբէնը գրեթէ միշտ ոգևորվում էր, տաքանում, այն ինչ Մելիք-Քարսեղեանը Մարիամին հիացնում էր իւր սառն, անշեղ տրամաբանութեամբ: Եւ թուում էր օրիորդին, որ երիտասարդ բժիշկը ամեն բան գիտէ, ամեն բան ուսումնասիրել է, ուստի այդ բանաւոր պաշարները մէջ նա, իրաւամբ թէ ոչ, չարթանակը Վասիլի կողմն էր զգում:

Երբեմն Մարիամը միջամտում էր նրանց վիճաբանութեանը և անգիտակցաբար պաշտպանում բժշկի հայեացքները:

Ռուբէնը նկատեց այդ և զգաց, որ քոյրը անտարբեր չէ դէպի Մելիք-Քարսեղեանը: Սակայն նրա անփորձ աչքերը տակաւին չէին թափանցում օրիորդի սրտի խորքը, ուր հետզհետէ արմատ էր ձգում առաջին և վտանգաւոր սիրոյ ծաղիկը: Մի բան, որ Վասիլը արդէն զգում էր: Ամեն անգամ, երբ երիտասարդ բժիշկը նայում էր Մարիամի աչալիկներին, նրա խոշոր աչքերը խորութեան մէջ կարդում էր իւր թովիչ ազդեցութիւնը կուսական անարատ հոգու վրայ: Եւ զօրաւոր ուրախութեան նման մի բան թնդեցնում էր նրա սիրտը: Պա փոխադարձ սիրոյ կամ համակրութեան ձայնը չէր, դա չբաւորի հպարտութեան զգա-

ցումն էր, չբաւորի, որ երկարամեայ նիւթական դաժան կեանքից յետոյ առաջին անգամ տեսնում էր հարստութեան քաղցր ժպիտը:

«Քառասուն հազար, — կրկնում էր երիտասարդը իւրովի, — այդ գումարով ինչէր չի կարող անել ինձ նման մի խեղճ մարդ»:

Եւ նա սկսեց խրախուսել իւր անոյշ յոյսերին: Նախ նա Մարիամին ցոյց տուեց կեղծ անտարբերութիւն, իբրեւ թէ չէր նկատում օրիորդի սէրը: Գիտէր, որ այդպիսով աւելի պիտի վաւի օրիորդի սիրտը, ինչպէս շատ անգամ սառն ջուրը սուելի սաստկացնում է կիզանուտ հեղուկի բորբոքված բոցը: Իսկ երբ բաւական վաւեց այդ հուրը, փոխեց իւր չարաբերութիւնը — սկսեց շատ հեռաւոր նշաններով ցոյց տալ փոխադարձ սէր: Այն ժամանակ նա գիմեց խորհրդաւոր հառաջանքների, մեղամաղձոտ ժպիտների, տրտում հայեացքների օգնութեան:

Մի անգամ նրանք, մի ծառի տակ նստած, խօսում էին: Ռուբէնը բացակայ էր: Հասարակ բաներից խօսակցութիւնը փոխվեց մի այնպիսի նիւթի վրայ, որ որքան հրապուրիչ էր Մարիամի համար, նոյնքան և երկիւղալի, որովհետեւ չը գիտէր, թէ ինչով կը վերջանայ: Խօսում էին մի սիրային վեպի բովանդակութեան

մասին, որ Մարիամը նոր էր կարդացել Օգտուելով ըոպէի տրամադրութիւնից, Վասիլը խօսքը հետզհետէ մասնաւորեց, և այսպիսով նա կարողացաւ արտասանել հետեւեալ դարձուածը.

— Ես կեանքումս երբէք չեմ սիրահարվել... Բայց մի օր... պիտի ծծեմ այդ դառն բաժակը:

— Ինչո՞ւ դառն, — հարցրեց օրիորդը, և նրա ձայնի մէջ բժիշկը զգաց սրտի ուժգին զարկը:

— Որովհետեւ ով դիտէ ճշմարիտ սիրել, նա տանջվում էլ է, — և մի քիչ խորհելուց յետոյ, աւելացրեց. — Ես այդ նախադուշակում եմ...

Նա չը շարունակեց: Մարիամը երեսը շուռ տուեց: Օրիորդի շրթունքը դողում էին, կուրծքը բարակւում էր: Թաւուտ ծառի հովասուն ստուերի ներքոյ նկատելի էր նրա այտերի չանկարծակի գունատութիւնը: Նա չիմացաւ ինչպէս, բայց երբ կամեցաւ վեր կենալ այն մամուլապատ մեծ քարի վրայից, ուր նստած էին, իւր ձեռքը զգաց Վասիլի տաք ձեռների մէջ: Նա նայեց երիտասարդին, որ, կարծես, նոյնչափ յուզված էր, ձեռք մեղմիկ գուրս սահեց և առանց մի բառ արտասանելու շուտով անհետացաւ կանանչ թփերի ետևում:

«Նա փախաւ, նա յետ կը գայ...», ասաց Վա-

սիլը, երկար ժամանակ նստած մնալով մի և նոյն տեղում:

Այդ օրից յետոյ Մարիամի դէմքի վրայ նըշմարելի էր երջանկութեան մի մեյլամաղձոտ ժըպիտ, որ առանձին մի հրապոյր էր տալիս նրա կերպարանքին: Յաճախ նա սիրում էր առանձնանալ և անձնատուր լինել իւր մենաւոր մտածումներին: Նա գիտէր, որ դժուար է թաղցնել Ռուբէնից իւր և բժշկի մէջ տեղի ունեցած այն նշանաւոր եղելութիւնը: Եւ քանի քանի անգամ նա կամեցաւ յայտնել, բայց համեստութեան և ամօթի զգացումը կաշկանդում էր նրա լեզուն:

Նոյն օրից յետոյ Մելիք-Բարսեղեանը ամեն մի յարմար ըոպէով օգտուելով, աշխատում էր իւր սէրը աւելի ու աւելի պարզել օրիորդին, ոչ միայն լսիկ նշաններով, այլ երբեմն և խօսքով: Իսկ երբ առանձնանում էր, յաճախ կըրկնում էր հետեւեալ մենախօսութիւնը.

«Օձօ չբաւորութիւն, չբաւորութիւն, շատ դառն էին քո փորձերը, ես չիմար կը լինէի, եթէ չը խրատվէի: Դու իմ խելացի վարպետն ես եղել, բայց միշտ ատել եմ քեզ, այդ միշտ: Վերջապէս, մօտենում է այն օրը, երբ քեզանից պիտի վրէժս առնեմ»:

Հասկանալի է ուրեմն, թէ ինչու բժիշկը այնքան հետաքրքրուեց, լսելով Ռուբէնի անորոշ խօսքերը իւր և քրոջ դրութեան մասին: Երկար ժամանակ նա չէր կարողանում հանդարտվել, վերադառնալով այն հիւրանոցն, ուր իջեանել էր:

«Զառանցում էր, թէ կատակ էր անում, մրտաճում էր նա, ձեռները գրպանում դրած, անցողարձանելով հիւրանոցի փոքրիկ սենեակում: Բնակարանը փոխում է. եթէ ճշմարիտ է, չուտով եմ, որ այդ բնակարանը Սադափեանների տան շքեղութեանը պատուաբեր կը լինի: Նա չի՛շեց չբաւորութեան ատելի, զազրելի անունը... Անփորձ երեխայ, կարծում է, որ կարող է ինձ նման դիմանալ... Երբէք, երբէք, և ոչ ես ոչժ ունիմ աչտուհետև դիմանալ չբաւորութեանը...»

Միւս օրը, առաւօտեան վաղ վարթելով, նա սկսեց խորհել իւր անելիքի մասին: Նա եկել է Թիֆլիզում մշտապէս հաստատվելու, ուրեմն պէտք է շտապել գործերը վաղօրօք կարգադրել: Նախ և առաջ հարկաւոր է բնակարան վարձել, խօսմ հիւրանոցում չի կարող երկար բնակվել: Պէտք է բնակարանը օրինաւոր կահաւորել, որ հիւանդը կամ հիւանդի համար հրաւիրողը տեսնելիս՝ մի քիչ պատկառի: Յե-

տոյ պէտք է տեղական բոլոր լրագրներում յայտարարութիւն տպել, թէ «բժիշկ, ոչ ոչ, բժշկապետ Սեյիք-Բարսեղեանը հիւանդներին ընդունում է այս ինչ տեղ, այս ինչ ժամերին...» Ուրեմն բնակարանը պիտի լինի քաջութիւն ամենաշատնի փողոցներից միում, որ լրագրիների էջերում ևս նշանակութիւն ունենայ: Այնուհետև պէտք է ծանօթներ ձեռք բերել, հանդէսներ աչցել, լաւ լաւ ընտանիքներին մօտենալ և այլն և այլն...

Այս բոլորի համար փող է հարկաւոր:

Նա շօշափեց իւր փողամանը: Այնտեղ դարսած էին մի քանի հարիւրանոցներ, որ խնայել էր իւր ութամսեայ սուղ «պրակտիկայից» Երևանում: Այս գումարը բաւական է առաջին ծախսերի համար: Իսկ յետոյ... պէտք է աշխատել ու աշխատել:

Նա մտաբերեց Ռուբէնի նախընթաց երեկոյ ասածը տեղական բժիշկների մրցման մասին, և այս անգամ ընկերոջ նախազգուշութիւնը մի քիչ մտածութիւն պատճառեց նրան: Բաց ոչինչ... չը պիտի մագուէ չափ չուսահատ վել, գլխաւորն այս է՝ չը չուսահատվել, մահաւանդ Մարիամի մօտ: Սառնասրտութիւնը մարդու գորեղ աջակիցներից մէկն է, վհատութիւնը թուլասիրտների չառկանիչն է:

Այսպէս մտածելով, բժիշկ Մելիք-Քարսեղեանը, տասն ու մէկ ժամը լրացած դուրս եկաւ հիւրանոցից, բնորոց փողոցում մի նորագոյն կառք վարձեց և զնաց աչցելով իւր հին ու նոր ծանօթներին և ընկերներին, որոնց ցուցակը փաղօրօք կազմել էր։ Երեք ժամ անցած նա իերադարձաւ և սխեց ամփոփել իւր զանազան հակասական տպաւորութիւնները։ Մէկին տանը չէր տեսել, աչցեալումս էր թողել, միւսին հանդիպել էր փողոցում (հակառակ իւր ցանկութեան), մի քանիսը շատ մեծ սիրով էին ընդունել և աչին։ Նա ամենին յաչտեց, թէ եկել է Թիֆլիզում հաստատուելու, թէ և Երեւանում գործերը չափից դուրս չաջող էին։ Փորձի համար նա մէկին ասաց, թէ Պետերբուրգից հրաւէր է ստացել համալսարանում մանկաբարձութեան դասեր կարդալու։ Այդ մէկը հաւատաց, և բժիշկը նոյնը կրկնեց ամենի մօտ։

Նա իւր աչցերի միջոցին կարողացաւ և՛ մի բնակարան վարձել։ . .

Նոր միայն բժիշկ Մելիք-Քարսեղեանը ճաշելուց յետոյ պառկել էր մի քիչ հանգստանալու, երբ եկաւ Ռուբէնը։

— Վերջապէս, — գոչեց բժիշկը և, ոտքի կանգնելով, ընկերաբար թօթփեց նրա ձեռքը։ — Նստիր։

— Նստելու կամք չունեմ, — պատասխանեց Ռուբէնը մի աչնալիսի զուարթ ձայնով, որ միանգամայն չէր համապատասխանում նախընթաց օրուայ նրա հոգեկան տրամադրութեանը։ — Եկել եմ խոստումս կատարելու համար, գնանք, շնորհաւորիր մեր բնակարանը։

— Խնչ, զու ուրեմն երէկ կատակ չէիր աւում...

— Իմ ասելու ձեւից պէտք է հասկանաչիր արդէն, որ կատակ չեմ անում։

— Բաց, Ռուբէն... արտասանեց բժիշկը շուարիված. . . աչք տեսակ բաներին հեշտ չի կարելի հաւատալ... Դու հարուստ էիր և աղբատացմիր։

— Գնանք, սիրելիս, — եւ քեզ աչնտեղ կը պատմեմ։

Բժիշկը հագաւ իւր նոր վերնազգեստը և անմիջապէս հետևեց ընկերոջը։

Նա ձեռափաչաի ծալը բարձրացրեց կառք կանչելու։

— Աւելորդ է, արգելեց Ռուբէնը, — շատ է հեռու չէ աչստեղից։

Նա տարաւ ընկերոջը քաղաքի արևմտեան բարձրադիր և զառիվաչր փողոցները, սուրբ Դաւթի հրապարակի կողմ։

— Եթ տարի ապրել եմ այս հոտած փողոցներում,—ասաց բժիշկը, երկարատև լուռութիւնից յետոյ:

— Հիմաչ հերթը իմն է: Ահա մեր բնակարանը:

Նա մաշված և երկար դորձածութիւնից կեդտի ծալքերով շաղախված դռներով ընկերոջը առաջնորդեց բաւական մի մեծ բակ: Երևում էր, այդ տան բնակիչները, որոնց թւում կային և՛ շոր լուանող կանաչք, բաւական անփոյթ էին մաքրութեան վերաբերմամբ: Գաւթի իշխանութիւնը չանձնել էին հաւերին և սագերին: Տեսնելով երիտասարդներին, ծոց թռչունները մի սուր աղմուկ բարձրացրին և ցրվեցին այս ու այն կողմ: Երկու քաջասիրտ սագեր, թւերը տարածած, երկար պարանոցները ցցած, առաջ վազեցին հիւրերին հանդիպելու: Այն գետնափոր խողովակը, որ նշանակված էր կեղտոտ ջրերի համար, վաղուց չէր մաքրված: Փոսի վրայ ձգված երկաթի վանդակապատի վրայ կանգ էր առել շոր լուանողների ածած սապնաջուրը: Այդ պղտոր և դարձահոտ ճահճի մէջ երկու բադ լող տալով, կտուցներով սիրալին ցոյցեր էին անում միմեանց: Մի պառաւ շուն դէմ ու դէմում նստած, մէջքը տաքացնում էր արևի շողքերի տակ:

— Զգոյշ կաց,—կատակեց Ռուբէնը, ցոյց տալով դաւթի մի ծալքից մինչև միւսը քարշարած թաց շորերը, որոնց տակով պիտի անցնէին նրանք:

Բժիշկ Մելիք-Քարսեղեանը չը դիտէր զարմանալ, ճիծաղել, թէ՛ վշտանալ իւր տեսածի վրայ: Նա լուռ հետևում էր Ռուբէնին, քայլերը շատ զգուշ փոխելով, որպէս զի չ'ապականի իւր նոր և մաքուր կօշիկները կեղտոտ քարայտակի վրայ:

Նրանք ոտք դրեցին մի նեղ պատշգամբի վրայ, որ տարածված էր միջարկանի տան ամբողջ երկայնութեամբ:

— Ահա և մեր նոր Պաղեստինը, — ասաց Ռուբէնը, ընկերոջը առաջնորդելով բնակարանը: Այս իմ սենեակս է,—միւսն էլ Մարիամինն է: Երկու սենեակ և այս փառաւոր կահ-կարասին ամսական տասն ռուբլով, կարճեմ, թանկ չի, հը՞մ: Մարիամ,—գոչեց նա դէպի միւս սենեակի կողմը, դուրս եկ, տես ո՞վ է եկել մեզ շնորհաւորելու:

Մինչ Մարիամի երևալը, Մելիք-Քարսեղեանը դիտում էր իւր տեսածը: Առաստաղը քաշ, պատերի պաստաղը տեղ-տեղ պատռտոված, տեղ-տեղ կեղտից սևացած, յատակի ներկը

մաշված, դռները փոքր և միայն մի պատուհան — ահա Ռուբէնի սենեակի տեսքը: Մի քանի հատ կիսամաշ վիեննայեան աթոռներ, մի հասարակ սեղան, որի վրայ անկարգ-անկանոն սփռուած էին Ռուբէնի գրքերը, և մի անկիւնում մի փայտի անկողնակալ — ահա այդ սենեակի կահ-կարասին:

— Ների՛ր, — ասաց Ռուբէնը, — դեռ կարգի չենք բերել: Առաւօտից մինչև հիմայ սրբում ենք, լուանում, հաւաքում — էլի չը կարողացանք վերջացնել:

Մինչ բժշկի մի բառ արտասանելը, միւս սենեակից դուրս եկաւ Մարիամը: Օրիորդը հագած էր իւր հասարակ տնային հին հագուստներից միւնը, թւերը մի փոքր յետ ծալած, կրծքին կապած մի կապտագոյն գոգնոց և գլխին մի սպիտակ թաշկինակ:

Գուցէ Մելիք-Բարսեղեանը իւր կեանքում այնքան ապշած չէր, որքան այժմ, երբ տեսաւ երէկուայ փարթամութեան մէջ ապրող քնքոյշ օրիորդին այսօր մի հասարակ աղախնի վիճակում: Նա այնքան շուարվեց, որ մոռացաւ անգամ բարեւել օրիորդին, մնաց անշարժ կանգնած մի և նոյն տեղում:

Ըփոթվեց նոյնպէս և Մարիամը: Որքան և՛

նա աշխատել էր անվրդով մտնել իւր նոր կեանքի ասպարէզը, որքան նա նախապատրաստել էր իրան անխռով սրտով ընդունել բժշկին, չը կարողացաւ, սակայն, սառնարիւն տանել այդ ծանր ըոպէս: Նա կարմրեց, գլուխը անորոշ շարժեց, իբրև բարեւելով իւր հիւրին, և նոյնպէս մնաց տեղն ու տեղը կանգնած:

— Եթէ երազումս անգամ տեսնէի, կը սարսափէի, — դուչեց Մելիք-Բարսեղեանը, սթափվելով, և մօտեցաւ, որ Մարիամին ձեռ տալ, — օրիորդ, հիվ է պատճառը ձեր այդ դրութեան:

— Մենք, — պատասխանեց Մարիամը, որքան կարող էր սառնասիրտ: — Միթէ Ռուբէնը չի պատմել ձեզ արդէն:

— Ես սպասում եմ այդ գաղտնիքի բացադրութեանը, — դարձաւ Վասիլը Ռուբէնին, ձեռները պարզելով առաջ:

— Այժմ հաւատում ես, ուրեմն, որ ասածս կատակ չէր, — խօսեց Ռուբէնը: — Բարեհաճիր նստել:

Բժիշկը նստեց և ուշադրութեամբ լսեց ընկերոջ համառօտ պատմութիւնը, առանց մի բառ արտասանելու: Երբ Ռուբէնը աւարտեց իւր խօսքը, աջ ձեռը դրեց նրա ուսին և, ուրախ ու գոլարթ ժպտալով, ասաց.

— Հաւանում ես արածս:

Բժիշկը մի քանի վայրկեան մտածեց, շփեց իւր ձակատը և, վերջապէս, գրական ոճով պատասխանեց.

— Ոչ: Վատ ես արել, շատ վատ ես արել:

Ռուբէնը, ինչպէս երևում էր, չէր սպասում այդ տեսակ պատասխանի: Նա զարմացած հաշկեց ընկերոջ երեսին:

— Ինչո՞ւ:

— Դու, — առաջ տարու իւր խօսքը Մելիք-Բարսեղեանը, վրասել ես քեզ քո անհամբերութեամբ: Իմ կարծիքով դու պէտք է թողնես այդ չիմարութիւնդ, — ներեցէք, օրիորդ, — պէտք է թողնես և կրկին վերադառնաս հօրեղբօրդ տունը: Նա սնանկ չի և չի էլ սնանկանալ գուցէ: Այսօր ես պատահաբար նրա մասին խօսք ունեցաչ մի յայտնի մարդու հետ: Այդ մարդը աչտեղի բոլոր հարուստների դուրսէանը լաւ ծանօթ է: Նա ինձ ասաց, որ Նիկողայոս Սաղափեանի գործերը այս տարի անաջող են, ճշմարիտ է, բայց այդ անաջողութիւնը ժամանակաւոր է: Նա փողի պակասութիւն ունի, բայց գործերը լաւ են: Դա առևտրական մարդու կրիդիս է, ամեն մէկին պատահում է: Ինձ հաւատացրեց այն մարդը,

որ հօրեղբայրդ այնքան խելօք է, որ շուտով դուքս կը գաչ իւր նեղ գրութիւնից:

— Յետոյ, — ընդհատեց Ռուբէնը, որ անհամբեր շտապում էր լսել ընկերոջ վերջաբանը:

— Դու, ուզում եմ ասել, — շարունակեց Սելիք-Բարսեղեանը, — շատ ես շտապել: Եթէ մինչև անգամ հօրեղբայրդ սնանկ էլ լինէր, եթէ նա չը կարողանար մի կոպէկ անգամ տալ քեզ քո հօր ժառանգութիւնից, զարձեալ դու չը պիտի հեռանայիր նրանից: Նա անուն ունի, Ռուբէն, ծանօթներ ունի, մեծ—մեծ բարեկամներ ունի, այ քեզ ինչ է հարկաւոր. . . Դու նրա մի ջոցով կարող ես լաւ կարիքեր ասեղծել քեզ համար: Այդ կարիքերն դու մէնակ, քո ոչժերով, երբէք չես կարող ունենալ: Ահա իմ ընկերական խորհուրդը. գնա, ներողութիւն խնդրիր և կրկին մտիւր նրա հօր վանաւորութեան տակ:

Արտասանելով այս բանախօսութիւնը, բրժիշկ Մելիք-Բարսեղեանը իւր ամուր գլխարկի մի ծալքը դրեց ձեռներին, միւսի վրայ չեւեց ձեռները, սպասելով պատասխանի:

— Քո խորհուրդը, Վասիլ, — խօսեց Ռուբէնը կէս հեղնաբար և կէս գառնապին ժպտալով, — արժէ, որ լսէր ինձանից ասելի մի խելօք

մարդ: Դու շատ խոհեմ, գործնական միջոց ես առաջարկում ինձ, բայց. . . սիրելի Վասիլ, այլ ևս ուշ է, ես չեմ կարող բո աչդ խելօք խորհրդով օգտուել: Հօրեղբորս ընտանիքի և մեր մեջ բարեկամական կապը արդէն կտրուած է: Եթէ այսօր դու ներկայ լինէիր երբ մենք տեղափոխվում էինք այստեղ, կը հաւատալիր, որ այդ կապը այլ ևս անհնարին է նորոգել:

— Ուրեմն դու կուռեցիր նրանց հետ:

— Ես լսեցի մի ծանր ջանդիմանութիւն, ես լսեցի, որ քոյրս և ես ութ տարի շարունակ ձրիակերներ ենք եղել հօրեղբորս տանը:

— Հօրեղբորիցդ լսեցիր:

— Ոչ, նրա կնոջից, — պատասխանեց Ռուբէնը, շրթունքը կրծելով, — բայց այդ միւսնոյնն է, նա էլ լսեց և լռեց, այո, լռեց...

— Բոպէի արդեցութեան տակ մարդ շատ բան է ասում, շատ բան է անում, Ռուբէն, բայց յետոյ փաստում է: Ես համոզված եմ, որ եթէ դու վերադառնաս, ներողութիւն խնդրես, տիկին Սադափեանը իւր խօսքը չետ կ'առնի և քեզ համբուրելով կընդունի...

— Վասիլ, — գոչեց Ռուբէնը, ընդհատելով ընկերոջ խօսքը, — այդ դ՞ու ես խօսում, ես քե-

զանից այդ չէի սպասում: Ոչ, ես կարծում էի, որ դու կը գովես իմ արած քայլը, կը խրախուսես ինձ: Իսկ դու, կարծես, ջանդիմանում ես ինձ, թէ ինչու չբաւորութիւնը գերադասել եմ ձրիակերութիւնից և ուրիշների միջոցով ձեռք բերած կարիերայից...

— Չբաւորութիւն, — կրկնեց բժիշկ Մելիք-Բարսեղեանը, թեթեւ ժպտալով և շրթունքը սղմելով, — ինչո՞ւ, եղբայր, ինչո՞ւ չբաւոր ապրել, եթէ որ և է հնար կայ աւելի լաւ ապրելու՝ Ելէ, Ռուբէն, — աւելացրեց նա, հառաչելով և գլուխը երերալով, մի ոգևորվիլ, վատ բան է չբաւորութիւնը, լինի նա մշտական թէ աւժամանակեայ, օօ, ես գիտեմ ինչ ասել է չբաւորութիւն: Իսկ ով ճանաչում է մարդուս այդ կոպիտ թշնամուն, նա հոգով պիտի ատի, ինչպէս ես այժմ ատում եմ և սարսափում, երբ մտաբերում եմ տասներկու տարի կրած նեղութիւններս: Ոչ, ոչ, հեռու փախիր նրանից: Եթէ ես երբեմն պարծենում եմ իմ անցեալով, այդ չի նշանակում, թէ այժմ կը կամենայի կրկին ընկնել այդ չարասիրտ պառաւի ճանկերը: Հաւատացիր, ոչ մի բան այնքան վտանգաւոր չի անհատի բարոյականութեան համար, որքան չբաւորութիւն ասաց բանը...

Մի թույլ ճիչ ընդհատեց բժշկի խօսքը։ Նա և Ռուբէնը բնազդումով միաժամանակ նայեցին դէպի այն կողմ, ուր մինչև այդ վայրկեան անխօս նստած էր Մարիամը, և տեսան հետևեալը։ Օրիորդը կանգնած էր պատի տակ, մի ձեռքը յենած աթոռի մէջքին, միւս ձեռքը կրծքին սեղմած և ճիզն էր անում, կարծես, ուշը վրէն պահելու։ Նրա երեսի գունատութիւնը, հեզուկ գլխի երերվիլը և կրծքի ուժգին բաբախելը վախեցրին Ռուբէնին։ Զուարթած երիտասարդը շտապով մօտեցաւ բրոջը, գոչելով.

— Մարիամ, ի՞նչ պատահեց։

— Ընդհատիր այդ խօսակցութիւնը, ընդհատիր, խնդրում եմ,—ասաց Մարիամը շնչարկել ձայնով և այնպէս ցածր, որ միայն եղբայրը լսեց...

Եւ թույլացած նստեց աթոռի վրայ։

— Ներեցէք, — ձայն տուեց բժիշկը, ոտքի կանկնելով, — ձեր դէմքը ինձ... Չը լինի թէ հիւանդ էք, — աւելացրեց նա, իւր արհեստը իսկոյն գործադրելու պատրաստականութեամբ։

— Ե՛ս... ոչ, ոչ, հիւանդ չեմ...

— Բաց ձեր երեսին գոյն չը կա, դուք հիւանդ էք, — դոչեց բժիշկը և իւր արհեստին յատուկ սառնութեամբ բռնեց օրիորդի բազուկը։

Կարծես, նրա ձեռի շփումից, օրիորդը մի տառնձին կենդանութիւն ստացաւ։ Նա ուղղեց իրան, ցնցողաբար դողացող ձեռով շփեց ճակատը և մի տարօրինակ հայեացք նետեց բժշկի երեսին։ — Մի հայեացք, ուր Մելիք-Բարսեղեանի նման սուր դիտողութիւն ունեցողը չէր կարող չը նկատել մի խորին յանդիմանութիւն։

— Ես կարծում եմ, որ դուք այսօր չափից դուրս շատ յոգնել էք, — ասաց բժիշկը, այդ հայեացքից շփոթված, բաց թողնելով Մարիամի բազուկը, — առանց այլ և այլի ձեզ հարկաւոր է հանգստութիւն, անպայման հանգստութիւն։

— Ի՞նչմարիտ է, Մարիամ, — խօսեց Ռուբէնը, — մինչև այժմ բան ես արել և ժամանակ էլ չես ունեցել կարգին ճաշելու։

— Բարեհաճեցէք, ուրեմն, — յարեց Մելիք-Բարսեղեանը, աշխատելով անյողողոյ և խրախուսական ձայնով խօսել, — բարեհաճեցէք բժիշկի պատուէրը լսել և այսօր էլ ոչ մի գործի ձեռք չը տալ։ Դուք այդ տեսակ տնային ծանր աշխատանքին սովոր չէք, ահա ինչիցն է առաջացել ձեր թուլութիւնը։

— Այո, սովոր չեմ, — պատասխանեց Մարիամը, փոքր առ փոքր վերադարձնելով իւր սառնու-

Թիւնը,—բայց կը սովորեմ: Առ այժմ ներեցէք ինձ... պարոն Մելիք-Բարսեղեան... ձեզ անհանգստութիւն պատճառեցի... Ես առողջ եմ, ես ոչինչ թուլութիւն չեմ գտնւում:

Եւ նա փորձեց ուրախ ժպտալ: Բայց այս բռնադբօսիկ ժպիտը նմանեց մութ ամպերի տակից մի վաչրկեան փալտոյ արեւի անցողիկ շողքերին, որից յետոյ կրկին մռայլեց օրիորդի պաշտառ ճակատը:

Բժիշկը դարձեալ նրան համոզել սկսեց, որ պէտք է իւր անսովոր ոյժերի հետ խնամքով վարուի:

—Չնորհակալ եմ ձեր խորհրդի համար, շատ շնորհակալ եմ:

Օրիորդի ձայնի մէջ բժիշկը զգաց մի նուրբ հեղնութիւն և քանի մի վաչրկեան նա դարձեալ շուարվեց:

—Գնա, հանգստացիր, Մարիամ,—յորդորեց Ռուբէնը,—բժիշկը ճշմարիտ է ասում, դու անսովոր ես ծանր աշխատանքի...

Օրիորդը վերկացաւ տեղից և մօտիկ քաջերով անցաւ իւր սենեակը, նոյն հեղնական ձայնով ասելով Մելիք-Բարսեղեանին.

—Ներեցէք...

—Տեսնար,—դարձաւ Մելիք-Բարսեղեանը Ռու-

բէնին,—տեսնար, ահա այդ է աղբատուութեան առաջին պտուղը: Յտեսութիւն, ընկեր, յուսով եմ, որ վաղը քեզ խելօքացած կը տեսնեմ: Աշխատիր, որ Մարիամը խորհուրդս կատարի:

Ոչինչ չ'ասաց Ռուբէնը, լուռ ճանապարհ դրեց ընկերօջը մինչև գաւիթ և վերադարձաւ: Նա Մարիամին կրկին տեսաւ իւր սենեակում:

Վանգնաճ փոքրիկ լուսամտի առաջ, ձեռները կրծքին խաչաձև դրած, օրիորդը նայում էր հեռացող Մելիք-Բարսեղեանի ետևից:

—Մարօ,—ասաց Ռուբէնը, ձեռք գնելով նրա ուսին,—ինչու դու այնպէս աչալուցեցիր, ասա, ինձ թուում է, որ պատճառը քո յոգնածութիւնն չէր:

Մարիամը գլուխը բարձրացրեց, և մի ծանր հառաչանք դուրս թռաւ նրա կրծքից:

—Չը գիտեմ, չը գիտեմ,—գոչեց նա,—Աստուած իմ, նա անկեղծ էր խօսում, թէ ուզում էր փորձել ինձ...

Արտասանելով Ռուբէնի համար այս անորոշ խօսքերը, նա արագ քալելով անցաւ կրկին իւր սենեակը և դռները ծածկեց իւր ետևից:

Երբ դարմացած Ռուբէնը մի քանի վաչրկեանից յետոյ մտաւ նրա մօտ, տեսաւ, որ քոյրը երեսը բարձին դրած ուժգին հեկեկում է...

VII

Տիկին Սօփիօն, վերջապէս, արժանացաւ անուանի կոմսուհու աչցին, թէև սպասածից բաւական ուշ: Բաղդաւոր էր այդ օրը նրա համար: Կոմսուհին մի քանի հաճոյական խօսքեր էր ասել Նատալիայի «գրաւիչ տեսքի», Սաղափեանների տան «շքեղ և ճաշակով» կահ-կարասիի, տիկնոջ «օրինակելի» բարեսրտութեան և այլ այդպիսի բաների մասին:

Եւ Սօփիօն նրա իւրաքանչիւր խօսքը, մտքում դրոշմելով, պարծանքով կրկնում էր բոլոր ծանօթների մօտ: Բաց կար մի հանգամանք, որ տիկնոջ այս ուրախութեան վրայ ստուեր էր ձգում:—Հալաբեանը չէր աչցելում նրանց, սկսած այն օրից, երբ Սարիամն և Ռուբէնը տեղափոխվել էին: Նա պատճառը հարցրեց ամուսնուց: Փոխանակ մի որոշ պատասխան տալու, Նիկողայոսը հաչոյեց թէ հալաբեանին և թէ բոլոր «նրա նմաններին»: Սօփիօն չը դիտէր այս հաչոյանքի առիթը, ինչպէս և չը գիտէր, թէ ինչու իւր ամուսինը առ հասարակ պրզուած է ամենի դեմ:

Նոյն օրերը Նատալիան չարաչար վճարված էր իւր նոր հագուստներով: Փամանակ անժամանակ նա վազում էր մաղամ Կուրաժօի մօտ ղային լսանութը և շտապեցնում էր շուտով աւարտել գործը, չը նայելով, որ երեկոյթները դեռ հեռու էին: Նա հրճուանքով պատկերացնում էր վաղօրօք այն հանդէսը, որի կարգադրիչն է հրաւիրված լինելու:

—Ախ, մամա, մարդ ինչքան ուրախ է լինում, երբ բարի գործեր է կատարում: Գիտես, մենք իսկական բարեգործներ ենք, մենք ուրիշների պէս միայն մեզ համար չենք ապրում: Տես, ուռտաց ընկերութեան պատուաւոր անդամուհի, վրաց ընկերութեան պատուաւոր անդամուհի, հայուհեաց ընկերութեան պատուաւոր անդամուհի, բանդարկվածների երեխաներին օղնող ընկերութեան անդամուհի. . . էլ որ մէկն աթեմ: Ամեն տեղ դրված ենք, ամեն տեղ փող ենք տալիս: Քանի քանի լուրճ ու աղբատներ են ապրում մեր նուէրներով: Այսպէս չէ...

—Ես էլ հէնց այդ եմ ասում հօրդ էէ,—ցարեց տիկին Սօփիօն,—ասում եմ, այ մարդ, եթէ մեզպէսներն էլ չօգնեն, էլ լսեղճերը ինչով պիտի ապրեն:

— Ես շատ և շատ ուրախ եմ, — փոխեց խօսքը Նատալիան, — որ, վերջապես, նպատակիս հասաւ: Անցեալ տարի օրիորդ Ամբարովան գիմնազիստների օգտին տուած կօնցերաի կարգադրիչն էր, սիրտս քիչ էր մնում նախանձից տրաքվի: Ինչո՞ւ նա լինի, ես չը լինեմ, ասում էի: Այս տարի ես եեմ... Չը գիտեմ ինչպէ՞ս շնորհակալութիւնս յայտնեմ քեզի Սրափիոնին: Գիտես, նա է աշխատել, որ ինձ ինդրեն կարգադրիչ լինելու:

— Է՛հ, — ընդհատեց մաշքը արհամարհաբար, — եթէ ինձանից հարցնես — շատ էլ ուրախ չեմ: Հայերի բալի համար կարգադրիչ լինելը մի մեծ բան չէ, որ հպարտանանք:

— Մենք էլ այնպէս կանենք, որ բալը մեր անուանը արժանի լինի:

— Իհարկէ, իհարկէ, — համաձայնեց մաշքը եռանդով, — մեր բալը ամենալաւը պէտք է լինի, թող թշնամիները տեսնեն ու նախանձից խեղդուեն:

— Մամա, դու աչք բան թշնամիներ, թշնամիներ ես ասում, ո՞վ են մեր թշնամիները, չի՞ կարելի իմանալ:

— Ով ե՞մ, կրկնեց տիկին Սօփիօն, աչքերը պլպլացնելով, — չեմ իմանում: Մեր թշնամիները

նրանք են, որ մեզ նախանձում են, որ ինչ-որ անում ենք, իրանք էլ են ուզում անել, որ մեր չ'արածն էլ անում են: Ես ատելով ասում եմ այնպիսիներին, որ ամեն տեղ մէջ են ընկնում: Էլ ո՞վ ասես, բազազի, գինի ճախողի, պիսեր — միսերի կնիկ ու աղջիկ, դիպ ուզում են արիստօկրատիկաների հետ ոտ ձգել:

— Լաւ, մամա, ես ինքս էլ խօսմ արիստօկրատիկա չեմ: Ուրեմն, քո ասելով, ես դեր չը պիտի կատարեմ հասարակութեան մէջ:

— Խ՛նչ, դու էլ որ արիստօկրատիկա չես, էլ ո՞վ է... Դու իմ աղջիկս ես, դու Սահարունի ների ցեղիցն ես, Սահարունիները քո աչք սուտ ու մուտ իշխաններից չեն, հասկանում ես: Այս մէկը մտքումդ լաւ պահիր, այն քո հայրդ է, որ պատիւս չի ճանաչում:

Խօսակցութիւնը տեղի ունէր ճաշից երկու ժամ առաջ Նատալիայի սենեակում: Օրիորդը հայելու առաջ զուգվում էր: Նա պատրաստվում էր մօր հետ անուանի կոմսուհու մօտը դնալու: Այս աչցելութեան ղրիաւոր նպատակն էր՝ հասկացնել կոմսուհուն, որ նա գէթ մի ժամով պատուէ «Նատալիայի բալը»: Մի միտք, որ տուել էր նրան իշխան Սահարունին:

—Երևակայում եմ,—շարունակեց խօսել Նատալիան, վերջին գնդասեղը ամրացնելով կրճքի մետաքսեայ ապարօշին,—երևակայում եմ, ինչպէս օրիորդ Ամբարօվան պիտի նախանձի, եթէ կոմսուհին զայ իմ բայը։ Անցեալ տարի, —աւելացրեց նա ծագրաբար,—նրա հանդիսականների մեծ մասը հօր պրիկաշչիկներն էին, հա հա հա։

Եւ նա, երեսը շուռ տալով, սկսեց հայելու մէջ գննել իւր բարակ մէջքը և բարձր տիւրնիւրը, որ ժամանակի մօզաչի վերջին պահանջն էր։

—Ի՞նչ էլ որ անես, աղջիկս,—ասաց մայրը, ուղղելով իւր դստեր հագուստի փեշերը,—աչն երեկոյ պէտք է աշխատես Հալաբեանին մօտը։ Ի՞նչ երբանաւոր մարդ չեմ գտնում։ Վախենում եմ, որ երեսը լպտաձը աչն երեկոյ աչնտեղ լինի ու էլի նրան իւր կողմը քաշի։

Նատալիան հասկացաւ մօր խօսքը ում մասին էր։ Այժմ տիկին Սօփիօն Մարիամի անունը ուրիշ կերպ չէր փշոււմ, եթէ ոչ «երեսը լպտաձը»։

—Հա, լաւ միտս բերիր,—գոչեց Նատալիան, —դու նրա բրապետն ու կօլիեն ուղարկեցիր։

—Անց չէ, ոնց չէ,—արտասանեց Սօփիօն թուևալից հեզնութեամբ,—հենց այս րոպէ, հա

հա հա, բրապետն ու կօլիեն։ Աչն մի քանի ձեռք հագուստն էլ, որ տարել է, շատ շատ է նրա համար...

—Չէ, մամա, լաւ չես անում, ուղարկիր, թող չ'ասեն, որ մենք իրանց զրկում ենք, առանց աչն էլ չար լեզուները բամբասում են մեզ վրայ։

—Քո դորձը չէ,—ընդհատեց մայրը վճռական եղանակով,—դու ինձ մի բան ասա, ճշմարիտ է, որ աչն բժիշկը, ինչպէս է անունը...

—Մ'ելիք Բարսեղեան...

—Հա, ճշմարիտ է, որ սիրահարվել է աչն լպտաձի վրայ։

—Այդ չեմ իմանում, բայց թէ Մարօն նրա համար դժված է, ես հաստատ գիտեմ։ Իհ, նրա ճաշակն էլ...

—Ինչո՞ւ, մի ասիլ, նա իրան բանը շատ լաւ է իմանում, ուզում է կամ հարուստ մարդու կնիկ լինել, կամ բժշկի։

Ներս մտաւ աղախինը և, մօր ու դստեր խօսակցութիւնը ընդհատելով, յայտնեց, թէ կառքը սպասում է։

—Նեստօրն էլ հագնուած պատրմատ է,—հարցրեց օրիորդը։

—Այո։

Մայր և դուստր դուրս եկան ծանր ու հը-

պարտ քայլերով, առաջինը անընդհատ ուղղելով գլխի թաշկինակի տակից աչտերի վրայ գուրս սփռուող ալեխառն մազերը, երկրորդը կապելով մինչև արմուկները հասնող ձեռնոցների կուճակները: Փողոցի գուների առաջ սպասում էր տնային փալուն կառքը: Երկու սևաթույր վիթլիարի ձիերը անհամբեր կրճոտում էին իրանց սանձերը, ոտները ուժգնակի խփելով սալաշատակին: Նետուորը, Սաղափեանների իմերէլ ծառան, բռնեց իւր տիրուհիների թևից, նստացրեց կառք և ինքն էլ կատուի արագութեամբ թռաւ ու տեղաւորվեց փառայեղ միրուքով և կուրծքը ու մէջքը բարձերով հաստացրած կառապանի կշտին:

— Կոմսուհի Նավալիսիանայի տունը, — հրամայեց Նատալիան այնքան բարձր ձայնով, որ լսելի լինի այդ միջոցին մայթի վրայ կանգնած երկու պարոններին:

Կառքը սլացաւ:

Քառուրդ ժամ անցած տուն վերադարձաւ Նիկողայոսը սաստիկ վրդովուած: Նա շարտեց սպասաւորին մի թղթադրամ, հրամայեց կառապանին վճարել և, վերադառնալով հանդերձակալի վրայ, անցաւ ուղղակի իւր սենեակը:

«Խղճմտանք չը կաջ այդ մարդկանց մէջ, — խօսեց

Նա ինքն իրան, նստելով սեղանի մօտ և ձեռները ուժգին խփելով բազկաթուռի թևերին, — բոլորի սիրտը քարացել է: Ասում են չունենք, չունենք: Սո՛ւտ, ես ճանաչում եմ ձեզ, է է է, շատ լաւ եմ ճանաչում: Դուք ուրախանում էք, երբ մէկը, որ ձեզանից բարձր է, ձեզանից ցած է ընկնում, դուք ուզում էք նրան ոտնատակ անել, լսեղդել, սպանել: Նախանձը ցեցի պէս ուտում էր ձեր սիրտը, երբ տեսնում էիք, որ Սաղափեանի թուրը երկու կողմով էլ կտրում է: Հիմա անհամբեր սպասում էք, որ ընկնեմ... Ոչ, ոչ, ոչ չեմ ընկնիլ, քանի աչքումս լույս կայ, զլսումս լսելք, էլի ամենին յետ կը թողնեմ, ինչպէս մինչև օրս յետ եմ թողել...»

Նա բարձրացաւ տեղից և սկսեց յուզված անցուղարձ անել: Նա մտածում էր ուր գլմել փող ստանալու համար: Մնում էր դարձեալ Հալաբեանը: Բայց Նա տուել էր արդէն տասնուհինգ հազար, կը տանջ էլի: Դեռ երեկ Նիկողայոսը նրան ակնարկել էր իւր գործերի ղրութեան մասին, հասկացնելով, որ փող է հարկաւոր մի քանի մուրհակներ ազատելու բանկերից:

«Նա խօսքը կտուր դցեց, Նա էլ չի հաւատում ինձ. Նա էլ է հեռու է փախչում ինձա-

նկյ աչն օրից, երբ եղբօրս որդիները դուրս են եկել իմ տնից: Սօփիօն ասում է, նա աչք ունէ Մարիամի վրայ: Թող գլուխը քարին տայ, ինչ ուզում է—անի, ում վրայ ուզում է—պսակվի, միայն ինձ օգնի, իմնձ: Ախ, անիճված փող, որտեղ ես մի յիտուն հազար... Հէնց այսօր դորձերս կը դրստէի ու ամենի երեսին կը թփէի>...

Նա վճռեց նամակով խնդրել Հալաբեանին: Աչն, ինչ որ բերանացի դժուարանում էր ասել, դրչով հեշտ էր դրել: Առաջին տողերից յետոյ նա կանգ առաւ, ճակատը մռայլեց: Նա որոնում էր այնպիսի դարձուածներ, որ կարողանային շարժել Հալաբեանի գութը: Եւ դտաւ: Մարդս մարդով է ապրում, նեղութիւնը ամենի համար է, կարօտողին օգնելը Աստու պատուէրն է: Աշխարհին յայտնի է, որ Նիկողայոս Սաղափեանը թղթամոլ չի, շառլատան չի: Նա աղնիւ վաճառական է, բնտանիքի տէր է: Նա չաւիտեան չի մոռանալ աչն մարդուն, որ այս նեղ օրին ձեռք կը մեկնի նրան:

Նա աւարտեց նամակը, մատը սեղմեց պատի էլէքտրական վանդակի կոճակին:

— Տար այս նամակը, — հրամայեց նա սպասաւորին, — տուր Հալա Ջեանին: Եթէ տանը չը

լինի, գտիր, որտեղ որ է: Կաց, տիրուհիւ տանն է:

— Ոչ, օրիորդի հետ կառքով գնացին:

— Լաւ, գնա:

«Իշխանի աղջիկ է, սեպական կառքով, ծառային առաջը նստացրած «վիզիտներ» է անում գրաֆինեաներին: Ախ, Սօփիօ, Սօփիօ, ամա... Հիմա եմ իմանում, թէ դու ով ես... դու քո աղջկայ հետ քանդեցիր ինձ. դու փչացրիր իմ հարստութիւնս>...

Եւ նա, ատամները կատաղի կրճտելով, բռնունքը այնպէս խփեց սեղանին, որ ծայրին դրած հաշուեմատեանները թափվեցին յատակի վրայ:

Նոյն պահին Հալաբեանը իւր տանն էր մօտիօ Վախվախեանի հետ: Այդ օրը նրա ճրնդեան քառասուններեքամեայ տարեդարձն էր:—Մի օր, որ նա սովորաբար տօնում էր իւր ընկերների հետ քաղաքի առաջնակարգ հիւրանոցներից մէկում:

Տանը նա խնճոյքներ պարքել չէր սիրում և յարմարութիւն էր չունէր: Առ հասարակ նա բարւոք էր համարում դրսում եռապատիկ ծախսել, քան սեպական խոհանոց պահել և ամեն առաւօտ խոհարարի հետ նիստ կազմել օրուայ ուտելիքի մասին, ինչպէս անում էին

նրա ծանօթ ամուրիներից շատերը:

Սակայն, վերջին անգամ Սադափեանների մօտ ճաշելուց յետոյ, յանկարծ նա կամեցաւ կերպարանափոխել իւր տնային կեանքը: Նա կանչեց մօսիօ Վախվախեանին, պատուիրեց մի հմուտ խոհարար և մի արագաշարժ սպասաւոր վարձել, վերանորոգել տանկազ կարասին, մաքրել, զարդարել:

Ինչ ասել կուզի, մօսիօյի համար աւելի հաճելի զբաղմունք չէր կարող լինել: Եւ նա մենակեաց ամուրիի մուտք կացարանում մի աչնալիս շարժում բարձրացրեց, որ Թաթոսը մնաց ապշած: Խեղճ ծառան մի անասելի տրտմութեան մէջ ընկաւ, երբ իւր աղաչի տանը տեսաւ, բացի իրանից, ուրիշ ծառաներ:

— Ի՞նչ հարկաւոր էր պօվարը, լակէշը, ես չէի կարող ամեն բան անել, — տրտնջում էր նա անդադար:

Տասն օր շարունակ Հալաբեանը զբաղված էր տնային վերանորոգութիւններով: Հաճելի էր նրան տեսնել իւր տան մէջ այդ անսովոր կենդանութիւնը: Յերեկը նա, մօսիօ Վախվախեանի օգնութեամբ, կարպողրութիւններ էր անում, հրամայում էր, բարկանում էր: Երեկոցան փախկում էր առանձնասենեակում,

կարգի էր բերում իւր հին ու նոր հաշիւները: Նա ունէր մի քանի անշարժ կալուածներ, սրան ու նրան մուրհակով տուած փողեր: Ո՞վ ինչ է պարտ, ո՞ր խանութպանը վարձը ժամանակին չէ տուել, ո՞րի հետ պէտք է նոր պայմանադրութիւն կապել և այլն և այլն, այս բոլոր գործերը զբաղեցնում էին նրան ամբողջ երեկոները:

Այլ ևս նա ժողովարան չէր գնում: Ընկերները փողոցում տեսնելիս նրան յանդիմանում էին:

«Տկար եմ, գործ ունեմ», — ահա այն անորոշ խօսքերը, որոնցով նա արդարացնում էր իրան:

— Բայց մեզանից խօսմ չէս կարող փախչել, — ասաց մի օր Ախշարումեանը, իւր հսկայական ձեռք դնելով նրա ուսի վրայ:

— Ո՞ւր պիտի փախչի, — յարեց իշխան Սահարունին, — շուտով էլի ծննդեան օրն է, քէֆ պիտի անենք: Հնա, լաւ միտս եկաւ, բարեկամ, երազ ես տեսել ի՞նչ է, ասում են տունդ սարքել ես, ուրեմն այս անգամ տարեդարձդ քեզ մօտ կը տօնենք:

— Տօնեցէք, եթէ ուզում էք, — պատասխանեց Հալաբեանը ակամայ:

— Ի՞նչպէս թէ ուզում էք, — գոչեց Ախշա-

րումեանը,—անհամբեր սպասում ենք: Այս անգամ մինչև հինգ շիշ շամպանեա չը բաց տեսես, ձեռ չենք վերցնիլ քեզանից:

Գեռ վաղ առաւօտից Վախվախեանը սկսել էր իւր եռանդուն գործունէութիւնը: Ճաշի պատրաստութիւնը և հիւրերին զուարճացնելու իրաւունքը նրան էին յանձնուած: Նա անդադար վազում էր դուրս, պատուէրներ էր տալիս խոհարարին և կրկին վերադառնալով, դբադեցնում էր Հալաբեանին, որի վերջին ժամանակուայ տաղտկութիւնը տակաւին նրա համար անբացատրելի էր:

—Ամեն բան դրուստ է,—խօսում էր մօսիօն հայերէն, ռուսերէն, ֆրանսերէն և վրացերէն բառերից կազմած մի ինքնուրոյն բարբառով,—մեծ իշխանն էլ որ դայ, ամօթով չենք մնալ: Մէկ պօվար է, որ դրաֆ Նավալիսին էլ չունի: Մաեօնէզ է պատրաստում, մօեօ պօչաքենիէ:—էջ Պետրէ,—դարձաւ նա նոյն պահին ներս մտնող սպասաւորին,—ասա Անդրէին, որ քնն իմ բերած օրագուլը մի լաւ սիրուն կտրի միջից, հասկանում ես, աչ աչպէս:

Պատուէրը աւելի պարզ կացուցանելու համար նա աջ ձեռը շեղակի քսեց ձախ ձեռի փից մինչև բազուկը, շարունակելով:

—Թող փորձաւորը հանի, սառը տեղ դնի, ես կը դամ ու կասեմ, թէ ինչ պիտի անի:

Սպասաւորը մի հեղնական ժպիտ երեսին դուրս եկաւ:

—Ախ, շէնի ճիրիմէ, մի մտիկ արէք էէ,—դարձաւ մօսիօն Հալաբեանին, ցոյց տալով զարդարուն հիւրասենեակը,—սալօն չի, բաս ի՞նչ է, ափսոս, ափսոս ու ափսոս:

—Ինչո՞ւ ափսոս:

—Օօօ, մօն շեր ամի, արքայութիւնը առանց հրեշտակի կը լինի... Ի՞նչ սաղ կը դայ էդ փափուկ խալիներին, հապա... աղունակի ոտներ, Ձէ, սնւտ եմ ասում:

Հալաբեանը ժպտաց: Վախվախեանի առածը, թէ և կողմնակի, համապատասխանում էր նրա մտածմունքին: Նա արդէն գիտէր Մարիամի և Ռուբէնի դուրս գալը իրանց հօրեղբօր տնից: Այս իրողութիւնը նախ տխրեցրեց նրան. ինչպէս կարող է այսուհետեւ տեսնել օրիորդին: Բայց երբ իմացաւ, որ Ռուբէնը համարեա յետին աղքատութեան մէջ է, որ Մարիամը զրկված է օժիտից, մի նոր յոյս ծագեց նրա մէջ: Ան, հպարտ օրիորդը այժմ կը մեղմանայ, չբաւորի համար հարստութեան հրապոյցը մեծ է: Նա կը խոնարհուի, անպատճառ կը խոնարհուի:

Ներս մտաւ Թաթոսը և չանձնեց Սաղա-
փեանի նամակը:

— Խիստ վաղ է շնորհաւորում, ա՛յ,— դռչեց
Սօսիօ Վախվախեանը ծաղրաբար, կարծելով
թէ նամակը տարեդարձի առթիւ է գրված:

Հաղաբեանը կարդաց նամակը, աչքունքը
թթվացրեց, հանդարտ բարձրացաւ տեղից,
դուրս եկաւ և անձամբ Սաղափեանի ծառային
ստաց, թէ պատասխանը վաղը կը տա:

Ներս մտաւ իշխան Սահարունին, ջրալի
շրթունքի վրայ խաղաղանելով մշտական կէս սի-
րալիւր և կէս հեղնական ժպիտը: Նրա ետևից
երևեցաւ Ախշարումեանի բարձր հասակը, աչ-
նուհետև փոքրահասակ, սուր քնթով ու ծնո-
տով, կողորակ աչքերով մի շիկահեր մարդ, որի
տարիքը որոշել անկարելի էր:

«Ահա,— արտասանեց մօսիօ Վախվախեանը,
քնթի տակ մըմրթալով:—

— Աստուած, երկինք վկայ, ուժով բերեցին,—
ստաց փոքրահասակ մարդը, իւր անկոչ դադուսոր
արդարացնելով տանտիրոջ առաջ:

«Բէզդադն էս, որ ընկերդ չը կա», մտա-
ծեց մօսիօ Վախվախեանը:

Փոքրահասակ մարդը, որին Գիգօ էին ա-
նուանում, յաչտնի էր հարուստների, մանա-

ւանդ ամուրիների, շրջանում աչնքան, որքան
և՛ մօսիօ Վախվախեանը: Մի ժամանակ
նա ծառայել էր մաքսատանը: Նիկողայոս
Սաղափեանին վերաբերող մի տարաբաղդ
դէպք պարզեց մաքսային վարչութեան ղեղ-
ճումների մի շարք, որոնց մասնակցել էր և՛
Գիգօն, Նրան վռնդեցին և աչժմ նա պարա-
պում էր մանր մուկեր կապալներով, կատարում
էր առևտրական միջնորդի դեր, անդամ էր մի
բանկային վերաստուգող մասնաժողովի, սիրում
էր ընկերանալ դիրք ունեցող մարդկանց, նը-
րանց հետ թուղթ խաղալ: Մի խօսքով աչն
մարդկանցից էր, որոնց մօսիօ Վախվախեանը
«ամեն տեղ քիթ խռող» էր անուանում: Այս
պատճառով մօսիօն ատելով ատում էր նրան
և փոխարէնը միշտ ծաղրվում նրանից:

— Էհէ, այստեղ ես,— դռչեց Գիգօն, հեգնելով
Վախվախեանին,— առանց իշի գլխի հարսա-
նիք չի լինիլ:

— Ոնց որ առանց մկան պարելու էլ հարսա-
նիք չի լինիլ,— խօսքի տակ չը մնաց Վախվա-
խեանը, և նոյն վայրկեանին սովորական հա-
զը բռնեց նրա կոկորդից:

Հինգ ամուրիները ճաշի նստեցին նոր կա-
հաւորված, մաքուր, լուսաւոր սեղանատանը:

Խօսակցութիւնը պատում էր Հալաբեանի բնական վերանորոգութեան մասին: Իշխան Սահարունին գովեց նրա վարմունքը, որ սկսել է «տնային կեանք» վարել, մինչև անգամ համբուրեց ճակատից: Հալաբեանը չէր հաւատում նրա անկեղծութեանը, թէև չը գիտէր նրա բուն դիտաւորութիւնը: Նատալիային իւր ընկերոջ «վզին կապելը» իշխանը դարձրել էր իւր համար մի լուրջ խնդիր: Սօփիօն հանդիստ չէր թողնում նրան, և նա կամենում էր մասամբ վճարել այն «փոքրիկ ձեռագարտքերի» փոխարէնը, որ ստէպ ստէպ առնում էր Նիկողայոս Սաղափեանից:

Ճաշը ուրախ անցաւ: Սահարունին սրախօսում էր ամենի վերաբերմամբ, բայց Հալաբեանից: Մօսիօ Վախվախեանը և Գիգօն միմեանց ծաղրում էին: Փոքրիկ մարդը խօսում էր այնքան արագ, որքան արագ արագ փակվում ու բացվում էին նրա աչքերի կոպերը:

— Տը տը տրր, տը տը տրր, — ծաղրում էր նրա շուտախօսութիւնը մօսիօ Վախվախեանը, — ու դադար չեն տալու էդ կոտորած բաբախիլը:

Այսչարումեանը կենացներ էր առաջարկում: Վիթխարի ամուրին հիացած էր Հալաբեանի

ճոխ և շքեղ ճաշով, ուտում էր այնպիսի տղահումբեամբ, որ, կարծես, զրազ էր եկել: Նրա ամուր և լացն կզակի մէջ պէս պէս համալամ խորտիկների, խորոված և խաշած ձկնի պատառները հալվում էին, թրջուելով Կախեթի ընտիր գինով: Տասն անգամ նա անուշ արաւ Հալաբեանի կենացը, իւրաքանչիւր բաժակից յետոյ ձեռը քսելով կրծքին և փորին: Կարծես, ոգելից հեղուկի համար ճանապարհ էր հարթում: Կանանցից յետոյ, լաւ ուտել-խմելը նրա կեանքի առաջին զուարճութիւնն էր, որ խլում էր նրա եկամտի մի պատկառելի մասը: Նա հարուստ ընտանիքի որդի էր, վայելում էր ծերունի հօր լիուլի հաւատարմութիւնը: Ամեն տարի գնում էր արտասահման և վերադառնում էր նորոգված ճաշակով: Ստամոքսի կատարր ունեցողներին ծաղրում էր, ինչպէս և ծաղրում էր այն մարդկանց, որ իրանց կեանքում միայն «մի ազգի կանանց են ճանաչել»:

Երբ բոլոր բարեկամական կենացները վերջացան, Գիգօն առաջարկեց իւրաքանչիւրին խըմել «իւր ընտրածի» կենացը: Նա ինքը միանգամայն դադարեց բաժակը և խիեց սեղանին:

— Մարսել—Պոլիս, Վիեննա—Փարիզ, — գո-

չեց Ախշարումեանը, չորս բաժակ իրարու ետեւից զողորկելով:

Հալաբեանը զգուանքով հրաժարվեց աչք-կենացից: Իշխանը աչքով արաւ մօսիօ Վախվախեանին: Վերջինը նաչեց տանտիրոջը, բերանը սրբեց, հագեց, դուռն վազեց և իսկոյն վերադարձաւ: Նրա ետեւից մտաւ սպասաւորը, մի ձեռում բռնած մի սկուտեղի մէջ հինգ վարդաձև գաւաթներ, միւս ձեռում թաց անձեռոցիկի մէջ փաթաթած մի շիշ:

— Քան, ջան, մօսիօ Վախվախեան, — զոչեց Ախշարումեանը:

Մօսիօ Վախվախեանը հանդարտ լցրեց գաւաթները շամպանիացով, աչնախի խորհրդաւոր դէմքով, որ, կարծես, կրօնական սրբազործութիւն էր արածը: Յանկարծ լսվեց Գիլգոյի կուտուանման սուր ձայնը:

— Նեկտար է և ոչ գինի...

Իշխանը լոեցրեց նրան և, տեղից բարձրանալով, կոչեց:

— Առաջարկում եմ այս բաժակը այս տան սպազաջ տանտիրինոջ կենացը, հուռն...

Նրան ձայնակցեցին Գիլգոն և Վախվախեանը:

— Վարելի՛ է հէնց այժմ իմանալ մեր չարդեղի տանտիրինոջ անունը, — ասաց Ախշարումեանը:

— Խմիր, ժամանակին կիմանաս:

Բոլորը աչք կենացը լսմեցին չարգանքով: Հալաբեանը դժկամակութիւն ցոյց տուեց իշխան Սահարունուն, նրա կատակը անուանելով անտեղի: Ախշարումեանը պահանջեց շամպանիայի երկրորդ շիշը, յետոյ երրորդը: Զաշք աւարտվեց: Զուարճացած հիւրերը անցան հիւրասենեակ: Թուղթ խաղալ ոչ ոք չը կամեցաւ: Հալաբեանի հրամանով սպասաւորը բերեց մի շիշ «բենե-գիլիտին», և հիւրերը սկսեցին իրանց կոկորդը մաքրել աբբա հալքերի հնարած անոջը հեղուկով:

Մօսիօ Վախվախեանը քիչ էր խօսում, շատ էր հագում և փոքր ինչ տատանվում էր ոտքի վրայ: «Նեկտար է և ոչ գինի», ամենից շատ ասել էր փոքրիկ Գիլգոյի վրայ: Նրա առանց այն էլ թօթով լեզուն բառերը շփոթում էին: Նա իւր չարգանքն ու սէրն էր բացատրում հալաբեանին և իշխան Սահարունուն:

Ախշարումեանի սև ու խոշոր աչքերը սլուլում էին, թշերը ուռել էին, կարմրել, թուռն էր, թէ իսկոյն պիտի կաշին տրաքվի և արիւն հոսաց: Նա գոռում էր, մօսիօ Վախվախեանի հետ կատակներ էր անում, Գիլգոյին գնդակի պէս շարտում էր այս ու այն կողմ, անհամեստ

ականարկութիւններ էր անում կանանց սեռի մասին, չը քաշվելով Թաթոսի ամօթխած և նոր սպասաւորի լկտի հայեացքներէից: Նրա գազանային կրքերը գրգռվել էին:

— Վրվվ, կենդանի կենդանի կուտեմ, — ասում էր նա, ցոյց տալով պատին քարշ արած մի իւղաներկ պատկեր, որ ներկայացնում էր ուսերը և կուրծքը բաց մի կին:

Հետաքրքիր մօտիւ Վախվախեանը իշխան Սամարունիին մի կողմ հրաւիրեց և հարցրեց — ո՞վ է չապագայ տիկին հալաբեանը: Իշխանը խորհրդաւոր կերպով ականարկեց իւր քեռորդու անունը և խնդրեց ոչ ոքի չը յայտնել չգաղտնիքը: Դա նրա միջնորդութեան առաջին փորձն էր. շատ լաւ գիտէր, թէ ո՞վ ո՞վ, մօտիւ Վախվախեանը գաղտնիք պահելու սովորութիւն չունի: Մի րոպէ չանցած մօտիւսն չգաղտնիքը շէնչաց Ալշարումեանի, յետոյ Դիգօյի ականջին:

— Ուրեմն ինչո՞ւ չը շնորհաւորենք: — գոչեց Ալշարումեանը:

— Ոչ, ոչ, հոգուդ մատաղ, մի ասէ՛ք, իշխանը հոգիս քնթիցս կը հանի, — զղուշացրեց Վախվախեանը:

— Բաց ինչ պտուղ է գտնի, — ծաղրեց Ալ-

շարումեանը Հալաբեանի կարծեցեալ հարսնացուին, — Վիեննա էլ չես տեսնիլ նրա նման գեղեցկուհի...

— Խը խը խը, — ծիծաղեց մօտիւ Վախվախեանը, շաքարի պէս հալվելով:

Իշխանը Հալաբեանին մի անկիւն քաշած, պախարակում էր ամուրի մարդու կեանքը: Նա ինքն ուրախ կը լինէր իւր յոգնած ոսկորներին հանգստութիւն տալ ընտանեկան չարկի տակ, բաց արդէն ուշ է և նիւթական գրութիւնն էլ չի ներում: Ով կարողութիւն ունէ, չիմար է, որ փախչում է աչգ խաղաղ կեանքից: Հալաբեանը ձեւած կտրած է ընտանիքի զլուխ լինելու համար: Նա պէտք է ամուսնանայ, նա ուզում է ամուսնանալ, իշխանին վաղուց է յայտնի նրա մտադրութիւնը: Խօսմ կատակով չառաջարկեց այն կենացը, խօսմ իշխանը գիտէ, թէ Հալաբեանը ում վրայ աչք ունի: Այո, Նատալիան հրաշալի աղջիկ է, նմանը չը կայ ամբողջ Թիֆլիզում:

— Իշխան, — ընդհատեց, վերջապէս, նրա խօսքը հալաբեանը, — եթէ չարդում ես բրոջդ աղջկան, թող աչգ խօսակցութիւնը, ամօթ է:

— Ինչպէ՞ս, դու կարծում ես, որ արժանի չես նրան, — արտասանեց իշխանը խորամանկու-

թեամբ,—վախենում ես, որ կը մերժեն: Օո, բաս ես ձրտեղ եմ: Շս կ'աշխատեմ, իսկի մի վախենալ, գլուխս կը տամ քո խաթրու ու բանդ կը դրստեմ:

Հալաբեանը երեսը մի կողմ դարձրեց և հեռացաւ: Օրը մթնում էր: Ախշարումեանը մօտեցաւ, բռնեց իշխանի թեւից և ուժով դուրս տարաւ: Փոքրամարմին Գիգօն, որ թալտի վրայ նստած, կիսաթմրած դրութեան մէջ էր, քաջամոլոր հետեւեց նրանց:

Մօսիօ Վախվախեանը տեսնելով, որ տանտէրը օրոշտում է և առհասարակ տրամադիր չէ խօսելու, ակամայ հրաժեշտ տուեց, ասելով.
—Գնամ, տեսնեմ ոնց եմ մթնացնում օրս, ա՛յ քէսիբի օրն էլ...

Հալաբեանը առանձնացաւ ննջարանում: Նրա գլուխը պտտում էր, ոչ աչնբան ըմպելիքներից, որբան հիւրերի աղմուկից, անկարգ-անկանոն խօսակցութիւնից: Աջուլէս ուրեմն, մի անգամ ևս նա կատարեց նրանց հաճոյքը: Աջդ կը լինի վերջինը: Երբէք երբէք նա իւր տունը չի դարձնիլ անմիտ խնձոյքների, անվաշել կատակների, կեղտոտ սրախօսութիւնների հանդիսարան:

Նա վաղն և եթ կը գտնի իւր ընտրածի բնա-

կարանը, իբրեւ ազնիւ մարդ արձակ համարձակ կ'առաջարկի իւր ձեռքը: Նա հարուստ է, Մարիամը աղքատ: Նա ամեն ինչ կը զոհի Մարիամի համար, եղբօրը կ'ուղարկի արտասահման, հօր և մօր գերեզմանների վրայ փառաւոր արձաններ կը կանգնեցնի: Նա կը տայ նրան լիուլի ազատութիւն իւր տանը, թող ծախսի.— ինչքան ուզում է, թող ապրի—ինչպէս ուզում է: Նա կը դարձնի Մարիամին կանանց դասի զարդ, ընդհանուր նախանձի առարկայ, միջոց կը տայ նրան ժամանակակից կրթութեամբ տիկնոջ դեր կատարելու հասարակութեան մէջ, կարօտներին օգնելու, բարեգործական ընկերութիւններին մասնակցելու, ուսումնարան պահելու: Այո, մինչև անգամ մի առանձին ուսումնարան կը հիմնի Մարիամի անունով: Հետեւալ առաւօտ նա զարթնեց ուրախ տրամադրութեամբ: Նայեց իւր շուրջը, ամեն ինչ պատրաստ էր, ծառաները մաքրել էին սենեակները, կահ-կարասին փաշտում էր, թանդադին, փափուկ, խաչտապղէտ գորգերը մի դիւրեկան ազդեցութիւն էին անում մարդու վրայ: Սպասաւորը հրամանի էր սպասում, խոհարարը արդէն բազար էր գնացել, ամեն ինչ պատրաստ էր մի բաղրաւոր կեանքի համար:

Հալաբեանը մի առանձին եռանդ էր ստացել։ Վճռուած է, այսօր նա կը գտնի Ռուբէնին, կը բարեկամանայ, կ'առաջարկի իւր օգնութիւնը։ Յանկարծ նա չիշեց, որ խոստացել է պատասխանել Սաղափեանի նամակին։ Մարդը սնանկանում է, այսօր կամ էգուց նրա անունը պիտի խաչտառակվի, ինչպէս գրում է։ Չը պիտի օգնել նրան։

Խնդրած գումարը մեծ էր, և Հալաբեանը ընկաւ մտատանջութեան մէջ։ Նա սկսեց քննել Սաղափեանին առաջին անգամ իբրեւ մարդ և մի տարօրինակ ուրախութիւն զգաց, գտնելով նրա անցեալում շատ արատներ։ Սաղափեանը չէր, որ խեղճ Մարգարովի տան կաշքը բազար հանե տուեց և պարտքի տեղ ծախեց։ Նա չէր, որի պատճառով մաքսատան երեք չինովիներ դատի տակ ընկան և պատժվեցին։ Հրմ, նա չէր, որ պօլկովնիկ Խարազովի տասը հազարը աչքերը բաց կուլ տուեց, և խեղճ ծերունին կաթուածահար լինելով, մեռաւ։ Վերջապէս, նա չէ, որ իւր հարազատ եղբօր որդիներին գրկում է... Ի՛հ, որ մէկն ասես։ Հիմաչ աչդ մարդը կանգնել է ու աղաչում է, որ ուրիշները իրան օգնեն։

— Թէ կուզ խեղդվի, դրա պէս մարդուն

օղները մեղք է,—աւարտեց իւր մտածմունքները Հալաբեանը և հանգիստ խղճով պատուեց ու դէն ձգեց Սաղափեանի աղերսալի նամակը։

VIII

Նոր բնակարան տեղափոխվելու հետեւեալ օրից արդէն Ռուբէնը յանձն առաւ իւր պաշտօնը: Դպրոցի տեսուչը, որ նրա նախկին ուսուցիչն էր, ընդունեց նրան ուրախութեամբ և խոստացաւ մօտիկ ապագայում աւելի յարմար պաշտօն:

— Աշխատելու սէր ունեցողը, — ասաց նա, — երբէք քաղցած չի մնալ:

Իսկ Ռուբէնը, կամայ թէ ակամայ, պէտք է ունենար այդ սէրը: Նրա վճիռը հաստատ էր: Ոչ միայն չը հետեւեց Մելիք-Քարսեղեանի խորհրդին, այլ և արհամարհանքով էր չիշում իւր հօրեղբոր տունը: Այն տունը, ուր նրա միակ բոցըր աչնքան տարի բարոյապէս տանջվել էր:

Բայց նրան անհանդստացնում էր մի հանգամանք — Մարիամի անորոշ տխրութիւնը: Իզուր աչն երեկոյ, բժիշկը դուրս գնալուց յետոյ, նոյնպէս հետեւեալ և երրորդ օրը, փորձեց իմանալ նրա յանկարծակի ալլալման պատճառը:

— Հէնց այնպէս, սիրտս նուազեց, — պատասխանում էր Մարիամը անվրդով:

Հակառակ իւր խոստմանը, բժիշկը չ'եկաւ նրանց մօտ, ոչ հետեւեալ օրը, ոչ յետոյ: Ռուբէնը նկատում էր, որ Մարիամը չէ լսօսում նրա մասին, մինչև անգամ խոցս է տալիս անունը չիշելուց:

— Զարմանալի է, — ասաց մի անգամ եղբայրը զխոմամբ, Վասիլը, կարծես, մեզ բոլորովին մոռացել է:

— Երևի, զբաղված է գործերով, — պատասխանեց քոյրը և ուրիշ ոչինչ չաւելացրեց, հակառակ Ռուբէնի սպասածին:

Քրոջ արտաքին անտարբերութիւնը աւելի շարժեց եղբոր հետաքրքրութիւնը: Այլ ևս նա համոզվեց, որ Մարիամը կեղծում է, որ նրա տխրութեան բուն պատճառը կապ ունէ Մելիք-Քարսեղեանի հետ:

Հազիւ մի շաբաթուայ ընթացքում Մարիամը կարողացաւ կարգի բերել նոր բնակարանը: Նա աշխատում էր առաւօտից մինչև երեկոյ անդադար: Նա համարեա ոչինչ հասկացողութիւն չունէր տնային տնտեսութեան մասին — ոչ եփել վիտէր, ոչ կարել, ոչ մինչև անդամ լուանալ: Հարկաւոր էր մի խորհրդատու, մի զե-

կափար: Եւ նա ստիպեց զիմել հարեան կանանց օգնութեանը: Մէկը նրան ստորոցրեց հասարակ սուպ պատրաստելը, միւսը շանձն առաւ ստորոցնել շոր լուանալու եղանակը: Ֆիզիքական աշխատանքի ծանրութեան տակ ճնշուած աչդ գռեհիկ կանայք հոգով խղճում էին նրան, որի կրթուած ձեւերից, քնքոյշ կազմուածքից արդէն գուշակել էին նրա հարուստ ընտանիքի զաւակ լինելը:

Ամենից աւելի ցաւակցութիւն էր ցոյց տալիս պառաւ տանտիրուհին: Ստէպ ստէպ նա մտնում էր ներս, անկոչ հիւրի պէս և Մարիամին ձանձրացնում իւր մանրակրկիտ հարց ու փորձով: Ո՞վ է, իրտեղացի է, ազգականներ ունի, քանի տարեկան է, երբ է ուսումը աւարտել և այլն և այլն: Այդ կիներ, որին Մելանիա Պետրովնա էին անուանում, Մարիամին կասկածելի էր թուում իւր դեղնագոյն դէմքի անհամեստ արտաշայտութեամբ, իւր հինաջած մագերով, իւր պատկառելի հասակին անվայել ազատ և համարձակ շարժումներով:

Մի օր Մելանիա Պետրովնան, պատշգամբի վրայ տեսնելով Մարիամին սամովարի մէջ ածուխ ամելիս, մօտեցաւ: Նա բռնեց օրիորդի ճիւղից, վերեւ բարձրացրեց զլուսը և, նայելով

նրա գեղեցիկ աչքերին, արտասանեց.

— Ի՞նչ սիրուն ես, ափսոս...

Մարիամը զգուհաբով երեսը շուռ տուեց և առանց մի խօսք ասելու, մտաւ սենեակ: Լուսամտից նա տեսաւ, որ պառաւը կանգնած նայում է, մի խորամանկ և հրող ժպիտ երեսին: Նոյն երեկոյ նա Ռուբէնին յայտնեց, թէ ցանկալի կը լինէր մի ուրիշ բնակարան վարձել:

— Ինչո՞ւ:

— Քեզ համար շատ հեռու է,— թաղցրեց նա իսկական պատճառը:

— Ինձ համար հոգս մի անիլ: Եթէ ուրիշ անյարմարութիւն կայ, այն ասա:

— Անյարմարութիւններ շատ կան,— պատասխանեց Մարիամը, և ջանկարձ միտքը փոխելով, աւելացրեց. — բայց ով կը տայ մեզ ամսական տասը ռուբլով սրանից աւելի յարմար բնակարան:..

Յաճախ նա միայնակ նստում էր եղբօր սեղանի մօտ և երկար երկար ժամանակ մնում խորասուզված մտածումների մէջ: Մի քանի օրուայ ընթացքում նա դարձել էր զարմանալի նեարդային: Անսովոր աշխատութիւնից չոյնած, նա երբեմն զրկւում էր ամենաշնչին բաներից: Ցերեկը նա սրբում էր, մաքրում, մի

կերպ կերակուր էր պատրաստում, երեկոները վերցնում էր մի որ և է գիրք և նստում լուսամտի առաջ: Նա չէր կարողանում մի քանի էջերից անելի կարդալ: Զուտով նրա աչքերը պղտորվում էին, գլուխը պտտում էր, գիրքը ընկնում էր ձեկների վրայ, և նա մնում էր անշարժ, արձանացած:

Մօտ երկու շաբաթ էր անցել, Մելիք-Բարսեղեանը չէր երևում: Ուրեմն իզուր չէր Մարիամը կասկածում, ուրեմն իզուր չէր, որ բժշկի այն սառն «ընկերական» խորհուրդը այնքան սարսափեցրեց նրան:

«Նա ինձ չի սիրում, ոչ, չի սիրում, պնդում էր օրիորդը, չուսահատված դալարելով իւր մատները, — եթէ սիրէր, այնպէս չէր խօսիլ»:

Ի՞նչ, նա վիրաւորական չէ համարում Մարիամի համար վերադառնալ այն տունը, որտեղից համարեա արտաբեւ էն նրան: Միթէ՞ այդ էր սպասում նա այդ մարդուց: Նա վախենում է չքաւորութիւնից, նա, որ ինքը չքաւոր է եղել և որ այնքան պարծենում է իւր անցեալ չքաւորութեամբ: Նա առաջարկում է իւր ընկերոջը՝ մի այնպիսի քաջ անել, որ վաշել չէ ամեն մի բիշ թէ շատ ինքնասէր մարդու:

«Տէր Աստուած, Տէր Աստուած, միթէ ևս

խաբւմն եմ, — շշնչում էր օրիորդը ստէպ ստէպ, — միթէ իզուր էին իմ բարձր յոյսերը նրա մասին»:

Տօն օր էր: Ռուբէնը ազատ էր պաշտօնից: Նա իւր սենեակում զբաղված էր մի գրութեամբ, որ սկսել էր նոր բնակարան տեղափոխվելու երկրորդ օրը և որին նուիրում էր իւր ազատ ժամերը:

Մարիամը իւր սենեակում, փոքրիկ, անշուք թախտի վրայ նստած, սպիտակ կտակից վարսդօր էր կարում եղբօր սենեակի լուսամտի համար: Ամբողջ գործը բաղկացած էր երեք կարեգծերից: Երկու օր էր նա տքնում էր և չէր կարողանում վերջացնել այդ հասարակ կարը: Նրա անվարժ ձեռները դողդողում էին, ասեղը շարունակ ծակում էր նրա մատները:

Յանկարձ նա Ռուբէնի սենեակից լսեց Մելիք-Բարսեղեանի ձայնը: Նա ակամայ մի ցրնցումն զգաց, ձեռները թուլացան, կարը ընկաւ ձեկների վրայ:

— Ան, վերջապէս, եկանք, — դիմաւորեց Ռուբէնը բժիշկին:

— չազիւ ժամանակ կարողացայ գտնել, — դու չեց բժիշկը շունչը կտրված, — հաւատացիր, որ մի րոպէ ազատ ժամանակ չունէի:

Նա շտապով հանեց ձեռնոցները, նստեց աթոռի վրայ: Ռուբէնը իւր ձեռնադիրը դրեց սեղանի արկղիկը:

— Այդ ինչ ես թագցնում,— հետաքրքրվեց բժիշկը,— ինչպէս տեսնում եմ, դու էլ զբաղված ես: Պարապիր, պարապիր, ըստ էն թանկ է: Բայց իրտեղ է... օրիորդը: Իւր սենեակում: Յոչա ունեմ, որ առողջ է: Հը՛մ, ասա տեսնեմ, կատարեցի՞ր խորհուրդս, գնացի՞ր հօրեղբորդ մօտ:

Ռուբէնը գլխով բացասական պատասխան տուեց:

— Ի դ՛ուր,— արտասանեց բժիշկը, գլուխը ցաւակցաբար շարժելով,— բայց ինչ պիտի անես, ինչ ես մտադիր անելու:

Գուցէ նա դեռ շարունակէր իւր հարցուփորձը: Բայց Ռուբէնը այն ձևով էր պատասխանում, որ միանգամայն առիթ չէր տալիս երկարաբանութեան: Բժիշկը սկսեց պատմել այն բոլորը, ինչ-որ արել էր երկու շաբաթուաչ ընթացքում:

Նա արդէն ծանօթացել է Թիֆլիզի մի քանի ընտանիքների հետ, դէպք է ունեցել հանդիպելու իւր արհեստակիցներին: Նա շատ նուրբ, շատ քաղաքավարի արհամարհանքով մի քանի նկատողութիւններ արաւ վերջինների մասին:

«Պրակտիկան» նրանց փչացրել է, թէ օրիան մոռացել են, գիտութեանը բոլորովին չեն հետեւում, չը գիտեն բժշկականութիւնը ինչ հրակայական քայլեր է անում վերջին ժամանակ:

— Երևակայիր,— շարունակեց Մելիք-Բարսեղեանը, հեզնաբար ժպտալով,— մէկը, անունը չեմ ուզում ասել, բժշկում է մի թոքախտ ունեցող հիւանդի: Հիւանդը իմ քաղաքակիցներիցս է, հեռու ազգական է: Երէկ նրա մօտ էի, պատահմամբ ծանօթացաչ այդ բժշկի հետ: Անունս չաչտնեցի և մի կողմ քաշելով, հարցրի ազգականիս հիւանդութեան մասին: Խօսեցինք, վիճեցինք: Ի՞նչ չաչտնուեց. այդ մարդը տասը տարի է բժշկութիւն է անում, անուն ունէ, երևակայիր, երևակայիր, չը գիտէ լուծել հրոչակաւոր Կօխի բաքտերիտ-բացիլները: Ահա ձեր Թիֆլիզի էսկոլապները, կարելի՞ բան է այդքան տգէտ լինել և անուն ստանալ:

Յետոյ բժիշկը խօսեց իւր բնակարանի մասին: Խիստ աղմկալի տեղ է վարձել. ստորին յարկում հիւսներ են բան անում, վերին յարկում գիմնապիստներ են ապրում, ամբողջ օրը պարում են ու երգում: Վերև աղմուկ, ներքև աղմուկ, աջ ու ձախ հարեւաններով լի:

— Մի խօսքով ինձ չեն թողնում, որ պարա-

պեմ: Իսկ դու գիտես, առանց պարապմունքի, ես մեռած եմ: Այժմ զբաղված եմ մի թեթև զիտնական աշխատութեամբ: Գործւմ եմ մի բրօշիւր հասարակ լեզուով: Թեման շատ հետաքրքրական է — Վանդակների էպիդեմիական հիւլանդութիւնների զանազան տեսակները, նրանց դէմ դործածելի բացիօնալ միջոցները և առհասարակ ընտանիքների գիպիենական — սանիտարական պայմանների անհրաժեշտ կարևորութիւնը»:

Նա չիշեց մի լրագրի անուն, ուր առաջ պիտի տպվէր այդ զիտնական աշխատութիւնը և չետոյ առանձին գրքոյկներով հրատարակւիր աժան գնով հասարակ ժողովրդի մէջ տարածելու համար: Ռուբէնը ակնարկեց, թէ մի քանի օր առաջ այդ լրագրում կարդացել է «բժշկական Մելիք-Քարսեղեանի» մասին լեկլամի պէս մի բան:

— Այնքան կուռել եմ խմբագրի հետ, որ երևակայել չես կարող, — պատասխանեց բժիշկը, սակաւ ինչ շփոթվելով: Յիմարութիւն, ուրիշ ոչինչ, դու գիտես, որ ես լեկլամներից փախչում եմ...

Դուների ձայնը ընդհատեց նրա խօսքը: Միւս սենեակից դուրս եկաւ Մարիամը:

— Մեղաւոր եմ, զգում եմ, — զոչեց բժիշկը, ոտքի կանգնելով, — ինչ արած, բժիշկի արհեստը ծանր է, պատասխանատու է:

— Իսկ ես կարծում էի, որ ինձ էլ ձեր հիւանդներից մինը կը համարէք, — արտասանեց Մարիամը մի առանձին, անսովոր եղանակով:

— Խնչ, դուք հիւանդ էք: Նու, Ռուբէն, դու ինձ ինչո՞ւ խաբեցիր, այդ ներելի չէ, միթէ չէիր կարող յայտնել: Թոյլ տուէք, օրհորդ...

Մարիամը թոյլ ժպտալով, ձեռք խլեց բժշկից և նստեց սեղանի մօտ:

— Ոչ, դուք կատակ էք անում, դուք ատողջ էք, — ասաց բժիշկը, աւելի շփոթվելով օրհորդի վարմունքով և համարելով նրա ժպիտը մի տեսակ հեղնութիւն:

Այն ինչ՝ վարկենաբար Մարիամը փոխվեց: Նա բժշկի շփոթմունքը այլ կերպ հասկացաւ:

«Միթէ ես սխալվում եմ», անցաւ նրա մտքով:

Եւ սխեց լարված ուշադրութեամբ հետեւել բժշկի խօսակցութեանը, դիտել բոլոր նրա շարժումները: Մինչդեռ բժիշկը զսպելով իւր շփոթմունքը, կրկին դարձաւ ազատ, համարձակ: Նա պատմեց մի քանի նորութիւններ, գովեց մէկին, պարսաւեց մի ուրիշին:

Առ հասարակ բժիշկը խօսում էր շատ ընդհանուր շատ հասարակ բաների մասին: Նա ոչ մի խօսք չստաց, ոչ մի ակնարկութիւն չ'արւաւ Ռուբէնի և Մարիամի ներկայ կացութեան մասին: Նա չը չիշեց մի որ և դէպք անգամ, որ կարող էր կապ ունենալ այդ հանգամանքի հետ: Նա թագգրեց և՛ իւր այցելութիւնը Սաղափեաններին:

Մարիամը ուրախ էր — չը գիտէր ինչու, ժպտում էր, ճիծաղում էր — չը գիտէր ինչից դրդուած:

Քանի մի վայրկեան նրանք լռեցին: Բժիշկը, իբր թէ ճակատը տրորելով, ձեռով ծածկեց աչքերը և մատների արանքով զննեց Մարիամին:

Եւ չնչպէս աղքատութիւնը վատ է ազդում գեղեցկութեան վրայ, — ասաց նա մտքում, տեսնելով օրիորդի ձեռների վրայ անսովոր աշխատանքի հետքերը:

Այդ քնքոջ ձեռների թափանցիկ, բարակ կաշին կոշտացել էր, քիչ սևացել, մատների ծայրերը բիրդացել էին, եղունգները, կարծես, գրկուել էին իրանց նախկին հաշելանման փայլից: Եւ այդ՝ ընդամենը երկու շաբաթուայ ընթացքում:

Բժիշկը ցաւեց օրիորդի երիտասարդութեան, գեղեցկութեան, կրթութեան մասին: Այնքան նրանց վիճակված է մաշվել աղքատութեան մէջ: Դա խղճի խայթոց չէր, դա և՛ մի օտար, անտարբեր մարդու սառն կարեկցութիւն չէր, այլ բուն եսականութեան զգացմունքը:

2^է որ նա սիրում էր Մարիամին իւր տեսակի, չէ որ երազում էր կապել նրա հետ իւր պազայի խնդիրը: Ինչո՞ւ նա ստիպված է ձեռք վերցնել իւր փաշփաշած ճրագրից, ինչո՞ւ Մարիամը աղքատ է, բոլորովին աղքատ:

«Ինչո՞ւ գոնէ ես հարուստ չեմ»:

Իսկ այժմ, այս դրութեան մէջ... Երբէք, չքաւորութեան հետ կատակ անել չի կարելի: Աանցնի ամուսնութեան առաջին ամիսը, ամիսները, վերջապէս, շատ շատ տարին, նրանք կրթափոխ արբեցութիւնից, և առօրեայ անուրբ պահանջները կրսկսեն թունաւորել նրանց կէանքը: Այն ժամանակ գնա ու ապրիր: Դեռ երկուսով ոչինչ, չեմո՞յ, զաւակները, չը պիտի նրանց մեծացնել, կրթութիւն տալ:

«Կարո՞ղ եմ ես նրանց այնպէս պահել, ինչպէս իմ հայրս է ինձ պահել, տկուր, քաղցած: Այ, ոչ Մարիամը երեխայ չի, նա կարող է մտածել այս բոլորի մասին, նա պէտք է մտածի...»

երկու շաբաթուայ ընթացքում կազմուած և պատրաստուած խորհրդածութիւնների այս շարքը մի վայրկեանում կրկին անցաւ բժշկի մըտքով: Նա թեթեւ հառաչեց, կարծես, ազատութիւն մի ճնշող ծանրութիւնից:

Մարիամը լուռ էր: Խօսում էր Ռուբէնը կրկնօրէ: Երեքն էլ զգում էին, որ խօսակցութիւնը չէ տաքանում, որ մէջտեղ կա մի սև թել, որ նրանց մտքերի հաղորդակցութիւնը արուեստական է դարձնում:

Վերջապէս, բժիշկը նայեց ժամացույցին և խօսչն ոտքի վերկեցաւ: Նա ստիպողական գործունի, <ցաւում է>, որ չի կարող երկար նայել:

Փողոց դուրս գալով, նա ազահուլթեամբ իւր թոքերը լցրեց ազատ օդով: Փոքրիկ բնակարանի ցածր առաստաղը, Մարիամի թախճալի դէմքը, Ռուբէնի ականքը անփութութիւնը դէպի իւր ընկերը, այս բոլորը ծանր ազդեցութիւն էին գործել նրա վրայ: Նա չէր կարող միանգամից, խստօրէն ընդհատել իւր չարաբերութիւնները նրանց հետ, այդ կը լինէր արդէն վերին աստիճանի կոպիտ, իսկ նա չէր կամենում կոպիտ լինել: Պէտք է հետզհետէ, փոքր առ փոքր հեռանալ: Ահա ինչու, <ցըտեսութիւն> ասելով, նա տուեց Ռուբէնին իւր

մանրամասն հասցէն և խնդրեց այցելել:

Այդ օրը մինչև երեկոյ Ռուբէնը և Մարիամը չը խօսեցին Մելիք-Քարսեղեանի մասին: Նրանք ճաշեցին շտապով, հատ հատ անկապ, աննշան խօսքեր փոխանակելով: Թուում էր, որ երկուսին էլ մի և նոյն միտքն է գրադեցնում, որ երկուսն էլ ցանկանում են բացատրել այդ միտքը, բայց միմեանցից քաշվում են:

Երկու օր անցած Ռուբէնը իրիկնադէմին տուն վերադառնալով, Մարիամին տեսաւ պատշգամբի վրայ: Օրիորդը մի սիւնից մինչև միւսը մի պարան կապած, փռում էր լուացած շորերը: Նրա թևերը ծալած էին մինչև արմուկները, թանձր մազերը բարակ թաշկինակի տակից սփռուել էին ուսերի վրայ:

Մի ծանր զկացմունք ճնշեց Ռուբէնի սիրտը, երբ տեսաւ քրոջ կարմրած և սապոնի բիծերով ծածկուած բազուկները: Առաջին անգամ նա զգաց աղքատութեան դառն լուծը: Միթէ այդպիսի ապագայ երազել էր նա իւր սիրեցեալ քրոջ համար: Նա զսպեց իւր հառաչանքը, շտապեց ներս: Վառեց կանթեղները, հակառակ Մարիամի ընդդիմութեան ինքը սամօփարը դրեց, յետոյ սկսեց օգնել քրոջը, խոհանոցից կեղտոտ ջուրը դաւլթ տանելով:

Չայ խմելուց չետոյ նա նորից նստեց պարապելու, չը կարողացաւ միտքը կետրոնացնել: Նա կանչեց Մարիամին իւր մօտ: Երբ քոյրը եկաւ նստեց, անցաւ այն ըօպէական լուծիւնը, որ սովորական է երկու մտերիմների լուրջ և ճանր խօսակցութիւնից առաջ:

Ակսելով շատ հեռուից, Ռուբէնը շատ զգուշ, շատ նուրբ կերպով ակնարկեց Մելիք-Բարսեղեանի մասին: Սակայն այդ զգուշութիւնը յուզեց Մարիամին:

— Ինչո՞ւ ես տանջում ինձ քո հետաքրքրութիւնով,— գոչեց նա յանկարծ, մի դառն խրստութեամբ, որ յատուկ չէր նրան,— միթէ ամեն ինչ յայտնի չ'է քեզ, միթէ չը գիտես ինչ եմ զգում ես...

— Մարօ, ես երբէք չեմ ձգտել իմանալ այն, ինչ-որ դու կամեցել ես ինձանից թաղցնել, երբէք չեմ ուզեցել կպչել քո սրտի զաղտնիքներին: Բայց, լսիր, ես չեմ կարող սառնարիւն մնալ, քանի տեսնում եմ քեզ այդպէս փոխված, այդպէս տխուր: Ինձ համար պարզ է, որ մի միտք, մի ճանր վիշտ, քեզ օրից օր, ինչպէս ասեմ, հալում է...

Մարիամի նշմարելի կերպով նիհարած աչտերը կարմրեցին: Անցաւ մի քանի վայրկեան: Նա

վերջին ճիգն արաւ պահելու իւր սառնութիւնը և... պատմեց այն բոլորը, որ վաղուց արդէն զգում էր Ռուբէնը և այն բոլորը, որի մասին միայն կասկածում էր կամ միանգամայն չը գիտէր: Նա վաղուց էր կամենում յայտնել, բայց կարծում էր, որ Ռուբէնը կը վշտանայ, կը ջանդիմանի: Նա մեղաւոր չի, նա չը կարողացաւ գտել ինքն իրան: Սկզբում Մելիք-Բարսեղեանը դիւր եկաւ նրան իբրև խելօք, կրթուած, զարգացած երիտասարդ: Նա չարդեց նրան: Ռուբէնի գովասանքները աւելի զօրացրին այդ չարզանքը, բարձրացրին բժշկին Մարիամի աչքում:

— Ես ուրախութեամբ էի լսում քո գովասանքներդ, ես ցանկանում էի, որ դու աւելի չարդես, աւելի սիրես նրան: Երբ նա Թիֆլիզից հեռացաւ վերջին անգամ, ես մի տեսակ տխրութիւն զգացի: Կարծես, ինձ մի բան պակասեց: Դիլիջանում նրան հանդիպելով, չը կարողացայ ուրախութիւնս թագցնել: Դու նկատեցիր: Մի հարցնել, թէ ինչպէս նա օրից օր զրաւեց ինձ, մի հարցնիր, ես ինքս էլ չը գիտեմ: Առաջ նա ինձ հետ սառն էր. ես տանջվում էի, ես վիրաւորվում էի, մի և նոյն ժամանակ, սրտով աւելի ու աւելի մօտենում

էի նրան: Ես չէի յուսահատուում, զգում էի, որ նա ինձ սիրում է, իսկ ես... Օ օ օ, եթէ իմանայիր ինչքան գրաւիչ էր մանաւանդ այն ժամանակ, երբ վիճում էր քեզ հետ: Ես ազահուածութեամբ էի լսում նրա ասածները: Ինձ թւում էր, որ նրա նման մի ուրիշ մահականացու չը կայ ոչ խելքով, ոչ սրտով, ոչ վարդացումով և ոչ իւր արտաքին տեսքով: Նրա շարժումները, նրա ձայնը, մինչև անգամ հագուստը ինձ համար մի առանձին հրապույժ ունէր...

— Ահա մի մարդ, — շարունակեց Մարիամը, մի վաղրկեան լռելուց յետոյ, — ահա մի մարդ, ասում էի ինքս ինձ, որ կարող է սիրել այնպէս, ինչպէս հարկաւոր է, ինչպէս ես եմ երեւակայում, սիրել ամբողջ սրտով, անհաշիւ սիրով: Նրա անցեալը, նրա կեանքի զփռար պայմանները, ինձ թւում էր, որ երաշխաւոր կարող են լինել նրա հաստատամտութեան: Ես ասում էի, նա չի խաբել ոչ ինքն իրան, ոչ ուրիշին, ոչ մանաւանդ ինձ... Նա րոպէի մարդ չէ, նա շուտ ոգևորվող և շուտ սառչողներին չէ, երբ չափշտակվեց, երբ սիրեց, կը մնայ հաւատարիմ: Այսպէս էի մտածում նրա մասին: Զատ կարելի է ես չը հաւատայի ինքս ինձ, իմ զգացմունքներին, եթէ չը տեսնէի

նրա կողմից խրախուսանք: Լսում ես, Ռուբէն, նա երգուել է ինձ սիրել յաւիտեան, այո, շատ անգամ, շատ անգամ...

Ռուբէնը ակամայ մի ցնցումն զգաց: Այ ևս աւելորդ էին Մարիամի խօսքերը: Պարզուեց այն հանգամանքը, որի մասին թէև կասկածում էր, բաց համոզված չէր — բժիշկը սիրոյ խոստումն է արել:

— Իսկ այժմ, այժմ, — կրկնեց Մարիամը, երեսը կսկիծից թէ ամօթից ծածկելով, — ես տեսնում եմ, որ խաբված եմ:

Նրա դժգունացած շրթունքները աշնանային տերևների պէս դողում էին, նա ցնցվում էր ամբողջ մարմնով: Նա մի անգամ ևս ճիղն արաւ իրան զսպելու, սակայն իզուր... Նրա թուլացած գլուխը թեքվեց սեղանին, և լսուեց մի խուլ, խեղդուկ հեծկտանք:

Եւ Ռուբէնի ոչ մի մխիթարական խօսք չը ամօքեց նրա վշտաբեկ սիրտը, և Ռուբէնի ոչ մի յորդորը չը դադարեցրեց նրա արտասուքը: Սիրտը դառնութեամբ լի երիտասարդը մերթ համոզում էր, մերթ խնդրում, ձգտելով շարժել քրոջ սառն խոհականութիւնը, որ աչդ բուրբէյի թմբել էր բուռն զգացումների ճնշման ներքոյ: Նա ինքն իրան մեղաւոր էր զգում

Մարիամի առաջ:— 2^Է որ նախ խրախուսել է իւր քրոջ սիրոյն, չ^Է որ նրա գովասանքները ազդել են քրոջ կուսական անարատ սրտի վրայ: Ի՞նչ, միթէ նա սխալվում էր: Միթէ՞ Մելիք-Քարսեղեանի մասին նա ծուռ և սխալ գաղափար է ունեցել տասներկու տարի շարունակ: Միթէ՞ նա այդքան միամիտ, կոյր և զիւրահաւատ է եղել: Ոչ, դժուար է, դժուար է հաւատալ այդ մարդու անազնութեանը, դժուար է, անկարելի է, վերջապէս, դառն է: Իսկ եթէ՞ ճիշդ է, եթէ Մելիք-Քարսեղեանը մի անսիրտ, անգութ, մի եսամոլ մարդ է: Եթէ նա մինչև այսօր ղիմակ է ունեցել երեսին: Եթէ Մարիամը չի կարող մոռանալ նրան, ատել, արհամարհել: Այն ժամանակ...

IX

Հակառակ Ռուբէնի սպասածին, հետևեալ օրը Մարիամը աւելի հանդիստ էր երևում, քան երբ և է եղել էր վերջին ղէպերից յետոյ: Առօրեայ պարապմունքը նա սկսեց մի առանձին եռանդով: Չաչի ժամանակ ասաց Ռուբէնին, թէ տնային տնտեսութիւնը նրան չի բաւականացնում, թէ ցանկանում է մի ուրիշ գործով էր պարապվել:

— Ի՞նչ գործով, — հարցրեց Ռուբէնը:

— Կար կարելով:

— Դձու, կար կարելով:

— Այո, ինչ զարմանալի բան կայ:

— Ոչինչ: Բայց դու չը գիտես կարել, դու ասեղ բանացնել անգամ չը գիտես:

— Կը սովորեմ, արդէն վճռել եմ սովորելու: Ես մի ծանօթ օրիորդ ունեմ, որ կար ու ձեւի վարժուհի է: Կը դիմեմ նրան, կը խնդրեմ, որ ինձ դաս տայ:

Ռուբէնը հակառակեց: Առանց այն էլ Մարիամի տնային գործերը ծանր են, ուրիշ պա-

րապմունքի ետեւից ընկնելը առ աչքս աւելորդ է:

— Երբէք աւելորդ չէ, — պնդեց Մարիամը: — Ես ազատ ժամանակ շատ ունեմ, աչքս տնային գործերը հեշտացել են ինձ համար, ցերէկները մի քանի ժամ ձեռներս ծալած նստած եմ, Այդ ինձ համար անտանելի է:

Այդ խօսքերի մէջ Ռուբէնը զգաց քրոջ հաստատամտութիւնը: Նա իսկապէս ուրախ էր Մարիամի մտադրութեանը, ուրախ էր, որ նա դիտէ արհամարհել ամեն մի նախապաշարմունք, մոռանալ իւր փարթամ անցեալը և գնալ մի հասարակ արհեստաւոր դառնալ: Բայց և այնպէս նա ընդգիծացաւ, և ընդգիծացաւ լոկ այն պատճառով, որ խնայում էր քրոջ առողջութիւնը:

— Դու կարող ես մի ուրիշ գործ ընտրել, մի աւելի չարմար գործ, — ասաց նա:

— Ինչ կարող եմ անել, ասա տեսնեմ, ինչ վարժուհութիւն: Դրա համար առանձին պատրաստութիւն է հարկաւոր: Իսկ ես ինչ որ սովորել եմ գիմնագիւցում, մոռացել եմ: Վերջապէս, վարժուհի դառնալու սէր չունեմ: Ուրիշ ինչ է մնում, Ինչ են սովորցրել ինձ, որ անեմ, մի քանի ֆրանսերէն ֆրագաներ, պարէլ, մի քանի կտորներ ածել դաշնամուրի վրայ: Ան-

պէտք բաներ: Ոչ, Ռուբէն, արդէլք մի լինիլ ինձ: Ես կը սովորեմ կար անելը, գոնէ եթէ ուրիշների համար էլ չը կարեմ, քեզ և ինձ համար ուրիշներին չենք դիմիլ:

Երկու օր անցած Մարիամը գնաց իւր ծանօթ վարժուհու մօտ: Վերջինը նախ կատակի տեղ ընդունեց նրա առաջարկութիւնը, չետոյ դարմացաւ, երբ Մարիամը կրկնեց իւր խնդիրը լրջօրէն:

— Հոգիս, քեզ զրկել են, — գոչեց նա, ձեռք ձեռք խփելով, — հոգիս, դու աղքատ ես:

— Թողնենք այդ: Յանձն առնում ես ինձ դաս տալ:

— Ինչ ես ասում, ինչ ես ասում, ուրախութիւնով, ուրախութիւնով:

— Պայմանը:

— Եթէ պայմանի մասին կը խօսես, ինձ կը վիրաւորես, ինձ համար ոչինչ չարժէ իմացած քեզ սովորցնել: Հոգիս, մոռացել ես, ինչքան մենք բոլորս քեզ սիրում էինք ուսումնարանում: Հոգիս, այդ ինչ դժբաղդութիւն է պատահել քեզ:

Երկար ավստիւլախից չետոյ, վարժուհին վերջապէս, վճռեց, որ Մարիամը այցելէ նրան շաբաթական չորս անգամ, կէսօրից չետոյ:

Մարիամը հետևեալ օրից սկսեց դասերը: Նա գնում էր վարժուհու մօտ միայնակ: Երբեմն միայն Ռուբէնը նրա հետ դուրս էր գալիս և մինչև կէս ճանապարհ ու լեկցում:

Մի անգամ Մարիամը տուն վերադառնալիս, երբ փողոցի մի մայթից միւսն էր անցնում, չանկարժ մի լանդօ անցաւ: Նրա առաջով: Նա գլուխը բարձրացրեց և հետաքննեց օրիորդ: Նա աւելի իւր մօր հետ նստած: Հանդիպումը այնպէս էր, որ նրանք ևս անշուշտ ուշտք է տեսնէին նրան: Մարիամը գլուխը քաշ գցեց, խոց տալով նրան, հայեացքից և շտապով անցաւ:

Մի ուրիշ անգամ նա տեսաւ Սեյիք-Բարսեղեանին, որ կառքով անցնում էր սրբօսեկտով: Իժիշկը դիակը վերցրեց, մինչև ասգամ ան լից բարձրացաւ և խորին չորգանքով գլուխ տուէր: Կառքը սրնթալով անցաւ:

Մարիամի ոտները դողալին ներքև չանկարծակի խռովութիւնից: Նա հազիւ կարողացաւ տուն հասնել, և ամբողջ երեկոյ փակված մնաց սենեակում: Հետևեալ օրից նա իւր ելթեկութեան ճանապարհը փոխեց: Բայց այստեղ ևս նա ազատ չը մնաց: Մի օր նա անցնում էր Սոլօլակի փողոցներից մէկով, ետևից լսեց.

— Բարեւ ձեզ, օրիորդ:

Նա յետ նայեց, և երես առ երես հանդիպեց Նալբեանին:

Երբէք նա չէր մտածել ամուրիի մասին և չէր էլ սպասում որ և է տեղ տեսնել նրան:

Հալաբեանը ձեռ տուեց համեստաբար, հարցրեց նրա առողջութեան մասին և աննկատելի կերպով սկսեց ընթանալ նրա հետ: Մարիամին ճշշում էր նրա ուղեկցութիւնը, բայց քաղաքավարութեան զգացմունքը չը թոյլ տուեց հեռանալ նրանից:

— Իսկ ձեր եղբայրը առողջ է, լաւ է, — շարունակում էր խօսել Հալաբեանը, — ես նրան չեմ հանդիպում, որտեղ կարելի է տեսնել: Դուք, կարճեմ, այժմ առանձին էք ապրում: Չէ՛:

Մարիամը սիրտ առաւ: Ինչո՞ւ վախենալ մի մարդուց, որ այնքան համեստ է և այդքան հետաքրքրվում է Ռուբէնի վիճակով: Ինչ ամօթ բան է նրա հետ միասին գնալը: Ամենը դիտեն, որ նա Մարիամի վաղուցուայ ծանօթներից է և, վերջապէս, ինչ վատ մարդ է:

Սակայն, չը նախելով այս մտքերին, օրիորդը բանի մօտենում էր վարժուհու բնակարանին, այնքան կամենում էր ազատվել Հալաբեանի ուղեկցութիւնից: Փողոցի ծայրում նա ձեռ

տուեց նրան և շտապեց հեռանալ, փոխելով իւր ճանապարհը:

— Գիտես, Մարօ, — ասաց հետևեալ օրը Ռուբէնը, երբ Մարիամը յայտնեց, թէ պատահել է Հալաբեանին, — ես կարծում եմ, որ նա վատ մարդ է: Ես էլ այսօր պատահեցի նրան: Այդ մարդը աւելի անկեղծ ցաւակցութիւն չայտնեց ինձ, քան թէ... ուրիշները: Նա ինձ շատ խնդրեց, որ ազատ ժամանակ դնամ իւր մօտ:

— Եւ պիտի դնաս:

— Տեսնենք:

Միւս օրը Ռուբէնը ճաշից յետոյ, մի փոքր ուղեկցելով քրոջը, սկսեց միայնակ անցուղարձ անել պրօսպեկտի վրայ: Նա հանդիպեց Հալաբեանին, որ Դփօրցօվայեա փողոցի ծալքում կանգնած աննպատակ նաչում էր դէս ու դէն: Հէնց որ տեսաւ, ժպտալով մօտեցաւ Ռուբէնին: Նրանք մի փոքր միասին գրօսեցին:

Աշնանային օրը ամպամած էր, նոր նոր անձրև էր սկսվում: Զբօսնողների թանձր բազմութիւնը հետզհետէ ցրվում էր: Հալաբեանը անփոյթ կերպով, շատ հասարակ ձևով, հրաւիրեց Ռուբէնին իւր մօտ:

Ամուրիի վերանորոգված բնակարանը այդ օրը մի առանձին շուք ունէր: Մօսիօ Վախվա-

խեանի շնորհով աւելացել էին դարձեալ մի քանի նորանոր պարագաներ:

Նա առաջնորդեց Ռուբէնին իւր առանձնասենեակը: Թանգագին գրասեղանը ծածկուած էր մի քանի գեղեցկակազմ գրքերով, զանազան լրագրներով, հաշուեմատեաններով: Մէջ տեղ դրուած էր պղնձեայ թանաքամանը, մարմարեայ պատուանդանով, շրջապատված իւր բոլոր պարագաներով: Սենեակը ընդարձակ էր, առաստաղը բարձր, լուսաւոր, մաքուր, հրապուրիչ: Ռուբէնը մի վայրկեան մտքում ակամայ նախանձեց այդ բոլոր չարմարութիւններին և իսկույն դատապարտեց իւր թուլութիւնը:

Ամուրին գիտէր, որ այդ նախանձը պիտի զարթեցնի նրա մէջ և հէնց դիտմամբ նրան առաջնորդեց այդտեղ: Նա առաջարկեց իւր հիւրին ընտիր սիգարներ, ցոյց տուեց իւր գրքերը, երևելի մարդկանց լուսանկարներից կազմած ալբոմը, խօսեց սրանց իւրաքանչիւրի մասին այն, ինչ-որ լսել էր, և այն, ինչ-որ կարդացել լրագրներում: Առ հասարակ նա աշխատում էր իրան ներկայացնել ժամանակակից մարդ, լուսաւորված, տեղեակ այն բաներին, որ կարող էին հետաքրքրել մի կրթուած, թարմ երիտասարդի: Առանձին սէր արտայայտեց նա

դէպի թատրոնը, մանաւանդ զրաման, Պետերբուրգում նա լսել էր Պատտիի երգեցողութիւնը, Մոսկվայում տեսել էր Սարա-Բերնարի, Սալվինիի խաղը, տեսել էր և՛ արտասահմանում մի բանի փալուն բեմական աստղեր, նա հիացած էր և՛ Ադամեանով:

Այս խօսակցութեամբ նա գրաւեց Ռուբէնին: Ժամանակը անցնում էր աննկատելի կերպով: Երեկոյ էր արդէն, նրանք անցան հիւրասենեակ, սպասաւորը թէյ բերեց: Հալաբեանը իւր ձեռքով սեղանի վրայ դրեց մի ինչ-որ թանկագին ըմպելիքի շիշ: Քաղցրահամ, ողելից ընպելիքը ակորժելի ազդեցութիւն արաւ Ռուբէնի վրայ:

Հալաբեանը, վերջապէս, խօսք բաց արաւ Սաղափեանների մասին: Նիկողայոսը արդէն սնանկանալու վրայ է: Տան գրաւի ժամանակը շուտով կը լրանայ, նա փող չունի բանկի տոկոսները վճարելու, տունը երեւի կը ծախվի: Թիւս կողմից շրջապատել են մասնաւոր պարտատէրերը:

— Իսկ ես լսեցի, որ դուք նրան օգնում էք, — ասաց Ռուբէնը, անկեղծ ցաւակցելով իւր հօրեղբոր վիճակին:

— Կօղնէի, եթէ ինքը աւելի մարդասիրի

վարվէր իւր ազգականների հետ: Նա կարող էր ձեզ չը գրկել, պարոն Ռուբէն...

— Նա ինձ չի գրկել, — պաշտպանեց Ռուբէնը իւր հօրեղբօրը:

— Թողէք, ի սէր Աստուծոյ, խօսմ ինձանից թագցնել չէք կարող: Ձեր հանգուցեալ հօր պորձերը ինձ ամենից աւելի էին յայտնի: Ես ամեն բան գիտեմ, ամեն բան:

Ռուբէնը սկսեց աւելի պաշտպանել հօրեղբօրը: Նա վատ մարդ չի, նա չէր գրկիլ, եթէ ունենար: Նա դարձեալ իւր պարտքերը կը տաչ, եթէ գործերը յաջողվին:

— Երանի թէ նա չը խաչտառակվի, — աւարտեց երիտասարդը ոգևորված:

— Ձեզ ինչ, թող խաչտառակվի:

— Ոչ, ոչ, մի ասէք, պարոն Հալաբեան, նա իմ հօրեղբայրս է, մեր ազգանունը միևնոյնն է:

Հալաբեանը լռեց, և սկսեց թէյը զգալով խառնել: Յարձակվելով Նիկողայոս Սաղափեանի վրայ, նա կարծում էր, թէ աչգպիսով կը շահի Ռուբէնի սիրտը: Երբ տեսաւ, որ երիտասարդը անկեղծ է պաշտպանում իւր հօրեղբօրը, մտածութեան մէջ ընկաւ...

Այն ինչ Ռուբէնի սրտում վառվել էր բնածին բարութեան և ներողամտութեան զգացմուն-

բը: Նա ոգևորվել էր ինքն իւր ասածով: Ի՞նչ պատուական խրատ և ազնիւ պատիժ տուած կը լինի տիկին Սօփիօյին, եթէ կարողանայ իւր բոլոր գրկանքի փոխարէնը բարեսրտութեամբ հատուցանել:

— Դուք շատ վեհանձն էք, — խօսեց Հալաբեանը, թիկն տալով բազկաթոռին: — Ես կարծում եմ, որ Նիկողայոսը արժանի չէ՝ ձեզպէս ազգական ունենալու:

— Ոչ, պարոն Հալաբեան, հաւատացէք, նա արժանի է օգնութեան, — շարունակեց Ռուբէնը աւելի եռանդով, — ինձ համար մի մեծ ամօթ կը լինի, եթէ նա սնանկանայ:

— Տուէք ինձ ձեր ձեռը, պարոն Ռուբէն, — գոչեց Հալաբեանը յանկարծ, — անկեղծ եմ ասում, դուք ինձ զարմացնում էք՝ ձեր բարեսրտութիւնով: Դա հազուագիւտ բան է մեր ժամանակներում, հազուագիւտ բան է:

Նա դարձեալ մտածութեան մէջ ընկաւ: Անշուշտ Մարիամն էլ այնքան վեհանձնաբար է վերաբերվում իւր հօրեղբորը, որքան Ռուբէնը: Անշուշտ նա էլ շնորհակալ կը լինի այն մարդուց, որ կօգնի Նիկողայոսին: Ինչո՞ւ չ'արժանանալ նրա շնորհակալութեանը, ինչպէս չը օգտուել հանգամանքից: 2^է որ այսպիսով մի

բայլ մօտեցած կը լինի իւր նուիրական նապատակին: Վերջապէս, Սադափեանին կարելի է առանց մի մեծ գումար տալու էլ ազատել, բաւական է միայն նրա համար երաշխաւոր լինել: Նա ճարպիկ մարդ է, ոտքի կը կանգնի: Ո՛չ, նրան տուածը — կորած չի:

Եւ շահասիրութեան զգացմունքը աւելի ու աւելի թուլացաւ հարուստ ամուրիի մէջ, տեղի տալով մի այլ, աւելի զօրեղ, աւելի անչաղթելի զգացմունքի: Դա Մարիամի դիւթական ազդեցութիւնն էր: Ահա նա, որքան բարի է, համեստ, հրապուրիչ: Նա տեսնում է իւր հօրեղբոր բարերարին, մօտենում է, ժպտում է և ձեռք մեկնում նրան: Այո, նա ինքը բարի է, սիրում է բարութիւն և՛ ուրիշների կողմից, նա շնորհակալ է, գոփում է Հալաբեանի արածը: Նա զգում է, անկարելի է, որ չի զգայ...

Մի վայրկեան ամուրիին թաց, թէ իւր դէմ ու դէմ նստած է ինքը Մարիամը: Նայելով եղբոր աչքերին, նրա առաջ պատկերացաւ քոյրը: Ի՞նչ նման են միմեանց:

Ռուբէնը նկատեց իւր խօսքերի ազդեցութիւնը նրա վրայ: Ահա ինչու նա միտ առաւ, վերջապէս, արտասանելու:

— Մեծ մարդասիրութիւն արած կը լինէք,

պարոն Հալաբեան, եթէ վաչր ընկնողին ձեռք մեկնէք: Մեր ժամանակի մարդիկ շատ նիւթապաշտ են, ցոյց տուէք ձեր բարութիւնը, օրինակ եղէք...

Այլ ևս աւելորդ էին վերջին խօսքերը: Հալաբեանը վճռել էր օգնել այն մարդուն, որին օգնելը մի քանի օր առաջ «մեղք» էր համարում:

2րդ դիտէր ինչպէս յայտնէր իւր շնորհակալութիւնը Ռուբէնը, այնքան զգացված էր, մանաւանդ երբ լսեց.

— Ձեր խաթրու, պարոն Ռուբէն, միայն ձեր խաթրու կ'օգնեմ:

Դրան ձայնը ազատեց երիտասարդին նեղ դրութիւնից:

Ներս մտաւ մօսիօ Վախվախեանը: Մօսիօն յուզված էր: Նա նստեց և, ծանր շունչ քաշելով, պատմեց մի քանի նորութիւններ: Ախշարումեանը պառկած է անկողնում. անցեալ օրը որկրամօլը ընթրիքի ժամանակ այնքան իւզալի և դժուարամարս կերակուրներ է կերել, որ չի մարսել ու հիւանդացել է:

Իշխան Սահարունին քաղաքային դռնապանը նիստից առաջ մէկի հետ կ'ուզէր է, ուղեցել էր ապտակել իւր հակառակորդին:

Ռուբէնը հրաժեշտ տուեց:

— Խնդրեմ, շուտ շուտ շնորհ բերէք, — ասաց Հալաբեանը, ուղեկցելով նրան մինչև նախասենեակ: — Զատ կը պարտաւորէք, եթէ վաղը բարեհաճէք ինձ մօտ ճաշելու:

— Ես ուրիշ տեղ չեմ ճաշում:

— Կարճեմ, դուք այստեղից այնքան հեռու չէք բնակվում, այնպէս չէ, — հարցրեց ամուրլին:

Ռուբէնը յայտնեց իւր բնակարանի տեղը: Նա շտապեց տուն: Արդէն մութն էր, նա երեկոները միայնակ չէր թողնում քրոջը: Նա տեսաւ Մարիամին աւելի գունատված, աւելի մտադրաղ:

Նա պատմեց իւր աչցելութեան մասին: Նա ուրախ էր և գոհ իւր արածով, զգում էր հոգեկան մի անսովոր թեթևութիւն: Հալաբեանը յափշտակել էր նրան իւր բարութեամբ: Սրբէք նա չէր սպասել այդ տեսակ վարմունք այն մարդուց, որին մինչև այն ժամանակ համարել էր խիստ գործնական, խիստ հաշուազէտ:

— Մեր շահասէր հասարակութեան մէջ դա հազուադիւր մարդ է, — գովում էր նա ողևորում: — Մտածիր, Մարօ, և կը տեսնես, որ ճիշդ եմ ասում: Մեր հօրեղբայրը ճաշրայեղ դրութեան մէջ է, ամենքը երես են դարձրել

նրանից, ամենքը բացիում են նրա սնանկութեան մասին, յանկարծ դուրս է գալիս մէկը և ասում է՝ չես աչդ մարդուն կ'ազատեմ անպատուութիւնից: Այո, անպատուութիւնից, դու չը դիտես վաճառականի համար ինչքան ամօթաբեր բան է սնանկանալը: Ինչպէս չը դովել աչդ մարդուն, ինչպէս չ'ուրախանալ: Այ, ոչ, ինչ ուզում ես, ասա, հալաբեանը արժանի է յարգանքի:

Մարիամը պատրաստ էր համաձայնուել եղբոր ասածների հետ, նրա սրտում արդէն ծագում էր մի տեսակ յարգանք դէպի Հալաբեանը: Բայց յանկարծ նա չիշեց այն օրը Սաբափեանների տանը, երբ ամուսին ասանձին ուշադրութեամբ էր վարվում իւր հետ, չիշեց տիկին՝ Սօփիօյի չար և օրիորդ՝ Նատալիայի նախանձոտ հաշտեցնելները:

Եւ մի կ'սկսեմ զսպեց նրա համակրութիւնը: — Ի՞նչ է պատճառը, — հարցրեց նա, — որ առաջ չէր ուզում օգնել, այժմ յանկարծ ուզում է օգնել:

— Պատճառը այն է, որ ես խնդրեցի, որ նա տեսաւ, թէ ես ինչպէս, ինքս գրկուած լինելով իմ հօրեղբորից, ներողամիտ եմ դէպի նա:

— Յետոյ...

— Յետոյ, ի՞նչ յետոյ, մարդ է, սիրտ ունէ, զգաց մարդու նեղ դրութիւնը և ուզում է օգնել իմ խաթրու:

— Քո խաթրո՞ւ, — կրկնեց Մարիամը:

— Այո:

— Ուրէ՛ն, լաւ բան է մի մարդու համոզել միւսին օգնելու, մանաւանդ, երբ աչդ միւսը մեր մօտիկ ազգական է: Բայց դու ի՞նչ կարող ես տալ նրա լաւութեան փոխարէնը, նա քեզ վրայ բարոյական սխառութ է դնում:

— Ես սխալվեցի. նա ինքն էլ հէնց ուզում էր օգնել: Ի՞նչ, միթէ դու չ'ես հաւատում մարդկանց, Իրաւունք ունես... Բայց համբերիր, սիրելիս, աչդպէս շուտ մի հիասթափվիլ, աշխարհը միայն վատ մարդկանցով չէ լցրած...

Նա լսեց, դիտմամբ, իսկոյն զգալով, որ կարող է Մարիամին չիշեցնել Մելիք—Քարսեղեանի վարմունքը: Բայց աչդ մի քանի խօսքերն ևս բաւական էին Մարիամի սրտի ամենանտրբ, ամենացաւագար թելերը շարժելու համար: Անփորձ երիտասարդ. նա աչքաւ լաւ էր տրամադրված, որ պատրաստ էր պաշտպանել ամենին, նոյն իսկ իւր կատաղի թշնամուն: — Պաշտպանել լոկ մարդասիրութիւնից դրոշմած, առանց որոշ նպատակի, լոկ րոպէի ազդեցութեան տակ:

Այն ինչ՝ բնագոյումը ասում էր Մարիամին, որ Հալաբեանի վարժունքը առանց նպատակի չէ: Թէ ինչ էր այդ նպատակը, նա պարզ չը գիտէր. կամ գուցէ չէր ուզում գիտենալ:

Կրկին Մելիք-Քարսեղեանը գրաւեց նրա ուղեղն ու սիրտը, կրկին բուռն զօրութեամբ պարթնեց, նրա դառն, անամոքելի վիշտը: Ինչո՞ւ իգութիւն պիտի ինքն իրան խաբէի, ինչո՞ւ, բանի որ սիրտն ասում է, թէ նա դժբաղդ է, թէ նա մոռացված է, արհամարհուած, թէ այլ ևս չը պիտի վերականգնի նրա խորտակված երջանկութիւնը, որ այնքան կարճ տևեց: — Կարճ, որպէս մի անցողիկ երազ, որպէս մի բաղդը, թռուցիկ ցնորք...

Զգայուն, նրբացած, հիւանդութեան աստիճանին հասած սիրտը անհուն դառնութեամբ լեցուն, օրիորդը այդ գիշեր երկար ժամանակ անբռն պտտում էր անկողնի մէջ: Մերթ նա ձգտում էր ինքն իրան խաբել տկար յոյսերով, ստեղծում էր անթիւ պատճառներ բժշկի սառնութիւնը նպաստաւոր կերպով բացատրելու համար: Մերթ ինքն այդ պատճառները երևակայական, նոյն իսկ անբնական համարելով հերքում էր, իւր թեթեամտութեան դէմ վրդովութեամբ: Եւ կրկին անձնատուր լինելով իւր

սրտի անողորք ձայնին, աշխատում էր հեռու վանել այն չարագուշակ պատկերը, որ հալածում էր նրան գիշեր ու ցերեկ, որ պղտորում էր նրա երևակայութիւնը: Ահա նա, այդ պատկերը, որ հետևում է նրան ամեն տեղ, ամեն րոպէ, քաջ առ քաջ: Նա շրջում է, խօսում է, նրա շնչառութեամբ է լի այդ ննջարանը, նրա ուրին է տիրում աչտեղ, այդ սենեակում: Մարիամը զգում է այդ սառն, անմատչելի, մի և նոյն ժամանակ, կաշկանդող պատկերի անխուսափելի ոյժը:

Ինչո՞ւ չի հեռանում նրա աչքից, եթէ չի կամենում մօտենալ, ինչո՞ւ այնպէս կեղեքում է նրա սիրտը: Պէտք է մոռացութեան տալ, պէտք է աչք փակել նրան չը տեսնելու, ականջ փակել նրան չը լսելու համար, այո, փակել բոլոր զգայարանները:

Նա փորձեց գրգռել իւր մէջ մի խորին, մի կծու ասելութիւն և այդ ասելութիւնը, իբրև զէնք, դարձ անհաղթ պատկերի դէմ: Սակայն ինչպէս յղացնել այդ ասելութիւնը: Նրա սիրտը չի հպատակվում խելքին: Նա տրկար է, տնկօր, ճնշուած մի բոլորովին հակառակ զգացմունքով: Ի՞նչ է այդ, Գուցէ այդ նոյն լինքը ասելութիւնն է, որ աւելի բորբո-

րական անձնուէր, անսահման սիրով, և աշխատանք բաւական էր, որ քրոջ ամենաթեթեւ վիշտն անպատճառ սուր արձագանք գտնէր նրա զգացունս սրտում:

«Ի՞նչ անեմ, ի՞նչ անեմ», — կրկնում էր նա մտքում ամեն անգամ, խելով քրոջ լուռ, ծանր և սիրտ թափանցող հառաչանքները:

Այն ինչ, որ օրի վրայ էր անցնում: Մեկի բարսեղեանը դարձեալ չէր երևում, Ռուբէնը երբեմն պատահում էր իրան փողոցում, բարեւում էր և անցնում: Նա չէր կամենում մոտենալ բժշկին, գիտէր, որ սառնարիւն չէ կարող նրա հետ լսօսել, գիտէր, որ կամայ թէ ակամայ պէտք է արտաշայտի նրա լծտ իւր սրտի ատելութիւնը: — Մի բան, որ նա մտաւ ինչ էր ուզում ցոյց տալ:

Իսկ Մարիամը, որքան ուզում էր չը մտածել, որքան ուզում էր իւր վիշտը, եթէ ոչ մոռանալ, գէթ փոքր ինչ սեղմացնել տնային կործնող և կարուճակ պարապմունքով, այնքան աւելի յամառութեամբ էին հալածում նրան անցեալ երջանկութեան չիշատակները:

— Հոգեակս, դու հիւանդ ես, — հարցրեց մի անգամ կարուճակ վարժուհին, որ վաղուց արդէն նկատել էր իւր ընկերուհու խորին թախիժը:

— Ինչից ես է գրակացնում, որ հիւանդ եմ:

— Նրանից, որ դու ուշադրութիւնով չես աշխատում, որ ես քեզ բան եմ բացատրում, չես լսում, միշտ միտքդ ուրիշ տեղ է: Այո, դու հիւանդ ես, բայց չը գիտեմ ինչ է հիւանդութիւնը:

Մարիամի կրճիկը ակամայ մի հառաչանք դուրս թաւ և նա գլուխը թեքեց կրճիկի տուր ու սրտում:

— Ես տեսնում եմ, հոգիս, որ դու մի վիշտ ունես, — լսօսեց դարձեալ վարժուհին և, ձեռք դնելով նրա ուսի վրայ, շարունակեց. — ամօթ չէ, որ ինձանից թաղցնում ես: Մուսկել ես մեր ընկերական սէքը: Ասա, հոգիս, պատմիր, ով չիտէ, կարելի է, մի բանով կարող եմ օգնել քեզ: Ի՞նչ, դու, կարճես, ուզում ես արտապել, համ, աչքս համոզված եմ, որ քո վիշտդ աղբաւորութիւնն է, մինչև որ չը պատմես, ձեռք չեմ բաշկի քեզանից: Մարօ, սիրելի Մարօ, յայտնիր սրտիդ ցաւը քեզ սիրող ընկերուհուդ: Ի՞նչ, աչք չես լաւ, դու փոխանակ լսօսելու, լաց ես լինում...

Եւ իրաւ, Մարիամը չը կարողացաւ զսպել իւր արտասուքը: Ընկերուհու անկողնի կարեկցութիւնը շարժեց նրա սիրտը, նա, զգացված,

ձեռները փաթաթեց վարժուհու պարանոցին, գլուխը դրեց նրա ուսի վրայ և սկսեց հեկեկալ: Անցան առաջին վայրկեանները, նրա սիրտը փոքր ինչ հանդարտվեց: Նա արտասուքը սրբեց, նայեց ընկերուհու աչքերին և այլ ևս չը կարողացաւ թագցնել այն, ինչոր վաղուց մի հոգեկան պահանջ էր զգում պատմելու մի մրտերիմ կնոջ, և ինչ-որ ինքնասիրութիւնը մինչև այդ րոպէ չէր թողնում պատմելու: Այժմ մի խօսքով, ոչ մի թոյլ ակնարկով նա դժգոհութիւն չը չաշտնեց Մելիք-Բարսեղեանի դէմ: Նա բոլոր մեղադրանքը բարդեց իւր վրայ, որ այնպէս մոռացաւ ինքն իրան, որ այնպէս չափաւակիկեց, և ահա այսօր այդքան տանջվում է:

— Գիտես ինչ, սիրելիս, — ասաց վարժուհին խորին կարեկցութեամբ, լսելով ընկերուհու համառօտ պատմութիւնը. — ես ինքս թէև չեմ սիրահարվել մինչև օրս, բայց զգում եմ բոլորութիւնդ:

— Երանի՛ քեզ, երանի, որ չես սիրահարվել: — Գոչեց Մարիամը դողողուն ձայնով, — ան, որքան նախանձում եմ քեզ:

— Նու, նախանձելու բան, ասենք, չը կայ: Դե՛ր ինձ սիրողը, որ ես էլ նրան սիրելի: Իմ տղեղութիւնը ինձ ազատ է պահում այդ տեսակ փորձանքներից:

Վերջին խօսքը արտասանելիս վարժուհին, զսպելով իւր հառաչանքը, ծիծաղեց, իւր ընկերուհուն զուարճացնելու համար: Իսկապէս նա արդարացի չէր իւր վերաբերմամբ, նա այնքան էլ տգեղ չէր, որքան վատաբանում էր ինքն իրան: Հասակով՝ Մարիամից քիչ ցածր, գէմքով գուցէ աւելի գեղեցիկ էր, եթէ անգուծ ծաղիկը տասը տարի առաջ այդ գեղեցկութիւնը չաւտեան արատաւորած չը լինէր իւր խոշոր հետքերով:

— Հանգստացիր, սիրելիս, — մխիթարում էր նա Մարիամին մայրական քնքշութեամբ: — Պառաւների խօսքով ասած, գրողը տանի այդ տղամարդներին: Արժէ նրանց համար այդպէս տանջվել, այն էլ քեզ նման սիրուն աղջկան: Ու՛մ վրայ ուշադրութիւն դարձնես, որ քեզ համար չի գժվի: Եթէ ինձ հարցնես, ես կ'ասեմ թող իսկի ոչ ոք էլ չը սիրի քեզ: Ձե՛ս կարող առանց տղամարդի ապրել: Աստուած վկայ, կարող ես: Ինչո՞ւ ես ապրում եմ, և վճռել եմ ապրել մինչև մահ: Գիտե՛ս ինչիցն է, որ դու այդքան տանջվում ես. որովհետեւ դեղմունք չես ունեցել մինչև օրը: Հապա, ինձ նման սիրիւր աշխատանքը, տես կը մոռանաս, թէ չէ:

— Սովորեցրու ինձ, սովորեցրու մոռանալ, Մա-

թինիկ, և ես կը մոռանամ, — արտասանեց Մարիամը չազգիաճ, նաչելով բնկերուհու աչքերին և նախանձելով նրանց մէջ փաշտող հոգեկան միւլիթարիչ անդորրութեանը:

— Աչքիս վրայ, բարեհաճիր նստել բանիդ: Մարօ, հաւատացիր, աշխատանքից աւելի սիրելի բան չը կայ, մանաւանդ երբ տեսնում ես աշխատանքիդ պտուղները: Տես, այդ կոպտացած մատներս իմ սրտի ամենամեծ միւլիթարիչներն են: Արի վաղը առաւօտեան ինձ մօտ, տանեմ քեզ իմ ուսումնարան, դու կը տեսնես այնտեղ իմ խօսքերի ճշմարտութիւնը: Տես, այնտեղ իմ փոքրիկ աշակերտուհիները ինչպէս են բանում, ինչպէս են աշխատում: Անկեղծ եմ ասում, երբ նայում եմ նրանց, երբ տեսնում եմ, թէ ինչպէս նրանց փոքրիկ ձեռները օրից օր աւելի ու աւելի վարժվում են, մի հպարտութիւն եմ զգում, եռանդս աւելանում է: Վհա իմ աշխատանքի պտուղը, ասում եմ ինքս ինձ, այդ աղջիկները, այդ աղքատ ընտանիքների վաւախները արհեստ են տփորում ինձանից: Նրանցից ամեն մէկը ժամանակին կարող է իւր գլուխը պահել, ով ղիտէ, ճնողներին էլ պահել իւր ձեռքի աշխատանքով, ինչպէս ես այժմ պահում եմ ինձ և

երկու փոքրիկ քոյրերիս: Մարօ, երկու տարի շարունակ արտասահմանում ես լսել եմ իմ ուսուցիչներին. «սիրիր աշխատանքը, սիրիր, և դու միշտ բաղդաւոր կը լինես»: Այժմ տեսնում եմ, թէ որքան ճշմարիտ էին այդ խօսքերը: Այո, աշխատանքը կարող է մարդուս բաղդաւորացնել:

— Երանի թէ ես էլ քո ճանապարհով գնացած լինէի, — ասաց Մարիամը, հառաչելով: — Դու քո բաղդի խելքովդ ապահովեցիր, ես իմը թողի սրտիս կամքին:

— Չէիր կարող ուրիշ կերպ անել, հոգիս: Իմ ճանապարհով գնալու համար հարկաւոր էր, որ դու ոչ զեղեցիկ լինէիր, ոչ հարուստ: Հարստութիւնը և զեղեցկութիւնը ծուլացնում են մարդուն: Յիշում ես, ինչպէս ես ցաւեցի, ինչքան հառաչեցի առաջին անգամ, երբ լսեցի, որ քեզ զրկել են ժառանգութիւնից: Ես ցաւում էի անկեղծ, որովհետեւ կարծում էի, որ հարստութիւնը քեզ համար կեանք է դարձել, որ առանց նրան դու դժբաղդ ես: Բայց երբ դու հաստատ մտքով ինձ ասացիր, թէ ուղիւմ ես հասարակ արհեստաւոր դառնալ, ուրախացայ: Ես տեսայ, որ հարստութիւնը քեզ չի փչացրել: Այժմ ես ուրախ եմ, որ դու զրկվել ես քո օժիտից, բայց Աստուած

ոչ անի գրկուիս քո միւս օժիտից—գեղեցկութիւնից, Պահպանիր գեղեցկութիւնդ, պահպանիր և օրինակ դարձիր ուրիշների համար, թէ գեղեցիկ կիներն էլ պէտք է աշխատի, թէ կնոջ պարզը միայն գեղեցկութիւնը չէ, ինչպէս կարծում են թեթեւամիտ մարդիկ, Գիտես, ինձ շատերն են ասել, թէ եթէ ես տգեղ չըլինէի, արհեստ չէի սովորիլ, կը մտածէի միայն մարդու գնալու մասին: Զը գիտեմ, բայց կարծում եմ, որ սխալվում եմ:

Այստեղ Սաթինիկը լուց և խաղաղ ժպտաց Մարիամի երեսին: Եւ նրա ժպիտը արտայայտեց մի տեսակ մեղամոլութիւն. արդէօք դա նրա անվերադարձելի կերպով կորցրած գեղեցկութեան չիշատակը չէր: Արագութեամբ յետ դարձնելով իւր խոհուն ճակատի վրայ սփռուած սև և գանգուռ մազերը, վարժուհին, կարճես, աչգափսով վանեց իւր թախիճը և աւելի ողևորված շարունակեց գովել աշխատանքը:

Մարիամը լսում էր նրան սիրով և հաճութեամբ, նրա իւրաքանչիւր խօսքի մէջ որոնելով մի մի սփռքանք իւր վշտացած սրտի համար:

Նա տուն վերադարձաւ աչգ. օրը սովորականից ուշ: Երկար ժամանակ Սաթինիկի խօս-

քերը հնչում էին նրա ականջում: Սակայն վրայ հասաւ երեկոյեան խաւարը, և նա կրկին անձնատուր եղաւ իւր սովորական անշաղթելի վշտերին: Արդէն հոկտեմբերի վերջն էր, աշնան խոնաւութիւնը տեղի էր տալիս մօտալուստ ձմեռուայ ցրտերին:

Ռուբէնի համար աւելի ու աւելի զգալի էր դառնում նիւթական պակասութիւնը: Հարկաւոր էին մի քանի նախապատրաստութիւններ ձմեռուայ համար, իսկ ամսական ուռնիկը նորանց առօրեայ պիտոյքներն անգամ չէր լրացնում: Ռուբէնը մասնաւոր դասեր էր որոնում, բայց անաջող, տարուայ միջոցը անշարմար էր, ամենքը խոստանում էին ամառուայ սկզբին: Եւ մի կողմից նիւթականը, միւս կողմից բրոջ բարոյական դրութիւնը, օրից օր կրկնապատկում էին երիտասարդի հոգացողութիւնը: Նա տեսնում էր, որ աչգալէս թողնել Մարիամին չի կարելի, որ մի կերպ պէտք է վերջ գտնէ նրա վշտին:

— Մարօ, — ասաց նա մի օր ճաշից — յետոյ, — արի այս երեկոյ թատրոն գնանք:

Մարիամը նախ դարմացաւ, ապա, նայելով եղբօր աչքերին, դուշակեց նրա միտքը և կատակի ձևով պատասխանեց:

— Գնանք երեւի փող շատ ունենա գրպանումդ։
— Ունենմ, ունենմ, այսօր ոտճիկս ստացել եմ։
Այսուհետեւ աւելի կունենամ, խոստացել են
դասերս աւելացնել։ Բացի դրանից, անպատ-
ճառ մասնաւոր դասեր էլ կը գտնեմ։ Զրուով,
շուտով մենք կ'ապահովուենք նիւթապէս, —
աւելացրեց նա շինծու ոգևորութեամբ։

— Լաւ երբեք կը հարպտանաս, այն ժամանակ
զուարճութեան մասին էլ կը մտածենք։ Իսկ
այժմ իրաւունք չունենք։

— Իրաւունք, — գոչեց Ռուբէնը, — մի է այդ
իրաւունքը մեզանից խլում։ Մարօ, խնդրում
եմ, աշխարհից բոլորովին մի կտրվիլ։ Լաւ չէ,
բեկ համար մի քիչ զուարճութիւն անհրաժեշտ
է։ Նայիր հացելիի մէջ, տանը փակված մնալով,
տես ինչպէս փոխվել ես։

Եւ նա շարունակեց համոզել։ Ընաչութիւն
չէ ամսական գոնէ մի երկու անգամ մի տեղ
գնալը։ Ով աշխատում է, նա իրաւունք ունէ
և՛ զուարճանալու։ Ինչու փախչել հասարակու-
թիւնից։ — Նրա համար, որ առաջ հարուստ էին
համարվում, այժմ աղքատ են։

— Եթէ այդ է պատճառը, նախապաշարմունք
է, սիրելի Մարօ։ Աղքատութիւնը ամօթ բան
չէ, ամօթ է աղքատութիւնից ամաչելը։ Այ՛ ուր

իրաւունք չունի մեզ ծաղրելու։ Իսկ եթէ ծաղ-
րողներ լինեն, միթէ չե՞ս կարող այդպիսինե-
րին արհամարհել։

Նա շատ լաւ գիտէր, որ Մարիամի հասարա-
կութիւնից փախուստ տալու պատճառը աղքա-
տութեան զգացումը չէ, բայց շեշտելով այդ
հանգամանքը, կամենում էր կաշել նրա ինք-
նասիրութեանը։ Գիտէր, որ միայն այդպիսով
կարող է համոզել քրոջը։

— Ես ոչ ոքից չեմ քաշվում մեր աղքատու-
թեան պատճառով, — պատասխանեց Մարիամը
զգացված, — խնդրում եմ այդ մասին այսուհե-
տեւ էլ չը խօսես։

— Որ այդպէս է, թատրոն չենք գնալ, այլ
մի ուրիշ տեղ։ Վաղը երեկոցեան հացոց բալն
է։ Ես շատ եմ ցանկանում մի անգամ մի տեղ
տեսնել այստեղի հասարակութեանը։ Գնանք
վաղը միասին։

Մարիամը գլուխ թեքեց կրճբին։ Նրա յօն-
քերը սեղմուեցին, ճակատը դարձեալ պատեց
տխրութեան քօղով։ Յիշեց նա, որ այդ երե-
կոցի կարգադրիչը Նատալիան է լինելու։
Գնալ այնտեղ, ուր այդ գոռոզ արարածը, նրա
անհաշտ հակառակորդը, իւր փքված մօր հետ
պիտի փայլեն. — ոչ, ոչ, նա չի կարող։ Սակայն

նոյն վաշտեանին նրա գլխում զարթնեց մի ալ միտքը:— Անշուշտ Մելիք-Քարսեղեանը աչնտեղ կը լինի, անշուշտ նա չի արհամարհիլ մի աշդպիսի հանդիսաւոր երեկոյթ: Ինչ կանի բժիշկը այդ երեկոյ, ինչ հետ կը խօսի, ինչ հետ կը զբօսնի, կամ գուցէ կը պարի: Եւ զգում էր նա, որ չէ կարողանում դիմանալ իւր սրտի ձգտմանը, որ, հակառակ իւր կամքի, հիւանդոտ հետաքրքրութիւնը մղում է նրան դէպի այնտեղ, ուր պէտք է լինէր բժիշկը: Այո, պէտք է գնալ, պէտք է տեսնել նրան: Այդ երեկոյ վերջնասպէս կը վճռուի նրա բաղդի ինդիրը: Հասարակութեան մէջ մի թեթեւ վարմունք, մի որոշ շարժմունք անգամ կարող է դրականապէս պարզել բժիշկի հոգին: Այն ժամանակ միայն ես կը համոզվեմ և կը հանդատանամ, վճռեց Մարիամը:

Հետեւեալ օրը դարձեալ տօն էր: Ռուբէնը օգնում էր Մարիամին տնային գործերում, երբ պատշգամբի վրայ ջանկարծ երեւցաւ Հալաբեանը: Ռուբէնը չը զարմացաւ, բայց փոքր ինչ շփոթվեց: Նա դուրս շտապեց հիւրին դիմաւորելու և յարգանքով հրաւիրեց ներս: — Ես եկել եմ յայտնելու, որ ձեր հօրեղբոր գործերը չաջող են գնում:— ասաց ամուրին,

միանգամայն ընկերաբար թօթվելով: Երիտանարդի ձեռքը աշխարհամասնի միտքով: — Եւ, ի հարկէ, ձեր շնորհով:— աւելացրեց Ռուբէնը, հրաւիրելով նրան նստել, — թոյլ տուէք կրկին անգամ յայտնել շնորհակալութիւնս: Միտքս ասիս ապրիլ միտքս:

— Ես երաշխաւոր եղայ, նրա երկու վեքսերը փոխեցին՝ մէկը վեց հազարի, միւսը ութ հազարի, — շարունակեց Հալաբեանը մի առանձին ինքնագոհութեամբ: — Իգուց, էլ մի քիչ փող կը գտնեմ, կը տամ, յետոյ էլ վախճանալու բան չը կայ, ձեր հօրեղբայրը կ'ազատվի անպատուութիւնից: Թող նա զայս ձեր մտները համբուրի: Գուցէ քանակաւ ազատողը:

Արտագանեղով աշտ խօսքերը միւս անգամ կուտ լսվելու չափ բարձր ձայնով: Հալաբեանը իայնում էր աջ ու ձախ: Պարզ էր, որ նա Մարիամին էր սպասում:

Դարձեալ Ռուբէնը թղեւորվեց, դարձեալ Հալաբեանը նրա առաջ պատկերացաւ իբրեւ մի ազնիւ, բարեսիրտ մարդ, իւր տեսակի մի ասպետ: Մտքում նա մինչև անգամ մեղադրեց Մարիամին, որ այնքան ուշանում էր մի այդպիսի հիւրին ներկայանալու: Թւում էր նրան, թէ ամենաչնչին մի անուշադրութիւն չը պէտք

է թոյ տալ այդ մարդու վերաբերմամբ, թէ նա արժանի է ամենախորին չարգանքի, թէ վերին աստիճանի անբաղաքավարութիւն կը լինի չը չարգել նրան, մի այլապիսի հազուագիւտ մարդու: Ահա ինչու նա չը կարողացաւ զսպել իրան, անցաւ միւս սենեակ և Մարիամին խնդրեց շուտով դուրս գալ:

— Ես չեմ կարող նրան երևալ, — հակառակեց Մարիամը, — դու գբաղեցրու, ես գործ ունեմ:

— Անկարելի է, նա կը կարծի, որ չես ուզում նրա երեսը տեսնել, ամօթ է: Մարօ, նա մեր հօրեղբօրը ազատել է խաչտառակութիւնից, հասկանո՞ւմ ես:

Մարիամը ակամայ հնազանդվեց եղբօր թախանձանքին. ակամայ, որովհետեւ այլ ևս կասկած չունէր, որ Հալաբեանի աչցելութիւնը աննպատակ չէ: Նա փոխեց իւր վերնազգեստը և դուրս եկաւ:

Վաչրկենաբար ամուրիի հոգեկան տրամադրութիւնը փոխվեց: Նա հազիւ կարողացաւ զսպել իւր ուրախութիւնը, շտապեց առաջ և, չարդանքով սեղմելով օրիորդի ձեռքը, արտասանեց.

— Յուսով եմ, որ իմ աչցելութիւնը չանդգնութիւն չէք համարիլ. մեր վաղուցվաջ ծանօթութիւնը ինձ իրաւունք տուեց: Առողջ էք:

Մարիամը գլուխը թեթեւ խոնարհեցրեց և նստեց սենեակի մի անկիւնում:

— Այլեւ եմ ձեր եղբօրը չանդմանելու, — շարունակեց Հալաբեանը, — ամեն օր տանա առաջով անցնում է, գոնէ երկու օրը մի անգամ էլ չի մտնում: Զատ ցաւում եմ, որ բարեկամութիւնը որդուց որդի ժառանգաբար չի անցնում, — դարձաւ նա Ռուբէնին, — եթէ իմանալիք ձեր հայրը ինչքան էր սիրում ինձ, այդպէս չէիք վարվիլ ինձ հետ: Հանդուցեալը մի օր ինձ չը տեսնելիս, տխրում էր: Միշտ ինձ ասում էր «ես քեզ սիրում եմ որդուս պէս, որովհետեւ քո հանդուցեալ հայրդ ինձ սիրել է իւր որդու պէս»: Ախ, Գրիգորի Միրոնովիչ, ես երբեք չեմ մոռանալ քեզ:

Եւ նա վերջին խօսքերը մի աշնապիսի զգացված ձայնով և խորհրդաւոր եղանակով արտասանեց, որ կարելի էր կարծել, թէ իւր հարազատ հօր մասին է խօսում:

Հօր չիշատակը դուրս հանեց Մարիամի կրծքի խորքից մի հառաչանք, որ նա, սակայն, շտապեց զսպել:

Հալաբեանը շարունակեց իւր խօսքը և հետզհետէ մէկից միւսին անցնելով, սկսեց խօսել իւր մասին: Նա զանգատվեց, որ իւր օրերը

տխուր են անցնում: Կեանքը առհասարակ ձանձրալի բան է: Նա բաւական զգուեղ է հասարակութիւնից, չգիտէ ինչպէս հեռու ապրել նրանից:

Յետոյ նա շատ անպիղծ կերպով ակնարկեց իւր հասարակական դիրքը, իւր հարստութիւնը, այն չարգանքը, որ վաշելում է զանազան շրջաններում: Եւ այս բոլորը նա իւր խօսակցութեան մէջ անցկացրեց մի այնպիսի վարպետութեամբ, օրինակներով և փաստերով, որ թւում էր, թէ խօսում է լոկ խօսելու համար և ոչ մի ուրիշ նպատակով:

Քանի մի րոպէ Մարիամի կասկածը մեղմացաւ, տեսնելով, որ Հալաբեանը խօսելիս աւելի Ռուբէնին է դառնում, քան իրան: Նա չը գիտէր, որ այդ մի տեսակ քաղաքականութիւն է ամուրիի կողմից: Նա չիմարութիւն համարեց իւր երկիւղը մի մարդուց, որ բացի բարեսիրտ և քաղաքավարի լինելուց, առ այժմ ոչինչ չէ ցոյց տալիս: Նա մինչև անգամ ինքը սկսեց խօսել Հալաբեանի հետ: Ռուբէնը հաղորդել էր նրան մօտիւ Վախվախեանի պատմած անցքը իշխան Սահարունի մասին:

— Էէէ ոչինչ բան է, — պատասխանեց Հալաբեանը օրիորդի հարցին, — իշխանը մի փոքրիկ

վէճ է ունեցել ձեր հօրեղբօր պարտատէրներից մէկի հետ, ուրիշ ոչինչ:

Անտանելի էր Հալաբեանի համար խօսել այն բաների մասին, որ չէին բղխում նրա սրտից, որ չէին համապատասխանում նրա այժմեան զգացմունքներին: Խօսմ երկար թագցնել չէ կարելի, խօսմ, վերջապէս, պէտք է պարզուի նրա միտքը: Բաց ինչպէս պարզել — գիմել ուղղակի Մարիամին: — Ոչ, ոչ, այդ անկարելի է: Եւ Հալաբեանը զգում էր, որ երբէք այդչափ քաջութիւն չի ունենալ: Դիմել Ռուբէնին: — Այդ աւելի գիւրին է: Նա բարեսիրտ երիտասարդ է, խելօք է, ժամանակակից, ազատամիտ: Նա է Մարիամի միակ մեծը և պաշտպանը, և նրա հետ կարելի է պարզ սրտով խօսել:

Մինչ նրա ուղեղը զբաղված էր այս խորհրդածութիւններով, լեզուն խօսում էր այլ բաների մասին, ժամանակը անցնում էր: Նա չէր կամենում ձանձրացնել Մարիամին, պէտք էր հրաժեշտ տալ, և նա ոտքի կանգնեց:

— Ես միշտ տանն եմ լինում, որ ժամին էլ գաք, ուրախ կը լինեմ, — ասաց նա, կրկին և կրկին խնդրելով Ռուբէնին այցելել իրան:

Նախ քան դուրս գալը, նա մի հայեացք ձգեց իւր շուրջը: Մինչև այդ րոպէ նա լաւ

ուշագրութիւն չէր դարձրել աղքատիկ բնակարանի անշուք կահ-կարասիի վրայ: Անտոփոր չքաւորութիւնը տարօրինակ ազդեցութիւն գործեց նրա վրայ: Նա և՛ ուրախ էր, և՛ խըղճում էր Ռուբէնին ու Մարիամին: Ա՛խ, որպիսի հաճութեամբ նա կ'օգնէր, եթէ իմանար, թէ չի վիրաւորիլ նրանց ինքնասիրութիւնը: Նա չէր ուզում դուրս գալ, նա կամենում էր որ և է կերպով առաջարկել իւր օգնութիւնը Ռուբէնին: Յանկարծ մի միտք լուսաւորեց նրա ուղեղը: Մարիամը արդէն անցել էր իւր սենեակը, ըստինքն չարմար էր:

— Դուք ժամանակ ունե՞ք մասնաւոր դասերով պարապելու, — հարցրեց նա Ռուբէնից:

— Ինչու չէ:

— Աս մի քրօջ՝ որդի ունեմ, գիմնադիպի հինգերորդ դասատան աշակերտ է: Դուք, երեւի, նրա մեծ եղբայրներին ճանաչում էք: Անկարգ տղերք են, ես գիտեմ, որ դուք նրանց չէք հաւանիլ: Բայց այդ մէկը, ամենից փոքրը, խելօք տղայ է, ես միայն նրան եմ սիրում, ուզում եմ, որ միւս եղբայրների նման կիսատպուտ ուսում չ'առնի: Կը համաձայնե՞ք դասեր տալ նրան մինչև հարցաքննութիւնների ժամանակ:

Ռուբէնը հաճութեամբ յայտնեց իւր պատրաստականութիւնը:

Նա ուրախացաւ, որ մի բանով կարող է իւր հօրեղբօր օգնողի բարութեան փոխարէնը մասամբ հատուցանել:

— Երբ որ հրամայէք, պատրաստ եմ:

— Թէ ժամանակ ունէք, հէնց էգուցվանից սկսեցէք: Գիտէք, ես ուզում եմ նրան միւս եղբայրներից հեռացնել: Նրան կը բերեմ իմ տուն, դուք էլ տանս կը պարապէք նրա հետ: Պայմանների մասին չեմ խօսում, որքան կամենաք...

— Առանց որևէ պայմանի, պարոն Հալաբեան, — ընդհատեց Ռուբէնը: — Դուք իմ հօրեղբօր օգնելիս, պայման չ'առաջարկեցիք:

— Կաւ, լաւ, էգուց եկէք, կը խօսենք, — շտապեց աւելացնել Հալաբեանը, վախենալով, որ մի դուցէ Ռուբէնը բոլորովին հրաժարվի:

Ամուրին հեռացաւ մի փոքր թեթեացած սրտով: Ախորժելի էր նրա համար ամեն կերպ պարտաւորեցնել Ռուբէնին և այլապիսով մասամբ բարոյապէս կաշկանդել նրան:

— Խնայիր, Մարօ, — դարձաւ Ռուբէնը Մարիամին, Հալաբեանին ճանապարհ դնելուց յետոյ, մտնելով քրօջ սենեակը, — նա ինձ խընդրեց, որ իւր քրօջ որդու հետ պարապեմ: Ու-

րեմն ես մի փոքրիկ բանով պարտքս կը թե-
թե և անցնեմ, այնպէս որ...

— Ռուբէն, — ընդհատեց Մարիամը եղբոր
խօսքը, — այդ պարոն Հալաբեանը շատ լաւ
մարդ է, բարի է, բաշց...

— Բաշց:

— Ես չեմ ուզում, որ նա մեզ այցելէ:

— Պատճառը:

— Հէնց այնպէս, չեմ ուզում:

— Ասա, Մարօ, առանց պատճառի չի լինիլ,
ասա, եթէ մի բան կայ:

— Ի՞նչ կալ կայ մեր և նրա մէջ, ասա խնդրեմ.
նա հարուստ է, մենք աղքատ:

— Նա հարուստ է, մենք աղքատ — յետոյ,
այդ է բոլորը:

— Ես կարծում եմ այսքանն էլ բաւական է,
որ մնացեալը դու հասկանաս: Ուրիշ ասելիք
չունեմ:

Արտասանելով վերջին խօսքը, Մարիամը
հանդարտ վերկացաւ տեղից ու դուրս գնաց:
Ռուբէնը զարմացած նայեց նրա ետեւից, մի
քանի վայրկեան մտածողութեան մէջ ընկաւ:
Առաջին անգամ նրա սրտում ծագեց մի թույլ
կասկած Հալաբեանի մասին:

«Քոյրս ճշմարիտն է ասում, — խօսեց նա

մտքում, — մեր և այդ հարուստ Հալաբեանի
մէջ ի՞նչ կալ կարող է լինել: Ինչ կնայ... չէ՞
որ նա իմ հօր բարեկամն է: Յետոյ, Ոչ, Մարօն
ճշմարիտն է ասում: Միթէ ես այդքան պար-
զամիտ եմ: Միթէ Հալաբեանի բարեկամութիւ-
նը մի ուրիշ նպատակ ունէ: Ահա հէնց այդ
բանը պէտք է իմանալ:...

Եւ ամբողջ օրը նա քրոջ խօսքերի ազդեցու-
թեան տակ էր: Որքան նա թախանձեց, որ-
քան ստիպեց, Մարիամը այլ ևս ոչինչ չը խօ-
սեց այդ մասին, և միայն կրկնում էր.

— Ինքդ մտածիր:

— Հասկանում եմ, — ասաց, վերջապէս, Ռու-
բէնը, — այդպիսի մի մարդ, ինչպիսին Հալա-
բեանն է, եթէ մի նպատակ ունէ մեր վերա-
բերմամբ, այդ նպատակը ուրիշ ոչինչ չէ կարող
լինել, եթէ ոչ... Նա ամուրի է և գուցէ... Բայց,
Մարօ, ես այդ կողմից բոլորովին վախ չունեմ:
Դու անկախ ես... հասկանում ես, ոչ ոք, ոչ ոք
չի կարող ճնշումն գործել քեզ վրայ... հասկա-
նում ես: Գալով ինձ, երբէք, բացի եղբայրա-
կան խորհրդից, ոչինչ իրաւունք մի սպասիլ
ինձանից: Այո, ես հասկանում եմ միտքդ: Բայց
դու երեխայ չես, իսկ ես միշտ ոչ ոք կ'ունենամ
քեզ պաշտպանելու ամեն տեսակ քեզ համար

անախորժ բաներից...

— Ես այդ գիտեմ, Ռուբէն, — արտասանեց Մարիամը, տեսնելով, որ եղբայրը հասկացել է իւր միտքը, — շնորհակալ եմ: — Մի բան միայն կ'ասեմ. ես հալաբեանի մասին վատ կարծիք չունեմ, բայց, կրկնում եմ, նրա այցելութիւնը ինձ ճնշում է: Իսկ դու ինքդ կարող ես նրա հետ բարեկամ մնալ: —

— Եթէ այդպէս է, ես այնպէս կ'անեմ, որ նա երկրորդ անգամ այստեղ չը գայ, — վճռեց Ռուբէնը, վերջ տալով խօսակցութեանը: —

XI

Հասաւ այն օրը, երբ պէտք է փախէր օրիորդ Նատալեան: Երեկոցեան իննը ժամն էր, Թիֆլիզի ժողովարանի ձմեռային բնակարանում տիրում էր մի անսովոր շարժում: Իշխան Սահարունին փրակ և սպիտակ փողպատ հագած կարգադրութիւններ էր անում: Հանդիսաւոր հաղնուած սպասաւորները մի անսովոր եռանդով կատարում էին նրա աջ ու ձախ սփռուող հրամանները:

Բազմաթիւ տոմսակները վաղօրօք տարածված էին հասարակութեան մէջ, յոյս կար, որ բարեգործական երեկոյթը պիտի բազմամարդ լինի: Ժողովարանի հարիւրաւոր մոմերով լուսաւորված սենեակները մի առանձին շուք էին ստացել: Գլխաւոր դահլիճի մի ծայրը բռնուած էր վիճակախաղի իրերով: Միւս ծայրում առանձին առանձին կանգնած էին երեք տոմսակ վաճառող օրիորդներ, շրջապատված իրանց երկրպագու կապալերներով:

Երաժշտութիւնը վերնաշարից դրդեցրեց

դահլիճները: Հանդիսականները հետզհետե հա-
ւաքվում էին: Նախասենեակում խռնուած էր
կոչված և անկոչ կարգադրիչների մի խումբ:
Այտեղ, մի անկիւնում, տրոպիքական բույսերի
տերևների միջից, երևում էր չորրորդ տոմսա-
վաճառի պուլսը: Սահլոյւտից, վեր բարձրացողին
ուժով քաշում էին աչդօրիւրդի մօտ և ստի-
պում տոմսակ վերցնել:

Մօտ տասը ժամն էր, երբ, վերջապես, երեւեցաւ Նատալիան մօր ուղեկցութեամբ:

—Նառօ, այդպէս չի կարելի ռւշանալ, յանդիմանեց լշխանը շէնչկանով, —ամենը քեզ են սպասում:

Սակայն Նատոն վատ էր տրամադրված, իւր քեռու նկատողութիւնը անուշաւիր թողեց՝ Մադամ Աւուրաժօն իսպել էր նրա յոսքը, նոր հազուսքը դիւր չէր եկել օրիորդին, որքան սպասում էր, չափ ցանկեմանել էր մադամին շատ կոպիտ լիօսքերով, և վերջինը, ակնարկելով օրիորդի նիհարութիւնը, պատասխանել էր.

— Մաղմուկազել, մեղաւորը ձեր ցցվածութեան
ներն են, կան բաներ, որ մօղխական չի կարող
ուղղել:

Այսօրամենայնիւ, Նատալիան հագել էր իւր

նոր հազդուստը, որ կարված էր կաթնագոյն նուրբ մետաքսից և զարդարված փարիզեան փլանսեյ կրուժեփմերով։ Նրա ուսերն ու թեւերը կիսով չափ բաց էին։

Ճանապարհիկն մաչրբ նրան չորդորել էր, որ մոռանայ տխուր անցքը, իւր դէմքին զուարթ թուլթիւն տայ: Բարձրանալով տանդիւտով վեր, նրա աչքերի մեջ փայլեց ինքնագոհութիւն, բարակ շրթունքները վրայ տխրութիւնը տեղի տուեց անորակա՛ն դուռը ժպիտին: Նա մի կողմնակի հայեացք ձգեց հայելիի մէջ՝ հագուսն-տը աչնքան էլ վատ չէր նստում, որքան կարծում էր: Նա մի անգամ չէր հաճութիւն գրաց, տեսնելով իւր պարանոցի կաշուի քնքշութիւնը, և մի անգամ ևս մտքում հայհոյեց մազամ Կուրաթօրին: Ընդհանրապէս Նա տղեղ չէր, կաշին մարդիկ, որ մինչև անգամ շատ գեղեցիկ էին համարում նրան, գովելով նրա բարակ մէջքը, երեսի գոչնը և թուխ թուխ, թանձր յօնքերը: Բայց մի անգամ Նա մոռաց, որ անգամ մի անգամ չէր հաճութիւն գրաց, տեսնելով իւր պարանոցի կաշուի քնքշութիւնը, և մի անգամ ևս մտքում հայհոյեց մազամ Կուրաթօրին: Ընդհանրապէս Նա տղեղ չէր, կաշին մարդիկ, որ մինչև անգամ շատ գեղեցիկ էին համարում նրան, գովելով նրա բարակ մէջքը, երեսի գոչնը և թուխ թուխ, թանձր յօնքերը:

Նա լսեց մի քանի կոմպրիմենտներ, նրան շրջապատեցին, նա զուարթացավ: Հովհարի ծայրը, անգլիական պոլիսմէնի ձևով, մոտեցրեց մի քանի ծանօթներին, և ումանք հետևեցին նրան՝ տոմսակ գնելու:

Դահլիճը հետզհետէ լցվում էր, խուլ աղմուկը աւելի ու աւելի սաստկանում էր։

Հասարակութեան մէջ երևեցաւ Ախշարումեանի սեւ և գէր պարանոցը։ Որկրամօլը առողջացել էր։ Պէտք է ասած, որ մօտիկ Վախվախեանը նրա հիւանդութեան լուրը մեծացրել էր, ինչպէս սովոր էր փբել ամեն մի չնչին լուր։

— Տասը — տասը ըութու ամեն մի արկղից աւելի չեմ պահանջում, — դիմեց նրան իշխանը, թեւից բռնելով և քաշելով տոմսավաճառների մօտ։

— Այդ բանում հաւասարութեան օրէնքին ես խիստ հակառակ եմ, — ասաց Ախշարումեանը, — ով աւելի գեղեցիկ է, նրա համար աւելի կը զոհեմ։ Բարեգործութիւնն էլ ճաշակի բան է, ես փողերս նուիրում եմ կանանց և ոչ թէ գործին։

Սեւ նա իւր ճաշակի համաձայն դիմեց այն արկղին, որի մօտ կանգնած էր ամենագեղեցիկը տոմսավաճառ կանանցից։

Հասարակութիւնը Նատալիայի քէֆովը չէր։ Գերազանցող տարրը դարձեալ հասարակ վաճառականների բնտանիքներն էին։ Նա անհամբեր սպասում էր «արիստօկրատներին», առանձնա-

պէս կոմսուհի Նավալիսինային։ Նրա տրամադրութիւնը աւելի վատացաւ, տեսնելով մի քանի «սիւրտիկաւոր» երիտասարդներ, որ ինքնագլուխ, կոպիտ կերպով, քաշում էին սրան ու նրան և մօտեցնում տոմսավաճառներին։

— Ովքեր են այդ չուլիները, — հարցրեց օրիորդը իշխանից։

Նորին պաշտօնապաշտութիւնը, հեղնաբար ժպտալով, պատասխանեց։

— Մեր ազգասէրները։

— Որ մէջտեղ չընկնեն լաւ կը լինի։

Այդ բոպէին տիկին Սօփիօն, հալաբեանի թեւից բռնած, մօտեցաւ աղջկանը։ Մտնելով դահլիճ, տիկնոջ առաջին հոգսն եղաւ գտնել ամուրիին, երկրորդը՝ դիմաւորել անուանի կոմսուհուն։

— Միթէ չէ՞ք պարելու, որ դուք էլ սիւրտուկով էք եկել, — հարցրեց Նատալիան դժկամակութեամբ։

— Ո՛չ։

— Զարմանալի է, կարծես, բոլորը երդուել են իմ բալս փչացնել այս երեկոյ։

— Ինչո՞ւ, տոմսակները լաւ են վաճառվում, ես կարծում եմ, մեծ եկամուտ կունենաք։

— Չատ հարկաւորս է եկամուտը, իմն այն է,

որ բալս ուրախ անցնի, շքեղ լինի։ Այդ սիրտովները ամեն բան տգեղացնում են։

Ամուրին շտապեց իւր բարեգործական տուրքը վճարելու տոմսավաճառներին։ Յետոյ նա, օգտուելով Սօփիօյի և Նատալիայի զբաղված դրութիւնից, հեռացաւ և խառնուեց ամբոխին։ Մի քանի ժամ առաջ Ռուբէնը նրա մօտն էր եղել, և նա վարպետութեամբ իմացել էր, որ Մարիամն ևս երեկոյթ է գալու։ Անցնելով մի գաշիւնից միւսը, ամեն տեղ աչք ածելով, նա չը գտաւ Մարիամին, և արդէն յոսսահատվելու վրայ էր երբ մի անկիւնում տեսաւ Ռուբէնին մի քանի երիտասարդների հետ։

— Ռուբ միայնակ էք եկել։ — Հարցրեց նա, չը կարողանալով զսպել իւր հետաքրքրութիւնը։

Միչէ և Ռուբէնի պատասխանելը, նա տեսաւ Մարիամին։ Օրիորդը իւր վարժուհու հետ կանդնած խօսում էր։ Պատից քարշ արած մեծ կանթեղը առատ լոյսը սփռել էր նրա վրայ։ Եւ այդ լուսոյ ներքոյ նրա երեսի գունատութիւնը, աչնքան նկատելի չէր, աչքերի մէջ միայն փայլում էր մի տեսակ տենդային յուզմունք խառն մեղամաղձութեան հետ։ Նա արագ արագ հովհարում էր իրան, անդադար նայելով աջ ու ձախ անհամբեր հայեացքով։ Նա

հազաճ էր իւր բացարձիճագոյն մետաքսեայ հագնուտը, սլաք, առանց աւելորդ զարդարանքի։

Բարեբաղդաբար հալաբեանը կարուձևի վարժուհու հետ ծանօթ էր։ Նա բարեեց, կանգ առաւ և սկսեց խօսակցել։ Մարիամը զգաց դարձեալ սովորական ճնշումը։ Թոււմ էր նրան, որ ամեն կողմից իւր վրայ են նայում, որ ամենը իսկոյն պիտի սկսեն նրա մասին խօսել, բամբասել։

Հալաբեանը հանեց զրպանից իւր վերցրած տոմսակները, որ դեռ չէր բաց արել։ Նա կէսը տուեց վարժուհուն, կէսը Մարիամին և խնդրեց բաց անել։ Բոլորը փուչ դուրս եկան։ Այդ անաջողութիւնը գրգռեց նրա սնահաւատութիւնը, որից նա դերձ չէր։ Նա հեռացաւ և իսկոյն վերադարձաւ մի բռնն տոմսակներ ձեռին։ Այդ անգամ Մարիամի բացածներէց երկուսը նօմերով էին։

— Ձեր ձեռքը բաղդաւոր է ինձ համար, — ասաց Հալաբեանը խորհրդաւոր եղանակով։

Նա այժմ ուրախ էր, պտոյտ պտոյտ էր անում Մարիամի շուրջը, աշխատելով օրիորդի դէմքի վրայ շարժել մի ժպիտ։ Բաց վերջինը լուռ էր և մտախոհ։

Յանկարծ Մարիամը մի ցնցումն զգաց: Մեղիք-Քարսեղեանը անցնում էր նրա մոտով: Տեսնելով Մարիամին, նա քաղաքավարութիւնից զրդւած մօտեցաւ, արտասանելով.

— Դուք այստեղ էք:

Բժիշկը ծանօթ էր Հալաբեանի հետ:

Մարիամի սիրտը ուժգին բաբախում էր: Ի՞նչ էր այդ — երկիր, սէր, ատելութիւն, թէ՛ հետաքրքրութիւն — չը գիտէր: Զգում էր միայն, որ նա դարձեալ կաշկանդում է իւր կամքը, խլում է հաստատակամութեան վերջին ուժը: Այն, ինչ-որ մի բոպէ առաջ համոզմունք էր, դարձեալ փոխուեց կասկածի: Բժիշկը խօսում էր երեկոյցի մասին: Կրկին թոյլ յոյսի նման մի բան զարթնեց Մարիամի սրտում: Միթէ ամեն ինչ վերջացած է, միթէ: Նրա համար ախորժելի էր յոսալ, և այդ յոյսը նա ստանում էր բժշկի մի ամենաթոյլ ժպիտից, մի անորոշ հայեացքից: Նա զգում էր բուռն ցանկութիւն բժշկի հետ առանձնանալու: Վախենում էր, որ մի գուցէ նա թողնի իրան և հեռանայ: Պէտք է նրա հետ խօսել, թող ինչ ուզում է լինի, անորոշութիւնը ծանր է, դառն է, անտանելի է:

— Դուք չէք պարելու, — հարցրեց Հալաբեանը Մեղիք-Քարսեղեանից:

— Ես շատ հազիւ եմ պարում:

Հալաբեանը դժգոհութիւնից կճեց ներքին շուրթը: Նկատելով Մարիամի դէմքի փոփոխութիւնը, նրա սիրտն արդէն մի կասկած էր ընկել: Արդեօք մի որևէ կապ կա՞նք նրանց մէջ, մտածում էր ամուրին: Նա գննեց բժշկին, և մի նախանձ զարթնեց նրա սրտում: Երիտասարդութիւնը, աշխոյժ խօսակցութիւնը, «բժիշկ» կոչումը — ահա այդ նախանձի առաջին պատճառը: Նա սկսեց ատել բժշկին և մըտածում էր ինչպէս նրան հեռացնի Մարիամից:

Նրանց մօտով ծանր բացերով անցաւ տիկին Սօփիօն մի ինչ-որ վրացի իշխանի հետ: Մարիամը երեսը մի կողմ դարձրեց: Տիկինը, տեսնելով նրան Հալաբեանի հետ, մօքում զրկուռուեց: Նա որոնում էր ամուրիին, նրան մօտեցաւ միայն բժիշկը: Երևեցաւ և՛ իշխան Սահարունին: Մարիամը, վարժուհու թւից բըռնելով, հեռացաւ, խոց տալով թէ իշխանից և թէ Սօփիօնից:

— Երկու խօսք ունիմ քեզ ասելու, — ասաց իշխանը, առնելով Հալաբեանի թւը:

— Ի՞նչ ես ուզում ինձանից, — արտասանեց Հալաբեանը մի այնպիսի եղանակով, որ արտա-

յացտեց նրա խորին դժկամակութիւնը:

— Դու անպատճառ պիտի պարես:

— Ե՛ս:

— Այո՛, դու:

— Դու խելավարվել ես, իշխան, ես տասը

տարի է չեմ պարում:

— Իմ խաթրու պէտք է պարես, թէ՛ չէ՛, էլ

ինչ պոռկաշիկ-մոկիաշիկ ասես մէջ ե՛ն ընկել,

ուզում ե՛ն պարել: Քրոջս աղջկայ բայը փը-

չացնում ե՛ն, նա վրդովուած է: Ես արդէն մի

քանի գոչդ կազմել եմ, ուզում եմ, որ օրինա-

ւոր մարդիկ մէջտեղ մտնեն: Կոմսուհի՛, Նա-

վալիսինան այստեղ է, ամօթ է:

Հալաբեանը մեծ դժուարութեամբ կարողա-

ցաւ ազատվել իշխանի ձեռքից և դնաց Մա-

րիամին գտնելու:

Վիճակախաղը վերջացել էր, յատակի վրայ

սփռուած էին պատռոտված տոմսակները: Պա-

րերը արդէն սկսեց էին: Նատալիան վաչս էր

պտտում մի երիտասարդ սպայի հետ, որին նա

համոզել էր պարերի կառավարիչ լինել: Դահլիճը

ծալրէիծալր լիւրն էր: Հանդիսականները, ըստ

երևույթին, գոհ էին երեկոյթից: Միայն մի

քանիսի դէմքերն էին տխուր, նրանց, որոնք

վիճակախաղի վրայ կորցրել էին իրանց վերջին

րուբլիները: Մի տիկին, դահլճի մուտքի մօտ

նստած, հաշվում էր երեկոյթի եկամուտը: Մի

ուրիշ տիկին, հեռուից, նրան ծաղրում էր իւր

խօսակիցների հետ:

— Ես զարմանում եմ,— ասում էր ծաղրողը,

դէմքը ծոմուելով,— աչդ մարդիկ երեւակացում ե՛ն,

որ գործ ե՛ն շինում: Ընկել ե՛ն բաղարները, ինչ

«խաւած» ասես հաւաքել ե՛ն, բերել, մանրավա-

ճառի խանութ բաց արել... Ի՛նչ դօն, ես զրդ-

վում եմ:

— Եւ ի՛նչ հասարակութիւն ե՛ն հաւաքել, Տէր

Աստուած, ով որ ասես կաշ, — չարեց նրա խօսա-

կիցը:

— Զէ, չէ, գլխաւորն այն է, չէն ամաչում,

գնացել ե՛ն ու կոմսուհի Նավալիսինային հրա-

ւիրել, խի խի խի:

— Մուտ իշխանի աղջկանից կամ նախկին բա-

ղազի կնկանից աւելի՛ բան սպասել չէր կարելի:

Աչսպէս, բամբասանքներին, արհամարհական

ակնարկներին, ժպիտներին, կճու ակնարկու-

թիւններին վերջ չը կար: Եւ ամենի ուշադրու-

թեան կենտրոնը տիկին Սօփիօն էր իւր աղջ-

կայ հետ:

Նատալիան ստէպ ստէպ մօտենում էր կոմ-

սուհուն և զբաղեցնում նրան: Ամեն ճիգ գործ

էր զնում նա, որ բարձրաստիճան տիկինը զոհ լինի և գլխավորապէս այդ բանի մէջ էր տեսնում երեկոյցի չաջողութիւնը: Տիկին Սօփիօն այնքան չէր զբաղված կոմսուհով, որքան հալաբեանին իւր մօտ ունենալու մտքով: Իսկ հալաբեանը չը կար, չէր երևում, և տիկինը կատաղութիւնից մատերն էր կրճատում, զգալով, որ նա այս երեկոյ ևս ընկած է Մարիամի ետևից:

Դահլիճը թնդում էր երաժշտութեան փողերի ու թմբուկների հնչիւններից, պարուղների ոտների տրոփիւնից: Մերթ ընդ մերթ լսվում էր պարազուլս սպալի խորխոր, բարձր ձայնը, որ ղեկավարում էր պարուղներին:

— Ձերդ պաշտօնափաշտութիւն, կարճեօք, բաւական զոհարձալի է, այս, ներեցէք ասել, բայց—դարձաւ կոմսուհուն նրա ուղեկիցներից մէկը հեգնաբար:

Կոմսուհին ժպտաց:

— Իրաւունք ունէք, Պետր Ափանասիեփիչ, արժէր տեսնել այս տարօրինակ հասարակութիւնը:

— Առանձին ուշադրութեան արժանի է այդ ղեղղեց... կու... հի... ան... րի... հազուստը, մանաւանդ վրացիան, էֆ, էֆ, էֆ, — մէջ մտաւ երկ-

րորդ ուղեկիցը և սկսեց բարձրաձայն ծիծաղել:

— Պարոններ, զգուշ կացէք, մի մոռանաք, որ մենք այստեղ հիւր ենք,— սաստեց կոմսուհին շշնջիւնով:

— Իսկ կառավարչուհին, ֆօ, ֆօ, ֆօ,— հիանալի է:

— Իսկ մայրը:

— Ռիստօկրատիւ:

— Իսի խի խի,— ծիծաղեց կոմսուհին, իւր կարմիր երեսը մեծ հովհարով ծածկելով:

Նատալիան պարում էր և, մի և նոյն ժամանակ, աչքը չէր հեռացնում կոմսուհուց: Նկատելով վերջինի գուարթ ծիծաղը, մտքում ուրախացաւ, որ բարձրապատիւ հիւրը այնքան զուարճանում է:

— Երեւակացեցէք,— խօսեց դարձեալ կոմսուհու հանաքչին,— այդ սև սև զէմքերի մէջ ես տեսնում եմ, վերջապէս, մի ոչ տգեղ երես:

— Ուր է, ուր է:

Հանաքչին կոմսուհու ուշադրութիւնը դարձրեց Մարիամի վրայ, որ այդ վայրկեանին անցնում էր նրանց մօտով միայնակ: Նա գլուխը հաւանօրէն շարժեց: Նոյն պահին մօտեցաւ նրան Նատալիան:

— Ասացէք, խնդրեմ, ով է այդ համակրելի

դէմքով օրիորդը, — հարցրեց կոմսուհին:

Անգուսպ նախանձը վայրկենաբար պղտորեց Նատալիայի սիրտը, երբ տեսաւ, որ կոմսուհու հաւանածը Մարիամն է: Նա պատասխանեց, թէ չէ ճանաչում «այդ աղջկան»:

Մարիամը Ռուբէնին էր որոնում: Նա միայնակ անցաւ սեղանատուն, ուր արդէն առանձին առանձին սեղանների շուրջը նստած ընթրում էր հասարակութեան մի մասը: Ռուբէնը այստեղ չէր: Մարիամը չետ դարձաւ, և մեծ դահլճին չը հասած տեսաւ բժշկին, որ երկու երիտասարդ օրիորդների հետ տաք տաք խօսում էր: Այդ երկուսից մէկը քաղաքի մի հարուստ ընտանիքի զաւակ էր, հռչակված իւր խոշոր օժիտով:

Մարիամը չը կարողացաւ գտնել իրան, նրա արիւնը սառաւ երակներում, աչքերը պղտորվեցին:

«Ի՞նչ շուտ կարողացաւ ծանօթանալ դրանց հետ», ասաց նա մտքում: Բժշկի դէմքը արտայայտում էր խորին բաւականութիւն, նա շատ ուրախ էր երևում:

Հոգով ցանկանում էր Մարիամը հեռանալ այդ չարագուշակ երեկոյթից, ուր հետզհետէ աւելանում էր նրա տաճանքը: Բայց ի՞նչ անցադիթելի

ոչժ էր այն, որ դարձեալ մղում էր նրան դէպի այդ մարդը և որ տակաւին ստիպում էր նրան հետամուտ լինել մի չքացող բաղդի: Ատաղի խանդը կրճում էր նրա սիրտը: Նա չը կարողացաւ ոչ առաջ գնալ, ոչ չետ դառնալ: Նա մնաց տեղն ու տեղը, աչքերը դարձրած դէպի այն կողմ, ուսկից լսվում էր բժշկի բարձրաձայն ծիծաղը: Օրիորդները անցան դահլճ: Բժիշկը, մէջքից թեքված, հետեց նրանց, գլուխը ցածր տնկելով, ծիծաղելով և աջ ու ձախ արտասանելով «վինսոլատ», «պարդօն», «ներողութիւն», ու մինչ լեզուով հարկաւոր էր:

Մարիամը կանդնած էր միևնույն տեղում, մէջքը չենած սանդուխտի վանդակապտին:

— Ի՞նչ է պատահել քեզ, — լսեց նա եղբօր ձայնը, — դու չոգնե՞լ ես արդէն:

— Այո, չոգնե՞լ եմ, գնանք, գնանք այստեղից:

— Ոչ, շատ վաղ է դեռ: Ահա ժամ է քեզ պտրում եմ, չեմ դառնում: Գնանք դահլճ, ես ուզում եմ քեզ ծանօթացնել իմ ուսանողական ընկերների հետ:

— Ոչ ոքի հետ չեմ ուզում ծանօթանալ: Մի տեղ նստենք, քիչ հանգստանանք, գլուխս պտտում եմ:

— Ուրեմն չե՞ս պարելու:

ըր ուղղել էր դէպի գլխաւոր դահլիճ, — երբ նրա ականջին հասաւ մի շշնչման ձայն: Նայեց դէպի սենեակի կիսալուսաւոր անկիւնը և մնաց տեղն ու տեղը անշարժ: Նա չէր սխալվում. դա Մարիամն էր, նստած զահաւորակի վրայ: Իսկ միւսը... բժիշկ Մելիք-Բարսեղեանն էր: Իւր եղբոր հետ հանդիպելով՝ բժշկին այդ սենեակում, օրիորդը խնդրեց Ռուբէնին թողնել իրանց մի քանի թուղթ: առանձին: Նա վճռեց անել վերջին քայլը. նա կամեցաւ բացատրութիւն պահանջել Մելիք-Բարսեղեանից: Եւ ահա նրանք նստած էին դէմ ու դէմ...

Մի վայրկեան նրանք լուռ նայեցին միմեանց երեսին: Մարիամի աչքերի մէջ փայլում էր մի յուսահատ վճռականութիւն: Բժիշկը գուշակեց նրա միտքը: Նա զգաց, որ արդէն հասել է բարոյական ճգնաժամը, որ դէմ ու դէմ նստած է մի անողորմ դատաւոր, որին պարտաւոր է հաշիւ տալ իւր վարվողութեան մասին: Նա շփոթվեց, նայեց աջ ու ձախ, ոչ ոք չէր երևում, բոլոր հանդիսականները կից դահլիճներումն էին:

— Բժիշկ, — ընդհատեց Մարիամը վայրկեան կան անախորժ լռութիւնը մի այնպիսի ձայնով, որի մէջ հազիւ զգացվում էր նրա հոգե-

կան խռովութիւնը, — այսօր ես վճռեցի ձեզ հետ խօսել վերջին անգամ: Յուսով եմ, որ չէք մերժիլ մի քանի թուղթ ինձ նուիրել, մի քանի թուղթ միայն, այնուհետեւ դուք ազատ էք: Արհդ էք լսել:

— Այստեղ — արտասանեց բժիշկը, շուարված աջ ու ձախ նայելով, — այս հասարակական տեղում: Մարօ, մեր խօսակցութիւնը, եթէ դադարնիք է, կարող են լսել:

— Մի վախենաք, ոչ ոք չի լսիլ: Ես այստեղը ընտրեցի մեր բացատրութեան համար այն պատճառով, որ մենք այսուհետեւ ուրիշ ոչ մի տեղ չենք կարող տեսնուել... Երբէք: Միամիտ կացէք, մի կարճէք, որ ես ձեզ կ'անպատկեմ: Ո՛հ, գիտեմ, որ դուք վախենում էք հասարակութիւնից:

— Լսեցէք, ես ամեն բան զգում եմ, աւելորդ կը լինի, եթէ դուք սկսէք պարզել դէպի ինձ ձեր զգացմունքները: Դուք ինձ չէք սիրում, ես գիտեմ այդ, գիտեմ այն էլ, որ երբէք, երբէք չէք սիրել ինձ: Բայց... ասացէք... ի՞նչ էր նշանակում ձեր այդ դառն կատակը ինձ հետ: Պատասխանեցէք, ինչո՞ւ համար դուք այդպէս վարվեցիք, ինչո՞ւ...

Բժիշկը դարձեալ նայեց աջ ու ձախ,

Ձը նայելով, որ Մարիամը խօսում էր ցածր ձայնով, դրեթէ շնչիւնով, բժիշկը աչտու-ամենայնիւ կարծում էր, որ կարող են լսել նրա ասածը: Օրիորդի արտաքին կեղծ սառնութիւնը նրան չէր խաբում: Նա զգում էր նրա ներքին բուռն հոգեկան խռովութիւնը, զգում էր և վախենում մի գուցէ խօսակցութիւնը շարունակելով, առիթ տալ մի անախորժ տեսարանի:

— Մարօ,— չորհորեց նա մեղմ և փաղաքշական ձայնով, — թող, յետոյ կը խօսենք այդ մասին: Ես պատրաստ եմ քեզ բացատրութիւն տալ, բայց ոչ այստեղ: Նայիր, — աւելացրեց նա, ցոյց տալով դէպի մեծ դահլիճը, որի դռների մօտ երևում էին մի խումբ հանդիսականներ:

Մարիամը հեզնաբար ժպտաց:

— Ինչիցն էք վախենում, — շարունակեց նա չամառութեամբ, — որ ես աղմուկ կը բարձրացնեմ աչտեղ, որ ես կ'արտասուեմ, որ ես ձեր անունը խօսակցութեան և բամբասանքի առարկայ կը դարձնեմ: Ձէք ճանաչում ինձ, մոռացել էք... Ոչ, պատուելի բժիշկ, ես այդ եմ անիլ, ես ինձ չեմ թող տալ մի երիտասարդ ժիշկի, հա հա հա, պատիւը արտաւարել: Բայց ես պէտք է ձեզանից հաշիւ ստանամ

ձեր վարձուքի մասին, հասկանո՞ւմ էք: Ի՞նչ, դուք կարծում էիք, որ զործ էք ունեցել մի խեղճ, մի ողորմելի, մի անկեղծ աղջկայ հետ, որ կարող է երեկուաց ձեր վիրաւորանքը աչտօր մոռանալ: Հասկացէք, ուրեմն, ձեր առաջ նստած է մի չափահաս կին, որ ինքը կարող է իւր պատիւը պաշտպանել: Տեսնո՞ւմ էք, այսօր, այս հասարակական տեղում, ես ամեն ինչ արհամարհելով, պահանջում եմ ձեզանից այն, ինչ որ իրաւունք ունի՝ պահանջելու: Տուէ՛ք ինձ պատասխան, ասացէ՛ք, ի՞նչ իրաւունք ունէիք կարծելու, որ ես փողով ինձ համար փեսացու առնողներին եմ կռեցէք... Թող տուէ՛ք խօսքս վերջացնեմ: Խօս՝ ձեր հոգին այժմ ինձ համար պարզ է, խօս՝ դուք մի ծախու ապրանք էք... հ'ըմ, դիւր չէ դալիս ձեզ իմ ատածը: Միթէ ճիշդ չէ, միթէ դուք ձեր անունը, ձեր երիտասարդութիւնը, ձեր կրթութիւնը, ձեր գաղափարները, ձեր պատիւն անգամ կշիռքի մի թաթի վրայ չէք դրել, միւս թաթի վրայ ոտկի՛ ոտկի՛ էք կանչում: Ձէ, աչտալս չէ: Հերքեցէ՛ք, եթէ սուտ եմ ասում, պաշտպանվեցէ՛ք, եթէ սոսա՞ս դրախտութիւն էք համարում, հերքեցէ՛ք, որ դուք... մի՛ մի՛ մի՛... բազմախնդիր չէք: Ես այդ Գամբանի խօսում էր օրիորդը, հետզհետէ կորց-

նում էր սառնութիւնը և նրա սրտի դառնութիւնը աւելի ու աւելի զգացվում էր աստիճանաբար յուզվող ձայնի ելեէջներէ մէջ։ Եւ նրա նիհարութիւնը, նրա դէմքի գունատութիւնը, նրա աչքերի հիւանդոտ փայլը սարսափեցնում էին բժշկին։ Նա ցնցվում էր օրինորդի ամեն մի խօսքից, նա անդադար նայում էր իւր շուրջը։ Վերջին խօսքը նրան բոլորովին զինաթափ արաւ։ Նա ցանկանում էր, որ այդ րոպէին ներս մտնի մի ծանօթ մարդ և վերջ դնի այդ տագնապալի դրութեանը։ Սակայն երաժշտութեան ձայնը դեռ լսվում էր, պարերը դեռ շարունակվում էին։ Երբեմն երբեմն միայն մի մի հանդիսական մտնում էր սենեակի մի դռներով և իսկոյն դուրս գալիս միւս դռներով, ծուօրէն նայելով աջ ու ձախ և ուշադրութիւն անգամ չը դարձնելով նրանց վրայ։

— Ախ, Տէր Աստուած, փոխեց յանկարծ իւր ձայնը Մարիամը, վերջապէս, չը կարողանալով շարունակել իւր կեղծ սառնասրտութիւնը, — ի՞նչ եմ ասում, որքան յիմար եմ ես։ Ո՞ւմ հետ եմ խօսում, ի՞նչ եմ պահանջում ես ձեզանից։ Դուք լուծւում էք, դուք չափից դուրս շփոթված էք, դուք ուզում էք փախչել ինձանից։ Գնա-

ցէք, — աւելացրեց նա, մի վայրկեան լռելուց յետոյ, — ես չեմ կարողանում ձեզ հետ սառնասիրտ խօսել։ Թողէք ինձ, հեռացէք, դուք ազատ էք, այնտեղ ձեզ սպասում են... ուրիշները։ Նա թուլացած թիկն տուեց գահաւորակին։ Նա զգում էր, որ ինքն էլ չը գիտէ ինչ է ասում, որ առհասարակ այն չէ խօսում, ինչ-որ հարկաւոր էր խօսել։ Նրա դողդոջուն ձեռը ուժգնակի շարժում էր լայն հովհարը։ Նա զգաց օդի սաւառիկ պակասութիւն, նրա շնչառութիւնը ծանրանում էր։

2^էք կամենում դահլիճ անցնել, — լսեց նա բժիշկի ձայնը, և այդ ձայնը հնչեց նրա ականջին իբրեւ մի յանդուգն հեզնութիւն, իբրեւ մի սառն արհամարհանք։

Այլ ևս միանգամայն աւելորդ էր խօսելը։ Նա ճիգն արաւ և անսպասելի արագութեամբ ոտքի կանգնեց։ Նա նայեց մի վայրկեան բժշկի երեսին և խեղդուած ձայնով, գրեթէ խուլ շշնչելով արտասանեց.

— Գնացէք ձեզ համար բարդ որոնեցէք, իսկ ես...

Նա ծածկեց երեսը հովհարով և քալերը ուղղեց դէպի հակառակ կողմ։ Երբ բժիշկը հեռացաւ, նրա առաջ դուրս եկաւ սենեակի կի-

սախաւար անկիւնից... Հալաբեանը: Ամուրին
յուզգված էր, նրա աչքերի մէջ փայլում էր սաս-
տիկ անհանգստութիւն: Մարիամը ինչեւ նրա
երեսին, և վաղրկեալաբար սթափվեց:

«Միթէ լսել է իմ ասածները», անցաւ նրա
մտքով: «Եւ իմ ասածները», անցաւ նրա
գոհման թոյլ տուեց: ամուրիին ալուս գնալ իւր
մօտով: «Նա արմրող մարմնով զոգում էր: Եւ ինչ
«Ինչ նստորութիւն», ինչ նստորութիւն» —
կրկնեց անսամբռում, — ինչ արիւնք, ինչ ա-
րիւնք էս:»

Արդարեւ, նոր միայն ինչ հատկացաւ, որ
միանգամայն արժանի էր իւր ինքնատի-
րութեանը գրեթէ ուժով բացատրութիւն պա-
հանջել մի մարդուց, որ աչնպէս տմարդի կեր-
պով խաբել էր նրա յոյսերը: Այժմ այլ ևս նրա
համար գոյութիւն չուներ չբացած բաղրի խրն-
դիրը: Զարթնեց նրա մէջ իւր բոլոր գորու-
թեամբ նսեմացած ինքնասիրութեան խոցածով
զգացմունքը:

«Ինչ նստորութիւն», ինչ նստորութիւն», —
կրկնում էր նա անդադար:
«Նրան թուում էր, որ ոչ միայն բժշկի առաջ
ինքն իրանի ստորացրեց, այլ և ամենի աչքում,
որ ամբողջ հասարակութիւնը աչքով ծաղրում

է նրան, ծիծաղում է, բամբասում է: Նա չը
գիտէր ինչ է կատարվում իւր շուրջը, նա չէր
հասկանում իւր հետ ընթացող Հալաբեանի ա-
սածը, լսում էր միայն նրա խօսք, երերվող
ձայնը: Նա մտածում էր գտնել եղբորը շուտով
և աննկատելի կերպով հեռանալ երեկոյթից:

«Ինչ արիւնք, ինչ արիւնք, Տէր Աստուած»,
շնչացին այս անգամ լսելի ձայնով նրա շըր-
թունքները:

— Ինչ ասացիր, — հարցրեց Հալաբեանը, լսե-
լով նրա ասածը:

Մարիամը մի քիչ սթափվեց:
«Խնդրեմ եղբորս գտէք և ուղարկեցէք ինձ
մօտ, ես այստեղ կըսպասեմ»:

Նա ուժասպառ, թուլացած նստեց ընդար-
ձակ հիւրասենեակի մի կիսալուսաւոր անկիւ-
նում:

Հալաբեանը տեղից չը շարժուեց: Զը կարո-
ղանալով զսպել իւր բուռն հեռաբերութիւնը,
նա թաղնուել էր սենեակի մի անկիւնում և
ականջ դրել Մարիամի խօսակցութեանը բժշկի
հետ: Օրիորդի մի քանի, անզգույշ կերպով բար-
ձր արտասանված, դարձուածները այլ ևս պար-
զեցին նրա համար մի չարագուշակ գաղտնիք:
Ուրեմն Մարիամը սիրում է այդ երիտասարդ

բժիշկին, իսկ նա... արհամարհում է: Նա պատ-
րաստ էր նոյն ընկերին չարձակվել Մելիք-
Բարսեղեանի վրայ, տալ նրան մի խաչտառակ
ապտակ: Նա կատաղած էր և՛ Մարիամի դէմ:
Ի՛նչ, մի երիտասարդ արհամարհում է նրան, և
նա դեռ հետամուտ է լինում նրան:

— Գտէք եղբօրս, խնդրում եմ ձեզ, — ասաց
օրիորդը կրկին:

Հալաբեանը մեքենաբար շարժուեց տեղից և
սկսեց աչք ածել իւր շուրջը: Երեկոյթը դեռ
շարունակվում էր: Պարերից յոգնած զոյգերը
անց ու դարձ էին անում, ուրախ ուրախ խօ-
սակցելով: Դահլիճը կիսով չափ դատարկվել էր:

Նրան մօտեցաւ մօսի: Վախվախեանը և ա-
սաց, թէ իշխան Սահարունին կանչում է: Նա
ուշադրութիւն չ'դարձրեց, անցաւ:

— Վերջապէս գտայ քեզ, — լսեց նա դահլիճում
իշխանի ձայնը: — Նո՛ւ, գնանք, քեզ են
սպասում:

— Ինձ ոչ ոք չը պիտի սպասի, ես գործ ունեմ:

— Զի կարելի, դու մերոնց խօսք ես տուել
միասին ընթերցու:

Նոր միայն ամուսին չիշեց, որ, արդարև,
իւր գլուխը ազատելու համար, ակամայ խօսք
էր տուել Նիկողայոսին:

Նա ուշադրութիւն չը դարձրեց իշխանի
վրայ: Նա դիմեց առաջ: Այս անգամ նրան հան-
դիպեց տիկին Սօփիօն:

— Այ, պարոն Հալաբեան, ես ձեզ էի պըտ-
րում, — ասաց տիկինը ուրախ ուրախ: — Երեա-
կայեցէք, կոմսուհի Նավալիխիան անքան գո-
վեց մեր բալը, անքան գովեց, որ չը գիտեմ...
Փառք Աստուծոյ, փառք Աստուծոյ, շատ ուրախ
եմ: Դէհ, գնանք այժմ, Նիկողայոսը սպասում
է...

Երեւեցան և՛ օրիորդ Նատալիան ու Անշարու-
մեանը, ամուսիններ շրջապատեցին: Այ ևս դը-
ժուար էր ազատվել նրանց ձեռքից: Սակայն
նա դարձեալ ներողութիւն խնդրեց, հեռացաւ,
ասելով, որ իսկոյն կը վերադառնայ: Նա Մա-
րիամին չը գտաւ անտեղ, ուր թողել էր: Նա
վազեց այս ու այն կողմ, անցաւ նախազաւիթ,
և այստեղ տեսաւ, որ օրիորդը եղբօր թևին
յենած սանդխտով ցած է իջնում: Նա ինքն
իրան մոռացաւ և, հրելով ճանապարհին պատա-
հած հանդիսականներին, խեղազարվածի պէս
հետևեց նրանց:

— Դուք արդէն գնում էք:

Նա պատասխան չը տուցաւ: Իջնելով ցած,
հանդերձարանում նա մի քիչ ուշքի եկաւ,

չիտթ վեց ինքն իւր արածիչ: Նա ձեռք մեկ-
նեց Ռուբէնին: Երիտասարդը գունաթափված
էր, աչքերի մէջ փայլում էր մի տեսակ, նրա
բարի դէմքին անհամապատասխան, կատաղու-
թիւն: Պարզ էր, որ Մարիամը հաղորդել էր
նրան բժշկի վարմունքը: Դուրսդուրող ձեռնե-
րով նա պահեց քրոջ վերարձու, հագցրեց, ա-
ռաւ նրա թւը և շտապեց դէպի դուրս:
Հէզ ամուրի մնաց բեռոված իւր տեղում:
Ընկճուած, չուսահատված, նաեւ Մարիա-
մի ետեւից: Նա ծանր և ակամայ քաջերով
բարձրացաւ վեր: Նա պզուճ էր իւր շուրջը մի
ամպով ծնւն, կարծես, Մարիամի գնալով նրա
համար ամեն ինչ վերջացաւ, կարծես, այլ ևս չաւի-
տեան խորտակեցին նրա չոյսերը: Սեղանատա-
նը չը հասած, նա հանդիպեց Մելիք-Բարսե-
ղեանին, որ խօսում էր մի հարուստ և բաւա-
կան ձեր գրամատիրոջ հետ: Արքան ատելի
թւաց նրան բժշկի յուրջ կերպարանքը: Նա
ձգեց նրա վրայ մի սպառնողական, մի սուր
հայեացք: Բժիշկը բարեկամաբար ժպտաց: Այդ
նրան աւելի կատաղեցրել: Նա համարում էր
իրան վիրաւորուած, չաղթուած և մինչև ան-
գամ ստորացած մի նոր, մի տակաւին անցաւ
երիտասարդի առաջ: Ինչպէս, նա սիրէ, նա

աչնքան եռանդով հետամուտ լինէ մի օրիոր-
դի, որից երես է դարձնում մի ինչ-որ կիսա-
քաղցած բժիշկ: Ել ուր մնացին Հալաբեանի ա-
նունը, դիրքը, հարստութիւնը:

«Նա ծիծաղում է ինձ վրայ, նա ծաղրում է
ինձ,—ասաց նա մտքում,—ես նրան ցոյց կը
տամ, ցոյց կը տամ, թէ ով եմ ես...»

Երբ մտաւ սեղանատուն, ամուրիին աչնպէս
թւաց, որ ամենը հերնաբար ժպտացին, մա-
նաւանդ Ախշարումեանը և իշխան Սահարու-
նին: Նիկողայոսի խոնարհ հրաւերով նա նըս-
տեց սեղանի մօտ, կասկածալի հայեացքներ
ձգելով բոլորի վրայ: Ըմբողջ լնթ ըլիքի ժամա
նակ նա լռեց, անուշադիր թողնելով Նիկողա-
յոսի հաճոյախօսութիւնները, արկին Սօփիօջի
սիրալիր ակնարկութիւնները, օրիորդ Նատա-
լիայի չաղթական հայեացքները, իշխան Սահա-
րունիի սրախօսութիւնները և Ախշարումեանի
կատակները: Նա վերկացաւ տեղից ամենից
առաջ, բարեւեց և պատճառ բերելով իւր գըլ-
խացաւը, ներողութիւն խնդրեց ու հեռացաւ:
Նրա ետեւից վազեց իշխան Սահարունին:

—Սիրելիս, շէնչաց իշխանը հեղնաբար,—
ես չիմար չեմ:

—Ի՞նչ ես ուզում ասել:

— Ասում եմ, ես չիմար չեմ:

— Ես աչդ գիտեմ. յետոյ:

— Ուրեմն ի՞նչացիր, որ գլխացաւիդ պատճառը ինձ յայտնի է: Սպասիր, մի շտապիլ երկու իօսք: Զգոյշ կաց, հասկանում ես, զգոյշ կաց: Քեզ նման մարդիկ չեն ընկնում, բաց ընկնելիս երկու ոտով են ընկնում թալակի մէջ...

Խօսակցութիւնը տեղի ունէր նախասենեակի մի անկիւնում, մօտիկ ոչ ոք չը կար: Հալաբեանը ապշած նայեց իշխանի երեսին, կարդալով նրա աչքերի մէջ մի չարամիտ բան:

Իբրեւ բարեկամ, խորհուրդ եմ տալիս, զգոյշ կաց, կրկնեց իշխանը խորհրդաւոր եղանակով: Այո, զգոյշ կաց, ձեռք մի մեկնիլ ուրիշի պատառին, հասկանում ես, կարող ես մատներդ աչրել և շատ վատ աչրել:

— Իշխան, ամօթ է, լռիր:

— Ես կը լռեմ, բաց դու, զգոյշ կաց. . . Պէգնա, ուրիշ ասելիք չունեմ:

Իշխանը անյայտացաւ: Հալաբեանը մնաց տեղն ու տեղը անշարժ, արձանացած: Այդ անորոշ խօսքերի մէջ նա զգաց շատ որոշ, շատ պարզ և շատ չարամիտ մի աննարկութիւն: Նա սարսափեց:

«Ուրիշի պատառին, — արտասանեց նա, մե-

քենաբար ձեռով շփելով ճակատը: Նա չ'իմացաւ, թէ ինչպէս ցած իջաւ, ինչպէս ծառան հագցրեց վերարկուն, և միայն երբ դուրս եկաւ փողոց, երբ ձմեռացին սառն ոգը խփեց նրա ճակատին, սթափվեց փոքր ինչ: Այն ժամանակ նրա կրծքից մի ծանր հառաչանք դուրս թաւ, և նա արտասանեց:

— Ես անբաղդ եմ:

XII

Մարիամի կծու չանդիմանութիւնները մի որոշ աստիճանի ազդեցութիւն գործեցին բժիշկ Մելիք-Բարսեղեանի հոգու վրայ։ Երեկոյթից յետոյ մի քանի օր շարունակ նրա ականջին հնչում էին օրիորդի վիրաւորական խօսքերը իբրեւ մի սուր բողոք իւր անարժան վարմունքի դէմ։

Սակայն անցաւ թարմ տպաւորութիւնը, և նրա խիզճը փոքր առ փոքր սկսեց հանդարտվել։ Այս անգամ ևս նրան օգնեց սառն, անկիրք դատողութիւնը։ 2^ւ օր վիրաւորողը Մարիամն է եղել։

«Իսկ ես միայն լսեցի նրա կոշտ ու կոպիտ հայհոյանքները։ Ասեմք իմ արածս, նրա կարծիքով, լաւ բան չէ, բայց նրա արածը խօսմ աւելի վատ էր»։

Ուրեմն պատիժը կատարված է, պարտքը վճարված է, հաշիւը վերջացած է։

Բայց արդեօք այդ երեկոյ հասարակութիւնից ոչ ոք չէ՞ լսել նրանց խօսակցութիւնը—

ահա այն միակ միտքը, որ սաստիկ անհանդատացնում էր բժշկին։ Եթէ նա համոզված լինէր, որ այդ անախտօք տեսարանին ոչ ոք վկայ չէ եղել և՛ առհասարակ, զաղտնիքը չէ չաչանուելու ուրիշին, որքան դիւրին կը լինէր նրա համար մոռանալ ամեն ինչ և անձնատուր լինել սովորական զբաղմունքներին։ Բայց նա կասկածում էր, և կասկածում էր ամենից աւելի հալաբեանի վերաբերմամբ։

Նրա սուր աչքերը նկատել էին հալաբեանին այն սրահին, երբ վելջիւր դուրս եկաւ սենեակի անկիւնից Մարիամի չափանութիւններէց յետոյ։ Նրա նուրբ դիտողութիւնից փախուստ չէր տուել ամուրիի հետամուտ լինելը Մարիամին։ Նա նկատել էր և՛ հալաբեանի սպառնալի հայեացքը ժողովարանի նախասենեակում, ունեւհետեւ նա մի քանի անգամ պատահել էր ամուրիին փողոցում, բարեւել էր չարզանքով, և արժանացել միայն սառն մեթեթեւ պատասխանի։

Այս բոլորը նրա կասկածները զօրացնում էին, և նա, մոռլ կերպով, զգում էր, որ հալաբեանը նախ անտարբեր չէ, դէպի Մարիամը, երկրորդ վրդովուած է իւր յէմ։ Առաջինը ցանկալի էր երկրորդը ոչ Յանկալի էր գտնուել մէկը, որ

հետամուտ լինի Մարիամին և գուցէ մոռացնել տայ նրան իւր անցեալը: Յանկալի չէր, որ այդ մէկը լինի Հալաբեանի նման մարդ: Նա հարուստ է, հասարակութեան մէջ ունէ յայտնի դիրք, ունէ ծանօթների մեծ շրջան, կատակ բան է մի երիտասարդ բժշկի համար կեանքի ասպարիզում, հէնց առաջին քայլում, հանդիպել այդպիսիների ատելութեանը, երևալ նրանց աչքում իբրև մի ստոր խաբեբայ:

Պէտք է, ուրեմն, զգուշ լինել, պէտք է մօտենալ Հալաբեանին, վաղօրօք գրաւել նրա սիրտը, չը թույ տալ նրան վատ կարծիք կազմելու բժիշկ Մելիք-Բարսեղեանի մասին:

Զը լինէր տխուր միջնադէպը Մարիամի հետ, օրիորդ Կատալիայի բալը իսկապէս բժշկի համար մի բաղլաւ որ օր էր: Այդ երեկոյ նա ծանօթացել էր երեք-չորս յայտնի ընտանիքների հետ, գրաւել էր մի քանի մայրերի ուշադրութիւնը: Մի հարուստ պարոն հէնց այդ երեկոյ առաջարկել էր նրան իւր տան բժիշկը լինել: Եւ նա շտապել էր հետեւալ օրն իսկ այցելութիւն անել պարոնի ընտանիքին: Մի խօսքով, այդ երեկոյթից յետոյ նրա գործերը քիչ քիչ առաջ էին գնում, ասպազան յոյսեր էր տա-

լիս: Նրա մասին արդէն սկսել էին խօսել հասարակութեան մէջ, նրա անունը տարածվում էր, նրանով հետաքրքրվում էին:

Իբրև բարեմիտ քաղաքացի, իբրև իւր դրութիւնը հաստատել ցանկացող մի բժիշկ, նա արդէն կանոնաւորել էր իւր կեանքը: Առաւօտեան զարթնում էր կանուխ, չաչի ժամանակ թերթում էր տեղական լրագիրները, յետոյ կարդում էր իւր մասնագիտութեանը վերաբերեալ այս կամ այն գրքից մի քանի էջեր, այնուհետև ծանր ու հանդարտ, ծառայի օգնութեամբ, հազնվում էր, դուրս էր գալիս տնից առաւօտեան տասնութէկ ժամին: Եթէ հիւանդ ունէր, գնում էր այցելութեան, եթէ չունէր, դարձեալ կառք էր նստում որոշեալ ժամին և մի կամ երկու անգամ անցուղարձ անում քաղաքի բազմամարդ փողոցներում:

Յետոյ նա գնում էր այն հիւանդանոցները, ուր առ ժամանակ ձրի բժշկութիւն էր անում: Այստեղ նա շփում էր զանազան այցելուների հետ, ծանօթանում էր, և եթէ այցելուն փոքր ի շատէ ունէ որ մարդ էր, յայտնում էր նրան իւր հասցէն, չարմար դէպքում հրաւիրելով իւր մօտ:

«Տանը ես ազատ եմ, կարող եմ աւելի լա-

քննել ձեր հիւանդութիւնը», ասում էր նա: Եւ ամենի հետ նա վարվում էր միատեսակ մեղմ, սիրալիր և զարմանալի ուշադրութեամբ: Նրա համբերութիւնը սահման չուներ, երբ քննում էր այս կամ այն շատախօս հիւանդին, որ մանրամասն նկարագրում էր իւր հիւանդութիւնը: Նա ինքն իւրաքանչիւրին շոյալուծ էր շատ աւելորդ հարցեր, կատակ էր անում, սրախօսում էր, գուարճացնում էր և այսպիսով ամենի սիրաբը շահում:

— Այս, Անիչկա, — ասում էր հիացած մի տիկին իւր ընկերուհուն, — դու չես կարող երևակայել ինչքան բարեսիրտ է այդ բժիշկ Մելիք-Բարսեղեանը, ինչքան ցանկում է հիւանդի մասին: Ուրիշները մի քիչ քննում են հիւանդին ու յետոյ ձեռքին նայում, թէ ինչ կը տալ: Իսկ նա, սիրող մօր պէս, ամեն բան հարցնում է, ամեն բան ուզում է իմանալ:

— Դուք ճանաչում էիք բժիշկ Մելիք-Բարսեղեանին, — հարցնում է մէկը միւսից: — Ոչ, չեմ եմ:

— Օօօ, ծանօթացէք, ծանօթացէք, շատ համակրելի է:

— Ինչո՞վ է համակրելի:

— Ինչպէս ասեմ, պիտոյս գուշկա...

Հին բժիշկների դասը, որ առաջ արհամարհանքով էր վերաբերվում, փոքր առ փոքր սկսեց լուրջ ուշադրութիւն դարձնել նրա վրայ: Ըստերը զգում էին, որ նրա հետ կատակ անել չի կարելի, որ նա մի վտանգաւոր մրցակից է և կարող է շատերին նսեմացնել, եթէ վաղօրօք փութը չը կապուի: Եւ հետզհետէ սկսեցին նրա վրայ բամբասել: Առաջ նրան անուանում էին «մանուկ», յետոյ սկսեցին «վիսկաչկա» մոկանուներ գործածել: Իսկ նա, ինչպէս հիւանդների, նոյնպէս և իւր արհեստակիցների հետ վարվում էր՝ ծերերի հետ չարգանքով և սրտկեշտօրէն, երիտասարդների հետ ընկերաբար և համեստօրէն: Նա միւսների պէս չէր բամբասում նրանց, չէր աշխատում վաչր գցել նրանց վարկը հասարակութեան աչքում: Նա չէր ցոյց տալիս ոչ նախանձ, ոչ ատելութիւն, ոչ արհամարհանք: Երբ նրա մօտ անուանարկում էին այս կամ այն բժիշկին, նա կամ աշխատում էր բամբասանքը ընդհատել կամ ընդգլխադրում էր անուանարկողին, պաշտպանելով ոչ թէ խոսակցութեան առարկայ բժիշկի անձնաւորութիւնը, այլ աւհոսարակ բժիշկ մարդու արհեստը, նրա պատասխանատու գերը, նրա դիրքը և պատիւը: Իսկ երբ գովում էին մէկին, նա լուծում էր և

միայն այդ ժամանակ երևան էր գալիս նրա դէմքի վրայ այն խորհրդաւոր ժպիտը, որ նրան էր միայն չատուկ և որ, կարծես, արտայայտում էր հետևեալ դարձուածը.

«Ճանաչում եմ քո գոված բժշկին, չ'արժէ նայիր ինձ»....

Եւ գովողը նայում էր նրա երեսին, լուռ էր, ամաչում էր և կամայ ակամայ մտածում.

«Ինչ խելօք դէմք ունէ այս մարդը»:

Այսպէս էր վարվում բժիշկ Մելիք-Քարսեղեանը ամենի հետ: Նրա հնարագէտ ուղեղը մատակարարում էր նրան միշտ նորանոր միջոցներ իւր նպատակին հասնելու համար: Մի օր այդ ուղեղը թելագրեց նրան հետևեալ սկզբունքը.

«Ընդհանուր համալիրութիւն ձեռք բերելու համար արկաւոր է ընդհանրութեան հետ շրջփող մարդկանց մօտենալ»:

Եւ նա, որ անգիտակցաբար արդէն գործադրում էր այդ սկզբունքը, այժմ սկսեց զիտակցօրէն գործադրել: Նա արդէն ծանօթացել էր տեղական բոլոր խմբագիրներին հետ, այցելութիւն էր արել նրանց և իւրաքանչիւրի մօտ իւրաքանչիւրի տեսակէտից առանձին առանձին պաշտպանել էր հասարակական շահե-

րի գաղափարը: Դրանով նա չը բաւականացաւ, Բացի բժշկականից, նա գրվեց մի քանի ընկերութիւնների անդամ, մօտեցաւ երիտասարդութեան հետ, ցոյց տուեց իրան հնի թշնամի, նորի եռանդուն ջատագով:

Մի ընկերութեան ընդհանուր ժողովում, իւր մի ազատամտական ճառի շնորհով, երիտասարդները ընտրեցին նրան խորհրդի անդամ, այդ օրուանից նա անցաւ «հասարակական գործիչների» շարքը:

Բայց հազիւ նա ստացել էր այդ անունը, հազիւ նա ծանօթացել էր երիտասարդութեան հետ, երբ իորձով տեսաւ, որ այդ միջոցով ձեռք բերած հռչակն էլ ունէ իւր անյարմարութիւնները, Բանն այն է, որ, ինչպէս ամենուրեք, նոյնպէս և՛ բժիշկ Մելիք-Քարսեղեանի արիւնակից հասարակութեան մէջ կայ մի որոշ դասակարգ, որի համար արհեստաւորին ձրի հարստահարելը անբարոյականութիւն չէ համարվում: Ահա այդ դասակարգի հետ առիթ ունեցաւ մօտենալ նա, ընդունելով «հասարակական գործիչի» անունը: Նրա մեղմ ազատամտութիւնը, նրա արտաքին բարեհամբոյց վարվողութիւնը անխտիր ամենի հետ և, վերջապէս, նրա ազգանունն «եան» մասնիկը—այս

բոլորը համարձակութիւն էին տալիս շատերին դատարկ ձեռքով դիմել նրա արհեստի օգնութեանը: Եւ նա չէր կարող մերժել, նա չէր կարող զանգատվել անդամ: Գիտէր, որ հակառակ դէպքում հետեւանքը կարող է վատ լինել:

Պատահում էր, որ շաբաթուայ մէջ ընդունելութեան համար երեք որոշեալ օրերից մէկը կամ միւսը անցնում էր միայն ձրի հիւանդներ ընդունելով:

— Ի՞նչ գործի էք, — հարցնում էր նա եկողներին:

— Ես հացոց դպրոցի աղքատ վարժապետ եմ,

— պատասխանում էր մէկը:

— Ես տիրացու եմ, պատասխանում էր միւսը:

— Ես ներսիսեան դպրոցի աշակերտ եմ, — պատասխանում էր երրորդը:

Եւ այն և այն հոգիներ էլ դալիս էին մի տեսակ անբռնաբարելի իրաւունքով, կարծես, նրա վարձը վճարել էին վաղուց: Վերջապէս, նա տեսաւ, որ այդպէս շարունակել անկարելի է, որ պէտք է սահմանափակել ձրիասէրների թիւը: Բաց ինչպէս: Սխալն այն էր, որ նա սկզբից չէր չափնել, թէ իբրեւ մանկաբարձ — բժիշկ դարձանում է միայն կանանց հիւանդութիւնները: Ինչ տեսակ հիւանդներ ասես, նա

ընդունում էր վարձով, հետեւաբար չէր կարող անվարձների վերաբերմամբ այլ կերպ վարվել:

Մի օր նա նստած էր իւր առանձնասենեակում: Ընդունելութեան ժամն էր, նա բարկացած էր. մի րոպէ առաջ նա ընդունել էր մի տէրտէրի, քննել, դեղատոմս գրել, և տէրտէրը, փոխանակ վարձ տալու, «պահպանիչ» էր ասել, կարծես, նրան ծաղրելու համար: Իսկ մի պացիենտ, որին բժշկել էր ծանր հիւանդութիւնից, տասն ու իննը «վիզիտի» համար ուղարկել էր ծրարով ընդամենը քսան լուբլի:

«Վիզիտին մի լուբլի, — ասում էր նա, — մարդ կարող է խելագարվել, խելագարվել, ЭТО ЧОПЪ ЗНАЕТЬ ЧТО ТАКОЕ, այդպէս էլ անբարեխղճութիւն...»

Յանկարձ նա լսեց դրան զանգակի ձայնը: Իբրեւ կանանց բժիշկ, նրան աջակցում էր մի մանկաբարձուհի:

— Հիւանդ — ասաց վերջինը, ընդունարանի դռներից ներս մտնելով:

— Տրաւիրեցէք, — պատուեց բժիշկը և մտքում աւելացրեց. — ձրի, թէ վարձով:

Ներս մտաւ եւրոպական ձեռք հագնուած, երեսը թանձր քոզով ծածկած մի կին: Երկչոտութեամբ նայելով աչ ու ձախ, կինը շէնչաց.

— Ես ուզում եմ ձեզ հետ առանձին խօսել։
Մանկաբարձուհին դուրս եկաւ։ Բժիշկը դռ-
ները ամուր ծածկեց և հրաւիրեց անձանօթին
նստել։ Կինը միանգամ ևս նայեց իւր շուրջը
և սաստիկ յոգնած մարդու պէս, ընկղմուեց
բաղկաթուռի վրայ։ Նա գլուխը մօտեցրեց բժշ-
կին և սկսեց շշնջալով խօսել։ Թանձր քօղի
տակից նկատելի չէր նրա երեսի գոյնը, սակայն
նրա ստէպ ընդհատվող շնչառութիւնից, արագ
բաբախող կրծքից և յողացող ձեռներից պարզ
էր, որ նա մի ինչ-որ տենդային յուզմունքի
մէջ է։ Լսելով նրա շշնջիւնը, բժշկի գէմբը
յանկարճ մռայլեց։ Անձանօթը իւր ասելիքը
վերջացրած, պատասխանի էր սպասում։

— Զեմ կարող, — արտասանեց բժիշկը դրական
եղանակով։

Կինը մի յուսահատական շարժումն արաւ։

— Ես կը սպանեմ ինձ, — լսվեց նրա աղեր-
սալի ձայնը թանձր քօղի տակից, — ես ինձ
կըսպանեմ, եթէ չ'ազատէք այս գրութիւնից։
Խմ բոլոր յոյսերս ձեզ վրայ են, ուրիշին դի-
մել չեմ կարող, այստեղի բժիշկները ամենը
ճանաչում են մեզ։ Դուք նոր մարդ էք, դուք
երիտասարդ էք, բարի էք, օգնեցէք։

Հետզհետէ նրա թուլացող ձայնից երևում

էր, որ նա արտասովում է, որ առհասարակ նրա
գրութիւնը շատ յուսահատական է։

— Զեմ կարող, — կրկնեց բժիշկը միանգամ ևս,
բայց ոչ առաջվայ հաստատամտութեամբ, —
այդ կը լինի իմ կողմից մի յանցանք գիտու-
թեան սուրբ աւանդութիւնների դէմ։

— Բայց միթէ յանցանք չի լինիլ ինձ սպա-
նելը, — աղերսում էր անձանօթը, — միթէ դուք
թոյլ կը տաք, որ մի երիտասարդ կին մեռնի
խաչտառակութիւնով։ Բժիշկ, ես պատրաստ եմ
ձեզ վարձատրել, ինչքան ուզում էք, օգնեցէք։

Վերջին խօսքերը բարկացրին բժշկին, գոնէ
այսպէս ձեացրեց նա իրան։

— Տիրուհի, — ասաց նա խստօրէն, — մի մոռա-
նաք, որ ես պատիւս փողով ծախողներից չեմ։

— Ներողութիւն, ես այդ չէի ուզում ասել։
Ես գիտեմ, լսել եմ ձեր մասին, խնդրում եմ,
խղճացէք ինձ։

Բժիշկը լուռ էր։ Նրա գէմբի սառն արտա-
յայտութիւնը տեղի տուեց մտախոհութեան։
Փորձնական տագնապալի բոլորն անցաւ։ Բժիշ-
կը վերցրեց սեղանի վրայ դրած մեծադիր գրը-
քերից մէկը, թերթեց մի քանի վալրկեան և
կրկին դրեց տեղը։ Յետոյ նա ձեռով մի վճռա-
կան շարժումն արաւ, կարճես, միանգամայն

հեռացնելով իրանից ծանր մտքերի մի շարք:

— Ձեր հասցէն, — հարցրեց նա հանդարտ:

Անճանօթ կիներ հառաչեց, բռնեց նրա աջը, շնորհակալութեամբ ամուր սեղմեց և յետոյ մատիտով նշանակեց թղթի կտորի վրայ իւր տան տեղը:

— Վաղը չէ, միւս օրը, առաւօտեան տասը ժամին ես ձեզ կը սպասեմ, ասաց նա, ոտքի կանգնելով:

— Սպասեցէք, բաց միայն մի պաշտանով բոլոր պատասխանատուութիւնը ձեզ վրայ եմ թողում:

— Ես կեանքս չանձնում եմ ձեր գիտութեանը, իսկ անունս ձեր համեստութեանը:

Եւ անճանօթը գրպանից հանեց մի աղեղնագոյն թղթադրամ, սեղմեց բոշկի ձեռնի ափում, աւելացնելով.

— Առ այժմ:

Նա դուրս եկաւ: Բժշկի դէմքը փայլեց, նրա աչքերի մէջ պսպրաց անչափ շահասիրութեան ոգին, նայելով ձեռնի մէջ սեղմած թղթադրամին:

«Գիտութիւնն էլ նախադաշարմունքներ ունէ», — ասաց նա ինքն իրան, — ինչո՞ւ նրանցից մէկի դէմ չը գնալ...»

Նա ուրախ ուրախ սուրկելով, գնաց միւս սենեակ, յայտնեց մանկաբարձուհուն, թէ

ընդունելութեան ժամը անցել է: ապառ է:

Օրը կիրակի էր. մի օր, երբ բժիշկը սովորութեամբ այցելում էր իւր այն ճանօթներին, որոնց հետ կամենում էր բարեկամութիւն հաստատել: Այս անգամ, կէսօրուայ ուղիղ տասնեկու ժամին, նրա կառքը կանգ առաւ բաղարի հարուստ տներից մէկի առաջ:

— Պարոն Ագամօփ տանն է, — հարցրեց նա, դրան զանգակի ձայնին դուրս եկող իմերէյ սպասաւորից:

— Ո՛չ:

— Ո՛վ կա:

— Աղջիկ պարոնները:

— Հարցրու, կարո՞ղ է Վօրոթօր Մելիք-Բարսեղեանը ներկայանալ:

Մինչ ծառայի վերադառնալը բժիշկը մտրում մի քանի անգամ արտասանեց իւր ազգանունը և առաջին անգամ զգաց, որ նա բաւական կոշտ է հնչում: «Ափսոս Մելիքը, որ կոչուի եւն Բարսեղին», մտածեց նա, անիծելով իւր հօր հաշակը, որ չէր կարողացել ժամանակին աւելի ազնուահնչիւն դարձնել այդ ազգանունը:

Տանտիրուհին նրան ընդունեց ուրախութեամբ և հրաւիրեց մի շքեղ զարդարած ընդարձակ հիւրասենեակ, ուր նստած էին նրա եր-

կու գոյգ հասուն աղջիկները: Ագամօվները Թիֆլիզում մի յաջտնի ընտանիք էին. հն.բը, ծերունի Ագամօվը, մի պաշտօնաթող չինօվնիկ էր, որ ժամանակին կարողացել էր իւր աղջկերանց բաղդը ապահովել առանձին առանձին օժիտով:

Տեսնելով բժշկին, չորս քոչրերը միաժամանակ ոտքի կանգնեցին, հերթով սեղմեցին նրա ձեռքը և կրկին նստեցին իւրաքանչիւրը իւր առաջուկ տեղը: Սովորական նախաբանից չեստոյ, տանտիրուհին լուս.բ բաց արաւ քաղաքային նորութիւնների մասին: Եւ որովհետեւ նրա ուղեղը գիշեր-ցերեկ զբաղված էր իւր աղջկերանց ճակատագրով, ուստի բնական է, որ այդ նորութիւնները լինէին համապատասխան նրա մտաւոր տրամադրութեանը:

— Դուք ճանաչում էք Հալաբեանին, — հարցրեց նա բժշկից, մի քանի համանման լուրեր հաղորդելուց չեստոյ:

— Ճանաչում եմ:

— Երևակայեցէք, այդ մարդը քանի տարի է չի պսակվել, հիմա, ասում են, ուզում է պսակվել:

— Այո:

— Այո:

— Ո՞ւմ վրայ:

Տանտիրինը շինծու արհամարհանքով ժպտաց:

— Ով գիտէ ում վրայ, այստեղ մի «բազազ լիկոյ» կայ, որի կնիկը իրան արիստոկրատիկ է ձևացնում, կարծես այդ բազազի եղբոր աղջիկն է...

Բժիշկը մի տարօրինակ շարժում գործեց, ուղղելով պենսէն:

— Մի աղքատ աղջիկ է, ոչ հայր ունի, ոչ մայր, հօրեղբորից զրկուած, օրուայ հացին կարօտ: Վարինկա, — դարձաւ տիկինը իւր երկրորդ աղջկանը, որ թուլ գունով երկարաձև երեսով և փոքրիկ աչքերով մի արարած էր, մի փոքր գեղեցիկ քան միւս քոչրերը, — Վարինկա, այն աղջկայ անունը ինչ է:

— Մարօ:

— Մարիա:

— Մաշա:

— Մարիամ:

Պատասխանեցին չորս քոչրերը միաժամանակ: Բժիշկը շփոթվեց: Առաջին անգամն էր նա լսում մի լուր, որ վաղուց արդէն պտտում էր քաղաքում:

Տիկինը շարունակեց.

— Այդ Հալաբեանը մեր Թիֆլիզի ամենալաւ

վեսացուներից մէկն է, չանկարձ ուզում է պատկերել այդ աղքատ աղջկայ վրայ, Ինչ կասէք, դօքտօր, լաւ բան է:

— Ես կարծում եմ, որ շատ ազնիւ բան է մի հարուստ մարդու կողմից, — պատասխանեց բժիշկը համեստութեամբ:

— Ես էլ կարծում եմ, — մէջ մտաւ տիկնոջ աւագ աղջիկը:

— Ես էլ, — կրկնեց երկրորդը — Վարինկան:

— Ես էլ, — կրկնեց երրորդը:

Չորրորդը լռեց, որովհետեւ հասակը չէր ներում համարձակ լինել:

— Բայց դուք տեսէք, որ, — շարունակեց տանտիկինը, — այդ աղջիկը կոտրատվում է, ասում են, չի ուզում գնալ հալաբեանին: Իզուր չէ ասած՝ աղքատ ու հպարտ:

— Մամա, — խօսեց Վարինկան, — հպարտութիւնը խօսմ չէ պատճառը:

— Բնու:

Բոլոր քոյրերը նայեցին միմեանց երեսին, գլուխները ցած գցեցին և աչքի տակով սկսեցին նայել բժշկի կողմ:

— Ինչո՞ւ չի գնում, — կրկնեց մայրը իւր հարցը:

— Սիրահարված է մէկ ուրիշի վրայ, — լսվեց չորս քոյրերի կողմից, բայց թէ որն ասաց — այդ մնաց անյայտ:

Բժիշկը երկրորդ տարօրինակ շարժումն արաւ, այս անգամ աւելի զօրեղ: Կանկառեց, որ ամենից աւելի յամառութեամբ նայում է իւր վրայ Վարինկան: Դա այն օրիորդն էր, որին բժիշկը հետամուտ լինելիս Մարիամը տեսել էր այն չարագոռչակ երեկոյ:

Տանտիկինը սկսեց տրամաբանօրէն ծաղրել և առհասարակ պախտրակել սէր ասած բանը և սիրահարվողներին:

Բժիշկը չաջողութեամբ փոխեց խօսակցութեան առարկան և, մի քառորդ ժամի չափ ևս նստելով, հրաժեշտ տուեց, դուրս եկաւ վերին անտիճանի անախորժ տպաւորութեան ներքոյ: — Ընախորժ, որովհետեւ այն, ինչից վախենում էր, արդէն կատարվում էր — նրա անունը սկսել էր բամբասանքի առարկայ դառնալ: Փողոցի մայթի վրայ նոյն վայրկեանին, երբ ձեռնափայտը բարձրացրած կառք էր կանչում, նրա առաջով անցաւ Ռուբէնը: Հանդիպումը այնպէս էր, որ բժիշկը, հակառակ իւր ցանկութեան, չը կարողացաւ խոյս տալ:

— Ա՜հ, փառք Աստուծոյ, քո երեսդ էլ տեսայ, — գոչեց նա կեղծ զգացմունքով, այնպէս որ, կարճէս, ոչինչ անախորժութիւն տեղի չէր ունեցել նրանց մէջ:

Ռուբէնը շատ սառն բարեւեց և ակամայ ընդունեց ընկերոջ ձեռը, որ ծածկուած էր փայլուն ձեռնոցով:

— Եղբայր, ինչո՞ւ չես գալիս ինձ մօտ, միթէ քեզ էլ պէտք է հրաւիրեմ, որ շնորհ բերես, յանդիմանեց բժիշկը ընկերաբար, ուշադրութիւն չը դարձնելով ընկերոջ սառնութեան վրայ:

— Ես քեզ մօտ ի՞նչ գործ ունեմ, արտասանեց Ռուբէնը դառն սրտմտութեամբ:

Բժիշկը իրան զարմացած ձևացրեց:

— Ի՞նչպէս, դու ինձ մոռացել ես:

Եւ, նայելով Ռուբէնի երեսին, գլուխը յանդիմանութեամբ երերեց աջ ու ձախ և խորին համեստութեամբ շարունակեց:

— Հա, ուրեմն մոռացել ես: Ըստ լաւ, մոռացիր, ինչ անեմ, երևի, արժանի եմ: Բայց ես այդպէս չեմ, ես միշտ չիշու՞մ եմ իմ հին ընկերներին, ես չեմ կարող նրանց հետ այդպէս շուտ կտրել բարեկամութիւնս:

Այս խօսքերի տակ թագնուած յանդգնութիւնը կատարեցրեց Ռուբէնին:

— Վասի՛լ, — գոչեց նա դողդոջուն ձայնով, — վաղձը ես սովորել այդ եզուիտական լեզուով խօսելը:

Բժիշկը ժպտաց:

— Էհ, եղբայր, ես չեմ հասկանում ինչո՞ւ այդպէս բարկացած ես ինձ վրայ, ի՞նչ է պատահել: Այս երկրորդ յանդգնութիւնը միանգամայն ապշեցրեց Ռուբէնին:

— Ի՞նչ, դու դեռ համարձակվում ես արածդ մոռանալ, դու դեռ հարցնում ես:

Խօսակցութիւնը տեղի ունէր փողոցի մայթի վրայ, և այդ սաստիկ անհանգստացնում էր բժիշկին: Նա անդադար նայում էր աջ ու ձախ, վախենալով մի գուցէ Ռուբէնի հետզհետէ գրգռուող ձայնը անցորդների ուշադրութիւնը գրաւի:

— Ռուբէն, — ասաց նա մեղմ և համոզիչ ձայնով, մի և նոյն ժամանակ, աջ ձեռը դնելով ընկերոջ ուսի վրայ, — ես տեսնում եմ, որ այսօր քէֆդ տեղը չէ: Ահա կառք, չես բարեհաճիլ արդեօք գնալ ինձ հետ տունս, Ես մի երկու ժամ ազատ ժամանակ ունիմ, կարող եմ նուիրել քեզ:

Ռուբէնը լուռ էր:

Գնալ բժիշկի տունը — նա երբէք չէր համաձայնուիլ, բայց խօսել նրա հետ վերջին անգամ, պահանջել նրանից վերջին բացադրութիւնը — այդ նա ցանկանում էր վաղուց: Ար-

դէն հինգ շաբաթ էր անցել այն երեկոյթից, երբ Մարիամի հետ խօսելուց խոյս տուեց բժիշկը, և այսօր Ռուբէնը առաջին անգամն էր սրտահոտ նրան: Նա պիտէր, որ այսուհետեւ բժիշկը աշխատելու է հետեւ պահել իրան: Ինչպէս չարմար առիթը բաց թողնել, ինչպէս անպատիժ թողնել նրան, ինչպէս թողնուի, որ նա աչգպէս հեշտութեամբ արատիկ պատասխանատուութիւնից:

— Ես քո տան շէմքը ոտքի դնել չեմ կարող, — պատասխանեց Ռուբէնը, հազիւ գտնելով կատարութիւնը, — բաց քեզ հետ պիտէ խօսեմ, որովհետեւ ստիպւած եմ խօսել: Անցնենք մի փոքր:

Երանք զնայելն միասին և հասան փողոցի ծայրը: Ռուբէնը առաջորդէր նրան մտնել մօտակաջ որճարանը: Խանութի ձեռնեցող մի բաւական ընդարձակ դահլիճում, առանձին սեղանների շուրջ, նստած էին մի քանի վաճելուհի հաղնուած, մարդիկ, որը տուրձ էր խրմում, որը զարեջուր, որը նաղի էր խաղում: Ընդհանուր աղմուկի միջից որոշ լսվում էր մօմիօ Վախիվսեանի խրոխտ ձայնը: Բժիշկը նայեց պատերին և առաջնային, ինչպէս մի մարդ, որ ուզում էր ցոյց տալ, թէ առաջին

անգամն է աչգպիսի տեղ մտնում, այն էլ ակամայ:

— Մի վախենալ, այստեղ չենք մնալ, — ասաց Ռուբէնը և առաջնորդեց բժշկին դահլճի ետեւի կողմում գտնվող մի փոքրիկ սենեակ, ուր ոչ ոք չը կար:

Բժիշկը դարեջուր պահանջեց, Ռուբէնը մի բաժակ սուրճ, և նրանք նստեցին սենեակի մի անկիւնում, պատուիրելով սպասաւորին դռները ծածկել:

— Մեր խօսակցութեան համար, — սկսեց Ռուբէնը, — մի աչգպիսի չէզոք տեղ էր հարկաւոր, բարեկամական ասպարէզ այլ ևս չը պիտի գոչութիւն ունենայ մեզ համար: Վասիկ, դու գիտես իմ յուզմունքի պատճառը: Աստի, իրաւունք ունեմ քո վարմունքը տմարդի համարել, ասա, ունեմ իրաւունք:

— Մինչեւ չը հանդարտվես, — պատասխանեց բժիշկը սառն և խաղաղ եղանակով, — քեզ հետ խօսել չի լինի: Խմում եմ կենացի և ջանկարում եմ, որ իբրեւ տղամարդ կարողանաս զսպել քեզ: Սիրելիս, — շարունակեց նա, — դարեջրի բաժակը հազիւ շրթունքին մօտեցնելուց չետոյ, բերանը սրբելով, — մարդու հետ աչգպէս վարվել չի կարելի, ինչպէս դու ես վարվում:

Այո, գիտեմ ինչու ես գրգռուած: Բայց գիցու՞ք ես մի չանցաւոր եմ, դու դատաւոր, միթէ չը պիտի լսես ինձ և չետոյ դատես:

— Սառնարիւն լինել աչն ժամանակ, երբ տեսնում եմ անիրաւութիւն — ես չեմ կարող: Բայց կ'աշխատեմ զսպել ինձ, ասա, ես լսում եմ: — Ո՞րն է իմ չանցանքը, ցոյց տուր խնդրեմ, — առաջ տարաւ իւր խօսքը բժիշկը, արմունկները, դնելով սեղանի ձալքին և աչքերը ակնուցի միջով սեւեռելով ընկերոջ երեսին: — Որ ես աչն երեկոյ բացատրութիւն չեմ տուել քրոջդ: Համաձայնիր, որ տեղը անչարմար էր, Ռուբէն, խօսմ չէր կարելի մի ամբողջ հասարակութեան մէջ ընտանեկան պազանիք պարգել: Մարիամը իրաւունք ունէր ինձանից հաշիւ պահանջել: Նա իրաւունք ունի ինձ անամօթ դաւաճան անուանել: Նա իրաւունք ունի կարծելու, որ ես նրան մարդեցրել եմ և չետոյ երես պարձրել: Տեսնո՞ւմ ես, Ռուբէն, ես ոչինչ չեմ թագցնում, բոլորը ասում եմ: Այո, պարզ ասում եմ, որ քրոջդ ես սէր եմ լստատվանել, որ ամբողջ երկու ամիս ամարանոցում հաւատացրել եմ նրան, թէ վաղուց շատ վաղուց չ'նրախիւրում եմ, որ աչգ երկու ամսուա ընթացքում բացի սիրոյ ցոյցերից, ուրիշ բան չի հետա-

քրքրել ինձ: Խոստովանում եմ և աչն, որ ես երկուել եմ կեանքս կապել նրա կեանքի հետ չաւիտենական կապով: Եւ ահա այսօր նա ընդունւ է, որ ես սառել եմ զէպի նա, որ ես վախճում եմ նրանից: Ի հարկէ, ով լինէր նրա տեղը, ինձ մի անամօթ, անխիղճ, անպատկառ շառլատան պիտի համարէր: Բայց, համբերիր, աչգպէս է արդեօք, ճշմարիտ ես շառլատան եմ, թէ արդարանալու պատճառներ ունիմ: Խօսմ չի կարելի աչգպէս շտապ դատավճիռ կաշայցնել: Ռուբէն, Մարիամը կին է, գիտես, որ կինը առ հասարակ շատ էլ խորը գտել չը գիտէ: Իսկ դու, դու տղամարդ ես, դու պէտք է խելքիդ հաւատաս, դու չը պիտի եսթարկվես ըտպէի ազդեցութեան: Ես ասեմ, դու մտածիր, մեղաւոր եմ, թէ:

Եւ նա սկսեց պարզել իւր պատճառաբանութիւնը: Վերցնելով աղքատութիւնը իբրեւ հիմք իւր տրամաբանութեան, նա շատ լրջամիտ, շատ խոհուն կերպով և ջանդուբար արձարծեց աչն, ինչ-որ վաղուց սխալմաստել էր ուղեղում: Նա պարմանալի արուեստագիտութեամբ պատկերացրեց չքաւոր ամուսինների դրութիւնը, նրանց դառն կեանքը, նրանց հոգեկան աննախանձելի վիճակը: Նա մէջ բերաւ և՛ գաւազներին,

խղճալի զոյներով ներկայացրեց նրանց բաղդը։ Տեղ տեղ նա չր դուրս եկաւ իրականութեան սահմանից, բայց և տեղ տեղ զօրելով երեւակայութեանը, թշուառութիւնը կրկնապատկեց անխիղճ կերպով։

— Ահա այս ամէներ աչքի առաջ ունենալով, — շարունակեց նա, խրախուսվելով Ռուբէնի լուսլութիւնից, որ համաձայնութեան տեղ էր բնութենում, — ես չեմ վստահանում խոստումս կատարել։ Աւելի լաւ է դաւաճան երեւալ Մարիամի աչքում, քան նրան զժբաղդացնել։ Հաւատացիր, ես դարձեալ սիրում եմ նրան, օօօ, սիրում եմ, և հէնց սիրելուցս եմ այդպէս վարվում։ Թող ես տանջուեմ, թող չարչարվեմ, միայն թէ իմ պատճառով նրա ամբողջ կեանքը չը թունաւորվի։ Ես չեմ ուզում անսիրտ եղօխտ լինել։ Մարիամը գեղեցիկ է, երիտասարդ, կրթուած, խելօք, միշտ ինձանից աւելի տասնապատիկ յաջող բնութրութիւն կարող է անել։ Նա սովոր է փարթամ ապրել, իսկ ես, ես ո՞վ եմ, աղքատութեան մէջ ծնված, աղքատութեան մէջ մեծացած մի համեստ, մի աննշան բժիշկ, որի նմանները շատ կան Թիֆլիզում։ Մարիամին հարկաւոր է անհոգ, առատ և շքեղ ապրուստ։ Իսկ ես միջոց չունեմ, ես աղքատ եմ։ Մեղք

չէ, որ ես այդ քնքոյշ արարածին ձգեմ օրուայ հացի կարօտութեան մէջ։ Նրան, Մարիամին, օօօ, Ռուբէն, մտածիր, նա կարող է ուրիշի հետ բաղդաւոր լինել, նրա ետեւից ընկած են հարուստ մարդիկ։ Ես այդ դիտեմ. դեռ կէս ժամ սրանից առաջ ես մի շատ պատուաւոր բնտանիքումն էի, որտեղից դուրս գալիս դու պատահեցիր։ Այնտեղ ինձ ասացին, որ չաչտնի հարուստ Հալաբեանը իբր թէ . . . աչո, ինչո՞ւ թագցնեմ . . . իբր թէ Մարիամին առաջարկութիւն է արել։ Այդ կատարեալ բաղդաւորութիւն է։ Եւ դու եթէ տեսնէիր, թէ այն բնտանիքում ինչպէս նախանձում էին Մարիամին, կը հաւատասիր...

Մինչև այդ վայրկեան Ռուբէնը լուռ էր։ Զսպելով իրան, նա թոյլ թուեց բժշկին ասել բոլորը, ինչ-որ կամենում էր։ Բայց վերջին խօսքերը այլ ևս սպառեցին նրա համբերութեան վերջին կաթիլը։ Նա դողաց ամբողջ մարմնով, այդչափ ստուն չանդգնութիւն նա տակաւին չէր սպասում իւր նախկին բնկերոջէ։

— Բժիշկ — գոչեց նա խեղդուկ ձայնով, — դու աւելի վատ ես եղել, քան թէ կարճում էի ես։ Դու ոչ միայն խաբել ես մի անմեղ աղջկայ, այլ և աշխատում ես քո խաբէութ-

թիւնը արդարացնել բարոյական պատճառաբանութիւնով: Աւելի, դու մինչև անգամ ձրդտու՞մ ես քեզ վեհանձն ձևացնել: Այժմ քեզ բոլորովին նանաչեցի: Ես չը գիտէի, որ դու այդչափ ճարպիկ ես, ո ո ո, չը գիտէի. . .

— Դարձեալ գոգոռուեցիր, դարձեալ, — ընդհատեց բժիշկը բարեսիրտ վարժապետի եղանակով, — նո՛ւ, Ռուբէն, ես քեզ բոլորը բացատրեցի, այժմ դու գիտես:

Ես հանդարտ և հանդիստ դարեջրի բաժակը մօտեցրեց շրթունքին:

— Մնում է ինձ համար մի դառն վիշտ, — շարունակեց Ռուբէնը, — որ բրոջս և քո մէջ սիրոյ առաջին սերմ ցանոյրը ես եմ եղել, ես, որ տասներկու տարի քեզանով խաբված եմ եղել: Բայց ոչ, ինչու, ես երբէք չեմ խաբվել: Զէ որ դու ինձ շարունակ ասում էիր, թէ չբաւորութիւնը մի իմաստուն դպրոց է, թէ նա պատրաստում է խելօք, առողջամիտ մարդիկ, Մի բան միայն թաղցնում էիր, և ես այսօր եմ միայն զգում այդ բանը. . . այդ իմաստուն դպրոցից դուրս եկած մարդիկ երբեմն զուրկ են լինում մարդկային սրտից: Օ՜օ, ինչպէս գիտես անասօթ վարմունքդ արդարացնել: Խոնարհվում եմ շնորհքիդ առաջ, դու

արժանի ես գովասանքի: Վեհանձն ձևանալ այն ժամանակ, երբ մարդ ստոր է — դրա հաշար տաղանդ է հարկաւոր:

— Ռուբէն, — ընդհատեց բժիշկը գրգռւած երիտասարդի անկապ խօսքերը, որ բղխում էին մի վիրաւորված սրտից, — Ռուբէն, կամաց խօսիր, միւս սենեակում կարող են լսել:

Բայց Ռուբէնը, ուշադրութիւն չը դարձնելով նրա նախազգուշութեան վրայ, շարունակեց.

— Այն Մարիամ, եթէ գիտենայիր, թէ որչափ բարդաւոր ես, որ գրկուել ես այդպիսի մարդու ընկերակցութիւնից: Բայց ինչ, դու դեռ քո խորին ատելութեան մէջ չես կարողանում մոտանալ քո երեւակացած անցեալ երջանկութիւնը: Դու դեռ արտասվում ես գիշեր ու ցերեկ, մինչդեռ պէտք է, ծիծաղէիր և ուրախանայիր: Անամօթ, — դարձաւ նա բժիշկին, որ շուարված լուծ էր նրա զանաւնցանքը, — դու դեռ չանդգնում ես ծաղրել բրոջս: Դու ուրախ ես, որ նրան հեռամուտ է լինում մի հայաբեան. . .

— Ռուբէն, — դարձեալ ընդհատեց բժիշկը, այս անգամ անհամբեր և դանակով, — բաւական է, կարող են լսել, դու ինձ վիրաւորում ես:

— Ես քեզ վիրաւորում եմ, — կրկնեց Ռուբէնը

դառն ժպտալով. — Ի՛նչ, միթէ դու դեռ վիրաւորովելու ընդունակութիւն ունես:

— Բաւական է, Ռուբէն, — արտասանեց թրժիշկը, այլ ևս չը կարողանալով գտնել իրան և ոտքի կանգնելով:

Նրա հետ միասին ոտքի կանգնեց և Ռուբէնը, դունաւորած, դողդողալով: Բժիշկը նայեց նրա երեսին և մի չարամիտ բան կարդաց նրա աչքերի մէջ: Նա սարսափած երեսը չեւ դարձրեց:

— Զգուշի՛ր, — ձայն տուեց Ռուբէնը, ձեռք ուժգին լսփելով սեղանի ծալքին:

Անսահման սառնասրտութիւնը արդէն դաւաճանում էր բժշկին: Բաց և այնպէս նա բաջութիւն ունեցաւ մի վաղիկեան ևս գտնել իրան և խուլ ձայնով պատասխանեց.

— Ասա քրոջդ, որ ես դարձեալ սիրում եմ նրան և պիտի սիրեմ...

Դուքէ բժիշկը անկեղծ էր ասում, դուքէ, դա նրա կողմից մի տեսակ մեղմացուցիչ դարձուած էր, սակայն այդ դարձուածը աչքան լիբր թւաց Ռուբէնին, որ նա փաշկենաբար կորցրեց խելքը: Նրա աչքերը արլւնով լցվեցին, սենեակը խաւարվեց և նա գրեթէ անզգաբար ձեռք բարձրացրեց.

— Ահա քեզ իմ քրոջ պատասխանը...

Եւ բժիշկը իւր ձախ աչտի վրայ զգաց մի սառնութիւն, որ իսկույն փոխվեց աչքող տաքութեան: Նա ոչինչ չը կարողացաւ ասել: Կարծրած աչքերով, բորբոքված գէմքով նայեց իւր շուրջը:

Դուքերը բացվեցին, երևեցաւ ապաստուրը, նրա ետևից մի քանի հետաքրքիր գէմքեր, որոնց թոււմ և՛ մօտի Վախվախեանիներ, բժիշկը իւր ձեռին սեղմած լուբլանոյր չարտեց սպասուորի կողմ և շտապեց աննկատելի կերպով դուրս սկուէլ:

— Խի խի խի, — ուղեկցեց նրան դռների մօտ հաւաքված ակս նատեսների և մօտի Վախվախեանի միահամուռ ծիծաղը:

XIII

— Մոռացիր, սիրելի Մարօ, մոռացիր: Աշմարիտն ասած, ես կարծում էի դու աւելի քաջասիրտ կը լինես: Միթէ չէս կարող արհամարհել այդ մարդուն: Հաւատացիր, տասն որ տուած ես ատում էի նրան, ինչպէս մի վատ թշնամու: Իսկ այն անցքից յետոյ, արհամարհում եմ: Նա քո ոտի վարշապարին անգամ չարժէ: Դու կը թ.քէիր, եթէ տեսնէիր ինչպէս նա սառնարիւն ընդունեց ինձանից այն վիրաւորանքը: Օյ, զգուելի է նա, զգուելի: Գիտես, ես այժմ մինչև անգամ ափսոսում եմ, որ այնպէս վարվեցի նրա հետ, որ չը կարողացայ ինձ զսպել: Իսկ դու դեռ չես մոռանում այդ մարդուն, դու դեռ չես հանգստանում:

— Ես բոլորովին հանգիստ եմ այժմ, ես նրան վաղուց եմ մոռացել: Նա ինձ համար դու թիւն չունի:

— Երանի այդպէս լինելու հաց դու ինձ խաբում ես, դու ինձանից էլի թագցնում ես վերջորդ: Դեռ մէկէլ օրը երազումդ նրա մասին

էիր զստանցում, դեռ երէկ երեկոցեան իմ սենեակից լսում էի քո արտասպելու ձայնը: Այդպէս չի կարելի շարունակել, Մարօ: Դու քեզ մաշեցիր: Մտիկ արա հայելուն, քեզ ճանաչել չի լինում, այնքան փոխվել ես:

Եւ ամեն օր եղբայրը այսպէս յորդորում էր բրոջը և ամեն օր բոյրը հաւատացնում էր եղբորը, թէ մոռացել է այն, ինչ որ կոպիտ չամառութեամբ հալածում էր նրան գիշեր ու ցերեկ, ինչպէս մի չար ոգի:

Այժմ նա ատում էր բժշկին, ատում էր փր վիրաւորված սրտի բոլոր թունալից ուժերով: Սակայն հէնց այդ ատելութիւնն էր, որ ստիպում էր նրան մի կէտի վրայ մտածել, թէ ինքն անսպասովա՞ծ է, արհամարհու՞ած և հասարակութեան ծաղրի նշաւակ դարձա՞ծ:

Ամիս ու կէս էր անցել այն երեկոյցից, և նա դեռ իւր կրած վիրաւորանքի թարմ տպաւորութեան տակ էր: Նրա ամփոփ և առողջ բնաւորութիւնը, մի անգամ ենթարկվելով մի զօրաւոր զգացման, չէր կարող այն դիւրութեամբ ազատվել ազդեցութիւնից, ինչպէս գուցէ ազատվէր մի աւելի թեթեւ բնաւորութիւն: Սիրելով մի անգամ, նա անձնատուր եղաւ այդ սիրոյն մոլեռանդաբար: Հանգիստով

իւր անհուն սիրոյ փոխարէն մի տմարդի դաւաճանութեան, նրա զգացուն սիրտը խոցողօրէն մինչև իւր ամենախորին ծալքերը:

Այդ գիտէր Ռուբէնը, զգում էր, որ դժուար է մխիթարութիւն տալ քրոջ սրտին: Դա էր, որ նրան յուսահատեցնում էր, դա էր, որ աւելի ու աւելի զրգոռնւում էր նրա ատելութիւնը դէպի իւր նախկին ընկերը, թէպէտ հաւատացնում էր Մարիամին, թէ արհամարհում է բըժշկին:

Եւ ինչ ջանք ասես գործ չէր դնում նա իւր քրոջ սիրտը ամոքելու համար: Առաջին պայման նա աշխատեց, որ Մարիամը միայնակ չը մնայ: Այս պատճառով, նա, երկար պտրելուց յետոյ, դտաւ քաղաքի կենտրոնից աւելի մօտիկ մի տան մէջ երկու սենեակ: Այստեղ հարեանները այնպիսի մարդիկ էին, որոնց հետ Մարիամը կարող էր յարաբերութիւն ունենալ: Այդ տանը, ի միջի աչոյց, բնակվում էր և՛ նրա գիմնապիական ընկերուհիներէից մէկը, — մի ուռւ օրիորդ, որի հետ ծանօթ էր Ռուբէնը: Առանց բուն պատճառն ասելու, երիտասարդը յայտնեց այդ օրիորդին իւր քրոջ հոգեկան դրութիւնը և խնդրեց միայնակ չը թողնել նրան այն ժամերին, երբ ինքը տանը չէր լինում:

Իսկ պաշտօնից ազատ ժամանակ նա ինքը չէր հեռանում Մարիամից, ամեն օր գրեթէ ուժով տանում էր նրան զբօսներու: Յաճախ նա իւր հետ բերում էր այս ու այն ընկերոջը կամ, ծանօթին, և նկատում էր, որ Մարիամը ամենի հետ վարվում է շատ անտարբեր, շատ սառն և մինչև անգամ մի տեսակ կասկածանքով:

Միւս կողմից Մարիամին աշխատում էր մխիթարել նրա կարուճակի վարժուհին — Սաթինկլի:

— Գիտես սիրելիս, — ասում էր մի օր այդ օրիորդը, Մարիամի ինքնասիրութիւնը զրգոռնու համար, — դու բոլորովին ծոյ ես, չես աշխատում: Մօտ երկու ամիս է սովորցնում եմ, մինչև այժմ մի օրինաւոր բան ձեռք չը գիտես: Ամօթ չէ:

— Ներեր, Սաթինկլի, ես անընդունակ եմ:

— Ոչ, դու անընդունակ չես, դու ծոյ ես: Ասա, խնդրեմ, մինչև երբ պէտք է նստես, հաւաքես ու չիմար բաների վրայ մտածես: Ամօթ է, Մարօ, հաւատացիր, ամօթ է: Ասենք թէ մենք կանաչքս թուլասիրտ արարածներ են, թէև այդ սուտ է, բայց այդքան: Ոչ, ես բեզ պէտք է անպատճառ խեղքի բերեմ: Լօյր ինչ եմ ատում: Դու շաբաթական երեք անգամ պալլիս ես ինձ մօտ, այժմ ես վճռել եմ, որ երկու

անգամ էլ ես քեզ մօտ գամ. Ես եղբորդ հետ խօսել եմ. նա վաղը իմ երաշխաւորութիւնով քեզ համար մի կարի մեքենայ կը վերցնի ապաւիկ և այսուհետեւ դու ձեր տանն էլ կար կանես: Զուտով ճննդեան տօները կը հասնեն, ես երկու շաբաթ ազատ կը լինեմ, այն ժամանակ ամեն օր կը տեսնուինք: Մենք միասին կ'աշխատենք, կը կարդանք, կը խօսենք, կը ղրօսենք: Լաւ:

Միւս օրը մեքենան զնուեց և Սաթինիկը իւր խոստումը սկսեց կատարել. Եւ ապաւէս, նրանք տեսնվում էին շաբաթական հինգ անգամ. Վարժուհու այս անկեղծ հողացողութիւնը իւր ընկերուհու վերաբերմամբ հիացնում էր Ռուբէնին:

— Զր գիտեմ ինչպէս շնորհակալ լինեմ նրանից, — ասում էր երիտասարդը Մարիամին: — Նա մեզ շատ է պարտաւորեցնում: Ես ուզում եմ նրան վարձ առաջարկել:

— Մտքովդ անգամ մի անցկացնել, — զրուշացրեց Մարիամը, — թէ չէ նրան սաստիկ կը վերաւորես: Ես մի երկու անգամ նրա հետ խօսել եմ այդ մասին, ինձ հետ կուտել է:

Մի ուրիշ անգամ, Սաթինիկին տուն ուղեկցելուց չետոյ, Ռուբէնը վերադարձաւ աւելի ոգևորված:

— Ինչ հրաշալի աղջիկ է այդ Սաթինիկը, — դաչեց նա տնկեղծ սրտով: — Ինչքան խելք, ինչ տաղձամտութիւն, ինչ բարի սիրտ: Զաւիագանցութիւն չի լինիլ եթէ ասեմ, որ կեանքումս առաջին անկումն եմ տեսնում մի այդպիսի հաջ օրիորդ: Արժեւ, բնութիւնը լայելով նրա արտաքին գեղեցկութիւնը, սիրուել է նրա հոգուն:

— Մենք հիանում ենք, բայց կան մարդիկ, որ արհամարհանքով են նայում...

— Ելլ անգլին մորդարտի վրձն:

— Ես երբէք չեմ մոռանալ, թէ ինչպէս մի անգամ Նատալիան նրան չէջոտ տաւաջ՝ անուանեց իւր ընկերուհիների մօտ. Խեղճ օրիորդը միւս օրը լսել էր այդ, չը գիտէր ինձ մօտ ինչպէս թագցնէր իւր վիրաւորանքը:

Զեչոտ, — կրկնեց Ռուբէնը, — ես այդ չէջտին չեմ փոխիլ Նատալիայի պէս տասը չգեղեցկութիւնների հետ:

Եւ ապաւէս բոյր ու եղբայր օրում էին այն օրիորդին, որի պարզ սիրտիւր բնաւորութիւնը և եռանդուն աշխատասիրութիւնը արդարեւ հազուադիւր էին: Փոքր առ փոքր Սաթինիկը կարողացաւ ազդել Մարիամի վրայ: Միշտ ամա-

չեցնելով, միշտ կաշկերտուհու ինքնասիրութեանը, նա մասամբ հասաւ իւր նպատակին: Մարիամը պարսպում էր աշխտ-
ժով և սիրով: Նա, կարծես, սկսել էր մոռանալ իւր վիշտը: Ռուբէնը ուրախանում էր, տեսնե-
լով իւր քրոջ գէմքի վրայ երբեմն երբեմն աչն
գուարթ ժպիտը, որ չատուկ էր նրան և որ
վերջին ժամանակ չէր արտայայտվում այդ մը-
նաց գէմքի վրայ:

Սակայն նա դարձեալ խաբւում էր, և չը գի-
տէր, թէ այդ արտաքին գուարթութիւնը որքան
բռնազբօսիկ է և որքան հոգեկան ճիգն էր
անում Մարիամը իւր վիշտը քողարկելու համար:

Ծննդեան տօները մօտեցան: Ռուբէնը եր-
կու շաբաթով ազատվեց ուսումնարանական
պարապմունքից: Բայց նա ունէր երկու մաս-
նաւոր դասեր, որ ստիպում էին նրան օրական
երկու անգամ այցելել քաղաքի հեռաւոր թա-
ղերը:

Հալաբեանի քեռորդու հետ պարապելուց նա
հրաժարվել էր հէնց առաջին շաբաթ: Մի քա-
նի դասերից յետոյ նա տեսաւ, որ այդ աշա-
կերտը իսկապէս կարօտ չէ աւելորդ դասերի:
Նա հասկացաւ հալաբեանի նպատակը, վերա-
ւորվեց: Ամուրին շատ խնդրեց շարունակել

դասերը, բայց ի վեր:

Այնուհետև Ռուբէնը շատ քիչ էր պատու-
հում հալաբեանին, այն էլ միայն փողոցում:
Բարեւում էր, անցնում, որպէս զի առիթ չը
տայ աւելի մօտիկ չարաբերութեան, Նա կա-
տարում էր Մարիամին տուած իւր խոստումը,
չէր ուզում, որ հալաբեանը այլ ևս այցելէ
իրանց: Եւ ամուրին չէր համարձակվում այցե-
լել, որքան և՛ այդ ցանկալի էր նրա համար:

Ոչ Ռուբէնի սառնութիւնը, ոչ իշխան Սա-
հարունիի երկդիմի ականարկութիւնը աչն երե-
կոյթում — չունեցան աչնքան ոչո՛ք, որ խաղա-
ղացնէն հալաբեանի միանգամ արդէն զրգռու-
ած կիրքը: Նա լսել էր, որ քաղաքում լուր է
տարածվել Մարիամի հետ ամուսնանալու մա-
սին: Մօսիօ Վալսլախեանն էր հաղորդել նրան
այդ լուրը: Նոյն Վալսլախեանը շտապել էր
անմիջապէս դատմել նրան և՛ հիւրանոցում
Ռուբէնի ու բժիշկ Մելիք-Բարսեղեանի մէջ
տեղի ունեցած անցքը:

— Դու ասում ես լսեցիր, որ Ռուբէնը բժըշ-
կին անպատուեց, — հարցրեց հալաբեանը մի քանի
անգամ:

— Անց թէ լսեցի, աչքովս տեսայ, մէկ փա-
լաւ, դու ես իմ պարօնս, ոնց որ վախուկ
նապաստակը:

Ռուբէնի այս վարմունքը դիւր եկաւ հայաբեանին, որ այնքան վրդովուած էր բժշկի դէմ: Նա զգուժ էր, որ բժիշկը արժանի է այդ պատժին:

Նա ինքը պատրաստ էր աւելի զօրեղ պատժել այդ մարդուն, ոչ թէ նրա համար, որ նա դաւաճանել է Մարիամին, այլ, որ չանդգնել էր այդ օրիորդի սէրը զրաւել:

Տօն օր էր: Աւսօրից մի քիչ առաջ Մարիամը, Ռուբէնը և Սաթինիկը զբօսնում էին Գօյօվինսկից պրօսպեկտի վրայ: Չը նայելով, որ ձմեռուան կէսն էր, եղանակը տաք էր, երկինքը պարզ, օդը մաքուր և պայծառ: Զբօսնողների խիտ բազմութեան մէջ նրանց առաջը դուրս եկաւ հայաբեանը, որին ուղեկցում էր անխոստափելի մօսիօ Վալսօվսեանը: Տեսնելով Մարիամին, ամուրին թողեց իւր ուղեկցին, մօտեցաւ, բարեկեց և սկսեց զբօսնել նրա հետ: Վերջին օրերը հէզ ամուրին նկատելի կերպով նիհարել էր, աչքերը խորն էին ընկել և երեսի կաշուի ծալքերը աւելի խոշորացել էին:

Ռուբէնը դիտմամբ մի քանի քաջ չետ մնաց, որ Հայաբեանի հետ ման գալ, իսկ Մարիամը Սաթինիկի հետ թեւ թեւ տուած առաջ անցաւ: Հայաբեանը խօսեց նիկողաշոս Սաղափեանի

մասին, ասաց, թէ վերջինի գործերը այժմ շատ չաջող են գնում, թէ նա վերցրել է մի կապալ, որից մեծ գումար պիտի աշխատի: Այդ մի նուրբ ակնարկութիւն էր, որով ամուրին Ռուբէնին յիշել էր տալիս Սաղափեանին արած իւր լաւութիւնը:

— Ուրեմն նա շուտով ձեր պարտքը կը տան,
— հարցրեց Ռուբէնը, գուշակելով նրա միտքը:

— Մի մասը արդէն տուել է: Բայց ես այդ մասին չեմ մտածում, — կը տալ չի տալ մի և նոյնն է: Ես աւելի ուրախ կը լինէի, որ նա ձեր հայրական ժառանգութիւնը վերադարձնէր ձեզ:

Ռուբէնը ոչինչ չառաց: Նրանք հասան փողոցի ծայրը: Յետ դառնալիս Հայաբեանը կրկին մօտեցաւ Մարիամին: Այս անգամ օրիորդը մի կողմնակի հաշեացք ձդեց նրա վրայ: Հայաբեանի նիհարութիւնը, բաւական ընկճուած ձայնը, նրա ամբողջ կերպարանքի խղճալի արտայայտութիւնը բոլեաբար շարժեց Մարիամի գուլթը: Առաջին անգամ նա խղճաց ամուրիին, առաջին անգամ նրա նրբացած սիրտը զգաց այդ դժբաղդութիւնը:

«Միթէ ես եմ պատճառը», առաց նա մտաբուծ, տեսնելով, թէ ինչպէս Հայաբեանը եր-

կիւղած դէմքով է նայում իւր վրայ և ինչ անխտաճ եղանակով է խօսում:

Նա ևս լսել էր իւր ու Հալաբեանի մասին տարածված լուրը: Նա նկատում էր, որ զբօսնող ամբոխի մէջ շատերը նայում են և բրջփրջում: Նա իւր ծանօթների դէմքերի վրայ տեսնում էր մի իմաստալի ժպիտ, կարճես, նրան շնորհաւորում էին: Նա շտապեց հեռանալ Հալաբեանից և, վերցնելով Սաթինիկի թւեր, քայլերը ուղղեց դէպի տան կողմ:

— Դուք մի գնաք, ես մի շատ հարկաւոր բանի մասին պիտի խօսեմ ձեզ հետ, — դարձաւ Հալաբեանը Ռուբէնին, բռնելով նրա թւերը:

Մարիամը գնաց Սաթինիկի հետ: Ռուբէնը Հալաբեանի հետ վերադարձաւ:

— Մտնենք մի րոպէ ինձ մօտ, — առաջարկեց վերջինը:

Ռուբէնը ահամայ հետաքրքրվեց ամուրիի տաճով և ահամայ հետեց նրան: Մի թեթև չառաջաբանից յետոյ ամուրին խօսք բաց արաւ վերջին դէպքի մասին, գովեց Ռուբէնի վարմունքը, անուանեց նրան ազնիւ:

— Դիտէ՛ք, բանը ինձ չաչտնի է, ես լսել եմ բոլորը: Խնդրեմ չը նեղանաք, որ ձեզ հետ պարզ եմ խօսում, մենք բարեկամներ ենք:

Այդ անպիտանի հետ ուրիշ կերպ վարվել չէր կարելի, մանաւանդ ձեզ նման ազնիւ ու տաքարիւն երիտասարդը: Աւելի վատ պէտք է պատժէիք: Տեսել էք նրան այդ օրից յետոյ:

— Ոչ:

— Ի՞նչ երեսով պիտի երևայ ձեզ այսուհետև. ավա՛ն անամօթ, անամօթ, — կրկնեց Հալաբեանը մի քանի անգամ:

Ռուբէնը լուռ էր: Նա մասամբ գուշակում էր, թէ Հալաբեանը ինչ նպատակով է այդ դէպքի մասին խօսում: Վերջապէս, ամուրին պարզեց իւր սիրտը, վերջապէս, նա առաջարկութիւն արաւ Մարիամի մասին: Նա վաղուց է սիրում Ռուբէնի բրոջը, վաղուց էր մտադիր ատել, բայց չէր համարձակվում: Կարծում էր, որ նա սիրում է բժշկին, որ նրան է խօսք տուել: Այժմ գիտէ, որ Մարիամի սիրտը ազատ է, և համարձակվում է խօսք բանալ այդ մասին:

— Դուք, ի հարկէ, չը պիտի վարմանաք, որ ես ձեզ հետ աչապէս պարզ եմ խօսում: Ես հասարակ մարդ եմ, ես սիրում եմ անկեղծ խօսել: Զատ կարելի է, մի ուրիշի հետ ուրիշ կերպ խօսէի: Բայց ձեզ ճանաչում եմ, պարոն Ռուբէն, գիտեմ, որ չէք նեղանալ ինձանից: Զեր քոյրը ճնոյներ չունի, որ ես նրանց հետ

խօսեմ: Դուք էք նրա մեծը, իրաւունքը ձեր ձեռքին է:

— Իմ ձեռքին ոչինչ իրաւունք չը կայ, — ընդմիջեց Ռուբէնը, — Մարիամն ինքն իրան է միայն հպատակվում, ուրիշ ոչ ոքի:

— Գիտեմ, գիտեմ, սիրելիս: Նա խելօք է, նա կրթված է, բաց շատ երիտասարդ է, կան բաներ, որ նա չի կարող հասկանալ: Դուք պէտք է հասկացնէք նրան: Ես ոչինչ չեմ թաղցնում իմ կեանքից: Ասեմ, ես այնքան էլ ձեր չեմ — քառասուն ու երեք տարիս նոր լրացաւ: Ես այնքան էլ տգէտ չեմ, — հասարակութեան մէջ պատիւս պահել կարող եմ: Հաւատացէք, ես ձեր բրոջը կը պաշտեմ: Բաց ի՞նչ եմ ասում, միթէ դուք չը վիտէք, որ ես համարեա . . . Ինչո՞ւ էք շփոթվում, ես անկեղծ եմ ասում: Դուք այդ կարող էք չաչտնել Մարիամին, այո, չաչտնեցէք: Ասացէք, յոյս ունենամ, որ կ'արժանանամ այդ բաղդին: Ես ամեն բան կը զոհեմ, ես հարստութիւնս կը զնեմ նրա օտքի տակ, ինչ ուզում է, թող անի, ինչպէս ուզում է, թող ապրի: Թող նա իմ տէրը լինի, ես նրա ծառան, ստրուկը: Ես ձեզ էլ կը հպատակվեմ: Ես ձեզ ամեն միջոց կը տամ՝ ձեր ուզածը անելու:

Դուք ուզում էիք արտասահման զնալ, գնացէք, փողի պակասութիւն չէք ունենալ...

Դժուար էր կասկածել ամուրիի անկեղծութեան մասին, զգալի էր, որ նա սրտից է խօսում: Եւ այդ ապացուցանում էին նրա զգացված ձայնը, աչքերի փայլը, ցողոցուն շրթունքները:

— Ռուբէնն այդ էր ձեր ասելիքը, — հարցրեց Ռուբէնը, երբ, վերջապէս, ոգևորված ամուրին մի վայրկեան լռեց:

— Օգնեցէք, պարոն Ռուբէն, մի մերժէք, հաւատացէք, իմ բաղրը ձեզ էլ կը բաղդատուրեցնի:

Ռուբէնը ոտքի կոնկնեց: Հալաբեանը յուսահատված նայեց նրա երեսին: Եւ այդ հայեացքը այնքան խոնարհ էր, որ Ռուբէնը մի վայրկեան հողով ցաւեց ամուրիի մասին:

— Ես ձեզ կը խնդրէի ինձ հետ ճաշել, եթէ...

— Զնորհակալ եմ, — շտապեց ընդհատել Ռուբէնը և, ձեռք մեկնելով նրան աւելացրեց. — մնացէք բարով:

Ասաց և անմիջապէս դուրս գնաց, թողնելով մենակեաց ամուրիին տխուր ու յուզված:

«Նա ոչինչ չ'ասաց, նա համաձայն չէ», զոչեց Հալաբեանը, յուսահատված բնկնելով բազկաթուռի վրայ:

Այդ օրից յետոյ նա սաստիկ լարված դուրս
թեան մէջ էր։ Նա անհամբեր սպասում էր
պատասխանի Ռուբէնի կողմից։ Նա շուտ շուտ
դուրս էր գալիս փողոց, պտտում էր այս կողմ
այն կողմ, չուսալով հանդիպել նրան մի տեղ։
Բայց փոխանակ Ռուբէնի նա, հակառակ իւր
ցանկութեան, գրեթէ ամեն անգամ տեսնում էր
բժիշկ Սէլիք-Խարսեղեանին, որ կառքով դէս
ու դէն էր անցնում։

Մի օր բժիշկը կառքը պահել տուեց, ցած
իջաւ և, խոնարհ բարեւելով, մօտեցաւ հալա-
րեանին։

— Ես ձեզանից մի բան եմ ուզում խնդրել, -
ասաց նա, քաղցր ժպտալով։

— Ասացէք, — արտասանեց հալաբեանը կտրուկ։

— Ես. ական ընկերութեան խորհրդի
անդամ եմ։ Այս տարի նոր ընտրութիւններ
պիտի լինին։ Մեր նախագահը հրաժարվում է,
թող տուէք, որ ձեր անունը անդամների ցու-
ցակի մէջ մտնեն։ Մեր ընկերութիւնը ձեզ
նման մի անձի կարօտութիւն ունի, համաձայ-
նեցէք մեր նախագահը լինել։

Մի վայրկեան հալաբեանի փառասիրութեան
զգացմունքը շարժվեց։ Բայց նա չը մոռացաւ
իւր ատելութիւնը։

— Ես նախագահ լինելու արժանաւորութիւն
չունեմ, գտէք մի ուրիշին, — պատասխանեց նա
հակիրճ և երեսը շուտ տուեց, որ հեռանայ։

Բժիշկը չը չուսահատվեց։

— Մեզ միայն ձեր անունն է հարկաւոր։ Ձեզ
Թիլիկում բոլորը ճանաչում են ու յարկում,
ձեր անունը մեծ օգուտ կարող է տալ մեր
ընկերութեանը։

— Ինձ նման շատերը կան, առաջարկեցէք ա-
ւելի արժանաւորին։ Մնաք բարև։

Նա խոտութեամբ երեսը կրկին յետ վարձ-
րեց և գնաց։ Բժիշկը մի վայրկեան մնաց տեղի
ու տեղը անշարժ։ Յետոյ ձեռով մի շարժումն
արաւ, նստեց կառք և հեռացաւ։

Միւս օրը նա եկաւ Հալաբեանի տունը, կր-
կին նոյն առաջարկութիւնն արաւ։ Բայց վեր-
ջինի կողմից շատ սառն ընդունվելով, դուրս
եկաւ քինթը բարձր։ Նա տեսաւ, որ չէ յաջող-
վում այդ մարդու հետ բարեկամանալ։

Օր օրի վրայ էր անցնում, և Հալաբեանը չէր
դատահում Ռուբէնին։ Մի առաւօտ եկաւ նրա
մօտ իշխան Սահարունին և ասաց, թէ տիկին
Սօփիոն նրան հրաւիրում է ճաշի։ Վերջին ա-
միս Հալաբեանը Սաղափեանների տանը չէր
եղել։ Տիկինը բոլորովին չուսահատված էր, մա-

նաւանդ լսելով այն լուրք, որ պատուում էր քաղաքում: Եւ փորձեց հրաժարվել տիկնոջ ճաշից, բայց իշխանը այնքան խնդրեց, թախանձեց, որ, վերջապէս, համաձայնեց գնալ:

Օրիորդ Կատալիան գուգված նա միշտ գուգված էր լինում) նստած էր հիւրասենեակում: Սօփիոն և Նիկողայոսը Հալաբեանին չանդիմանեցին բարեկամաբար: Օրիորդ Կատալիան ստուն լինողներեց նրա բարեք և ցոյց տուեց, որ վիրաւորված է: Մարիամի մասին տարածված լուրը նրա վրայ խորին տպաւորութիւն էր աւել: Երբէք նա այնքան կատաղած չէր Մարիամի գէմ, երբէք նա այնքան չէր ատել իւր կարծեցեալ թշնամուհուն: Ինչպէս նա կարողացաւ գրաւել այդ հարուստ ամուսնի սիրտը, նա, որ Կատալիայի աչքում ոչինչ և ոչինչ արժանաւորութիւն չունէր:

Կատեղին ճաշելու Սօփիոն դարձեալ ամուսնի տեղաւորեց Կատալիայի մօտ և սկսեց իւր քաղաքականութիւնը բանեցնել:

— Հն, պարոն Հալաբեան, — ստաց նա երկրորդ կերակրի ժամանակ, իբրեւ թէ չանկարճ մտաբերելով, — աջ ինչ լուրեր են տարածել ձեր մասին: Ասում են, հըմ, ինչ են ասում, Սրափիոն, — ժպտալով դարձաւ նա իւր եղբայր — իշխան Սահարունիին:

— Ասում են, որ Միշան պսակվում է Մաշայի հետ, — խնդն պատասխանեց իշխանը և բարձրաձայն ծիծաղեց: — Ճշմարիտ է, — դարձաւ նա Հալաբեանին:

Ամուսին վիրաւորեց:

— Ուրիշ բան չունեմ խօսելու, — նկատեց նա խիստ չանդիմանալի եղանակով:

Այս կոշտ նկատողութիւնը, հարկաւ, վերաբերում էր և՛ տիկին Սօփիոյին: Սակայն տիկինը չէ՛ վիրաւորեց:

— Տեսնո՞ւք, որ սուտ է, — դարձաւ նա եղբորը, — Տէր Աստուած, անդորձ մարդիկ ինչ ասես հնարում են անմեղ մարդկանց վրայ: Ախար ես էլ ասում եմ՝ եթէ Հալաբեանը միտք ունի նշանակելու, իսոմ աշխարհս տակն ու վրայ չի եղել, որ դնայ ու այն...

Այստեղ տիկինը չանկարճ կանգ առաւ, միաժամանակ հանդիպելով Հալաբեանի դէմքի դժուար արտայայտութեանը և Նիկողայոսի նշաններին, որ պահանջում էին նրանից լռութիւն:

Այս միջնադէպի պատճառով ճաշը, հարկաւ, շատ ստուն անցաւ: Հալաբեանը երկար չը մնաց: Ճաշից յետոյ, մի կէս ժամ անցած, նա հրաժեշտ տուեց, իւր հետ տանելով տիկին Սօփիոյի վերջին յոցը...

XIV

Ռուբէնից ստացած վերաւորանքը՝ Մելիք-Բարսեղեանին ստիպեց փոխել իւր քաղաքականութիւնը։ Մինչև այդ ժամանակ նա աշխատում էր գործը մեղմօրէն և, որքան հնարաւոր է, բարեկամաբար, առանց աղմուկի վերջացնել։ Այժմ, երբ նա արդէն վերաւորված և պատժուած էր, երբ նրա անունը հասարակական դատաստանին էր ենթարկված, այլ ևս չէր կարող գաղտնիք պահել, պետք է բացարձակ պաշտպանէր իրան։ Բաց ղում դէմ։ Ռուբէնը վրէժխնդիր էր եղել իւր բրոջ համար, իսկ Մարիամը կին էր։ Բժիշկը գիտէր, որ այսպէս թէ այնպէս ընդհանուրի համակրանքը օրիորդի կողմն է թեքվելու, եթէ ուրիշ բան էլ չը լինէր, գէթ այն հասարակ պատճառով, որ նա մի թոյլ արարած է։

— Գլխաւորն այն է, — չանդիմանում էր մի օր նրան վաղեմի ընկերներից մէկը, — որ, ինչպէս ասում են, դու այդ օրիորդին թողել ես աղքատութեան պատճառով։

— Ոչ, ոչ ու ոչ, — պատասխանեց բժիշկը, չը կարողանալով, վերջապէս, պահել իւր ստուարտութիւնը, — սխալվում են ասողները, ես նրան թողել եմ բոլորովին մի ուրիշ պատճառով։

— Ա՛յն է։

— Պարոններ, բաւական է, վերջապէս, խնդրում եմ, մի ստիպէք ինձ շատ էլ պարզախօս լինել։

— Դու պարտաւոր ես պարզ խօսել, դու պետք է քեզ արդարացնես, գիտես, որ ամենքը քեզ են մեղադրում։

Բժիշկի համբերութիւնը միանգամայն սպառվեց և նա, մի քանի վայրկեան խորհելով, արտասանեց հետևեալը։

— Ես ինձ արդարացնեմ, այո, կարող եմ և շատ հեշտութեամբ։ Բաց, պարոններ, մի մոռանաք, որ իմ հակառակորդը օրիորդ է, ես չեմ կարող ամեն բան ասել, չեմ կարող իմ սառչելու գլխաւոր պատճառը չափնել, հասկանում եք։

Վերջին դարձուածը բժիշկը մի աջնպիսի խորհրդաւոր եղանակով արտասանեց, որ խօսակցի սրտի մէջ մի որոշ կասկած ձգեց։ Խօսակցը դարձուածը կրկնեց մի երկրորդի, եր-

րորդի մօտ, և նա, բերանից բերան անց-
նելով, տարածվեց հասարակութեան մէջ:
Բամբաստանները սկսեցին զանազան ենթա-
դրութիւններ անել, ենթադրութիւններ, որ
երբեմն, համեստութեան սահմանից դուրս գա-
լով, պղտորում էին մարդկային առաքինական
զգացմունքը:

Ինքնապաշտպանութեան այս պարզ միջոցը
ունեցաւ իւր հետեւանքը: Զուտով բժիշկը դրա-
ւեց մի շարք կողմնակից-պաշտպաններ մասամբ:
այն հնամաշ օրիորդներից, որոնց վրայ նա եր-
բեմն երբեմն ուշադրութիւն էր դարձնում, և
մասամբ այն մայրերից, որոնք աչք ունէին
նրա վրայ:

— Ոնց է, — ասում էր, ի միջի ալոյց, չորս
աղջիկ ունեցող տիկին Ազամովան, — ես գիւժ
գիտեմ, այն աներես աղջիկը ինքն է ուժով
կպել: Բժիշկը խօսմ գիւժ էր, որ գնար ու այն
բաղցածին ուղէր: Անանիա ջան, միտդ է, որ
երբ լսեցի, ասացի մի բան կայ: Տեսար:

Եւ այդ «բանը» բացատրվում էր այնքան
կերպ, որքան տարբեր զլուխներ կային:

Սակայն ժամանակը հետզհետէ խաղաղեցրեց
թեր և դէմ խօսող լեզուներին: Բամբաստանքի
նիւթը սկսեց հնանալ, տեղի տալով նորանոր

նիւթերի: Բժիշկ Մելիք-Բարեգեանի անու-
նը փոքր առ փոքր սկսեց ազատվել սանձար-
ձակ բերաններից:

Մնում էր միայն բժշկի սրտում բարոյական
սուր վերադրանքի խորին հետքը: Նա մոռա-
ցաւ բոլորը, բաց չը մոռացաւ հիւրանոցի գէպ-
քը: Մի դէպք, որ այնքան ցաւալի էր նրա
համար, որքան նա հռչակված էր քաղաքում:
Նա նկատում էր, որ այդ օրից յետոյ ոմանք,
մանաւանդ երիտասարդներից, ծուռ աչքով են
նայում իւր վրայ և ոմանք, կարծես, մինչև
անգամ խոց են տալիս նրանից: Այդ էր, որ
նրան անչափ անհանգստացնում էր և ստիպում
աւելի մտածել այն միջոցների մասին, որոն-
ցով կարելի էր վերականգնել իւր պատիւը և
արժանանալ ընդհանուրի համակրութեանը: Եւ
այս նպատակով նա սկսեց իրան ձեւացնել մե-
լամաղձոտ, մտալբաղ, մանաւանդ կանանց շր-
ջանում:

— Կարծես, վիշտը տանջում է նրան, — աս-
ում էր մի տիկին:

— Այո, — համաձայնում էր մի ուրիշը, — շատ
ախտը դէմք ունէ:

— Տխրութիւնը լստտ սաղ է դալիս նրան:

— Հետաքրքրելի է դարձնում:

— Ես սիրում եմ հոգեկան վիշտ ու նեցուղ
տղամարդկանց:

— Ես էլ:

Երբ պատահաբար բժշկի մօտ խօսում էին
սիրոյ մասին, նա չէր մասնակցում խօսակցու-
թեանը, լուռ ու տխուր հաւաչում էր և աչ-
քերը խոնարհեցնում:

Այս ինքնահնար միջոցը որոշ ներդործութիւն
ունեցաւ և հետեանքն այն եղաւ, որ բժիշկը
դարձաւ զգացուն կանանց ցաւակցութեան ա-
ռարկաց:

Գալով «պրակտիկային», անախորժ անցքը
վատ ներդործութիւն չունեցաւ: Ընդհակառա-
կը, նրա անունը աւելի տարածվեց, հետաքր-
րիւր կանաչք ցանկացան նրա երեսը տեսնել:
Չատերը, հիւանդ ձեւանալով, գալիս էին նրա
մօտ, մի փոքր խօսում և, աչքաձնարը տալով
հեռանում:

Մի օր նա, հիւանդների բնդունելութիւնը
վերջացրած, հանգստանում էր ննջարանում,
երբ ծառան ներս մտաւ և տուեց մի նամակ:
Պա մի երեկոյթի սիրալիր հրուէր էր Ազա-
մովների կողմից: Այդ օրը տիկին և պարոն
Ազամովների ամուսնութեան երեսնամեակը
լրանում էր: Պեռ առաւօտեան բժիշկը շնոր-

հաւորել էր նրանց: Տիկինը կարճելով, որ բե-
րանացի հրաւէրը մոռացած կը լինի, սալապեց
ամուսնուն և նամակ ուղարկել:

— Ասա, որ կըզամ, — պատուիրեց բժիշկը ծա-
ռային:

Աերջին ժամանակ նա աչք ընտանիքում բն-
դունվում էր գրկաբաց, նրան ցոյց էին տալիս
անսովոր չարգանք և բարեկամութիւն: Տիկին
Ազամովան արդէն նրան համարում էր իւր
երկրորդ դստեր փեսայուն:

Այս մտքով նա արդէն մի թեթեւ լուր տա-
րածել էր իւրացիներին շրջանում գործին հիւր
տալու համար: Բժիշկը գիտէր, որ աչք սի-
րի լուր կաշ, մինչև անգամ արհեստակիցնե-
րից մէկը շնորհաւորել էր նրան: Սակայն նա
տակաւին զգուշ էր: Առաջին փորձից խրատ-
ված, նախ քան մի որոշ քաջ անելը, նա կա-
մենում էր ճիշդ ուսումնասիրել հանդաման բ-
նարը ունի արդեօք օրիորդ Ազամովան այն-
քան, որ քան ստում են:

Որոշեալ ժամանակից մի ժամ անցած, գալով
երեկոյթ, նա Ազամովների տանը տեսաւ հրա-
ւիրվածների մի բաւական մեծ բազմութիւն:
Նրան գիմաւորեցին ուրախութեամբ, կարճեւ,
սոսնաքը նրան էին տպաւում: Աչտուկ նա ծա-

նոթացաւ մի քանի ընտանիքների հետ: Հասարակութիւնը բաղկացած էր տարբեր տարրերից. կաշին և՛ վաճառականներ, և՛ ծառայողներ, մէկ ինժիներ, երկու կապալաւու, երեք գրագիր, մի պաշտօնաթող գէներալ, մի կօմմիսիօներ, մի վաշխաւու, երկու ռուս և անգլիացի:

Երեկոյթը սկսուեց մի թեթեւ կօնցերտով: Գրագիրներէն մէկը ջութակի լարերը անխնայ խարթոցում էր: Մի ինչ-որ տիկին եռանդով ջարդում էր դաշնամուրի կլաւիշները: Արտներ օրիորդ Ադամովան իւր կատուի ձայնն էր բարձրացրել:

Վաճառականը, վաշխաւուն և կօմմիսիօները, մի անկիւն քաշված, լսօտում էին իրանց կործերի մասին: Պաշտօնաթող գէներալի մէջքին մի բարձ գրեցին, և նա իսկոյն նիրհեց: Պարոն Ադամովը ինժեների և ռուրիշ երկու հիւրերի հետ նստեց թուղթ խաղալու:

Երիտասարդ գոցերը սկսեցին պարել: Բժիշկը հերթով տանտիրուհու աղջկերանց հետ մի մի անգամ պարելուց չետոյ շինովի մեղամաղձութիւնը երեսին քաշվեց մի կողմ: Տիկին Ադամովան աչքից բաց չէր թողնում նրան:

— Պարոն բժիշկ, — մօտեցաւ նա իւր թանկագին հիւրին, — մեր տունը ավստոյ հիւրեր չէ սիրում:

— Աս տխուր չեմ:

— Կաւ, լաւ, ինչո՞ւ էք խաբում, խօմ-ես ամեն բան գիտեմ: Դուք և մենք մեղաւոր չենք, որ աշխարհումս անամօթ մարդիկ կան: Բժիշկը հասկացաւ, թէ տիկինը ինչ բան և ում է ակնարկում:

— Դէհ, թողէք ձեր դատարկ հոգները, զուարճացէք, — հրաւիրեց տիկինը և, թեւից բռնելով, մօտեցրեց կանանց, որոնց համար աչք պահին զուարճախօսում էր ռուս երիտասարդներից մէկը:

Մի քանի րոպէ չ'անցած տիկինը նկատեց, որ բժիշկը սենեակի մի անկիւնում առանձնացած ուրախ ուրախ լսօտում է հիւրերից մէկին հետ: Դա վաճառական հիւրի միակ աղջիկն էր, մի գեղնաղէմ օրիորդ, բայն տարեկան հասակից ոչ աւելի, որ գիտէր դաշնամուր ածել, լաւ պարել, ռուսերէն մաքուր լսօսել:

Բժիշկը վաղուց լսել էր նրա մասին, իմացել էր, որ հարսնացուների մէջ ամենախելալի պատաներից մէկն է:

Տանտիկինը վախեցաւ աչք վտանգաւոր հարեանութիւնից, մէջ մտաւ և յաջողեց բժշկին բաժանել օրիորդից:

Ակօցին ընթերցել: Տանտիկինը բժշկին նստեցրեց իւր երկրորդ աղջկայ—Վարինկա ա-

նուանվածի—մօտ և աչքը տնկեց նրա վրայ: Եւ ոչ միայն նա, այլ, նկատում էր բժիշկը, ամենքը նրանց էին նայում: Ոմանք միմեանց բռնում էին, քցիւում և ժպտում: Այս բոլորը կատարելապէս համոզեց բժշկին, որ ինքն արդէն Վարինկայի փեսացուն է: Համարվում: Աւելի համոզվեց, երբ սեղանի կտավարիչը նրա կենացը առաջարկեց օրիորդի կենացի հետ միասին, խորհրդաւոր եղանակով արտասանելով.—**Թող** ձեր հարեանութիւնը բարեկամութեան սկիզբ լինի...

Սակայն բժշկի միտքը աւելի վաճառականի աղջկանով էր զբաղված: Նա զաղտնի ուշադրութեամբ դիտում էր օրիորդի կերպարանքը: Մի թեթեւ համեմատութիւն անելով իւր մթաքում, նա վերջինին գերադասեց իւր հարեանից, եթէ ոչ գիրքով և դէմքով, դէթ ոտիտով:

Երեկոյթը վերջացաւ: Բժիշկը տուն վերադարձաւ բաւական զուարթ տրամադրութեամբ: Երկար ժամանակ աչք դիշեր նա մտածում էր իւր մասին: Հանդամանքները միանգամայն նրան ուրախեցնում էին: Նա տեսնում էր, թէ հասարակութիւն ասած բանը այնքան էլ սարսափելի դատաւոր չէ, որքան կարծում էր, թէ

շատ շատերը, որ կարծում էր խոշ կը տան, դեռ ձգտում են զէպի նա: Նա վճռեց, թէ չիմարութիւն է պատուի խնդրի վերաբերմամբ շատ էլ մանրակրկիտ և զգայուն լինելը, թէ առ հասարակ նուրբ պատուաւիրութիւնը մի տեսակ տկարամտութիւն է: Արժէ մտածել անցած բաների մասին, արժէ վշտանալ մի երիտասարդի տուած թեթեւ վիրաւորանքից, երբ հասարակութիւնը աչք վիրաւորանքը անպատուաբեր չէ համարում...

Հետեւեալ օրից նա արդէն նախկին Մելիք-Բարսեղեանն էր: Չբացան մօտիկ անցեալի տխուր մտածումները: Վերադարձաւ կրկնակի ուժով նրա եռանդը: Թեթեւ յուզմունքը տեղի տուեց բնական անցողիկ սառնասրտութեանը: Եւ նրա կեանքը սկսեց ընթանալ սովորական շուրջով:

Մնում էր իբրեւ միակ հոգս Հալաբեանի թշնամութիւնը: Բաց չէր ամուրին այն զրութեան մէջ էր, որ բժշկին անդամ մուտցել էր:

Դարձեալ Հալաբեանի միտքը զբաղված էր Մարիամով, դարձեալ գիշեր ու ցերեկ նրա մասին էր մտածում և օրից օր աւելի ու աւելի կապվում իւր ցնորքի հետ:

Այժմ նա անճանաչելի էր դարձել: Չը կար
ապւ կս նրա ինքնախտահ քաղաքաճրքը, չը
կար աչն խրոխտ, ինքնագոհ հայեացքը, որ աջ
ու ձախ ձգում էր մարդկանց վրայ: Նա ա-
ւելի էր նիհարել, աւելի գունատվել, նրա բանձր
ուսերը ցած էին թեքվել, նրա կուրճը ներս
էր ընկել, կարճես, մի ամսուայ մէջ նա ապրել
էր տասր տարի:

Եւ դեռ սպասում էր նա, դեռ յոյս ունէր,
որ արժանանալու է երազած երջանկութեանը:
Բայց օրերն անցնում էին և ոչ մի դէպք, ոչ
մի թույլ երևոյթ չէր ցոյց տալիս, թէ նա կը
հասնի իւր նպատակին: Վերջին ժամանակ նա
փողոցում երբեմն պատահում էր Ռուբէնին, և
հանդիպում էր նոյն սառնութեանը, նոյն ա-
նուշադրութեանը: Բայց նա դարձեալ չէր յու-
սահատվում: Նա պատահեց մի քանի անգամ
նոյնպէս և՛ Մարիամին, և ամեն անգամ Սաթի-
նիկի հետ: Մի օր օրիորդը վերջինի հետ ձիա-
բարշով անցնում էր: Ամուրին, չընայելով ա-
նանցների ցելսին և իւր պատկառելի տարի-
րին, վազեց, որ ձիաբարշ նստի, չը հասաւ,
յրկվեց օրիորդին քարեւելու հաճութիւն և միայն
աչքերով ուղեկցեց նրան:

Նրա ականջին ևս հասել էին Մելիք-Քար-

մեղեանի խորհրդաւոր դարձուածի պէս պէս
մեկնութիւնները: Բայց ոչ մի չար ենթադրու-
թիւն, ոչ մի վիրաւորական բամբասանք Մա-
րիամի անարատութեան մասին հաւատալի չէր
թուում նրան, որ պաղեցնէր նրա սիրտը: որ
ստիպէր նրան սթափվել իւր դառն ցնորքից:
Նա համոզված էր, որ այդ բոլոր լուրերը չար
մտքով են տարածված: Նա կարծում էր, թէ
դա իշխան Սահարունիի գործն է, նա է հնա-
րում այդ լուրերը: Եւ Հալաբեանը վրդովուած
էր իշխանի դէմ: Նրան տեսնելիս կամ երեսը
չեա էր դարձնում կամ փոխում էր ճանապար-
հը, որ չը բարեւէ: Նա դադարել էր և՛ Սաղա
փեաններին աչցելելուց, չէր էլ մտածում Նիկո-
ղայոսից ստանալիքի մասին: Նա մոռացել էր և
իւր միւս գործերը: Նրան տիրել էր մի տեսակ
թմրութիւն: Ոչ մի բան նրան չէր հետաքրքրում,
ոչ մի ախուր կամ ուրախալի երևոյթ չէր
շարժում նրա սիրտը: Պատահում էր, մօսիւ
Վախվախեանը մտնում էր նրա մօտ յուզված,
ապաքված և պատմում էր սրտաշարժ նորու-
թիւններ քաղաքացին կեանքից: Նոյն, որ
սուս սիրով և հետաքրքրութեամբ էր
լսում այդ նորութիւնները, ուրախանում էր —
երբ հարկաւոր էր, տխրում երբ հարկաւոր էր,

աչժմ մնում էր անտարբեր, լուռ, նրա գեմքի մկանունքը անգամ չէին շարժվում:

Եւ Վախժանեանք չր գիտէր վշտանար, թէ զարմանար իւր տեսածի վրայ: Ամեն օր նա վազում էր Ախշարումեանի մօտ և պարծում Հարաբանի հոգեկան գրութեան մասին, աւելացնելով, որ օրից օր աւելի վատանում է նա: Մի քանի անգամ Ախշարումեանը ինքն աչցելեց ամուրիին և տեսաւ, որ, արդարեւ, ցաւալի է նրա գրութիւնը:

— Գնանք արտատահման, — ասացորկեց նա մի անգամ Հարաբանին:

— Ինչո՞ւ:

— Մի քիչ ման կը դանք, ժամանակ կ'անցկացնենք: Մի քաղաքում երկար ապրելը մարդու բթացնում է:

Հարաբանը դուրսը բայտաբար շարժեց, հասաչելով և տխուր ժպտալով: Եւ այդ հասաչանքն ու ժպիտը անքան սրտաշարժ էին, որ Աշխարումեանը, ան մարդը, որ միշտ ծաղրաւար էր վերաբերում զէպի իւր բնկերոջ զգացմունքը, սկսեց անկեղծ ցաւակցել նրան: Այդ օրը նա վճռեց օդնել Հարաբանին՝ աղառել նրան իւր ծանր վշտից:

— Իշխան, — դարձաւ նա մի օր Սահարունի-

ին, — մեր Մեխակի գրութիւնը շատ ցաւալի է, օրից օր նա նիհարում է, խեղճանում ու սրտաւում:

— Լաւ, ես ինչ անեմ:

— Դու և՛ ես նրա բարեկամներն ենք. պէտք է խելք խելքի տանք և նրա միտքը մի ուրիշ բանով զբաղեցնենք: Ես համոզված եմ, եթէ նա աչգպէս շարունակի, մի օր կը խելագարվի: Ափօտում եմ, որ մինչև հիմա՜ ես ծաղրաւար եմ վերաբերվել մարդը, ոչ զէս ոչ զէն, սիրահարված է և շատ վատ է սիրահարված:

— Սիրահարվել, խելագարվել, — կրկնեց իշխանը, բարձրաձայն ծիծաղելով, — նու, բարեկամ, ինչպէս տեսնում եմ, դու նրանից պակաս խելօքը չես: Դո՞ւ էլ սէր ես անուանում աչդ:

— Բնա:

— Ոչ, սիրելիս, աչդ կիրք է, հասկանա՞ւ ես, քառասուն ու երեք տարեկան կիսամաշ մարդու կիրք վերաւորված ինքնասիրութեան հետ խառն: Իէէ, երեւակալը գործ և զբաղմունք չունեցող մի հարուստ ամուրի, որ մի անգամ վճռել է ձեռք բերել մի սիրուն աղջկա, չէ կարողանում նպատակին հասնել և տանջվում է, պրծաւ զնաց: Եթէ ինձ ես հարցնում, թող տանջվի, նա խղճալու մարդ չի, նա չիմար է,

ույ մարդ, չիմար, ընկել է մի աղջկայ ետեւից, որի երեսի պատկառանքը... նու... մի ուրիշն է լիկել:

— Իշխան, — արտասանեց Ախշարոսեանը զարմացած, — ինչ ես գուրս տալիս. չէ՞ որ այդ աղջիկը աղգականը է:

— Ազգական, շատ հարկահորս են աչնախել ազգականները, որ ութ տարի քրոջս հաշուով ապրելուց յետոյ, հիմա քաղաքում լուր են տարածել, թէ փեսաս նրանց գրկել է իրանց հօր ժառանգութիւնից:

— Միթէ այդ ճշմարիտ չէ:

— Աչնքան է ճշմարիտ, որքան աչն, որ նրանց հայրը ժառանգութիւն է թողել: Չանտաժ է, բարեկամս, անխիղճ շանտաժ, որի համար հիմա Աստուած պատժում է նրանց — բոյր և եղբայր քաղցած գրկում են: Լսիր, եթէ ընկեր ես, եթէ ուզում ես Հալաբեանին ոգնած լինել, համոզիր նրան, որ ձեռք վերցնի այդ աղջկանից, թէ չէ կը փոշմանի, շատ կը փոշմանի: Ասա աչն չիմարին, խելքի գալ և հասկանայ, որ եթէ մի անգամ վճռել է տխրաբանալ, աչսինքն ամուսնանալ, թող իմ առաջարկած աղջկան ձեռքից բաց չը թողնի:

— Զր լինի քրոջդ աղջկայ մասին է իրօքը:

— Նու, հէնց զիցուբ նրա մասին է, չարժէ տասր Մարիամի: Այդ չիմարը առաջ նրա ետեւից էր ընկած, չեմ իմանում, ինչ պատահեց, թողեց յանկարծ ու կտաւ մէկին, որին մարդիկ էլ մոռացել են, Աստուած էլ: Տօ, մէկ հարցրօ նրանից, եթէ այդ աղջիկը լաւ պտուղ էր, ինչո՞ւ բժիշկ Մելիք-Բարսեղեանը թողեց նրան: Խնչ երևելի մարդ է, այդ բժիշկը, հա հա հա:

— Այսուհետեւ շատ ուշ է փոխել Հալաբեանի միտքը: Երկուսից մէկը — կամ պէտք է մի կերպ անել, որ նա իւր նպատակին հասնի կամ պէտք է այս քաղաքից հեռացնել նրան:

— Եթէ դու կ'օգնես կամ կը ցանկանաս, որ առաջինը լինի — ոչ իմ բարեկամս ես, ոչ հալաբեանինը, լաւ իմացիր, — ասաց իշխանը և հեռացաւ:

Իշխանի այս ծաղրացեղ զրգուման պատճառն այն էր, որ Հալաբեանի վարմունքը դէմ էր նրա շահերին: Տիկին Սօփիօն բացարձակ խոտուացել էր նրան՝ Նատալիայի բանը չաջողեցնելուց յետոյ, իւր ամուսնուն համոզել, որ սա երաշխաւոր լինի իշխանի համար մուրհակով բանկից մի քանի հազար վերցնելու: Աչն ինչ իշխանը, նաչելով Հալաբեանի զրպօթեանը, տեսնում էր, որ հապուկ երբ և է չաջողութիւն ունենայ իւր շահաւետ

ձեռնարկութիւնը: Այս էր պատճառը, որ նա վրդովուած էր և՛ Մարիամի գէտ, որ, հարկաւ, զյլատուր խոչնդոտն էր:

Մի անգամ իշխանը աչա չուզված գրութեամբ պատահեց Ռուբէնին: Նորին պաշտօնափափազութիւնը հարկաւոր համարեց նախ նրա հետ խօսել իբրեւ ազգական, ապա սկսեց չտնդիմանել նրան, անուանելով երախտամու իւր հօրեղբոր բնատանիքի վերաբերմամբ:

— Դուք ինձ խրատե՞ւ էք, — հարցրեց Ռուբէնը հեգնաբար:

— Ես չիշեցնում եմ ձեզ ձեր բարոյական պարտքը: — դուք իշխանը, աւելի զգուշացելով, — որ դուք աչապէս մոռացաք:

— Զատ պատասխանատու դեր էք կատարում, ձերզ պաշտօնափափազութիւն, արտատանեց Ռուբէնը վերաւորված:

— Ի՞նչ, չը լինի թէ, դուք ինձ անընդունակ էք համարում խրատել մի թեթեւամիտ պատանու և մի անփորձ աղջկաց:

— Թէ պատանին և թէ աղջիկը կարօտ չեն ոչ ձեր և ոչ ուրիշների խրատներին:

Իշխանը կատաղեց, նաեւ խորին արհամարհանքով երիտասարդին ոտից մինչև գլուխ և արտասանեց,

— Սիրելիս, շատ ես քինթդ վեր պցում, վաղմեց է, որ աչգքան մեծացել ես:

— Իշխան, — պատասխանեց Ռուբէնը, մի կերպ զսպելով իրան, — ձիշղը չը գիտեմ ինչ, բայց համոզված եմ, որ ազգակցական զգացմունքը չէ՛ ձեզ իմ և քրոջս դէմ գրգուռը... Անշուշտ մի ուրիշ պատճառ ունէք: Ես ձեր մատին մի բան էլ լսել եմ, բայց չեմ ուզում հաւատալ, աչգ արդէն չափազանցութիւն կը լինէր...

Մի քանի վայրկեան իշխանը աչքերը լաչն բաց արած նայում էր Ռուբէնի երեսին:

— Ի՞նչ էք լսել, — հարցրեց նա, վերջապէս Ռուբէնը լուռ էր: Իշխանը կրկնեց, երեկնեց իւր հարցը:

Աչն Ժամանակ Ռուբէնը չուզված և վշտացած լացանեց, աչն բանը, որին ինքն էլ արդարեւ չէր հաւատում, որքան և՛ վատ կարծիք ունէր իշխանի մասին: Յայտնեց, թէ լսել է, որ իշխանը կողմնակի կերպով ոմանց մօտ անուանարկել է Մարիամին:

— Կրկնում եմ, ես չեմ հաւատում լսածիս, չեմ հաւատում, որ դուք աչգքան վատ էք:

Իշխանը փոքր ինչ շփոթվեց, ամաչեց, զգալով, որ իրաւ իւր լեզուին շատ է ազդուութիւն տուել: Նա յանձն չառաւ, նա յետ կանգ-

նեց իւր ասածից: Եւ որպէս զի աւելի համոզի Ռուբէնին, որ ինքը արդար է, ցոյց տուեց անարդար մարդու կեղծ — արդարացի կատարութիւն:

— Կասկածել մի վայրկեան, որ ես, իշխան Սահարունիս, — զոչեց նա, աչքերը սկսպղացնելով, — որ ես, իշխան Սահարունիս, ընդունակ եմ բամբասելու մի օրիորդի, լինի նա ազգականս, թէ բոլորովին օտար, կրկնում եմ կասկածել մի վայրկեան անգամ այդ մասին — կը նշանակէ ինձ անպատել: Ամօթ է ձեզ համար, Ռուբէն, ամօթ է, որ այդպէս անպատելում էք ինձ:

Եւ իւր կեղծիքը թաղցնելու համար շտապեց հեռանալ:

Սակաջն Ռուբէնը զգաց, որ իշխանը այգբանում շատ էլ արդարացի չէ, որ անկասկած նա մասն ունի Վամիամի մասին տարածված տմարդի լուրերում: Լուրեր, որ որքան և մութ է և մեղմացրած կերպով էին հասնում սիրող եղբոր ականջին, բայց և այնպէս պատճառում էին նրան մի ծանր վիշտ և ստիպում աւելի կատաղել այդ բոլորի սկզբնապատճառ — բժշկի դէմ: Հարկաւ, նա իւր լսածը չէր հաղորդում Վարիամին: Բայց նրա դէմքից, նրա խօսակցութեան ձևից, բոլոր կանայք բնազդամբ

մտածմբ գուշակում էր նրա սրտի ճնշող գաղտնիքը: Եւ նա իւր ցաւի վրայ աւելացնում էր իւր եղբօրը ցաւը: — Խղճի խաչթոցի պէս մի բան, թէ ինչու իւր պատճառով պէտք է բարոյապէս տանջվի և՛ եղբայրը: Դրդված դէպի Ռուբէնը տաճած փոխադարձ սիրուց, նա վերջին ժամանակ ամեն ջանք դորձ էր դնում իւր վիշտը մոռանալ, կամ դոնէ ուրախ լինել այն պահին, երբ Ռուբէնը իւր մօտն էր: Այս պատճառով նա խաբում էր եղբօրը: Նա, որ անտարբեր էր հոգով և՛ սրտով դէպի բոլորը, մերթ զմերթ և՛ սրտով դէպի իւր ընկերոջը մերթ միւսին, ցոյց տալու համար, թէ դեռ կարող է սիրել մի ուրիշին: Ազնիւ խաբէութեան միջոցը ճիշդ էր ընտրուած, և Ռուբէնը ուրախանում էր, որ Վարիամը դեռ գիտէ հետաքրքրվել ուրիշ երեւոյթանքներով:

Մի օր, իրիկնադէմին, մասնաւոր դասից տուն վերադառնալով, պատշգամբի վրայ Ռուբէնի ականջին իւր սենեակից հասաւ մի ձայն, որ, կարծես, վաղուց, շատ վաղուց, նա լսել էր: Նա շտապեց ներս:

Վարիամի և Սաթինիկի հետ, նրա սեղանի մօտ, նստած էր մի անձանօթ մարդ, հասարակ սև հագուստով: Դա բաւական լայն թիկունքով

ուղեղը ողևորված էր այլ բաներով: Տասնու-
չորս տարեկան հասակից սկսած նա պարապում
էր մի շարք գրքերի՝ ընթերցանութեամբ, որ
ոչինչ կապ չունէին դպրոցական ուսման հետ:
Եւ այդ գրքերի ազդեցութեան ներքոյ նրա
մէջ պատրաստվում էին այն ձգտումները, որ
ապագայում նրա բնաւորոջ չափանիշներն էին
կազմում: Ակատելի էր, բնութիւնից աւանց
այն էլ սակաւախօս պատանին օրից օր աւելի
լսիկ է դառնում, աւելի մտադրաղ և հետզհե-
տէ նրա պաշտօն ճակատը սրբովում է մի
մաւրս ստուէրով: Մի անգամ աշակերտներից
մի քանիսը նրան տեսան ուսումնարանի ե-
տեւում մի պատի տակ նստած արտասպէլիս: Ոչ
ոք չէր կարծում, թէ նա այնքան փափկասիրտ
է: Հարցրին պատճառը, նա յուզված, տուեց
նրանց մի հաշ լրագիր, ուր նկարագրված էր
Տաճկական—Հայաստանում եղած հարստաշա-
րութեան մի գէպը:

Պէտ հինգերորդ դաստան աշակերտ էր,
երբ մի օր նա հըսւիրեց իւր աղբատիկ սե-
նեակը ամենամօտիկ ընկերներին: Այտուղ նա
հաղորդեց նրանց այն, որ վաղուց նրա մտա-
խոհութեան նիւթն էր կազմում, Յայտնուեց,
որ մասամբ անընդունակ մասամբ ծոյլ համար-

ված աշակերտի պատանեկական ուղեղը իւրաց-
րել է ք սիրտը ջերմ կերպով ընդունել մի
ճանր գաղափար, որով պէտք է նոր նոր տո-
ղորվէր ժամանակակից թարմ սերունդը: Նրա
միտքը հասկացան միայն հինգ-վեց հոգի, որոնց
թւում և՛ Ռուբէնը: Բնականաբար կազմուեց
հոմամիտ և համադադափար ընկերներին մի սուղ
շրջան:

Բազրատեանն էր այդ շրջանին ուղղութիւն
աւուրը, ոգի ներշնչողը, պարագլուխը:

Ապագայում Ռոբէէնը յաճախ վիշոււմ էր այն
բարձրահասակ, կայտառ, սեւաթ ոչ ու աչքերով
գիւղացի պատանուն, որ իւր գօրեղ կամքով,
կորովի բնաւորութեամբ բոլոր ընկերակիցներին
յարկանք էր ներշնչում: Յիշում էր, այդ պա-
տանին ունէր իւր մէջ ինչոր մի գիւթական
ոյժ, որ կամայ անկամայ բոլորին հպատակեց-
նում էր:

Ոչ ոք չունէր շրջանի մէջ այնքան կշիռ,
որքան նա, որ ոքի կարծիքը այնքան հեղի-
նակութիւն, որքան նրանք:

Եւ ինքը Բազրատեանը զգում էր այդ: Գու-
ցէ հէնց դա էր պատճառը, որ օրից օր նրա
մէջ զարդանում էր մի տեսակ բռնակա-
լական ձգտում: Զգտումն, որ յարկանքի հետ

Թողերին ներշնչում էր և՛ ատելութիւն, և՛ նախանձ, որոնք սակայն բնաւ բացարձակ կերպով չէին արտայայտուում:

Աւարտելով միջնակարգը, Բագրատեանը զինեց բարձրագոյն կրթութեան Ռուբէնից երկու տարի առաջ:

Այնուհետեւ նրանք այլ ևս չը տեսան միմեանց: Թէ ինչ պատահեց Բագրատեանին չետոյ—ճիշդ չը գիտէր Ռուբէնը, նոյնպէս և ոչ ոք: Յայտնի էր միայն, որ նա տարի ու կէս Պետերբուրգի տեխնոլոգիական ճեմարանում ուսում առաւ, չետոյ արտաքսվեց: Այնուհետեւ նրա մասին եղած տեղեկութիւնները հակասում էին միմեանց...

Մի օր չանկարձ լուր տարածվեց, թէ նա մեռել է օտար երկրի մի շտաբնկաճ աւանում և թաղվել օտար բահանալի ձեռքով: Բոլորը հաւատացին այդ լրին: Բագրատեանը մոռացվեց: Ոչ ոք չէր չիշում նրա անունը և եթէ չիշում էր շատ թույլ, ստանալիս կերպով իրեն վաղուց չբացած մի բան:

Եւ չանկարձ մեռածը երեւան է գալիս, անձամբ ներկայանում է իւր ընկերներին մէկին:

Պէպքը անսպասելի էր, ազդեցութիւնը ուժգին:

— Պատմիր, զրտեղ էիր,— գոչեց Ռուբէնը չնչասպառ հետաքրքրութեամբ, երբ փոքր ինչ սխալակցեց ապշութիւնից:

Նորեկի վարկենաբար պարզված գէմբը իսկոյն բողարկվեց այն միջին ստուէրով, որ, ըստ երևոյթին, մշտական էր:

Մարիամը և Սաթիւնիկը տակաւին չը գիտէին Ռուբէնի չանկարձակի և երկարատեւ աջապնան պատճառը: Զարմացած մտիկ էին աւնում մերթ մէկի մերթ միւսի երեսին:

— Մեռած էիր և կենդանացանք: Եթէ սնահաւատ լինէի, երկիւղեց տէք է լուրագարվի, կարծելով, որ իմ առաջ կանգնած է ուրուականը:

Նորեկը նստեց, հրաւիրելով Ռուբէնին ևս նստել: Նա տակաւին լուր էր:

— Ութ տարի բարեկամներից և ընկերներից անցաւ ապրել մեր գարուն, թույլ ապ, որ չար լեզուները չար լուրեր տարածեն, չը հարկել այդ լուրերից ամենատարածվելին, չ'ուրախացնել ընկերներիդ— աստ, ի՞նչ է նշանակում այդ պաշտնիքը:

— Նշանակում է, — խօսեց, վերջապէս, փաղրատեանը, հաւաչելով, — որ այդ բոլոր լուրերը անհիմն չէին, եւ չէի կարող հերքել:

— Ի՞նչ, միթէ դու ինձ պէտք է հաւատացնես, թէ երեք տարի մեռած էիր:

— Այո, մեռած էի, թէ և շնչում էի...

Ռուբէնը կարծեց, թէ նա կը շարունակէ: Բայց ոչ. նա կանգ առաւ, նայեց Մարիամին և Սաթինիկին: Պարզ էր, նա չէր կամենում օրիորդներին ներկայութեամբ խօսել:

Այն ինչ Մարիամի և Սաթինիկի վարմանը փոխվեց բռնն հետաքրքրութեան: Նրանք անթարթ աչքերով նայում էին նորեկի բերանին: Առանձին անհամբերութիւն էր արտայայտում Մարիամի դէմքը: Եւ երբէք վերջին ժամանակ ոչ ոք չէր գրաւել նրա ուշադրութիւնը այնպէս, որպէս այդ խորհրդաւոր հիւրը:

Ռուբէնը զսպեց իւր հետաքրքրութիւնը, թողեց իւր հարց ու փորձը, տեսնելով, որ Բաղրատեանի ակամայէ խօսում: Այն ժամանակ նորեկը ինքը հետաքրքրվեց Ռուբէնի ներկայ կայութեամբ, և բաւականացաւ վերջինի համառօտ պատասխաններով:

— Ազատ ժամանակ ունենո՞ւ, — հարցրեց նա հանդարտ:

— Ունեմ:

— Գնանք մի բիշ վրօտներու:

— Այս ցրտով և լքամիով:

— Փոյթ չէ:

Ռուբէնը դուրս եկաւ նրա հետ: Մարիամը և Սաթինիկը մնացին առանձին: Քանի մի վարկեան նրանք լուռ նայում էին նախ պատուհանի միջով Բագրատեանի ետեւից, մինչ աներևույթացաւ վերջինի լայն թիկունքը իրիկ-նային կիսամթնում, ապա՝ միմեանց երեսին:

— Ի՞նչ տարօրինակ մարդ էր, — արտասանեց վերջապէս Սաթինիկը:

— Այո, տարօրինակ և երկիւզալի:

— Ես կարծում եմ, այդ մարդը մի հատարակ մարդ չէ, — սկսեց ենթադրութիւններ անել Սաթինիկը. — Դու նկատեցիր, նա ինչպէս աւանդ էր պատասխանում եղբորդ հարցերի: Կը տեսնես, այդ մարդու անցեալում մի բան կայ, նա այժմ էլ մի շատ ծանր հոգս պէտք է ունենայ: Ո՞վ պէտք է լինի:

Մարիամը լուռ էր: Անսպասելի հիւրը երկուսի վրայ ևս խորին տպաւորութիւն էր գործել: Մէկը իւր տպաւորութիւնը հաղորդում էր լրիւ լի ձայնով, միւսը լուռ խորհում էր մտքում: Հարկաւ, ոչ մէկը չը կարողացաւ զադունիլ ևս անկանալ:

Երբէն ուշ երեկոյց էր, երբ Ռուբէնը տուն վերադարձաւ, Երբէք նա այդպէս ուշացած

չէր դրսում, այն օրից, երբ քրոջ հետ տանձին էր տալու։

Մարիամը միայնակ տղատու էր նրան անհամբեր և երկիւղով։ Նա չէր մտաւ միանգամայն աշխտիւմով։ Նրա միադուռն աշտերի վրայ երևում էր մի անսովոր կարծրութիւն, նրա աչքերի մէջ փայլում էր մի տեսակ կենդանեցողիչ հուր։ Նա նեարդալին բաշխւած զրութեան մէջ էր։ Նա զիտարկը մի կողմ չբարեց և նստեց սեղանի մօտ։

— Ո՛րտեղ էիր, — հարցրեց Մարիամը։

— Տեսար, տեսար այն մարդուն, — գոչեց Ռուբէնը, — Տէր Աստուած, ինձ ոչ, ինչ կրակ, այդ բան նեղութիւններ քաշել և աշխտի կենդանի հոգի ունենալ... Ի՞նչ եմ ես և ինձ նմանները այդ մարդու մօտ։

Արտասանելով այն խօսքերը աւելի ինքն իւր բան Մարիամի համար, նա ոտքի կանգնեց և սկսեց շտապ շտապ ունի ու դարձ անել։

— Դու չես կարող երևակայել, — շարունակեց նա, դառնալով քրոջը, — այդ մարդը ինչքան և տանջվել իւր կեանքում, Մագերա իշաքաղվում էին, երբ լսում էի նրա չոր ու ցամաք պատմութիւնը։

Վաղրկեան առ վաղրկեան Մարիամի հետ-

քրքրութիւնը բորբոքւում էր։ Նա ձգտում էր իմանալ Լագրատեանի կեանքի պատմութիւնը, նա փափագում էր լսել այն բոլոր նեղութիւնները, որոնց մասին աչքակա չուզված խօսում էր Ռաբէնը։ Սակայն հասուկորը դարձուած ներով Ռաբէնը աւելի իւր ոգն որութիւնն էր արտաշնչում, բան մի կանոնաւոր բան պատմում։

Ընդհանր պարզեց նրա բոլոր ասածները։ — Տեխնոյոգիական ձեռնարանից արտաբախելուց չէտույ Բագրատեանը գրկվում է իւր բարեգործի օժանդակութիւնից։ Նա բնկնում է չեմին ագրատութեան մէջ։

Ճարտահատված նա շատ չափաւոր սոճիկով մանում է մի կալուածատիրոջ մօտ կառավարչի պաշտօնով։ Բաց այստեղ ևս հանդամարիւրը դաւանանում են նրան։ Ապաւածատէրը կառկածում է նրա անցեալի մասին և բարաբար վարի կերպով հրաժարեցնում պաշտօնից։ Նա գաղթում է ուրիշ քաղաք։

— Ամեն տեղ կրել է բաղցածութիւն, ցուրտ, սերկութիւն։ Ամեն տեղ մարդկանց անապագայութիւնը եղել է նրա բնկերը։

— Ինչու, ինչ պատճառով։

Ռաբէնը տխուր ժպտաց։

— Իզուր, Մարօ, իզուր, — արտասանեց նա, հառաչելով և՛ — առանց որ և է չանցանքի։ Աւելի նա ոչինչ չ'ասաց, այդ՝ երեկոյ և՛ ոչ հետեւեալ և երրորդ օրերը։

Խորհրդաւոր հիւրը այնքան զրաւել էր Մարիամի միտքը, որ նոյն գիշեր օրիորդը երկար ժամանակ նրա թողած տպաւորութեան տակ էր։ Նրա աչքի առաջից չէր հեռանում մի տեսակ կիսաառաւապելական մշուշով վարպուրիւած երիտասարդի կերպարանքը։ Ո՛վ է նա իսկապէս, ինչո՞ւ է եկել, ո՞ւր պիտի գնաց — տակաւին չը պարզուիւմ, այս հարցերը փկամայ հետաքրքրում էին նրան։ Ռուբէնի ասածից իմացաւ նա, ի միջի ալցոյ, որ այդ երիտասարդը նրա պատանեկական ընկերներէից մէկն է եղել։ Բայց որքան աշխատեց, չը կարողացաւ մտաբերել՝ տեմե՞ղ է, արդեօք մի տեղ նրան, չը չիշեց անգամ նրա ազգանունը։

Անցաւ երկու օր։ Բաղրատեանը կրկին երեւեցաւ։ Այս անգամ նրա դէմքը այնքան մուգ և խոշորած չը թւայ Մարիամին, որքան առաջին օրը, երբ անձանօթը ներս մտաւ, հարցրեց Ռուբէնի տեղը և նստեց նրա վերադարձին տպասելու։

— Յաջողվեց, — հարցրեց Ռուբէնը խորհրդա-

ւոր եղանակով, հէնց որ ներս մտաւ Բաղրատեանը։

— Յոյս կայ, — պատասխանեց նա։

Նրանք լռեցին։ Ռուբէնի անհամբեր հարցը, Բաղրատեանի կարուկ պատասխանը աւելի գրգռեցին Մարիամի հետաքրքրութիւնը։ Նա եւնթաղեց, որ նրանց խօսքը անշուշտ մի շատ նշանաւոր գործի մասին է։

Բաղրատեանը հրաւիրված էր ճաշի։ Ներկայ էր և՛ Սաթիւնիկը, որ զիստամբ եկել էր իւր հետաքրքրութեանը քիչ թէ շատ գոհացումն տալու։ Սակայն այս անգամ ևս օրիորդները չ'իմացան աւելի, քան Ռուբէնի պատմածը Մարիամին։ Ճաշի ժամանակ խօսակցութիւնը պտտում էր երկու երիտասարդների նախկին ընկերների մասին։ Բաղրատեանը հետաքրքրվում էր, Ռուբէնը իւրաքանչիւրի մասին տեղեկութիւն էր տալիս։

— Իսկ ձրտեղ է Մելիք-Քարսեղեանը, — հարցրել չանկարձ նորեկը, — ճիշդն էս, դու նրան միշտ պաշտպանում էիր ինձ մօտ։

Բարեբաղդաբար այդ պահին Մարիամը, անցել էր խոհանոց, ուր նա զբաղված էր համեստ սեղանի երկրորդ և վերջին համեստ կերակրի պատրաստութեամբ։

— Եւ այժմ բժիշկ է, — պատասխանեց Ռուբինը։

— Թիֆլիզի մէջ։

— Այո։

— Փոխվել է, թէ՞ նոյն եռամսիս է մնացել, ինչ որ էր զիմնադիտուում։

— Պու ինքդ կը տեսնես եւ կ'իմանաս։

Ներս մտաւ Մարիամը կերակրի ամանը ձեռին։ Մաթինիկը վազրկեան առաջ կարողացաւ մի միջանկեալ խօսքով բժշկի անունը դուրս հանել խօսակցութիւնից։

— Պուք երկամր կը մնաք Թիֆլիզում, — հարցրեց նա։

— Յայտնի չէ, — պատասխանեց հիւրը։

Եւ լռեց։ Մաթինիկը փորձեց մի որ եւ է խօսակցութեամբ զբաղեցնել նրան, աշխատելով վերջապէս, որ նա փոքր ինչ ազատութիւն տայ իւր ժառ լեզուին։ Սակայն Բաղրատեանը տեղի ինքն էր հարցնում, քան իրան առաջարկված հարցերին պատասխանում եւ առ հասարակ աւելի լսում էր, քան խօսում։

Ճոշից չետոց, մի կէտ ժամ անցած, նա շտապեց հրաժեշտ տալ, դարձեալ Ռուբէնին իւր հետ տանելով։

Այս անգամ Ռուբէնը տուն վերադարձաւ

աւելի ուշ։ Հետեւեալ օրը նա դարձնեց շատ վաղ, տնից դուրս դնայ սովորականից մի ժամ առաջ, տուն եկաւ սովորականից մի ժամ ուշ։ Նկատելի էր, որ նա մի բանով զբաղված է, մի բանով, որ չէր կամենում ոչ ոքի հանդիմանալ։ Մարիամի հետաքրքրութիւնը փոխվեց երկիւղի։ Նա վախենում էր Ռուբէնի մասին, նա զգում էր, որ եղբոր տարօրինակ տրամադրութեան պատճառը Բաղրատեանն է։ Նա փորձեց խօսել Ռուբէնի հետ այդ մասին, մի որոշ հետեւանքի չը հասնու։ Մի եւ նոյն ժամանակ, նա պահանջում էր դարձեալ տեսնել Բաղրատեանին, այն ինչ վերջինը հինգ օր էր չէր երևում։

— Ինչո՞ւ նա դադարեց քեզ մօտ գալուց, — հարցրեց մի օր նա Ռուբէնից։

— Այսօր կը գայ։

Մարիամը թեթեւ երկիւղի հետ զգաց եւ մի անորոշ ուրախութիւն։

— Ռուբէն, ինչո՞ւ ինձանից թաղցնում ես, թէ ինչ պորձով է զբաղված այդ Բաղրատեանը։

— Սիրելիս, — պատասխանեց եղբայրը, փոքր ինչ ձանձրացած քրոջ անչափ հետաքրքրութեամբ, — առ այժմ չեմ կարող ասել։ Բայց կ'իմանաս, շուտով կ'իմանաս...

— Խոստովանում եմ, նրա լուծիւնը, նրա կերպարանքը ինձ վրայ մի տեսակ երկիւղ է ազդում: Եթէ չը լինէր նրա աչքերի խորքում մի բարի և ազնիւ փայլ, ես պէտք է կասկածէի նրա մասին:

— Բարի և ազնիւ, — կրկնեց Ռուբէնը զգացված, — ոչ ոք մեր ընկերներից Բագրատեանի չափ չի եղել և այժմ էլ չէ բարի և ազնիւ: Բայց նա ունի մի ուրիշ չափութիւն, որ շատ և շատ բարձր է այդ առօրեայ առաքինութիւններից: Մարօ, նա հազուադիւր մարդ է: Ճաշից չետոյ եկաւ Բագրատեանը: Այս անգամ նա Ռուբէնի հետ սուսնաձևացաւ վերջինի սենեակում և այնտեղ խորհրդակցում էին:

Հիւանդոտ հետաքրքրութիւնը հանգիստ չէր թողնում Մարիամին: Նա չէր զգում, որ հետզհետէ անգիտակցաբար մոռանում է իւր հոգսերը, իւր մտածութիւնները, և աւելի ու աւելի զբաղվում այդ երիտասարդով: Նա չէր զգում, որ անսպասելի հիւրի զարթեցրած հետաքրքրութեան զգացումը այնքան զօրեղ էր, որ նսեմացնում էր մի ուրիշ զօրեղ զգացում — նրա սրտի ամենախորին վիշտը:

Ռուբէնի սենեակի դռները բացվեցին, Մարիամը ներս հրաւիրվեց: Բագրատեանը նստած

էր անշուք և փոքրիկ թախտի վրայ, որը ունի վրայ ձգած, կոները կրծքին ծալած: Ամբողջ նրա կերպարանքը այդ վաշտեանին արտաշնչատուն էր մի անթափանցելի սառնութիւն: Մարիամը զգաց մի ճնշումն, մի ծանր բան իւր սրտում: Այդ մարդու ներկայութիւնը մի անհասկանալի ուժով խլում էր նրա համարձակութիւնը և չէր թող տալիս նրան մինչև անպատկառ շրջել, ազատ խօսել նոյն իսկ իւր եղբոր հետ: Նա, կարծես, վախենում էր ուղիղ նայել հիւրի երեսին, բայց բոլոր ուշք ու միտքը կենտրոնացած էր նրա վրայ:

Տանտիրոջ պատանի ծառան, որ օգնում էր Մարիամին խոհանոցի գործերում, ներս բերեց սամովարը: Մարիամը թէյ պատրաստեց և առաջարկեց Բագրատեանը իւր կոշտացած ձեռքով վերցրեց մատուցարանի վրայից մի բաժակ, դրեց իւր մօտ: Հոգով փափագում էր Մարիամը խօսել նրա հետ, բայց լեզուն չէր գորում: Նա չը գիտէր ինչի մասին խօսել և ինչպէս սկսել: Թւում էր նրան, որ այդ մարդուն վբաղեցնելը դժուար է, որ նա հասարակ խօսակցութիւնից կարող է ձանձրանալ: Նրա առաջ նստած էին երկու կատարեալ հակառակներ, մէկը — Ռուբէնը դարձեալ չուզված, վառված ինչ-որ մտքերով,

դատրաստ ամեն վաղրկեան խօսելու, միւսը—
Բաղրատեանը տան, հանդարտ, սակայն այդ
ստանդարտեան և հանդարտութեան մէջ աւելի
աղղու, անդամ երկիւղալի:

—Որքան չիշու՞ եմ, օրիորդ, ես ձեզ արտօ
նեմ եմ,—գարծառ Բաղրատեանը Մարիա-
մին, առաջին անգամ:

—Ի՛նձ, — կրկնեց Մարիամը, շփոթվելով,—
երբ, ճորտեղ:

Մօտ տասը տարի առաջ, Ռուբէնի հետ,
ձեր յաղականներից մէկի տանը:

Մարիամը մտքում յանդիմանեց իրան, որ
չէր չիշում Բաղրատեանին: Կարծես, ողջ մի
աններելի թույլութեան էր նրա կողմից, կար-
ծես, նա մի անդամ տեսնելով այդ կերպարան-
քը, չը սխալի մոռանալ չաւիտեան:

—Ես էլ կարծում եմ, — արտասանեց նա:

Նա կոմսնում էր ուղղել իւր սխալը Բազմ
կանգ առաւ, զգալով, որ անդիտակցաբար գրե-
թէ սուտ ասաց:

Մէջ մտաւ Ռուբէնը և աշխատեց վերականգ-
նեցնել Մարիամի չիշույթեան մէջ Բաղրատ-
եանին, թէ և ինչին էլ համոզված չէր, թէ երբ
և է նրանք հանդիպած լինին:

—Դուք աւարտեցիր, գիտնալիս կան ուսու-
մը,—հարցրեց Բաղրատեանը:

—Այո:

—Ուրեմն դուք ունէ՞ք շատ քնկերուհիներ
կրթված օրիորդների մէջ:

—Թէ և շատ չէ, բայց ունենւմ:

Բաղրատեանը մի քանի վաղրկեան լսեց:
Այա մի քիչ թէջ խմեց և շարունակեց.

—Այն ժամանակ, երբ ես դեռ գիմնազիստ
էի, հաջ օրիորդը չունէր մի որոշ իղէալ. նա
բարձր չէր առօրեայ չնչին հոգսերից: Յան-
կալի է իմանալ, նա նոյնն է և՛ այժմ, թէ
ժամանակի հոսանքը կարողացել է նրա վրայ
ևս ազդել:

Այս խօսքերը Մարիամին նեղ դուրսեան
մէջ ձգեցին: Ի՞նչ պատասխանէր:

—Ահա մի շատ հետաքրքրելի խնդիր, —
միջամտեց Ռուբէնը, — որ, հշմարիտ, արժէ լուրջ
մտածութեան: Ինձ թոււմ է, — շարունակեց
նա, մի քանի վաղրկեան կանդ առնելուց չե-
տոյ, — հաջ կինը առանց իղէալի չէ: միայն
պէտք է ուսումնասիրել նրան: Խոստովանում
եմ, ես այդ մասին դեռ առիթ չեմ ունեցել
խորհելու:

—Իմ կարծիքով, — վստահացաւ, վերջապէս,
խօսել Մարիամը, — առաջ պէտք է իմանալ
հաջ երիտասարդի իղէալը կնոջ մասին: Օրի-

նակ, — դարձաւ նա Բագրատեանին այս անգամ բաւական համարձակ, — ես կը կամենայի իմանալ, թէ դուք ինչ էք պահանջում կնոջից։
Նա ինչ ձգտումներ պետք է ունենայ։

Մի րոպէ տիրեց լռութիւն։ Մարիամը անհամբեր սպասում էր Բագրատեանի սրտոտ խօսքին։

— Օրիորդ, — ասաց վերջինը դրական եղանակով և հաստատ ձայնով, որի մէջ զգացվում էր նրա համոզմունքի ամրութիւնը, — աչժմեան հաշկնոջ մէջ ես միայն մի բան կը ցանկացի տեսնել։ Ար ցանկացի տեսնել նրա մէջ մի ոչժ, որով կարողանար տղամարդից անկախ կրել այն բոլոր նեղութիւնները, զիմանալ մեր կեանքի աչն բոլոր փոթորիկներին, որոնց դէմ աչժ սկսել է կռուել հաշ երկտասարդութիւնը։

— Դուք ուրեմն կնոջից պահանջում էք նուաճարդին հաւասար ոչժ։

— Այո, և ոչ միայն բարոյական ոչժ, այլ և փիլիսոփայական տոկունութիւն, աչնչափ, որչափ բնութեան սահմանած օրէնքները թոյլ են տալիս։ Յուսով եմ, իմ միտքս կարօտ չէ մանրամասն բացատրութեան։

— Միայն եթէ բարեհաճէք բացատրել, թէ որոնք են այն նեղութիւնները, կեանքի աչն

փոթորիկները, որոնց դէմ, ինչպէս դուք ասում էք, սկսել է կռուել ժամանակակից երկտասարդութիւնը։

— Որո՞նք են, — կրկնեց Բագրատեանը ներդաժմաբար ժպտալով, — ես կարծում եմ, օրիորդ, աչլ պարզ է հետաքրքրվողի համար։

— Պարզ է, — արտասանեց Մարիամը դառն հեղնութեամբ, աչո, շատ պարզ է, աչնքան, որքան բացատրում է տղամարդը, որքան նա ինքն օրինակ է դառնում օրիորդին...

Այլ խօսքերի մէջ զգացվող հեղնութեան միաբը անհասկանալի էր Բագրատեանին։ Նա կէս վարմացած նաչեց օրիորդին։ Ռուբէնը միայն հասկացաւ բրոջ ակնարկութիւնը, ուստի սրտմտութեամբ առաջ տարաւ նրա խօսքը։

— Չի կարելի պահանջել հաշ օրիորդից մի բարձր իղէալ, քանի որ մեր երկտասարդութիւնը, որից աւելի է պահանջելի, նեխված է անբարոյականութեան ցեխի մէջ։ Օճօ, Բագրատեան, դու դարձեալ նոչն իղէալիստն ես, ինչ-որ էիր առաջ։ Դու գուցէ զարմանաս, որ ես աչսպէս խիստ եմ խօսում, բաց եթէ աչլքան տարի հեռացած չը լինէիր մեղանից, շուտ պէտք է հիասթափվելի։ Մեր երկտասարդութիւնը — ես խօսում եմ կրթված երկտասար-

դուժեան մասին—աշտ մ աշնպիսի օրինակներ է տալիս, որ բարոյական ապականութեան կատարելատիպեր են...

Մարիամը շնորհակալութեամբ լի մի մեղամաղձիկ հացեացք ձգեց Ռուբէնի երեսին: Եղբօր խօսքերը բղխում էին բրոջ սրտից, որ այդ վարկեանին դարձեալ լցվել էր դառնութեամբ զէպի նա, որ Ռուբէնի ակնարկած կատարելատիպն էր...

— Ցաւալի է, եթէ այդպէս է, — ասաց Բաղրատեանը, տակաւին չի զգալով Ռուբէնի սրտմտութեան բուն շարժառիթը, — բայց այդ սէտք է երբէք յուսահատեցնի մեզ: Տեսնել շատ քիչ, պահանջել և սպասել շատ աւելի — իմ կարծիքով, այս պէտք է լինի նոյն իսկ քեզ պէս հիասթափված մարդու ցանկութիւնը: Եթէ երիտասարդութիւնը ապականված է, թող հաշ կենը օրինակ լինի նրան: Ներեցէք, օրիորդ, ես դարձեալ դառնում եմ մեր խօսակցութեան բնաբանին — հաշ կնոջը: Մեր պատգամախօսները ուզում են, որ կենը լինի միայն լաւ տնտեսուհի և առաքիւնի մայր: Այս այդ չէ իմ ցանկացածը: Ես աչքի առաջ ունեմ ուրիշ բան: Ձգեցէք ձեր հացեացքը աւելի հեռու ձեր ա-

րիւնակից ժողովրդի աշտմեան վիճակի վրայ, մտածեցէք և կը տեսնէք, որ կնոջ դերը չը պիտի սահմանափակվի միայն հասարակ տնտեսուհու և քնքոջ մօր պաշտօնով: Ինչպէս մեր երիտասարդութեան նոյնպէս և օրիորդների բոլոր ոջժերը ներկայ ժամանակ պէտք է ուղղուած լինին զէպի մի կէտ... պէտք է ծառայեն ժողովրդի հասարակական վիճակի վերակենդանութեան դործին: Ահա այս գերը կատարողից պահանջում է անսահման սէր զէպի իւր հայրենիքը և այդ սիրոյ անունով անձնագործ լինելու պատրաստականութիւն: Անե՛ք արդեօք հաշ օրիորդը այդ սէրը: Անե՛ք արդեօք նա իւր սրտում անձնագործութեան կաշձ — ահա ինչ եմ ուզում իմանալ:

Նա կանգ առաւ և թուլի չոնքերի տակ տեղաւորված կրակոտ աչքերը սեւեռեց Մարիամի երեսին: Դա մի աշնպիսի թափանցող հուշեացք էր, որին չը կարողացաւ դիմանալ օրիորդը: Նրան թւում էր, որ Բաղրատեանը ձրդտում էր կարգալ իւր սրտի ամենանուիրական գաղտնիքը: Նա հասկացաւ նրա խօսքերի միտքը, հասկացաւ, թէ այդ երիտասարդը ինչ է պահանջում հաշ օրիորդից: Կարո՞ղ է արդեօք զէթ փոքր մասամբ համապատասխանել նրա

կամեցածին: Մտածել է արդեօք երբեք և է աչս ուղղութեամբ:

Եւ զգում էր Մարիամը աչք մարդու առաջ մի անչաղթելի տկարութիւն, վաչքեկնաբար մի թուռցիկ հայեացք ձգելով դէպի իւր անցեալը: Աչնաեղ նա տեսնում էր մի ամաչութիւն, Խնչ է մտածել նա մինչև այսօր, կեանքի իր հողտերն են եղել նրա ջերմ մտատանջութեան նիւթը:—Ոչ մէկը, որ հեռու լինէր նրա անձնականութիւնից, ոչ մէկը, որ անջատված լինէր նրա անհատական երջանկութիւնից:

— Զը դիտեմ, կա՛յ արդեօք ձեր ասածի նման մի օրիորդ, չը դիտեմ:

Աչս եղաւ նրա պատասխանը—ուրիշ ոչինչ: Եւ սրանով վերջացաւ խօսակցութիւնը: Բազրատեանը զգաց Մարիամի հոգեկան խռովութիւնը իւր խօսքերի ազդեցութիւնից: Նա փոխեց խօսակցութեան նիւթը:

Աչք օրից Մարիամի միտքը աւելի էր դրամված նորեկի անձնաւորութեամբ...

XVI

Տիկին Սօփիօյի յոցսերը խաբվեցին, Նա կատաղած էր ոչ միայն Մարիամի, աչք և Հայաբեանի գէմ, Այժմ նա պախարակում էր ամուրիին, աշխատում էր փրել նրա ամեն մի թերութիւնը, մոռանալ բոլոր լաւ չատկութիւնները: Հայաբեանը ձեր է, տղեկ է, տղէտ է, արժէ՛ Նատալիայի մի մատին անկամ: Երբեմն իւր սրտի թոցնը տիկինը թափում էր իշխան Սահարունի վրին:

— Մեղաւորը զու ես, եթէ մէջ տեղ չընկնէիր, ես նրա անունն էլ չէի տալ: Նա մի է, ում որդին է, ինչ մարդ է, որ...

Իսկ իշխանը հասկանում էր բոլոր հոգին, դիտէր, նրա կատաղութիւնը ուրիշ ոչինչ է, եթէ, ոչ անաջողութեան արգասիք: Նա ինքն էլ չուսահատված էր: Աչն օրից, երբ տեսաւ, որ Հայաբեանին զժուար է փոխել, որ անկարելի է Նատալիային նրա վրին կապել, չէր իմանում ինչպէս համոզւել բոլորը, սրտէս զի տա իւր ամուսնուց մի բան սրտէս:

Այլ էր եթէ իշխանի անցեալ կեանքի փորձերից խրատոված չը լինէին թէ տիկին Սօփիօն և թէ Նիկողայոսը: Բաց օրինակները պարզ էին, և Նիկողայոսը շատ լաւ էր ճանաչում նրան: Գիտէր, որ երաշխաւոր լինել իշխան Սահարունիի համար կը նշանակէ՝ նրա պարտքը անսպաճան իւր վրայ վերցնել, զուտ փող տալ նրան՝ կը նշանակէ տուածից չաւիտեան ձեռք վերցնել:

— Դրստիւ բանս, եթէ այս եղունկիս չափ սիրում ես ինձ,— անգաղար չորդորում էր իշխանը իւր բրոջը:

— Ձեւ կարող, չեմ կարող, չեմ կարող: Նիկիօն քեզ չի հաւատում, ասում է՝ այնքանն էլ հերքել է, ինչքան տուել եմ, ստացածը չեմ տուել է, որ նոր պարտք է ուզում:

— Ասա նրան, որ ինչ որ ինձ տուել է, տուիտով չեմ կրստանաց ժամանակին: Իշխան Սահարունին քարվանսարի բաղադ չի, որ ուտ կորս ընկնի, ուրիշի փողերը կուլ տա: Իմ տնունս ու պատիւս միլիօններով չեմ ծախիլ... Հասկացրո՞ւ նրան, խո՛ւմ ես:

— Եթէ կարող ես, ինչդ հասկայալու, ես այսուհետեւ ձեր մէջ դործ չունեմ, զրապ, ո հրաժարվեց Սօփիօն:

Մի օր իշխանը փողի սաստիկ կարօտութիւն ունէր: Նա թղթախաղում տանու էր տուել մի բաւական զգալի գումար: Ինչ ինչ, այս անսակ պարտքերը նա ճշգութեամբ վճարում էր: Փորձեց սրանից-նրանից խնդրել, ամենքը մերժեցին, ոչ ոք չէր հաւատում նրա վարկին: Մի առաւօտ նա դարձեալ վաղեց Սօփիօցի մօտ: Նիկողայոսը տանը չէր: Նա հրաւիրեց բրոջը մի առանձին սենեակ և, զրպանից մի մուրհակ հանելով, դրեց նրա առաջ:

— Առանց այլ և այլի, այս վեբսիլի տակ մարդուկ ստորագրել կը տաս, — դռնէց նա հրամայողական ձայնով:

Սօփիօն վախեցաւ նրա չուսահատութեամբ լի կատաղի աչքերից:

— Որ է՞նչ ես ստորագրել, ի՞նչ անեմ:

— Հրամայում եմ քեզ, որ ստիպես: Այդ բոլորն է:

Տիկինը աւելի զարմացաւ:

— Սրափիօն, ի՞նչ ես խօսում, հրամայելու օրն է:

— Արձ ասա, չեմ ուզում կատարել...

Սօփիօն, մի քաջ չեմ գրեց և լուռ նույնի եղբօրը ոտից մինչև գլուխ:

— Ձեւ ուզում, — կրկնեց իշխանը:

— 24: —
— Լաւ, — ասոյ իշխանը և շինծու հանդար-
տութեամբ, մուրհակը վերցնելով, գրեց զրպա-
նը, — ուրեմն թող մարդդ պատրաստվի բերդը
դնալու...

Սօփիօն գունաթափկեց:
— Բերդը... արտասանեց նա, դողողալով:
— Այն, բերդը: Հերիք է, ինչքան ես նրան
խնայեցի քո խաթրու, հերիք է, ինչքան թաղ-
ցրի նրա կեցոտո բաները: Այժմ ինձ համար
գիփ մէկ է. եթէ այս վեքսելով փող չստանամ,
այ, սրանով կեանքիս վերջ կը տամ, — շարուն-
ակեց նա, սիւրտուկի ծոցի զրպանը բանալով
և ցոյց տալով ատրճանակի կոթը: — Ես կորչե-
լու եմ, թող Նիկողայոսն էլ կորչի: Այս րոպէիս
կը դնամ պօլիցիա և ինչ որ մարդուդ հետ
միասին արել ենք, բոլորը կը պատմեմ, չետոյ
դու տես, թէ ինչ կը լինի:

Այս սպառնալիքը միանգամայն սարսափեց-
րեց Սօփիօյին, որ ապուշ դարձած լսում էր:

Ինչ ես խօսում, ինչ էք արել միասին, —
դոչեց նա, շունչը կտրված և ուժասպառ նրա-
տելով ամբողջ վրայ:

— Ինչ ենք արել... Գողութիւն, աւազակու-
թիւն, մարդասպանութիւն, կերել ենք, յիփել

ենք, կողոպտել ենք խեղճերին, անտէրներին,
Հերիք է, որ հարիւրից մէկը միայն մէկը բա-
ցուի, ես ու մարդդ Սիբիրում կը լինենք...

Այլ ևս Սօփիօն չը կարողացաւ ուրիշ բան
հարցնել: Եղբօր խօսքերը ազդեցին նրա վրայ
անհաշիւ, անպայման: Նա հաւատալ լիովին,
թէ կա մի երկիւղալի գաղտնիք:

— Տուր ինձ, տուր ինձ, դու գիտի ես, —
դոչեց նա, ձեռք եղբօրը մեկնելով:

Իշխանը մուրհակը տուց:

— Երեք օր ժամանակ եմ տալիս, աւելի չեմ
կարող, — խտուրթեամբ որոշեց նա: — Կոչ, վեք-
սելը ստորագրել կը տաս, բաց ինչ որ ասացի
մեր արածների մասին, չես պատմիլ մարդուդ:
Հասկանում ես, մի խօսք էլ չես ասիլ, թէ չէ՝
վատ կը լինի ամենիդ համար:

Եւ երեք օր շարունակ տիկին Սօփիօն, բոլոր
միւս հոգսերը մի կողմ թողած, մուրհակը ձե-
ռին չէր հեռանում ամուսնուց: Ժամանակ-ան-
ժամանակ, առաւօտ — երեկոյ, միշտ, երբ տանն
էր Նիկողայոսը, նա մի և նոյնն էր կրկնում.
Կամ ինձ սպանիր կամ այս վեքսելի տակ
ձեռքաշիր:

Անտանելի էր Նիկողայոսի դրութիւնը: Ըն-
տանեկան կեանքը նրա համար կատարեալ դը-

Ժոխք դարձաւ: Նա չուզովում էր, բարկանում էր, գոռում էր, հրում էր ձեռքով կնոջ կրծքին, բաց իզուր: Ինչպէս մի անխուսափելի չարիք, մի բնական պատիժ, Սօփիօն անուղիժ կերպով հալածում էր իւր ամուսնուն, ստուկի պէս հետեւելով նրան ամեն բոպէ, ամեն վաշտ-կեան: Մերթ նա գոռում էր, մերթ աղերսում և մերթ արտասովում, աշխատելով թունաւորել մարդու հանգստութիւնը:

Ուրիշ եւք չը կար: Վերջապէս, Նիկողայոսը համաձայնեց, միանգամայն չաղթված յամառ կնոջ անբնական հալածանքից:

— Բաց ասա եղբօրդ, — պատուիրեյ նա, մութհակը ստորապրելիս, — այս վերջին անգամն է լինելու...:

Իշխանը փոքր ստացաւ բանկից, և աչնուհետեւ մոռացաւ (զույցէ առ Ժամանակ) Նիկողայոսին էլ, Սօփիօնին էլ, բոլոր Սագափեաններին էլ:

Չմեռուաչ ընթացքում Նիկողայոսի գործերը աչնբան չաջող դնացին, որ կարողացաւ իւր պարտքերից մի քանիսը վճարել: Մնում էին մի քանի խոշոր պարտքեր, ի միջի աչոց, և՛ Հալաբեանից վերցրածի մի մասը: Մի օր նա հանդիպեց ամուրիին և խնդրեց մի քանի ա-

միս և ս համբերել: Հալաբեանը անտարբեր կերպով զլուխը շարժեց, կարճես, մի և նոյնն էր՝ կը ստանար իւր փողերը թէ ոչ:

— Ես մինչև մահ չեմ մոռանալ, որ ձեզանով ոտքի կանգնեցի, — ասաց Նիկողայոսը երախտադիտաբար:

— Ոչինչ չեմ արել ձեզ համար, որ ինձ չը մոռանաք, — արտասանեց Հալաբեանը վհատված ձայնով:

— Փահ, բաս ձով է արել...

— Ձնորհակալ եղէք ձեր եղբօր որդուց:

Նիկողայոսը զարմացաւ: Առաջին անգամն էր նա այդ լսում: Այն Ժամանակ Հալաբեանը բացատրեց բանի էութիւնը, չաչտեց, թէ լոկ Ռուբէնի խնդրելովն է նրան օգնել:

— Ռուբէնը, Ռուբէնն է ինձ համար ձեզ խնդրել, — գոչեց Նիկողայոսը, չը հաւատարով իւր լսելիքին:

— Այո, Ռուբէնը... բաց... արտասանեց Հալաբեանը և, զլուխը երբերովի հեռացաւ:

Անհասկանալի, նոյն իսկ անբնական էր թըւում Նիկողայոսին վեհանձնութեան մի ազդպիսի օրինակ: Ինչպէս, նա, որին զրկել է, որին իւր տնից համարեա թէ արտաքսել է, յանկարծ մոռանում է ամեն ինչ և կողմնակի

օգնում է իւր գրկողին, այն էլ գաղտնի կերպով: Այ, այդ անկարելի է, մէջտեղ մի բան կայ: Մարդ ասված արարածը երբէք չի կարող այդչափ վեհանձն լինել:

Նա պատմեց Հալաբեանից լսածը իւր ամուսնուն: Տիկին Սփիօն, լսելով Ռուբէնի անունը, կատաղեց, փրփրեց:

— Այդ էր պակաս, համ ութ տարի մեր հացով ապրի, համ մեզ խաչատուակ անի քաղաքում, համ էլ մեր բարերմորը լինի: Ձէ, Նիկօ, մի հաւատալ, սուտ է, Ռուբէնը այն պտուղը չէ: . . .

Երբ նոյն բանը լսեց իւր մօրից Նատալիան, քահ քահ ծիծաղելով, ասաց.

— Եթէ ուրիշին օգնել կարողանում է, ինչու չվէշկա քրոջը չի օգնում:

Օրերով Նատալիան այժմ Մարիամի անունն անդամ լսել չէր ուզում, ուր մնաց նրա եղբօր բարերարութիւնը ընդունել: Այն երազը, որ նա չոյս ունէր կատարված տեսնել, այն ճոխ և փարթամ կեանքը, որ պէտք է զարմացնէր ամբողջ քաղաքին, մնաց երազ: Նա թէև ձաշնակցում էր մօրը, երբ վերջինը անխնայ սպասուում էր Հալաբեանին, բայց կորուստը զգալի էր և շատ զգալի: Տարի ու կէսից աւելի

էր նա վճռել էր իւր կեանքը կապել Հալաբեանի կեանքի հետ, թէև միւս կողմից նա պարտւմ էր աւելի արժանաւորին: Սակայն բոլոր իւր շրջապատողների մէջ չը կար աւելի լաւ և չոյս էլ չունէր երբ և է գտնել մի այդպիսուն, ուստի Հալաբեանն էր մնում միայն: Այժմ դուրս է գալիս մի տտելի աղջիկ և վերջնապէս խորտակում է նրա չոյսերը:

Ահա ինչու նա այնքան կատաղել էր, նրա խելքը կրքից այնքան խաւարվել էր, որ ոչ մի միջոց չէր խնայում Մարիամի պատիւը արտաւորելու համար: Այ ոք այնպէս ջերմ չէր պաշտպանում բժիշկ Մելիք-Քարսեղեանին, որպէս նա, ոչ ոք Մարիամի բարոյաւանդութիւնը այնքան չէր զրպարտում, որքան այդ նախանձոտ աղջիկը:

Մի անգամ նա ոտով գբօսնում էր Գօյովինսկից պրօսպեկտի վրայ, մի քանի կավաւերներով շրջապատված: Պատահաբար հանդիպեց Մարիամին, որ Սաթինիկի հետ գալիս էր դէմ ու դէմ: Մի քանի քաջ մնացած նա ինչ-որ ասաց իւր ուղեկիցներին, բոլորը ուշադրութիւն դարձրին Մարիամի վրայ, իսկ ինքը բարձրաձայն ծիծաղեց, համեստութեան սահմանից դուրս գալով: Մօտովը անցնելիս նա մի այն-

պիտի կատարել հաշեացք ձգեց Մարիամի վրայ, որ, կործնու, պատրաստ էր չարձակվել և տեղն ու տեղը լսելովել նրան:

— Փնւ, կատարե ոլ Ղուրիա է գտուել աչղ աղջիկը, — շշնչաց Սաթիւնիկը Մարիամի ականջին:

Մարիամը անուշադիր թողեց Նատալիայի ծիծաղը և կուռակոչ նայուածքը, անցաւ: Նա վերջին ժամանակ մոռացել էր իւր ականաց ու խը Նատալիայի և տիկին Սօփիօյի գէմ: Աւառ հասարակ հետգհետէ նրա սրտում մեղմանում էր ատելութեան զգացմունքը ոչ միայն դէպի իւր հեռաւոր հակառակորդները, այլ անգամ դէպի նա, որ աւելի, քան ով և է, վաշելում էր նրա կծու ատելութիւնը: Թէ ինչպէս պատահեց այդ — նա չը գիտէր և չէր զգում: Չէր զգում, որ Բագրատեանի գաղտնախորհուրդ անձնաւորութիւնը, մի անհասկանալի զիւթական զօրութեամբ, չաղթում և նսեմացնում է ամեն բան նրա աչքում: Տակաւին աչղ մարդը նրա համար մի տեսակ առեղծուած էր, տակաւին չէր հասկանում, թէ ինչ է կատարվում իւր շուրջը, ինչ մի գաղտնի գործ է աչն, որ աչղքան զբաղեցնում է թէ Բագրատեանին և թէ Ռուբէնին:

Ամեն օր երկու երիտասարդները տեսակցում էին վերջինի սենեակում, խօսում էին, վիճում և շտապով միասին դուրս գալիս: Ռւր էին գնում, ինչո՞ւ — չաշտնի չէր: Սովորաբար պարզալոս Ռուբէնը աչժմ դառել էր զաղտնապահ, անհանգիստ, նեարգային: Մերթ Մարիամը նրան տեսնում էր սեղանի մօտ նստած, ինչ-որ մի քարտէզ առաջը դրած, խորասուզված մտքով նայելիս, մերթ թղթի վրայ ինչ-որ հաշիւներ անելիս: Նա նկատում էր, որ եղբայրը աչ և ս չէ պարապվում իւր սովորական գործերով — չէ կարդում, չէ գրում:

Աչս բոլորը աւելի ու աւելի սաստկացնում էր Մարիամի հիւանդոտ հնտաքրքրութիւնը և զրդում նրան զանազան ենթադրութիւններ անել:

— Սաթիւնիկ, ի՞նչ մարդ է աչղ Բագրատեանը, — գառնում էր նա երբեմն իւր ընկերուհուն:

Սակայն Սաթիւնիկը նոյնքան էր ճանաչել աչղ մարդուն, որքան Մարիամը: Մի անգամ վարժուհին ասաց, թէ մի բան է լսել Բագրատեանի մասին, չը գիտէ որքան ճիշդ է:

— Խնչ, — հարցրեց Մարիամը:

— Ասում են, նա եկել է աչստեղ մի շատ

կարևոր գործով և շուտով պետք է գնաց:

— Ի՞նչ գործ է:

— Չը պիտեմ: Ինձ ասաց խմ ծանօթներից մէկը, Բաղրատեանի ուսանողական բնակերն է եղել: Եղբայրդ էլ այդ գործով է զբաղված...

Աւելի ոչինչ չը պիտէր Սաթիւնիկը:

Մարիամի հետաքրքրութիւնը փոխվեց անհամբերութեան: Ռուբէնը նրան ոչինչ չէր ասում և եթէ մի բան հարցնում էր Մարիամը, նա բարկանում էր: Երբեմն Մարիամը փորձում էր Բաղրատեանին խօսեցնել: Բայց իզուր: Այդ երիտասարդը ամեն բանի մասին խօսում էր նրա հետ հաճութեամբ, բայց երբ հարց էր լինում իւր մասին, նա կամ խոց էր տալիս պատասխանից կամ բաւականանում էր անորոշ խօսքերով: Այն ինչ՝ Մարիամի համար իւրաքանչիւր անգամ նրա բնաւորութեան և մրտքերի մէջ բացվում էր մի նոր խորութիւն: Մերթ Բաղրատեանը դանդաղախօս էր, մերթ պերճախօս, բայց և միշտ հաւատ ներշնչող, ողբից, ազդու, մանուկանկարային ժամանակ, երբ խօսում էր կնոջ հասարակական դերի մասին:

Յաճախ, երբ Մարիամը առանձնանում էր

իւր սենեակում, նրա մտախոհութեան առարկան այդ երիտասարդն էր: Եւ որքան մտածում էր, այնքան անթափանցելի էր դառնում այդ մարդը նրա համար:

Պատահում էր, որ նրա մէջ զանազան կաւկածներ էին ծագում Բաղրատեանի վերաբերմամբ: Թւում էր նրան, թէ դա բազմախնդիր մէկն է, որ ով գիտէ ինչ-ինչ ներքին ձգտումները քօղարկում է արտաքին խորհրդաւորութեամբ, օրիգինալութեամբ: Այդ անցեալի դառն փորձից առաջացած մի զգացմունք էր: Ահա ինչու երբ Ռուբէնը սկզբում մի բանի անգամ զգացված գովեց Բաղրատեանին, առանց, սակայն, չաչտնելու նրա նպատակը, Մարիամի գէմբի վրայ սահում էր մի կաւկածելի ժպիտ: — Ժպիտ, որ, կարծես, արտաշնչում էր:

— Չեմ սխալվում արդեօք: Դու այն միւսին էլ գովում էիր...

Բայց ամեն անգամ, երբ օրիորդը երես առ երես հանդիպում էր Բաղրատեանին, երբ լսում էր նրա առնական ազդու ձայնը, երբ նայում էր նրա աչքերի խորութեան մէջ թափնուած վշտախառն բարկութեանը, երբ նրա սեղմած շրթունքների վրայ տեսնում էր այն

մշտական տխուր ժպիտը,—փարատվում էին նրա կասկածները, և նա դարձեալ ենթարկվում էր նրա ազդեցութեանը: Ո՛չ, այդ ազդեցութիւնը նման չէ այն մարդու ազդեցութեանը, որ այնպէս մոլորեցրեց Մարիամին: Ո՛չ, այստեղ կա մի բնական զօրութիւն: Դա ոչ լսելքի, ոչ պերճախօսութեան, ոչ դիտութեան ոյժն է, դա մի ուրիշ, բոլորովին ուրիշ բան է:

«Ի՞նչ է, Տէր Աստուած, ի՞նչ է», հարցնում էր Մարիամը անդադար և ոչ մի տեղից պատասխան չէր ստանում:

Արդէն ձմեռը մօտենում էր իւր վերջին, եղանակը սկսել էր մեղմանալ: Մարիամը զգում էր, որ փոքր առ փոքր վերադառնում են իւր ոյժերը և նա հետզհետէ կազդուրվում է մարմնապէս: Մի և նոյն ժամանակ, նա հոգեպէս ևս փոխվում էր: Այլ ևս նա չէր նստում առաջուայ պէս ամբողջ ժամեր և ծանր վշտից ճնշուած մնում մի տեսակ թմրած դրութեան մէջ: Այլ ևս դէպի շրջապատող կեանքը չէր զրկում խորին անտարբերութիւն, ինչպէս առաջ: Ամբողջ օրը նա աշխատում էր մի անսովոր եռանդով, խօսում ու վիճում էր Սաթիւնիկի հետ և ազատ ժամերը ինքը խնդրում Ռուբէնին գնալ միասին պօսնելու:

Այս բոլորը ուրախացնում էր Ռուբէնին և հիացնում Սաթիւնիկին:

— Սիրելիս,—ասաց մի օր վերջինը,—դու այժմ կատարեալ վարպետուհի ես դառել, առանց իմ օգնութեան կարող ես ինքնազուլու աշտատել:

—Այո, կարող եմ և ուզում եմ աշխատել,—պատասխանեց Մարիամը եռանդագին:—Բայց, դիտես ինչ, կար ու ձեռք գործը ինձ չէ բաւականացնում: Ես ուզում եմ մի ուրիշ աշխատանք, մի աւելի ծանր, դժուար գործ...

— Օրինակ ինչ գործ,—հարցրեց Սաթիւնիկը, զարմանալով:

—Ես ինքս էլ չեմ իմանում, բայց ինձ թրւում է, որ կար ու ձեռք դատարկ բան է, շատ դատարկ բան:

Սաթիւնիկը վերաւորվեց: Մարիամը արհամարհում էր այն գործը, որին նա հօգով ու սրտով անձնատուր էր եղել, և որի մէջ գտնում էր մի տեսակ երջանկութիւն: Իւր ընկերուհու սրտին չը կաշելու համար, նա բարեօք համարեց լուր, որպէս զի չարտաշացտի իւր վերաւորանքը: Սակայն Մարիամը զգաց իւր սխալը և շտապեց տպաւորութիւնը մեղմացնել:

—Ես չեմ արհամարհում քո պարապմունքը,—

ասաց նա, ընկերաբար ժպտալով,—բաց կարծում եմ, դու և ես ընդունակ ենք ուրիշ աւելի բարւոյ, գործ կատարելու:

—Գիտես ինչ, Մարօ,—արտասանեց Սաթի-նիկը հաջորդաբար եղանակով,—ես տեսնում եմ, որ վերջին ժամանակ դու փոխվել ես: Աստ ինձ ընկերաբար, արդեօք քեզ վրայ մի նոր մարդ ազդեցութիւն չի արել:

Այս անորոշ ակնարկութիւնը զիւր չեկաւ Մարիամին: Նա յանդիմանաբար նայեց ընկերուհու երեսին:

—Ի՜նձ վրայ... ոչ ոք և ոչինչ չի ազդել: Ես առաջ էլ այսպէս էի, միայն ամաչում էի քեզ ասել, կարծում էի դու կը վերաւորվես: Ախ, Սաթի-նիկ, գոնէ դու ինձ լաւ ճանաչելի, հաւատացիր, ես միշտ զժգոհ եմ եղել ինքս ինձանկից, միշտ կարծել եմ ինձ մի բան ուղակասում է: Բայց երբէք այդ զժգոհութիւնը այնպէս սաստիկ չի եղել իմ մէջ, ինչպէս այժմ: Եթէ դու այդ ես փոփոխութիւն համարում, իրաւունք ունես:

Այս խօսակցութիւնից անցել էր մի ամիս: Ապրիլի առաջին օրերն էին: Օգի մէջ արդէն տիրում էր գարնանային բուրմունքը: Հարաւային ջրն էր երկնքի կապտութիւնը, արեւ տաք

ճառադաշտները, ծառերի նորարոյրոյ տերեւները, ծիծեռնակների ուրախ ծղկոյցը մի ամառ-մեկի ազդեցութիւն էին գործում մարդու հոգու վրայ, սիրտը լեցնում էին դիւրեկան զգացմունքով: Մարդ զգում էր ապրելու և անհուն, անսահման երջանկութիւն վայելելու մի անչաղ-թելի ցանկութիւն:

Մի սիրուն օր էր: Ռուբէնը առաւօտեան առաջարկեց Մարիամին մինչև քաղաքից դուրս ոտով գլոսներու: Մարիամը խոցն համաձայնեց: Սաթի-նիկն ևս խնդրեցին, ընկերացաւ նրանց: Ռուբէնը առաջնորդեց նրանց նախ մի նեղ և չեղունիկ փողոց, որ ճանապարհի վրայ էր: Մի երկարականի տան առջև նա խնդրեց օրիորդներին սպասել, ինքը մտաւ ներս: Փոքր անցած նա դուրս եկաւ, Բաղրատեանի թեւից բռնած: Մարիամը ակամայ մի ուրախութիւն զգաց:

Նրանք ծանր քաջերով անցան մի բանի փողոց և հասան քաղաքի ծայրը: Ոչ մէկը չէր զգում ճանապարհի երկարութիւնը, այնքան զբաղված էին խօսակցութեամբ: Առանձին տրամադրութեամբ տակ էր երևում այդ օրը Բաղրատեանը: Մերթ նա պատմում էր, մերթ դուարձախօսում և մերթ մինչև անդամ կա-

տակներ էր անում Ռուբէնի հետ: Եւ Մարիամը, որ սովոր էր նրան մուսկ տեսնել նոյն իսկ գուարձախօսելիս, զորմայած նաչում էր նրա պայծառ կերպարանքին: Նա էր զգում ալ ևս ձնշումն, նա փտահ է համարձակ էր այդ մարդու մօտ:

Նրանք արդէն քաղաքից դուրս էին եկել: Բարձրանում էին ասպառածոտ գառիվաչքով Բեթլսայիմի լեռան լանջքը: Ուղին նեղ էր, աջ ու ձախ զարդարված նոր նոր կանանցով թփերով: Ռուբէնը գնում էր Սաթիկիկի հետ առաջից, Բագրատեանը և Մարիամը նրանց ետևից բարձրանում էին դանդաղ քաշերով, մերթ ընդ մերթ կանգ առնելով և մտիկ անելով դէպի չետ: Ստորև բացվել էր մի սիրուն տեսարան — ընդարձակ քաղաքը իւր խիտ ծառաստաններով, խաչտապղէտ կողերներով, իւր ուղղաղիժ և ծուռ ու մուռ փողոցներով, չիտեն վաթսուն եկեղեցիների արծաթագոյն գմբէթներով, շրջակայ դաշտերով ու լեռներով:

Մարիամը դիտում էր այդ տեսարանը հիպոյած: Վաղուցուայ ծանօթ պատկերը այսօր մի առանձին գեղեցկութիւն էր ստացել նրա աչքում: Եւ զգում էր նա այդ տեսարանի ազդեցութեան ներքոյ մի տեսակ անդորր գուարձու-

թիւն, խառն անորոշ մերսմաղձութեան հետ: Արեգակի ակտրժելի տաքութիւնը, բարեխառն օդի թեթեւ հոսանքը պարզեւում էին նրա յոգնած ջղերին հանգստութիւն, կարճես, ներշնչելով մի նոր ոյժ, նոր կենդանութիւն: Նրա դուռնատ աչտերի վրայ երևան էր եկել մի նուրբ կարմրութիւն: Նրա թախճալի աչքերը ժպտում էին, արտաշաշտելով հոգեկան մեղմ և անուշ տրամադրութիւն:

Յանկարծ մի տխուր ոտուէր վարագուրից նրա դէմքը: Յօնքերը սեղմուեցին, աչքերի կոպերը լուսարհվեցին: Պարզ էր, նրա մէջ զարթնեց մի ծանր չիշատակ, նրա սիրտը համակեց մի անախորժ զգացումն: Նա երեսը չետ զարձրեց, հառաչեց և ձկն արաւ վանել անցեալի, տխուր անցեալի, չիշողութիւնների: Բագրատեանը կանգնած էր թփերի մօտ և լուսն նաչում էր դէպի ցած, իւր հաստ ձեռնափաշտը կռնոտակին դրած:

— Հաւանում էք այդ տեսարանը, հարցրեց Մարիամը, մի բան տաս լինելու համար, որպէս զի ընդհատի անցարտար լուծիւնը:

— Գեղեցիկ է, — արտասանեց Բագրատեանը տառն, հանդարտ և անտարբեր, հաշտայրը չը հեռացնելով քաղաքից:

Նրանք դարձեալ լռեցին։ Մարիամը գաղտուկ նայում էր իւր ուղեկցի առնական կիսագէմքին։

— Երկու շաբաթից յետոյ, — շարունակեց նա, — տեսարանը աւելի կը գեղեցականաց, երբ բոլոր ծառերը ծաղկած կը լինին։

— Երկու շաբաթից յետոյ, — կրկնեց անգիտակցաբար Բագրատեանը և շարունակեց բնիժանալ նրա հետ։

— Դու բ, իհարկէ, Թիֆլիզում կը լինէր։

— Այ։

— Աւրեմն շուտով գնալու էր։

— Տասն օրից յետոյ։

— Ա՛րտեղ։

— Օօ, նրանք ինչքան հետաքննեցին մեզանից, շտապենք հասնել, — ասաց Բագրատեանը, ցոյց տալով գէպի առաջ, ուր հեռու թփերի ետևից երևում էին Սաթինիկի և Ռուբէնի դուռները։

Մարիամին վերաբորական չը թւաց անց տարօրինակ վարմունքը։ Սակայն նա ամաչեց և կարմրեց, զգալով, որ չափազանց է իւր հետաքրքրութիւնը, որ վաշել չէ մանրամասն հարցերով հետամուտ լինել մի մարդու, որ չէ ուղիւս իւր մասին խօսել։

Երբ նրանք հասան, Սաթինիկը և Ռուբէնը լուռ նստած էին ճանապարհի եզրին։ Նկատելի էր, որ վաչրկեան առաջ ընդհատվել է նրանց մէջ մի ջերմ խօսակցութիւն։ Երկուսն էլ չուզեցին էին, Ռուբէնը ջղաշին աշխոյժով կտրում էր կանանց թփի փոքրիկ ճիւղերը, մանրացնում և սփռում իւր առաջ։ Սաթինիկի շրթերը քնքերի վրայ երևում էր մի անհանդիստ ժպիտ։ Նրա աչքերի անսովոր փայլը արտաշնչատու էր հողեկան խռովութիւն։

— Մենք ձանձրացանք ձեզ սպասելուց, — ասաց նա, սպիտակ ճակատից հեռացնելով գանդուռ և գեղեցիկ մագերը, որ դուրս էին տրուել մեխակադոշն զլխարկի տակից։

— Իսկ մենք շտապում էինք ձեզ հասնելու, — ասաց Մարիամը։

Երկու, ըստ երևոյթի, աննշան դարձուաներ, որ, սակայն, փոխադարձ պատասխան էին այն բնական կասկածին, որ միաժամանակ ծաղեց երկու ընկերուհիների սրտերում...

Քառորդ ժամ հանդստանալուց յետոյ խռում բը շարունակեց իւր ճանապարհը։ Հասնելով սարի գաղաթը, որի միւս կողմում, խոր ձորի մէջ, տարածված է բուսաբանական այգին, նրանք դարձեալ կանդ առին։ Սաթինիկը առաջարկեց յետ դառնալ։

—Յողնեցի՛ր,—հարցրեց Մարիամը:

—Ոչ, ես մի փոքր տկար եմ:

—Խո՛ւ դու չես չղկնել,—հարցրեց Ռուբէնը բրոջից:

—Ծաղրո՞ւմ ես ինձ,—արտասանեց Մարիամը,—ոչ, ես կարող եմ երեք այսփան էլ բարձրանալ:

Արդարեւ, նա իւր մէջ զգում էր մի անասելի ոյժ. թեթեւ գոտանքը նրան մանկական խաղ էր թւում:

Զիջանելով Սաթինիկի խնդրին, խումբը յետ դարձաւ նոյն գառիվաչրով: Այս անգամ Բագրատեանը և Մարիամն էին առաջ գնում: Նրանք լուռ էին: Նրբեմն գառիվաչրի դժուար տեղերում Բագրատեանը կամ առաջարկում էր Մարիամին իւր թեւը կամ խնդրում էր զգոյշ ցած իջնել: Օրիորդը ուշադրութիւն չէր դարձնում, անվախ գնում էր առաջ, մերթ ուղիով, մերթ շեղվելով մի կողմ՝ ճանապարհը կարճելու համար: Մի տեղ նա քիչ էր մնում ընկնի, բայց կարողացաւ կանգ առնել: Միայն մի անգամ ժաշոխ բնական սանդխտով իջնելիս, նա թույլ տուեց Բագրատեանին բռնել իւր ձեռը:

—Ձնորհակալ եմ,—ասաց նա, ժպտալով:

Նրանք կանգ առան, սպասեցին ընկերներին:

—Խնչ է պատահել քեզ, որ այդքան եռանդ ես ստացել, — ասաց Ռուբէնը, մօտենալով, — ես երբէք քեզ այդպէս չեմ տեսել:

Մարիամը, կարճես, շփոթ վեց: Նա դարձեալ առաջ ընկաւ:

—Ես չէի կարծում, որ օրիորդը այդքան աշխույժով է,—դարձաւ Բագրատեանը Ռուբէնին:

—Մանաւանդ, որ վերջին ժամանակ նա հիւանդ է եղել:

Խումբը հասաւ քաղաք, մտաւ նեղ փողոցները: Արդէն կէսօր էր: Մարիամը մտաբերեց, թէ պէտք է ճաշ պատրաստի: Նա շտապեց տուն: Բագրատեանը և Սաթինիկը հրաժեշտ տուեցին:

Ըռւ ջին անգամ այդ օրը Մարիամը զոսպ մի տեսակ ատելութիւն դէպի տնային տնտեսութիւնը: Մտնել խոհանոց, զբաղվել մանրմունք խոհարարական գործերով—նրան վիրաւորական թւաց: Նա ամբողջ օրը աշխատում էր ակամայ, մերթ ընդ մերթ ինքն իրան տրտընջալով:

Իրիկնադէմին նա աւելի հանդիստ էր: Ստէպ ստէպ մօտենում էր և նստում ելբօր մօտ: Նկատելի էր, որ նա կամենում էր մի բանի մասին խօսել և... չէր վստահանում:

Հետեւեալ օրը նա գնաց Սաթինիկի մօտ։ Այստեղ վիճակված էր նրան մի ուրիշ, ոչ պակաս կարեւոր, նորութիւն ևս իմանալ։

Վարժուհին միայնակ նստած էր իւր սենեակում անդորձ։ Տեսնելով ընկերուհուն, նա արագութեամբ ոտքի կանգնեց և, առաջ վագելով, մի անսովոր աշխտով գրկեց նրան։ Նա չուզված էր։ Աչքերը ժպտում էին ուրախ ուրախ, կուրծքը բաբախում էր։ Պարզ էր, որ մի արտաքոյ կարգի բան էր պատահել նրան։

— Գիտես, — գոչեց նա, ազատելով ընկերուհուն իւր գրկից, — ես այսօր տրամադրված չեմ գործելու։ Նստիր, նստիր, շատ ուրախ եմ, որ եկար։

Մարիամը զարմացած նայում էր իւր աչափովված ընկերուհու վրայ, չը կարողանալով տախալին հասկանալ նրա չուզման պատճառը։

— Դու հանդիպեցիր Ռուբէնին, — հարցրեց Սաթինիկը, ուժով նստեցնելով Մարիամին իւր քով։

— Ոչ։

— Հէնց նոր դուրս եկաւ այստեղից։ Դու պարմանում ես, որ նա ինձ մօտ էր... իրաւունք ունես... Մարիամ, հապիս, ես քեզանից ոչինչ, ոչինչ չեմ ուզում թագցնել այսուհետեւ։

Ասա, չէս բարկանալ, չէս ծաղրիլ, եթէ քեզ պատմեմ ամեն ինչ...

Եւ նա չափշտակված փաթաթ վեց լուր ընկելուհու պարանոցին, գլուխը գրեց նրա ուսի վրայ։ Մարիամը զգում էր նրա կրծքի ուժգին բաբախումը։ Նա ապշած էր, նա զեռ ոչինչ չը գիտէր։ Գուշակում էր միայն, թէ գէպքը, անշուշտ, շատ նշանաւոր է, որ այնքան աչափովել է այդ մշտական հանգիստ, մշտական անվրդով աղջկան։

Անցաւ բաւորով ժամի չափ, մինչև Սաթինիկը փոքր ինչ հանդարտվեց։ Այն ժամանակ պարզվեց բանի էությունը։ Պարզվեց այն, ինչ որ վերջին ժամանակ մասամբ զգում էր Մարիամը և ինչ որ նոյն բոսէին նա միանգամայն մոռացել էր։ Երգէն նա նկատել էր, որ Ռուբէնի և Սաթինիկի չարաբերութիւնները այլ կերպարանք են ստանում, որ բանի գնում, այնքան նրանց մէջ զարդանում է փոխադարձ համակրութիւնը։

Եւ ամեն ինչ պատմեց Սաթինիկը, բոլոր մանրամասները, առանց մի կէտ անպատ թաղցնելու։

Եւ նրան սիրելի հէնց այն օրից, երբ դու ինձ ճանօթացրիր նրա հետ։ Բայց ես ինձ զոյգում

էի, և ինչ իրաւունք ունէի նրա մասին մտածել անգամ, եհս... Այս, դու ծաղրում ես ինձ, Մարօ, այնպէս չէ, դու մտքումդ անիծում ես ինձ, դու պախարակում ես եղբօրդ ճաշակը...

— Ես այդ գուշակում էի...

— Խնչ, իմ և Ռուբէնի մասին, միթէ կարծում էիր, որ իրաւունք ունեմ, ես, ես տղեղ, աչքանդակված արարածս:

— Լո՛ւր, — բնդհատեց Մարիամը սաստողաբար, — լուր, եթէ չես ուզում ինձ վիրաւորել, նախ և առաջ բո հոգոյ գեղեցկութիւնը բաւական էր, որ արժանանայիր Ռուբէնի սիրոյն: Երկրորդ, ինչո՞ւ դու քեզ վրայ այդպիսի վատ կարծիք ունես: Միթէ կարծում ես, ծաղկի մի բանի աննշան հետքերը փչացրել են բո գեղեցիկ գէմբը: Այ, դու այնքան համակելի ես արտաբուստ, որքան և հոգով ու սրտով... Ռուբէնը պէտք է քեզանով պարծենայ...

Անկեղծ սրտից բղխած այդ խօսքերը կրկին ուղևորեցին Սաթինիկին, և կրկին նա փաթաթվեց իւր քնկերուհու պարանոցին:

— Յիշում ես առաջվայ Սաթինիկին, չլռում ես, ինչպէս էի ծաղրում սէր ատած բանիւ: Ես չը գիտէի, որ նա այդպիսի բան է, Ահ, ինչպէս փոխվել եմ ես, կարծես, խելքս թռել

է դիտեցս... Այ, ես չէի հաւատում, չէի հաւատում, որ մի օր պէտք է այս դրութեան հասնեմ...

Վերջապէս, անցան յուզման րոպէները, և Սաթինիկը շարունակեց աւելի հանդիստ խօսակցել Մարիամի հետ: Սակայն ամբողջ երկու ժամ նրա խօսակցութեան առարկան միմիայն Ռուբէնն էր:

— Այս, մոռացա՞յ ասելու, — գոչեց նա, երբ Մարիամը, վերջապէս խօսք բաց արաւ Բաղրատեանի մասին, — նա առաջիկայ շաբաթ գնում է, Ռուբէնը շատ տխուր է նրա պատճառով:

— Ինչո՞ւ:

— Խնչ, միթէ չեմ լսել, Ռուբէնը չէ պատմել քեզ:

— Ռուբէնը Բաղրատեանի մասին չի խօսում ինձ հետ:

— Ուրեմն կարող ես ինձ նախանձել: Բայց, զիտես, մինչև հիմայ ինձանից էլ թաղցնում էր դատնիքը, այսօր միայն չաչտնեց:

Մի բանի խօսք ևս Սաթինիկի կողմից, և... վարապոչը ընկաւ Մարիամի աչքերից, աչք ևս ամեն ինչ պարզվեց նրա համար: Բաղրատեանը պատկերացաւ նրա առաջ իսկական գիրքով, սակայն աւելի զօրաւոր, աւելի ազդու:

Որպէս զի միանգամայն չը պարզի իւր հոգեկան գաղտնիքը, կարծես, ինքն իրանից ամաչելով, Մարիամը շտապեց հրաժեշտ տալ իւր ընկերուհուն:

Նա վերադարձաւ տուն խռովուած հոգով և առանձնացաւ իւր սենեակում:

Օրերը անցնում էին, Բագրատեանի բաժանման ժամը մօտենում էր, և Մարիամի մտատանջութիւնը աւելի ու աւելի զարգանում. . .

XVII

Վերջին ժամանակ հալաբեանը բոլորովին հեռացել էր մարդկանցից և տանը նստած իւր օրերը անց էր կացնում տխուր մենութեան մէջ: Թաթոսը, նրա վաղեմի հաւատարիմ Թաթոսն էր միայն օրուայ ընթացքում մի քանի անգամ ընդհատում նրա լռութիւնը: Միւս ծառաները նրա երեսը չէին տեսնում: Այլ ևս նա տնային դորձերով չէր զբաղվում, չէր էլ հետաքրքրվում անդամ: Մօսիօ Վախվախեանը փորձեց տնտեսական գերիշխանութիւնը իւր ձեռքն առնել, բայց Թաթոսը մի աչնալիս յամառ ընդդիմութիւն ցոյց տուեց, որ նա ստիպվեց չտա քաշվել: Երբեմն հալաբեանը ճաշում էր միայնակ, երբեմն նրան ընկերանում էր մօսիօ Վախվախեանը առանց հրաւերի: Պարիս էր յաճախ և՛ Ախշարումեանը, միշտ աշխատում էր ցրել նրա տրտմութիւնը, և միշտ ապարդիւն էր մնում նրա ջանքը: Մի անգամ նա փորձեց Ռուբէնի խիղճը զրգուել հալաբեանի վերաբերմամբ: Սակայն, երբ խօսք բաց արաւ, Ռուբէնը քաղա-

քավարի և դրական եղանակով առաջարկեց նրան մի բառ անդամ չ'արտասանել այդ մասին:

Այն ժամանակ Ախշարումեանը բոլորովին համոզվեց, որ իրաւ անիրադործելի են Հալաբեանի յոյսերը: Բայց նա երդուել էր վերջ տալ իւր ընկերոջ յուսահատ կամ, ինչպէս ինքն էր ասում, «չիմար» դրութեանը: Վաղուց Հալաբեանը դանդաղացած էր, թէ տկար է, ոսկորները, կարծես, ջարդված են: Ախշարումեանը յորդորում էր գլխով բռնել, նա չէր համաձայնում:

— Ինչ կը լինի, կը լինի, — ասում էր վրհատված ձայնով:

Մի օր Ախշարումեանը եկաւ նրա մօտ քաղաքի յայտնի բժիշկներից մէկի հետ, որին վաղուց ծանօթ էր Հալաբեանը: Թանապարհին որկրամոլը սովորեցրել էր բժշկին, որ նա, որքան կարելի է, վախեցնի ամուրիին, նկարագրելով նրա հիւանդութիւնը ամենախիստ գոյներով: Մի և նոյն ժամանակ, խնդրել էր, որ խորհուրդ տայ նրան՝ անպատճառ ուղևորվել արտասահման և աչնտեղ բժշկվել:

— Աչստեղից հեռանալը շատ անհրաժեշտ է նրա համար, գիտէ՞ք, շատ, — կրկնում էր Ախշարումեանը բժշկին:

Որքան ևս ձանձրացած լինէր կեանքից, հա-

լաբեանի վրայ ազդեց բժշկի դիտնական բացադրութիւնը, որից նա ոչինչ չը հասկացաւ, բացի մէկ բանից, թէ իւր հիւանդութիւնը վտանգաւոր է: Տաղտկալի կեանքը դարձեալ աւելի քաղցր թւաց, քան մահը:

Ամուրին վախեցաւ:

Այլ օրուանից Ախշարումեանը հանդիստ չէր թողնում նրան և միշտ կրկնում էր արտասահման գնալու անհրաժեշտութիւնը: Վերջապէս, նրա յորդորը ազդեց: Մի առաւօտ ամուրին ինքը խօսք բաց արաւ արտասահմանի վերաբերմամբ: Նոյն պահին եկաւ և՛ մօսիօ Վախվախեանը: Սկսեցին խորհրդակցել՝ ուր գնալ: Մօսիօն, կլիմայական և բժշկական հանգամանքները արհամարհելով, մի բերան պաշտպանում էր Փարիզ գնալու միտքը:

— Աշխարհիս դրախտն է, աչնտեղի Պեր-Լաշէզում թաղվելը ուրիշ քաղաքներում ապրելուց լաւ է, — գովում էր նա համաշխարհային մաշրաքաղաքը, որի բուլվարներում չորս տարի շարունակ թափառել էր:

Հալաբեանը հակումն չուներ դէպի մեծ կենտրոնները: Նա եղել էր Փարիզում, այժմ տհաճութեամբ էր չիշում նրա աղմկալից կեանքը, նրա բազմամարդ փողոցները:

— Վիսբադէն կամ Կարլսբադ, — ասեցում էր Ալսշարումեանը:

— Եղել եմ բարեկամս, այն տեղերումն էլ եղել եմ, — դարձեալ մէջ մտաւ մօսիօ Վալսվալսեանը, որ, այսպէս թէ այնպէս, յոյս ունէր ուղեկցել ամուրիին, հարկաւ, նրա ծախքով:

Հալաբեանը ընդունեց Ալսշարումեանի խորհուրդը: Այդ օրուանից իսկ նա սկսեց ճանապարհի պատրաստութիւններ տեսնել: Այն դորձերը, որ կարելի էր շուտով վերջացնել, ինքը վերջացրեց, իսկ միւսները յանձնեց Ալսշարումեանին, որ ամառը Թիֆլիզումն էր մնալու:

— Ձեզ էլ խնդրում եմ, — դարձաւ նա մօսիօ Վալսվալսեանին մի օր, — վերահասու լինել տանս: Ծառաներին ես կ'արձակեմ: Եթէ ուզող լինի այս կահ-կարասիքը, բոլորը կը ծախէք, փողը կը տաք Ալսշարումեանին:

— Ո՞նց, ուրեմն էլ չեմ չէք գալու, — գոչեց մօսիօն զարմացած:

— Է՛հ, չեմ իմանում...

Մօսիօ Վալսվալսեանը բոլորովին հիասթափվեց: Բաւական չէր, որ Հալաբեանը չէր ուզում նրան արտասահման տանել, իւր վերադառնալն էլ դեռ անյայտ էր թողնում:

— Աչքիս վրայ, — յանձն առաւ նա ամուրիի

պատուէրը, գլուխը խեղճաբար թեքելով ուսին:

Պակաս քան տասն օրուայ ընթացքում Հալաբեանը, Ալսշարումեանի օգնութեամբ, վերջացրեց իւր գործերը և պատրաստվեց ճանապարհի համար: Այժմ նա անհամբեր սպասում էր Թիֆլիզից հեռանալու րոպէին: Նրա վշտացած սիրտը ձգտում էր ժամ առաջ ազատվել իւր մշտական շրջանից, թողնել հեռանալ այն բոլոր տեղերից, որ չիշեցնում էին նրա դառն ցնորքը: Մի առաւօտ Ալսշարումեանը ասաց նրան, որ Մարիամին նախընթաց օրը հանդիպել է փողոցում ինչ-որ մի նոր երիտասարդի հետ զբօսնելիս: Դիտմամբ չայտնուած այդ լուրը ունեցաւ ցանկալի ազդեցութիւն Հալաբեանի վրայ: Նա խղճալի դէմքով նայեց ընկերոջ երեսին և ընկճուած եղանակով արտասանեց.

— Ի՛նչ անեմ...

Արդէն ամեն ինչ նա վերջացած էր համարում, ամեն յոյս խորտակված:

Հասաւ այն երեկոն, որի հետեւեալ առաւօտը Հալաբեանը պէտք է ուղևորվէր: Նա նստած էր Աշխարումեանի հետ հիւրասենեակում, և խօսակցում էին առաջիկայ ճանապարհորդութեան մասին: Կանթեղի պաշտաւ լոյսը լուսաւորում էր նրա ոսկորոտ դէմքը, խոշորացած

աչքերը: Մի վայրկեան Ախշարումեանը սոսկաց, ուշադիր դիտելով նրա կերպարանքը, աչնքան փոխվել էր ամուրին նոցն իսկ աչն մարդու աչքում, որ աչնպէս չաճախ տեսնում էր նրան:

— Այդպէս, ուրեմն, դու բոլորովին միայնակ ես գնում, — ասում էր Ախշարումեանը:

— Միայնակ:

— Վատ չէր լինիլ, եթէ հետդ ընկեր լինէր, ժամանակդ ուրախ կ'անցնէր:

— Ոչ ոքի երեսը չեմ ուզում տեսնել, ոչ որի, — ասաց հալաբեանը վճռապէս:

— Էհ, դու դիտես, — շարունակեց Ախշարումեանը, — բաց լսիր ինչ եմ ասում: Ամառը անց կը կայնես որտեղ որ ուզում ես, Կարլսբադ թէ Վիսբադէն, միւնստըն է: Բաց աշնանը դու իմն ես: Սեպտեմբերին դորձերս վերջացրած ես կը գնամ Վիեննա, դու էլ կը գաս աչնտեղ, լսում ես: Կը գաս աչնտեղ, մի երկու ամիս միասին քէ՛ի կը քաշենք... քէ՛ի եմ ասում, հասկանում ես... վրվիվ, Մահամմէդի հիւրիների շրջանում: Նո՛ւ, լա՛ւ, մի բարկանալ, կատակ եմ անում: Յետոց, Վիեննայից ուղիղ կը ճանապարհվենք Փարիզ: Այդտեղ ամբողջ ձմեռը մարդալարի կ'ապրենք... Լսում ես, հրաշալի պրօէկտ է, չէ՞...

Ներս մտաւ մօսիօ Վալսպիսեանը և յայտնեց, թէ խօսչն փողոցում հանդիպել է Սահարունիին:

— Նորին Պաշտօնապաշտ իւնը խիստ դուրմաս է հէնց որ տացի, թէ դնում էր: Գուտով ինքն էլ աչտեղ կը լինի:

Արդարեւ, կէս ժամ չ'անցած, ներս մտաւ իշխանը:

— Ներել չեմ կարող, — զոչեց նա խորին լանդիմանութեամբ, — մեզանից հեռանում ես ու ինձ ոչինչ չեմ տառնա:

Մուրհակը յիկողացոսին ստորագրել տալույց տոց իշխանը դարձեալ բարեկամացել էր հալաբեանի հետ: Նա նպատակ ունէր աշտ հարստահարել ամուրիին, ահա ինչու նա դժգոհ էր, որ վերջինը հեռանում էր Թիֆլիզից:

Այդ երեկոց վերջին անգամ չորս ամուրիները բնթրեցին միասին: Ամենից տխուրն էր մօսիօ Վալսպիսեանը, յամենից ուրախը Ախշարումեանը: Ընթրիքի միջոցին և յետոց երկար ժամանակ նրանց խօսակցութեան գլխաւոր նիւթն էր, հարկաւ, հալաբեանի ճանապարհորդութիւնը: Մօսիօ Վալսպիսեանի սիրտն էր յնդում, լսելով աչն մեծամեծ քաղաքների, աչն հրապուրիչ տեղերի անունները, որ թուում էր Ախշա-

րումեանը, չորդորելով Հալաբեանին տչցելի մի առ մի:

Արդէն ուշ գիշեր էր, երբ ամուրիները բաժանվեցին: Իշխան Սահարունին համբուրվեց Հալաբեանի հետ, ներողութիւն խնդրելով, որ չէ կարող առաւօտեան ճանապարհ գցելու գալ:

— Տես, — ասաց նա Ախշարումեանին փողոցում, — աշխատիր, որ այդ մունդուկը շուտ վերադառնայ, նա մեզ հարկաւոր մարդ է:

Մօսիօ Վախվախեանը չը կամեցաւ բաժանվել Հալաբեանից, գիշերեց նրա մօտ:

Օրը լուսացաւ: Հալաբեանը, վաղ զարթնելով, սկսեց արագ արագ շորերը հագնել:

Մօսիօ Վախվախեանը, արտասահման չը դնալու հոգսից, ամբողջ գիշեր անքուն էր անցկացրել:

Ներս մտաւ Թաթոսը տխուր ու տրտում: Տասնուհինգ տարի շարունակ ծառայելով, նա այնքան ընտելացել էր իւր տիրոջը, որ նրանից բաժանվելը կատարեալ դժբաղդութիւն էր համարում:

Անչափ էր նրա վիշտը այն օրը, երբ Հալաբեանը չաչտնեց իւր զնալու լուրը և պատուիրեց նրան ուրիշ պաշտօն գտնել: Նա չը կամեցաւ մի այլ մարդու ծառայել: Հալաբեանը

զգացվեց, տուեց նրան մի թեթեւ ապահովութիւն: Թաթոսը վճռեց հեռանալ իւր հայրենի գիւղաքաղաքը:

— Գնա, երկու կառք կանչիր, — պատուիրեց Հալաբեանը:

Ծառան, հսուաչելով, դուրս եկաւ:

Գարնանային մի հրաշալի առաւօտ էր: Հալաբեանի կառքը անցնում էր Գօլօվինսկից պրօսպեկտով: Գիմնելով դէպի երկաթուղու կայարանը, նա լուռ լսում էր իւր հետ նստած Ախշարումեանի, այդ փորձառու ճանապարհորդի, վերջին խորհրդները և իւր առաջ նստած մօսիօ Վախվախեանի տխուր հառաչանքները: Հետզհետէ նրա աչքից հեռանում էին այն ծանօթ փողոցները և տները, որ այնքան ծանծրացրել էին նրան և որոնցից բաժանվելը այժմ մի տեսակ թախիծ էր պատճառում նրան:

Յանկարծ նրա գէմբը ժպտաց: Նա հրամայեց կառապանին կառքը սահել, ցած իջաւ: Փողոցի մայթով դէմ ու դէմ գալիս էր Ռուբէնը: Հալաբեանը մօտեցաւ նրան: Ռուբէնը զարմացած կանգ առաւ:

— Մ'նայէք բարեւ, ես գնում եմ, — ասաց Հալաբեանը, զգալի վերցնելով և ձեռք մեկնելով:

— Ռւբ:

—Արտասահման:

—Բարի ճանապարհ,— մայրիկն ասեց: Ուրեքն էլ քաղաքի, սառն և անտարբեր:

Նա չը հարցրեց, թէ արդեօք ինչու է զնուծ, չը հարցրեց անգամ, թէ երբ կը վերադառնայ: Այն ինչ, Հալաբեանը սպասում էր... աւելի ջերմ վերաբերութեան: Պա եղաւ վերջին հարուածը ամուրիի համար... Նա շուտով կառք նստեց: Հրամայեց կառապանին շտապել: Ժողովարանի ամարացին շինութեան մօտով անցնելիս, նա երեսը մի կողմը դարձրեց ատելութեամբ... Այստեղ էր առաջին անգամ յղացել նրա մէջ աչն զգացմունքը, որ այսօր աչնակն դժբաղդացրել էր նրան:

Նա հասաւ կաշարան: Մօսիօ Վալովալեանը, նրա պատուէրով, վարձեց առաջին կարգի կուպէներից մէկը:

Ամուրին ճանապարհին ևս ուզում էր միտնակ լինել:

Հասաւ բաժանման րոպէն: Ախշարումեանը համբուրվեց: Մօսիօ Վալովալեանը վարահայտնուն անել, աւելի ամուր հպելով իւր չրթունքը Հալաբեանի բերանին:

Արդէն երկրորդ զանգալը տուել էին: Ուղեորը, կուպէի փոքրիկ պատուհանի վրայ ար-

մուկները չենաձ, խօսում էր իւր վաղեմի ընկերակիցների հետ, որ կանգնած էին սլառփօմի վրայ: Զանգալը երրորդ անգամ հնչեց, լսուեց շողեշուկի սուր ձայնը, զնացքը շարժվեց: Նոյն վաղեմանին, երբ Ախշարումեանը և մօսիօ Վալովալեանը գլուխները բարձրացրին իրանց վերջին բարեկեցութեան, նոյն վաղեմանին նրանք Հալաբեանի աչքերի մէջ նրկատեղին արտասուքի նշույներ: Այո, թշուառ ամուրին լալիս էր, ինչպէս մի թոյլ արարած:

Ախշարումեանը և մօսիօ Վալովալեանը չետ դարձրին իրանց երեսները և տեսան՝ կաշարանի պատի տակ կանգնած, երեխայի պէս, հեկեկում էր հաւատարիմ Թաթոսը: Գուցէ դա միակ մարդն էր ամբողջ աշխարհի երեսին, որ անկեղծ ցաւում էր Հալաբեանի համար:

— Իսկ ես չոչս ունէի, — դարձաւ մօսիօ Վալովալեանը Ախշարումեանին, կրճքի խորքից մի ծանր հոգոց արձակելով, — որ Հալաբեանը ինձ վերջը մի մարդ կը շինէ... մնացի էլի առաջուկ քաղցած, անփող, անտուն ու անտէր Վալովալեանը:

— Այսօր եկ ինձ մօտ ճաշելու:

Մօսիօ Վալովալեանը զլուր թախծօրէն շարժեց, Ախշարումեանի հրաւերը ընդունեց...

Ռուբէնը նոյն պահին գնում էր ուսումնարան, երբ Հալաբեանին հանդիպեց: Տուն վերադառնալով, նա յայտնեց Մարիամին ամուրիի գնալը: Ինչպէս Հալաբեանի առաջարկութեան լուրն էր Ռուբէնից ընդունել սառն և անտարբեր, նոյնպէս և աւելի անխռով ընդունեց նրա ուղևորութեան լուրը: Միայն նա նկատեց.

— Ասում են, վերջին ժամանակ նա սաստիկ հիւանդ է եղել, երևի, գնում է բժշկվելու:

— Հիւանդ լինելը չեմ իմանում, բայց այսօր աչքիս մեռելի էր նմանվում... Գիտէս, Մարօ, ես այժմ հոգով խղճում եմ նրան, ճշմարիտ, վատ մարդ չէր...

Մարիամը ոչինչ չասաց, և ասելու ոչինչ էլ չունէր: Նա արտակարգ խռովութեան մէջ էր մի աչնպիսի պատճառով, որից գուրս նոյն րոպէին ոչ մի բան չէր հետաքրքրում նրան: Դա Բագրատեանի ուղևորութիւնն էր, նրա խորհրդաւոր նպատակը, Ինչ-ինչ պատճառներով այդ ուղևորութիւնը չետաձգվել էր մի քանի օրով: Եւ այդ մի քանի օրուայ ընթացքում Մարիամը նկատում էր Բագրատեանի մէջ մի տեսակ փոփոխութիւն: Նա այժմ տխուր և մտախոհ էր աւելի, քան երբ և է տեսել էր նրան օրիորդը: Օրական մի

երկու անգամ նա գալիս էր Ռուբէնի մօտ: Դալիս էին երբեմն և մի քանի անձանօթ երիտասարդներ: Ոմանց բարբառից երևում էր, որ ուստահացեր չեն: Ամենի հետ Բագրատեանը խօսում էր մի տեսակ հրամայողական եղանակով: Թւում էր, որ բոլորը հպատակվում են նրա, իբրեւ մի տեսակ գլխաւորի, խօսքին: Եւ որքան համապատասխանում էր նրա լուջ կերպարանքին պարագլխի դերը:

Պատահում էր, որ Մարիամը ներկայ էր լինում նրանց պայմանաւոր խօսակցութեանը իւր ընկերների հետ: Ըստ բան այդ խօսակցութիւնից նա չէր հասկանում և չէր էլ ուզում հասկանալ: Բաւական էր այնքանն էլ, որ այդ բոլոր խօսակցութիւնների նպատակը գիտէր: Այդ էր գլխաւոր և հետաքրքրական կէտը, մանրամասները երկրորդական նշանակութիւն ունէին նրա աչքում:

Բագրատեանը գիտէր, որ այժմ գործի էութիւնը յայտնի է Մարիամին, ուստի այլ ևս առաջուայ պէս գաղտնապահ չէր և միշտ Ռուբէնի հետ խօսում էր նրա ներկայութեամբ: Բայց միւս կողմից Մարիամը նկատում էր, որ Բագրատեանը անձնապէս խուսափում է նրա հետ առանձին մնալուց և գալիս է միայն այն

ժամանակ, երբ Ռուբէնը տանն է լինում: Ատնայի բնապղծմամբ նա զոյւն էր, մի և նոյն ժամանակ, որ նրա խոյս տալը արհամարհանքի արգասիք չէ, այլ ընդհակառակը...

Ռուբէնը ասել էր նրան, որ արդէն Բագրատեանին յայտնի է բժիշկ Մելիք-Յարսեղեանի վարմունքը: Ինքը Ռուբէնն էր պատմել նրան տխուր եղելութիւնը: Եւ Բագրատեանի վրայ խորին տպաւորութիւն էր դրածել աչն մարդու տմարդի արարքը, որի մասին նա երբէք լաւ կարծիք չէր ունեցել: Նա զրդուում էր բժշկի դէմ և յաճախ Ռուբէնին ասում էր, թէ պատահած ժամանակ պատրաստ է թ.բ.ել ուղղակի նրա երեսին:

—Այդպիսիներին երբէք չը պիտի լսնայել, պէտք է պատժել ամեն քայլում. . . Ում մէջ մեռած չէ, ապնութեան զգացմունքը, նա պէտք է կայեցնի կնիքը դրոշմի ալգ մարդկանց անամօթ ճակատին:

Եւ այդ ասում էր նա, ատամները կատապարար կրճտելով և բռունցքը ամուր սեղմելով: Զգում էր Ռուբէնը, որ, արդարեւ, եթէ պատահէ բժիշկ Մելիք-Յարսեղեանին, առանց երկար մտածելու, իւր սպառնալիքը կը դործադրէ:

Սի անգամ Բագրատեանը եկաւ ոտկորականից

վտար Ռուբէնը դեռ չէր վերադարձել ուսումնարանից: Մարիամը միայնակ գրադված էր լուսանոցում: Նա անմիջապէս լուսավեց, շտապեց իւր սենեակը, փոխեց վերնագդեսար և դուրս եկաւ նրան դիմաւորելու:

—Ներեցէք, ես կարծում էի Ռուբէնը տանն է, - ասաց Բագրատեանը, զոյւն տալով:

—Կէս ժամից յետոյ կը վերադառնայ:

Նրանք նստեցին՝ Բագրատեանը Ռուբէնի սեղանի մօտ, Մարիամը փոքրիկ թախտի վրայ: Բաւական ժամանակ նրանք լուռ էին: Մարիամը չէր վստահանում առաջինը ընդհատել լուռութիւնը, կաշկանդված մի ինչ-որ անշաղթելի դորութիւնից: Նա չէր համարձակվում անկամ նայել նրա կողմ:

Պա երրորդ անգամն էր, որ նրանք դէմ առ դէմ գտնվում էին առանձին:

Բագրատեանը մատիտը վերցրեց և սկսեց խաղաղաբեկ սեղանի վրայ դրած մի կտոր թուղթ: Նրա ձեռները նշմարելի կերպով դողում էին, նա չուզված էր երևում: Վերջապէս, նա նայեց Մարիամի կողմ, Մարիամն էլ գլուխը բարձրացրեց, և նրանց աչքերը հանդիպեցին միմեանց: Ինչ-որ մի տարօրինակ երկիւղի զգացում գարթների օրիորդի սրտում, մի զգացում, որի նմանը

նա երբէք չէր կրել: Թուում էր նրան, որ անտեղ, մի բանի քաջ հեռու, բազմաձէ մի գերբնական գորութիւն, որի գէմ պէտք է նա մաքառէր, բայց տկար և անգոր էր զգում իրան:

— Ահ, ինչ ուշանում է, — արտասանեց Բազրատեանը, շտապով նայելով ժամացույցին:

— Իսկոյն կը գա:

Դարձեալ լռեցին, դարձեալ չէին նայում միմեանց վրայ: Այդ րոպէին Բազրատեանի ճակատը, յօնքերի մէջ տեղում, մերթ սեղմվում էր, մերթ բացվում: Երբեմն նա, կարծես, ցնցվում էր, գլուխը բարձրացնում և պատուհանի միջով նայում զէպի դուրս: Ոչ, այլ հասարակ սպասող մարդու նայուածք չէր...

Եւ ինչպէս գունատ էր թուում նրա զէմքը Մարիամին պատուհանից ներս տարածվող պաշտօն լուսոյ ներքոյ:

— Ոչ, ես չեմ կարող համբերել...

Այս դարձուածը դուրս թռաւ ջանկարճ նրա բերանից, կարծես, ինքն ըստ ինքեան: Նա ոտքի կանգնեց:

— Ես յետոյ կը գամ, — ասաց նա, գլուխ տուեց Մարիամին և շտապով դուրս եկաւ:

Մարիամը մնաց ապշած, նրա ետեւից նայելով: Մի և նոյն ժամանակ, ինչ-որ մի հեռաւոր,

մութ, անորոշ միտք ծագեց նրա գլխում, ցիւշելով այն տարօրինակ հայեացքը, որ ձգեց նրա վրայ Բազրատեանը: Այժմ և միայն այժմ այդ հայեացքի մէջ պատկերացաւ նրան մի խորին հոգեկան պատերազմ: Այնչէս է, որ այդ երիտասարդին տանջում էր մի նոր միտք: Ի՞նչ է արդեօք այդ: Ինչո՞ւ նա չը մնաց, ինչո՞ւ այնպէս շտապեց հեռանալ, ինչո՞ւ չը կարողացաւ «համբերել»...

Քառորդ ժամ չանցած նա կրկին երեւեցաւ Ռուբէնի հետ: Նրանք փակվեցին վերջինի սենեակում և մի ամբողջ ժամ այնտեղ էին: Երբ դռները բացվեցին, Բազրատեանը իւր լացնեցր գլխարկը մի ձեռքի ընկած, միւս ձեռք յենած սեղանի ծայրին, նայում էր մուսկ հայեացքով զէպի դուրս... Հեռու ու հեռու: Ռուբէնը մտիկ էր անում նրա երեսին, նոյնչափ կարմացած, որչափ և Մարիամը:

Յանկարճ Բազրատեանը ձեռով ինչ-որ վրձնական շարժումն փորձեց, սեղմեց Ռուբէնի ձեռը, խոնարհ գլուխ տուեց Մարիամին, առանց նրա երեսին նայելու, և արագ քաշերով դուրս գնաց:

— Ինչո՞ւ չը հրաւիրեցիր ճաշի, — հարցրեց Մարիամը եղբօրից:

— 2ը նկատեցիր միթէ, — պատասխանեց Ռուբէնը, աթափվելով, — աչն գրութեան մէջ էր, որ մոռացաւ էլ հրաւիրելու: Ես երբէք նրան աչգլէս չեմ տեսել... Քեզ արդէն չաչտնի է, թէ նա որտեղ է գնում: Մինչև ացօր նրա ամեն մի քայլը վճռական էր, իսկ աչժամ երբ պէտք է ուղևորվի, սկսել է տատանվել: Մահուան մասին խօսում էր սառն, անվրդով, աչժամ, կարծես, վախենում է մահից... և ի՞նչ ծալքացել մատանջութեան մէջ է: Ի՞նչ է պատահել աչգլմարդուն, Տէր Աստուած, — աւելացրեց նա իւրովի և սկսեց անցուդարձ անել սենեակում:

— Ե՞րբ է գնում, — հարցրեց Մարիամը:

— Բոլոր ընկերները վճռել են վաղը ուղևորվել, նրան են սպասում, իսկ նա...

— Վաղը, — ընդհատեց Մարիամը, հազիւ կարողանալով իւր շփոթութիւնը քողարկել:

Նոյն օրը երեկոցեան Ռուբէնը գնաց Բաղրատեանի մօտ և տուն եկաւ բաւական ուշ: Մարիամը անհամբեր սպասում էր նրա վերադարձին:

— Աչժամ դարձեալ փոխվել է, վաղը անպատճառ գնում է, — պատասխանեց Ռուբէնը, նրա շտապ հարցին:

— Անորատճառ:

— Անորատճառ:

Մարիամը գունաթափվեց:

— Մարօ, ի՞նչ պատահեց, ինչո՞ւ աչգլէս փոխվեցիր:

— Վաղը նա կը գնայ աչստեղ, — հարցրեց Մարիամը դողդոջուն ձայնով:

— Ոչ:

Մարիամը թուլացած նստեց աթուռի վրայ և ձեռները ամուր սեղմեց ձախտին:

— Հասկացա՞յ, — ասաց Ռուբէնը, դու նրան խցնում ես, աչո, նա կը գոհուի իւր չանդուզն ձեռնարկութեանը:

Աչգլէս հասկացաւ եղբայրը քրոջ աչլայման պատճառը, և քոչը չը պրեց նրա մօրտութիւնը:

Հետեւեալ առաւօտ Մարիամը թափանձեց Ռուբէնին, որ իրան տանի Բաղրատեանի մօտ երեկոցեան, երբ պէտք է վերջինը ուղևորվի:

— Ի՞նչ դորձ ունես նրա մօտ, հարցրեց Ռուբէնը զարմացած:

— Ուզում եմ նրան բարի ձանադարհ մաղթել:

— Ոչ, չեմ կարող քեզ տանել: Նա կը բարկանայ ինձ վրայ: Երէկ նա ականարկեց, թէ չէ ուզում կանանց երես տեսնել: Ինչո՞ւ — չեմ իմանում... Նա կանանց մէջ ուրիշ ծանօթներ էլ չունի, բացի քեզանից... . . .

Բայց Մարիամը շարունակեց իւր թախանձանքը ամբողջ օրը։ Բարկացաւ, յանդիմանեց Ռուբէնը, բայց վերջապէս համաձայնեց։

Բազրատեանը բնակիւմ էր մի սրառաւ կնոջից վարձած մի ոչ աշնքան ընդարձակ անշուք սենեակում։ Երեկոցեան ինն ժամն էր, երբ Մարիամը Ռուբէնի հետ եկաւ նրա մօտ։ Առաջ ներս մտաւ Ռուբէնը, նրա ետեւից Մարիամը։ Կանթեղի աղօտ լուսաւորութիւնը մի քանի վաչրկեան չը թող տուեց տեսնել, թէ ինչ է կատարվում սենեակում։ Ապա նրանց աչքերը ընտելացան կիսախաւար մթնոլորտին, և սարգվեց հետեւեալը։— Սենեակում հաւաքված էին աշն անձանք թերտասարդները, որ վերջին օրերը երբեմն երևում էին և՛ Ռուբէնի մօտ։ Ամենը հագած էին ճանապարհային հագուստ— երկար կօշիկներ, կարճ պանթլոններ։ Ամենի աչքերը կրակոտ էին, դէմքերը վառված, եռանդոտ։ Յատակի վրայ սփռուած էին զանազան փոքրիկ կապոցներ, սեղանի վրայ դրած էին մի ատրճանակ և մի կարճ սուր։ Երիտասարդները, չը նայելով իրանց չուզված գրութեանը, խօսում էին առանց աղմուկի, գրեթէ շշնջիւնով։ Բազրատեանը իւր շորերն էր կապկապում։ Նրան օգնում էին երկու երիտասարդներ։

Նա աշնքան զբաղված էր գործով, որ մի քանի վաչրկեան չը նկատեց Մարիամին, որ մի անկիւնում կանգնած լուռ և հոլեզմալված դիտում էր..... Երիտասարդներին։ Յանկարձ նա նկատեց օրիորդին, և նույն վաչրկեանին նրա ձեռները թուլացան։ Բայց թողնելով ճանապարհային «խուրճինի» թուքերը, նա յանդիմանաբար նայեց Ռուբէնի երեսին։

— Հաւատացիր, որ ես շատ ընդդիմացալ, բայց ի՞նչ անեմ, չամառեց, — ասաց Ռուբէնը։

Մարիամը շփոթված և լուռ կանգնած էր։ Նա ժպտաց, առաջ դիմեց և, ձեռք մեկնելով Բազրատեանին, արտասանեց.

— Կամեցալ վերջին անգամ սեղմել աշն ձեռքը, որ պէտք է գործէ...

Նա չաւարտեց իւր ասելիքը։ Նա անչափ զգացված էր, ձայնը դաւաճանեց նրան։ Նա նայեց ուղիղ Բազրատեանի աչքերին։ Բուպէաբար չաղթվելով աչք քնքոյշ, սիրալիր և զգացմունքով լի հայեացքից, երիտասարդը կրկին ճիգն արաւ իրան զսպելու և, արտասանելով «շնորհակալ եմ», վճռական շարժումով շարունակեց իւր գործը։ Նա սեղանի վրայ դրած սուրը տուեց ընկերներից մէկին, ատրճանակը դրեց իւր գրպանը։ Միւս երիտասարդները զար-

մայրած նաչում էին Մարիամին: Բարեկազմ, զեղեցկալէմ, դու՛նստ, խոշոր և խելացի աչքերով օրիորդի երեւոյթը այդ ուշ երեկոյէն, այդ կիսախաւար անշուք պատերի մէջ, կարճես, նրանց թւում էր մի երկնաշին խրախուժանք... նրանց գէճքերը ժպտացին, նրանց աչքերի մէջ փայլեց մոռւլ ուրախութեան նշոյլը:

— Պարոններ, — դարձաւ Մարիամը նրանց, — թոյլ տուէ՛ք ձեր գաղափարը պաշտող մի հայ օրիորդի սեղմել ձեր ազնիւ ձեռքը: . . Ես ինձ բազմաւոր եմ համարում, որ դոնէ մի քանի րոպէ ձեր շրջանումն եմ...

— Զնորհակալ եմք, շնորհակալ եմք, — արտասանեցին գրեթէ բոլորը միաբերան:

Եւ Մարիամը սեղմեց եօթ երիտասարդական առողջ և կոշտ ձեռներ:

— Ես պատրաստ եմ արդէն, — լսվեց Բագրատեանը անցողգողգ ձայնը:

Եօթ երիտասարդները միաժամանակ շտապեցին վերցնել նրա իրերը, միմեանց հրելով և միմեանց ձեռքից լսլելով:

— Սպասեցէ՛ք, — դռնէջ Բագրատեանը, — համբուրվենք մեր ընկերական ուխտը վառ պահելու համար...

Տեսարանը սրտաշարժ էր: Անկեղծ սրտով, մա-

քուր զգացմունքներով, եօթ երիտասարդները հերթով համբուրվում էին իրանց Բագրատեանի հետ: Եւ այդ անկեղծ ընկերական համբուրների մէջ զգացվում էին նրանց սրտի փափկութիւնը, գաղափարի վսեմութիւնը և հոգոյ անվեհերութիւնը: Զգացված Մարիամը ջանք էր անում զսպելու իւր կանացի տկարութիւնը Սակայն իզուր: Արցունքը, սրտի ամենախորին թեւերի շարժումից առաջացած մաքուր արցունքը դուրս ձգտեցին: Նա թաշկինակը սեղմեց աչքերին: Այդ աչն վարկեանն էր, երբ Բագրատեանը համբուրվում էր նրա եղբոր հետ...

— Մ'նացէ՛ք բարեւ, — հնչեց նրա ականջին աչն ձայնը, որ հէնց առաջին օրից աչնակէս ազդել էր նրա վրայ:

Նա թաշկինակը հեռացրեց աչքերից: Ինչպէս ողևորիչ հրեշտակ, նա աչժմ կանգնած էր սենեակի մէջտեղում կարմրած և վաւառուն աչքերով, ողևորված դէմքով: Նրա շուրջը կանգնած էին եօթ երիտասարդները և հիացմունքով նայում էին: Նրա աջ կողմում կանգնած էր Ռուբէնը, սղմուած, փոքրացած, կարճես, իւր ոչնչութիւնը զգալով միւսների մօտ: Իսկ զէմ ու դէմ կանգնած էր Բագրատեանը, զօրաւոր և չաղթական պարազուլուր, իւր հսկայական ու-

Ժեղ ձեռը առաջ տարածած: Մարիամը իւր աջը դրեց նրա ափի մէջ և զգաց մի անասելի ցնցումն ամբողջ մարմնի մէջ:

— Լաւ պաշտպանիր քրոջդ, նա հազուադիւստ սիրտ ունէ, — լսեց Ռուբէնը:

Ճիշդ է արդեօք, իրան Բաղրատեանն էր այդ խօսքերի արտասանողը, թէ՛ Մարիամին այդպէս թւաց: Նրա գլուխը պտտեց, աչքերը միջնեցին: Երազի նման նրա առաջից հերթով անցնում էին ուղևոր երիտասարդները: Վերջինը Բաղրատեանն էր:

— Եթէ վերադառնամ, կը տեսնուենք, — աչս խօսքերը լսեց Մարիամը:

Նա փոքր ինչ սթափկեց, նաչեց իւր շուրջը: Ոչ ոք չէր մնացել սենեակում, բացի Ռուբէնից: Սա ևս արտասովում էր...

XVIII

Օրից օր բժիշկ Մելիք-Քարսեղեանի ասպարէզը ընդարձակվում էր: Չմեռուաց ընթացքում ձեռք բերած ծանօթները, ուժեղներին և իրաւատէրերին դիւր գալու ձիրքը, վերին աստիճանի փափուկ և սիրալիւր վարվողութիւնը, այս բոլորը և ուրիշ շատ առաւելութիւններ նպաստում էին նրան:

Այլ ևս նա կարիք չուներ Գօլօվինսկից Պրօսպեկտով օրական մի քանի անգամ կառքով անցնելու արտաքին ցոյցի համար: Կարիք չուներ նոյնպէս հիւանդանոցներում ձրի հիւանդներ ընդունելու: Այժմ նրա իւրաքանչիւր ժամը փող էր: Ամբողջ օրը կառքը նրան պտտեցնում էր քաղաքի մի ծայրից միւսը, մէկ հիւանդից միւսի մօտ, և ամեն օր նրա ընդունարանը լիքն էր հիւանդներով:

Արհեստակիցները նախանձում էին նրան, հասարակութիւնը զարմացած էր նրա արագ չառաջադիմութեանը: Ոմանք նրա չաջողութիւնը վերագրում էին մի քանի անյուսալի

հիւանդների առողջացնելուն և չիռւմ էին այս կամ այն մարդուն, որին նա «ազատել էր մահից»։ Իսկ թէ լաւնիւնին էր «կեանքից ազատել», այս մասին մարդկանց չիշողութիւնը թոյլ էր, քանի որ հասարակութեան մէջ արդէն կազմուել էր այն կարծիքը, թէ Մելիք-Քարսեղեանը լաւ բժիշկ է։ Միջին և ստորին դասակարգերը նրա մասին ասում էին՝ «ձեռքը թեթեւ է», բարձր դասակարգը՝ ΔΕΥΟΤΕ ΕΝΑΝΘΡΩΠΩ: Այս, այժմ ամենքը նրան «սիմպատիզնից» երիտասարդ էին համարում, որովհետեւ ամենքի սիրտը այս կամ այն կերպ կարողացել էր հրապուրել։

Կաշին միայն մի քանի տաք գլուխներ, որ չէին ենթարկվում ընդհանուրի կարծիքին և շամառ կերպով պնդում էին, թէ Մելիք-Քարսեղեանը «ճարպիկ շառլատան է», ուրիշ ոչինչ։ Այդպիսիներն էին նրա նախկին ընկերներից ոմանք, որոնք մի առանձին դիրք և ձայն չունէին հասարակութեան խաւերում, ուստի և՛ նրանց լսօսքը ազդեցութիւն չէր անում լսողների վրայ։ Ինքը Մելիք-Քարսեղեանն էլ մի առանձին ուշադրութիւն չէր դարձնում այդպիսիների կարծիքին։ Սակայն չարմար դէպքում չէր մոռանում նրանց սիրտն ևս շա-

հել, զգալով, որ, էհ, ինչ և է, դորձեալ աւելի լաւ է նրանց ևս բարեկամ ունենալ, քան չարակամ։

Եւ քանի՜ քանիսն էին պարճենում նրա ծանօթութեամբ, քանի՜ քանիսն էին պատիւ համարում նրա հետ բարեկամանալ։

— Այս, ներքի, հոգեակս, երէկ չը կարողացայ քեզ մօտ գալ, դօքտօր Մելիք-Քարսեղեանը մեր տանը հիւր էր։

— Ես պարել չեմ սիրում, բաց անցեալ օրը Մալիօյի երեկոյթում դօքտօր Մելիք-Քարսեղեանը այնքան զօրեց, որ չը կարողանայ ձեռքից ազատվել։

— Այօր դօքտօր Մելիք-Քարսեղեանը մեր տանն էր։

Պարճութեամբ արտասանված այս դարձուածներն էին պտտում տիկիներին և օրիորդներին մէջ։ Խնճոցք, մեծարանք, երեկոյթ, ամեն տեղ և ամեն կողմից նա հրաւիրվում էր և հազիւ ժամանակ էր գտնում հնգից մէկի տունը գնալու։ Իսկ երբ գնում էր, ստէպ ստէպ նայում էր ժամացույցին և յանկարծ վեր թռչում տեղից, սովորաբար ուղղելով տան ակրուհուն մի և նոյն փքուն դարձուածը։

— Արհեստիս ծանր պարտականութիւնը ստի-

պում է ինձ զրկվել ձեր հիւրասիրութիւնը վայելելու քաղցր զուարճութիւնից։

Մինչդեռ բժշկի զործերը այսպէս չաջող էին ընթանում, նրա վրայ աչք ունեցող մայրերի և հարսնացուների թիւն էլ օրից օր աւելանում էր։ Բայց նա տակաւին հետամուտ էր երկունին—օրիորդ Վարինկա Ազամովային և այն վաճառականի աղջկանը, որի հետ ծանօթացել էր Ազամովների տանը։

Առաջինը նշանաւոր ազգականների, երկրորդը օժիտի քանակութեամբ դերազանցում էին բոլոր միւսներին։ Եւ բժիշկը տատանւում էր, չը գիտէր որին ընտրել և որից հրաժարվել։ Սակայն, երբ ձեռք բերեց ծանօթների մեծ շրջան, հետզհետէ սկսեց թեքվել վաճառականի աղջկայ կողմը։ Նա վճռեց, վերջապէս, լուրջ կերպով հետամուտ լինել վերջինին։ Փոքր առ փոքր գրաւեց նրա ծնողների սիրտը, բարեկամացաւ, և ստէպ ստէպ այցելում էր նրանց։ Սկզբում նա օրիորդի կողմից հանդիպեց սառնութեան, ապա նկատեց, որ այդ սառնութիւնը արուեստական է և օրիորդը արտում իսկապէս համակրում է։

Աւելի լինջ էր մնում անելու, եթէ ոչ ուղղակի առաջարկութիւն։ Բայց տակաւին նա

զգոյշ էր վարվում, չէր շտապում։ Նա տեղեկացել էր, որ օրիորդի հայրը ահագին կարողութիւն ունէ և աղջկայ համար նշանակած օժիտը այդ կարողութեան համեմատ շատ չնչին է։

Քաղաքում սկսեց հռչակվել այժմ, որ դ. օ. ք. տօր Մելիք-Բարսեղեանը ամուսնանում է վաճառական Մէհրաբովի աղջկայ հետ։ Լուրը հասաւ և՛ Ազամովներին։ Տիկին Ազամովան զայրացաւ, օրիորդ Վարինկան վիրաւորվեց, տխրեց։

Դարձեալ Մելիք-Բարսեղեանի անունը ընկաւ հասարակութեան բերանը, դարձեալ սկսվեցին թեր և դէմ խօսակցութիւնները։ Ումանք պընդում էին, թէ հարցը դեռ վճռուած չէ, բժիշկը դեռ չէ կապել իւր պայմանադրութիւնը օրիորդի ծնողների հետ։ Առում էին, թէ նա Մէհրաբովից պահանջում է, որ տասնուհինգ հազար ռուբլի էլ աւելացնի իւր աղջկայ օժիտի վրայ և բացի դրանից պարտաւորվի մի քանի հազար էլ տալ՝ պսակվելուց յետոյ արտառահմանում ճանապարհորդելու։

Այդ լուրերը, հարկաւ, զբաղեցնում էին և տիկին ու օրիորդ Սադափեաններին։ Վերջին ժամանակ, երբ տիկին Սփիօյի յոյսերը չաւաբեանի վերաբերմամբ խորտակվեցին, նա սկսել

էր ուշադրութիւն դարձնել բժիշկ Մելիք-Բարսեղեանի վրայ, որ երբեմն աչցելում էր նրանց։ Սկզբում երիտասարդ բժիշկը բոլորովին մի արժանաւոր փեսացու չէր թուում նրան, ոչ զիրք ունէր, ոչ փող, ոչ անուն։ Բայց երբ հասարակութեան մէջ նա չարդանք ձեռք բերեց, երբ մալքերը ընկան նրա ետեւից, փոխվեց հետզհետէ տիկնոջ կարծիքը։ Նա տեսաւ, որ շատ էլ չի կարելի արհամարհել աշխատի մէկին, թէկուզ Հալաբեանից յետոյ։

Նոյն կարծիքի էր և օրիորդ Նատալիան, որի աշխարհաշայեցողութիւնը դրեթէ ոչինչով չէր տարբերվում մօր աշխարհաշայեցողութիւնից։ Մայր և աղջիկ աւելի սիրայիլ չարաբերութիւն սկսեցին բժշկի հետ։ Սակայն երբ լսեցին, որ նա արդէն ընտրութիւն արել է, օրիորդը դադարեց անունը լիշելուց, մայրը — անպուստղ տիկին Սօփիօն — շտապեց կապմել բժշկի թերութիւնների ցանկը և տարածել իւր ծանօթների շրջանում։

Մի օր բժիշկը եկաւ աչցելութեան, օրիորդ Նատալիան չր դուրս եկաւ իւր սենեակից նրան հանդիպելու։ Տիկին Սօփիօն տառն ընդունեց և ուղարկել շնորհաւորեց։

Բժիշկը շփոթվեց։

— Թիֆլիզի հասարակութիւնը վարմանալի է, — ասաց նա վիրաւորված մարդու եղանակով, — բաւական է, որ մէկի տունը մի քանի անգամ գնում ես, իսկոյն սկսում են բամբասել։

— Բայց այդ բամբասանք չէ, ասում են, նըշանվել էլ էք, ինչո՞ւ էք թաքցնում, — գրգռեց յամառ տիկինը։

Բժիշկը, շրթունքը կծելով, լռեց։

Ճշմարտն այն էր, որ օրիորդ Մեհրաբօվայի ծնողները ընդունել էին նրա պայմանները։ Բայց նա դարձեալ տատանվում էր։ Այժմ նա ամոստում էր, որ աւելի մեծ պայմաններ չ'առաջարկեց, քանի որ առևտուրը այնպէս չաջողվում էր։

Բայց կար մի հանգամանք, որի վրայ սկզբում նա ուշադրութիւն չէր դարձրել և որ յետոյ դրեց նրան նեղ դրութեան մէջ և ստիպեց վճռական քայլ անել։ Բանն այն է, նա նկատում էր, որ, լուրը տարածվելուց յետոյ, շատ ընտանիքներում սառն են ընդունում իրան։ Սաղափեանների և Ագամօվների տանը այդ սառնութիւնը արտաշայտվում էր խիստ կերպով։ Միւս ընտանիքներում ևս չէր վայելում առաջվայ չարդանքն և հիւրասիրութիւնը։

Երկրի մի դրութիւնը նրան վտանգաւոր թւաց

ոչ միայն բարոյական, այլ և նիւթական տեսակէտից: Այսպէս թէ այնպէս, «արկածախնդիր» մարդու հռչակ վաշտելու միտքը սարսափեցրեց նրան: Եւ վճռեց, վերջապէս, պսակվել... օրիորդ Մէհրաբովաչի հետ:

Նշանադրութիւնը կատարվեց Զատիկ երկրորդ օրը: Պսակը տեղի ունեցաւ եօթ շաբաթ անցած: Օրիորդի ծնողները մի շաբաթ հարսանիք տուեցին իրանց միակ դստեր համար: Նրանք հրաւիրել էին քաղաքի ամեն դասակարգի մարդիկ—վաճառականներ, չինովնիկներ, բանկիրներ, կապալառուներ, օխիցերներ, իրաւաբաններ, մի քանի վրացի իշխաններ և այլն: Բժիշկը իւր կողմից հրաւիրել էր իւր արհեստակիներին: Ոմանց, մի քանի հասարակական գործիչներ, երկու հեղինակ, երկու հաց խմբագիր, մի ռուս խմբագիր, չորս ուսանող, մի քանի ուսուցիչներ...

Հանդէսը բազմամարդ էր, ճոխ և շռալ: Հարսանիքը կատարվում էր արջկաշ ծնողների տանը, որ գտնվում էր քաղաքի կենտրոնում: Ամբողջ փողոցի բնակիչները իրարանցման մէջ էին: Պատուհանները և պատշգամբները լիքն էին հետաքրքիր հանդիսատէսներով: Եկեղեցու բակում խուսվել էր ահագին բազմութիւն: Եկե

ղեցու մէջ ասեղ գցելու տեղ չը կար: Տիրում էր մի անասելի աղմուկ: «Դէղիները» և պառաւած ու պառաւող օրիորդները, միմեանց հրելով, առաջ էին ձգտում, որ տեսնեն նորահարսը ինչպէս է զուգվել, նորափեսան ինչ կերպարանք ունէ, խաչեղբայրը ձկ է և այլն և այլն: Պսակ կատարող քահանան, մի քանի անգամ ընդհատելով պսակի խորհուրդը, ամբօրին հրաւիրեց խաղաղ կենալ: Բաց նրան լըսող չը կար:

Փառայեղ պսակադրութիւնը վերջացաւ: Նորապսակները շքեղ կառքով վերադարձան տուն: Ուղիղ մի ժամ ու կէս նրանք կանգնած շնորհաւորութիւններ էին ընդունում, այնքան մեծ էր հանդիսականների բազմութիւնը: Միմեանց ետեւից, թնդալով, բացվում էին շապանիաչի շիշերը: Երաժշտութիւնը զրդեցնում էր վաճառականի փարթամ դահլիճները: Նորապսակները զգացված էին: Բազմաթիւ ճրագները լուսաւորում էին նրանց ուրախ դէմքերը: Բժիշկը մի քիչ գունատված էր, նորահարսի դէմքը վարդի պէս կարմրած:

Ընթրիքը սկսվեց գիշերվաչ երկու ժամին, վերջացաւ լուսաբացին:

Նոյն օրը երեկոցեան նորապսակները ուղեւորվեցին արտասահման:

Այլ ևս չբացան հետամուտ եղող մայրերի յոյսերը բժիշկ Մելիք-Ֆարսեղեանի վերաբերմամբ...

Ամառն էր։ Քաղաքի բնակիչները ցրվում էին ամարանոցները։ Հետզհետե դատարկվում էր Սօլլակը, ուր այնպես տարածվել էր բժիշկ Միլիկ-Ֆարսեղեանի անունը, ուր ամեն ընտանիք խօսում էր նրա մասին։

Տիկին Սօփիօն, տխուր սրտով, իզուր անցած յոյսերով, իւր կիսաթառած աղջկայ հետ, ուղեւորվեց Բորժոմ, և այնտեղ շարունակում էր պարսաւել բոլոր փեսացուներին։

Արտասահման ուղեւորվելուց մի ամիս անցած Ախշարումեանը Հալաբեանից ոտացաւ մի նամակ։ Ամուրին իւր մասին մի քանի համառօտ տեղեկութիւններ տալուց յետոյ խնդրում էր ընկերոջը՝ հաղորդել իրան յանձնուած գործերի դրութիւնը։

Ախշարումեանն արդէն կատարել էր նրա պատուէրները, բացի մի քանիսից։ Նա դիմել էր և՛ Նիկողայոս Սադափեանին, առաջարկելով վճարել իւր պարտքը Հալաբեանին։ Բայց Նիկողայոսը խնդրում էր դարձեալ յետաձգել։

Գործերս չաջող են, բայց փողի պակասութիւն ունեմ, — ասում էր նա։

Ախշարումեանը հաղորդեց Հալաբեանին, ի միջի ալոց, և՛ այդ բանը։ Ամուրին իսկոյն պատասխանեց, թէ Սադափեանի պարտքը չետաձգել չէ կարող և խնդրում էր Ախշարումեանին իւր պարտապանի հետ վարվել ամենայն խստութեամբ։ Ըստ հասարակ նրա նախկին տոգորված էր դէպի Սադափեանները ատելութեամբ և ամեն տեղ վրդովմունքով էր չիշխում այդ ազգանունը։ Ախշարումեանը ստիպված եղաւ կրկին և կրկին անգամ դիմել Նիկողայոսին և վերջը մի օր սպաւնաց դատաստանի անունով։ Մէջտեղ ընկաւ իշխան Սահարունին, հեռագրով խնդրեց Հալաբեանին համբերել։ Պատասխանն եղաւ «չեմ կարող», և մի շաբաթ անցած իշխանը ստացաւ մի կոշտ նամակ, ուր Հալաբեանը արտայայտում էր մի տեսակ արհամարհանք։ Նորին պաշտօնապաշտութեանը։

Վերջապէս, Նիկողայոսը ստիպվեց Հալաբեանին տալիքը վճարել Ախշարումեանին։ Իսկ իշխան Սահարունին իւր կողմից մի գոռոզ և վիրաւորական նամակ ուղարկեց Կարլսբադ ամուրիին։ Եւ այսպէս ընդհատվեց նրանց բարեկամութիւնը յաւիտեան...

Աշխան սկզբին Ախշարումեանը, վերջացնելով իւր և Հալաբեանի գործերը, ինչպէս խոստացել էր, ուղևորվեց Վիեննա, Անտոհետե Զալաբեանի մասին Թիֆլիզում ալ ևս ոչ ոք տեղեկութիւն չէր ստանում և ոչ ոք էլ չէր մըտածում նրա վրայ: Միայն նրա բրոջ որդիները, որոնց հետ նա ոչինչ չարաբերութիւն չունէր, երբեմն չիշում էին, որ արտասահմանում մի հարուստ քեռի ունեն: Եւ չիշում էին աչն մտքով, որ գուցէ մի օր կարողանան տիրանալ նրա Ժառանգութեանը: Սակայն նրանց յոյսերն էլ խաբվեցին: Քաղաքում մի օր լուր տարածվեց, թէ Ախշարումեանը ալ ևս մտադիր չէ իւր հայրենիքը վերադառնալու: Նա վճռել է մնալ արտասահմանում և մտադիր է իւր բոլոր կարողութիւնը կտակել ազգին:

Լուրը քաղված էր Ախշարումեանի մի նամակից, և սխալ չէր. . .

Մարիամը նստած էր դէպի փողոց նայով սենեակի պատուհանի մօտ և նայում էր դուրս: Հոկտեմբերի խոնաւ և ցուրտ օրերից մէկն էր, երկինքը հետզհետէ մթնում էր միմեանց վրայ կուտակվող խիտ-խիտ ամպերից: Երբեմն նա

վեր էր կենում տեղից, քաջում էր սենեակում և կրկին նստում, կրկին հայեացքը ուղղում դէպի փողոց:

Անձրևը սկսեց թեթև շաղել, կառքերը անցնում էին բաց ծածկոցներով, մարդիկ նոյնպէս: Մարիամը թոյլ, մոլոր քաջերով շարունակում էր անցուգարձ անել, ձեռները կրծքին, ծալած: Երբեմն նա ցնցվում էր, կանգ էր առնում, նայում իւր շուրջը: Կարծես, աչքերով որոնում էր մի բան, որով կարողանար թեթևացնել իւր սրտի ճնշող ծանրութիւնը:

Վեց ամիս էր անցել Բագրատեանի գնալուց, և նրա մասին ոչ մի տեղեկութիւն չը կար: Միայն առաջին ամիս Ռուբէնը ստացաւ նրանից մի նամակ, որով յայտնում էր, թէ իւր ընկերների հետ հասել է ճանապարհորդութեան կէտին... Ուրիշ ոչինչ:

Արդեօք ինչ պատահեց նրան, արդեօք կենդանի է, թէ արդէն զոհ է դարձել իւր վտանգաւոր ձեռնարկութեանը: Այս էր մտածում Մարիամը, և եղանակի վատութիւնն աւելի ծանրացնում էր նրա սրտի վիշտը:

Նախընթաց օրը նա թախանձել էր Ռուբէնին յայտնել ճիշդը՝ իրենց է գտնվում Բագրատեանը, Բաց Ռուբէնը ինքն էլ չը գիտէր նրա

տեղը, և աշխատում էր մի կերպ իմանալ: Այսօր մէկը խոստացել էր ձիշդ տեղեկութիւն տալ նրան: Նա գնացել էր, և այժմ Մարիամը նրան էր սպասում անհամբեր:

Այլ ևս Մարիամը չէր թաղցնում ոչ Ռուբէնից ոչ Սաթիւնիկից իւր զգացունքը: Յայտնի էր Բագրատեանի նրա սրտում զարթեցրած խորին, անյաղթելի զգացմունքը, որին ոչ նրա բացակայութիւնը և ոչ ժամանակի ընթացքը չէին մեղմացնում, այլ ընդհակառակը...

Այն օրից, երբ Բագրատեանը հեռացել էր, այն օրից Մարիամի դէմքի վրայ մի ժպիտ չէր երևում, այն օրից չուներ մի րոպէ հանգստութիւն: Փամբրով նստում էր նա անգործ, լուռ, մտազբաղ, ոչ մի բան նրան չէր զբաղեցնում, ոչ մի բան չէր շարժում նրա հետաքրքրութիւնը: Նրան տիրել էր մի տեսակ ծուլութիւն: Կարոճեով նա համարէս ալ ևս չէր պարապվում, և եթէ երբեմն իւր ձեռքն էր առնում կարի մեքենան, լոկ Սաթիւնիկի թախանձանքից ստիպված և Ռուբէնից ամաչելով, իսկ տնային գործերը կատարում էր ռուս աղայիներ, որին երկու ամիս էր արդէն վարձել էին:

Այժմ Ռուբէնի նիւթական դրութիւնը համեմատաբար ապահով էր: Սեպտեմբերի մէկից

նրան տուել էին նոյն ռեսումնարանում ռեսուցի լի պաշտօն: Նա ստանում էր այնքան վարձ, որ կարող էր միջակ ապրուստ վարել: Բագրատեանի զնալուց յետոյ նա դարձեալ փոխել էր, պարապվում էր իւր սովորական խաղաղ գործերով: Նա զբաղված էր այն գիտնական գրաւոր աշխատութեամբ, որ սկսել էր մի տարի առաջ:

Նա արդէն վճռել էր ձմեռը ամուսնանալ Սաթիւնիկի հետ: Սկզբում երկուսն էլ մտադիր էին յետաձգել մի տարով: Բայց Մարիամի ջամառ թախանձանքը փութացրել էր վճիռը: Նա ցանկանում էր օր առաջ տեսնել իւր սիրելի եղբօր և ընկերուհււ բազդը ընտանեկան խաղաղ կեանքում: Նրա խռովուած հոգին և փոթորկալից սիրտը ձգտում էին մտերիմների փոխադարձ երջանկութեան մէջ գտնել մեղմ մխիթարութիւն:

Արդէն սկզբնական պատրաստութիւնները տեսնուել էին: Ռուբէնի այժմեան բնակարանը նոր էր վարձված: Այն սենեակը, որ այնպէս անհանգիստ անց ու դարձ էր անում Մարիամը, բաւական ընդարձակ էր: Կահ-կարասին նոր էր իւր առաջին ամսուայ ռոճիկը Ռուբէնը այդ բանին էր չափկացրել: Պատի

տակ դրած էր ծաղկանկար բարձերով և մու-
թաբքաներով զարդարված թախտը: Մի ան-
կիւնում երևում էր մի սևագոյն փոքրիկ պա-
հարան, որի չարկերի վրայ կանոնաւոր դար-
սուած էին երկու տասնեակ կազմած գրքեր:
Միւս անկիւնում դրուած էր մի գահաւորակ,
երեք թեր-բազկաթողներ, որոնց մուկ-մոխրա-
գոյն ասուեայ ծածկոցը համադոյն էր պատերի
պատառին:

Այս բոլորը դասաւորված էին մեծ խնամքով:
Մարիամի ճաշակն էր երևում ամեն տեղ, նա
էր դեկավարել աղախին գործը: Մաքրութիւնը
օրինակելի էր, ոչ մի տեղ, ոչ մի անկիւնում
չէր երևում աւելորդ կամ անկանոն ձգված
բան: Սեղանները՝ իրանց վրայ դրած պարա-
զաներով, աթոռները, չատակը, նոյն իսկ դրո-
ները փալցում էին խտակութիւնից: Պատու-
հանների ապակիների վրայ չէր երևում մի
փոքրիկ արատ, և ցերեկուայ լոյսը ներս էր
տարածվում անխափան:

Ամեն ինչ այստեղ տրամադրուած էր ընտանե-
կան խաղաղ կեանքի: Միայն Մարիամի հոգու
խռովութիւնը այդ բոլորի հակապատկերն էր
արտայայտում նրա դէմքի վրայ:
«Եթէ վերադառնամ, կը տեսնուենք», կրկ-

նում էր նա մտքում Բագրատեանի վերջին
խօսքը: Եւ նա չուտով էր, որ կը վերադառնայ,
ապրում էր ու շնչում այդ չուտով: Անշուշտ
կը վերադառնայ և անշուշտ կը կամենայ տես-
նել Մարիամին: Նա զգում էր Բագրատեանի
այդ խօսքի բուն միտքը, և ճիշդ էր զգում...

Դռները բացվեցին. նա ցնցվելով յետ նայեց:
Ռուբէնն էր ներս մտնողը:

— Լուր կ'այց, — եղաւ Մարիամի առաջին
հարցը:

— Ապա, — պատասխանեց Ռուբէնը և, գրպանից
մի կեղտոտված ու սևացած նամակ հանելով
տուեց քրոջը:

Մարիամը շտապով բաց արաւ նամակը: Նրա
ձեռները դողում էին անհամբերութիւնից:
Հասցէն Ռուբէնի անունով էր գրված: Կարդա-
լով երեք էջերից բաղկացած նամակը, Մարիա-
մի դէմքը մերթ մուսկովում էր աւելի, մերթ
պաշտաւորում և փալցում ներքին գոհունա-
կութիւնից:

Բագրատեանը տեղեկութիւն էր տալիս իւր
մասին, նկարագրում էր իւր ձեռնարկութեան
դժուարութիւնը:

«Հեռուից աւելի դիւրին էր թուում ինձ,
բայց այն չէ, ինչ որ կարծում էի, — գրում էր

նա, Առ այժմ ես բաւականանում եմ խօսքով, մինչև որ գործը հիմք ստանայ, Ձատ հաւանական է, որ յանկարծ վրայ հասնի վճռական քայլ անելու ժամը, որովհետև մեր կամքը մեզանից չէ կախած, այլ... Հակառակ կողմը կարող է ինքը առիթ տալ խօսքից գործին դիմելու... Այն ժամանակ... մնացէք բարե... իմ վերադարձը ցնորք է...

Մարիամը գունաթափվեց, կանգ առաւ, նայեց Ռուբէնի երեսին:

Այնուհետև Բագրատեանը գրում էր մասնաւոր բաների մասին:

Մարիամը որոնում էր իւր անունը, և գտաւ նամակի վերջում, ստորագրութիւնից յետոյ, երկու տողի մէջ:

«Բարեւիր, օրիորդ Մարիամին և ասա, որ աղօթէ մեր գործի չաջողութեան համար...»:

Մարիամը թուլացած, նստեց թախտի վրայ, նամակը ձեռում ամուր սեղմած, կարճէս, վախենալով, մի գուցէ խլեն նրանից:

Դժուար, շատ դժուար դեր է չանձն առել, ասաց Ռուբէնը:

— Նա կը կատարէ, նա կարող է կատարել, — գոչեց Մարիամը վրդովուելով իւր եղբօր չուսահատութեան դէմ:

— Կը կատարէ, բայց իւր կեանքի զնով...

Մարիամը մի ծանր հայեացք ձգեց եղբօր վրայ, մի հայեացք, որ արտայայտում էր և՛ կծու յանդիմանութիւն, և՛ վիշտ, և՛ յուսալու, անսպասան յուսալու բուռն կարօտ: Ռուբէնը զգաց այդ, նա շտապեց ուղղել իւր սխալը: Մարիամը լուռ լսում էր նրա յուսադրական խօսքերը, աշխտելով հաւատալ և հաւատալ իւր ալեկոծվող սրտին սակաւ ինչ խաղաղութիւն տալու համար:

Օր օրի վրայ անցնում էր, Մարիամը աւելի ու աւելի անհանգիստ և նեարդալին էր դառնում: Լմեն օր նա գնում էր Սաթիսիկի մօտ իւր տիրութիւնը փարատելու համար: Լմեալով ժամերով նստում էր ընկերուհու մօտ, և նրա խօսակցութեան միակ նիւթն էր Բագրատեանը, նրա ասածները, նրա բնաւորութիւնը և այն գաղափարները, որոնց անձնատուր էր եղել այդ մարդը...

Սաթիսիկը երբեմն լսում էր սիրով, երբեմն ձանձրանում էր մտքում, բայց և երբեք չէր արտայայտում իւր դժկամակութիւնը: Նրա անդորր բնաւորութեան և խաղաղ ձգտումներին չէր համադատասիրանում Մարիամի հոգեկան տրամադրութիւնը: Երկու ընկերուհիների հայ-

եացքների տարբերութիւնը քանի զնում այն-
քան աւելի խստանում էր: Սակայն երկուսն էլ
յարգում էին իրարու գաղափարները: Յաճախ
Սաթիւնիկը խօսք էր բաց անում Ռուբէնի մա-
սին, և միշտ նրա ասածների մէջ զգացվում էր
նրա սրտի բուռն ձգտումը՝ օր առաջ արժա-
նանայ ամուսնական կեանքի երջանկութեանը:

Տեսնելով այդ, Մարիամը մտքում վճռեց առ-
ժամանակ մի կերպ զսպել իւր մտաւանդութիւ-
նը և զբաղվել այդ խնդրով: Այս պատճառով
նա աշխատում էր Ռուբէնի և Սաթիւնիկի ա-
ռաջ ուրախ ձևանայ: Նրա թախանձանքով,
վերջապէս, վճռուեց ամուսնութեան օրը:

Երկար յետաձգելու կարիք չը կար: Մի ձեռք
պսակադրութեան հալուստ Սաթիւնիկի համար
և մի ձեռք Ռուբէնի համար — ահա ինչ էր
մնում անելու:

Սաթիւնիկը ինքը ձևեց ու կարեց իւր հա-
գուստը Մարիամի օգնութեամբ:

Հասաւ որոշված օրը:

Ռուբէնը իւր կողմից հրաւիրեց նախկին ու
նոր ընկերներից ոմանց և պաշտօնակիցներից
մի քանիսին:

Սաթիւնիկը հրաւիրեց իւր ընկերուհիներին և
մի քանի ազգականներ:

Երիտասարդ հանդիսականների ընկերական
անկեղծութեան շնորհով, համեստ հարսանիքը
անցաւ ուրախ: Ուրախ և զուարթ էր այդ ե-
րեկոյ և՛ Մարիամը...

Դեկտեմբերի վերջն էր: Մի սառն և քամի
օր: Հարսանիքից անցել էր ամիս ու կէս: Այն
սենեակում, որ երկու ամիս առաջ Մարիամը
կարգաց հագրատեանի մոռալ նամակը, նստած
էր Սաթիւնիկը, և անհամբեր նայում էր դէպի
դուրս: Կէսօրից չետոյ էր, արդէն երկու ժամ
էր, որ նա սպասում էր Ռուբէնին, և վերջինը
չէր երևում:

Ներս մտաւ տասը տարեկան մի գեղեցկադէմ
աղջիկ, սև սև աչքերով:

— Ի՛նչ ես ուզում, Անահիտ, — դարձաւ նրան
Սաթիւնիկը բարկացոտ ձայնով:

— Գրքերս բերեմ:

— Ոչ, այսօր չեմ կարող քեզ հետ պարաւովել:

Աղջիկը ուրախացաւ:

— Մարիամն էլ Վարդուհիի հետ չի ուզում
պարաւովել, այսօր մեզ համար տօն է, — գոչեց
փոքրիկը և թոչկոտելով դուրս վազեց:

Անահիտը և Վարդուհին Սաթիւնիկի փոքրիկ

քույրերն են, որ այժմ տեղափոխվելով ապրում են իրանց քրոջ հետ և նրա հովանաւորութեան տակ:

Սաթինիկը դարձեալ մնաց միայնակ և դարձեալ անհամբեր նայում էր պատուհանից դէպի փողոց:

«Ուշացաւ, երեւի ճիշդ տեղեկութիւն չի կարողանում գտնել», ասում էր նա մտքում անդադար:

Արդէն օրը մթնում էր, երբ Ռուբէնը վերադարձաւ, բայց ինչ գրութեամբ: Նա ոտից մինչև գլուխ թրջված էր ձիւնախառն անձրևի տակ: Նրա երեսին գոչն չը կար, նրա աչքերի մէջ երևում էր արտասուքի թարմ հետքը: Մի դառն և խորին վիշտ գրոշմուած էր նրա դէմքի վրայ:

— Վերջապէս, — գոչեց Սաթինիկը, առաջ վազելով:

Մի բանի քայլ մնացած նա կանգ առաւ և սարսափած, նայեց ամուսնու կերպարանքին:

— Ուրեմն ճիշդ է:

— Ճիշդ է, — պատասխանեց Ռուբէնը և յոգնած, շունչը կտրված, նստեց թախտի վրայ:

— Դժբաղդ թագրատեան, — արտասանեց Սաթինիկը խորին դառնութեամբ:

— Դժբաղդ, բայց նախանձելի մահ...

— Բայց ինչպէս է պատահել, պատմիր:

— Սպանութիւնը պատահել է մի լեռնային կիրճում: Նա անցնելիս է եղել իւր եօթ ընկերներից չորսի հետ: Յանկարձ առաջ է դուրս եկել մի մեծ խումբ: Ոչժերը անհաւասար են եղել, բայց ստիպված է եղել կռուել: Նա սպանել է երկուսին, ինքն էլ զոհվել իւր ընկերներից երկուսի հետ:

— Ո՞վ ասաց քեզ, ումից ստուգեցիր լուրը, կարելի է սուտ է...

— Դժբաղդաբար ճիշդ է. նրա դիակը իւր աչքով տեսնողներից մէկը պատմեց:

— Խեղճ Մարիամ, — ասաց Սաթինիկը, արտասովորով, — ինչպէս պէտք է յայտնենք նրան: Նա իւր սենեակումն է, ճաշից յետոյ մինչև այժմ չէ դուրս եկել անտեղից: Երբեք ես նրան այսօրուայ պէս չեմ տեսել: Կարծես, խեղճ աղջիկը գուշակում էր մի բան: Ռուբէն, դժուար է այդ լուրը նրան հաղորդելը: Դու չը գիտես, ինչպէս էր սիրում նրան, ինչպէս էր չիշում նրա անունը ամեն անգամ... Նա քեզանից թագցնում էր, բայց ինձ մօտ սիրտը միշտ բաց էր...

— Սուտ, կարծես, նա է գալիս:

Դռները ետեւից լսվում էր հետզհետէ մօտեցող քաղերի ձայն: Ռուբէնը և Սաթինիկը ուղղեցին իրանց, աշխատելով թագցնել վըշտալի իրողութիւնը:

Ներս մտաւ Մարիամը յուշիկ քաղերով և նայեց իւր շուրջը:

— Ո՛րտեղ էիր, — գիմեց նա եղբօրը, — այդ վատ եղանակին դրսում մնալ... չի կարելի...

Նրա ձայնի, նրա վերջին բառերի արտաւանդութեան մէջ զգալի էր նրա հոգու խորին վիշտը: Վայրկենաբար քրոջ և եղբօր հայեացքները հանդիպեցին միմեանց: Կարծես, մի անսիմանալի զօրութիւն հաղորդեց Մարիամին զուժաբեր լուրը: Նա ցնցվեց, կանգնեց եղբօր առաջ, և ուղիւ նայելով նրա երեսին, տարօրինակ ձայնով հարցրեց.

— Դու ինչո՞ւ տխուր ես...

Ռուբէնը չը կարողացաւ գտել իրան:

Եւ արդէն ուշ էր. Սաթինիկը արտասովում էր:

— Անխիղճներ, ինչ է պատահել, որ ինձանից թաղցնում էք... գոչեց Մարիամը:

Սաթինիկը փաթաթվեց նրա պարանոցին, և հեկեկում էր:

Մարիամի գէմքը թղթի գոչն էր ստացել, միայն նրա աչքերի մէջ վառվում էր ներքին

հուրը: Մի բառ, միայն մի բառ բաւական էր, նա հասկացաւ ամեն ինչ: Եւ այդ բառը արտասանեց Ռուբէնը... Սաթինիկը հեռու կանգնեց: Մարիամը արձանացած էր մի և նոյն տեղում: Նրա գէմքի մկանունքները, կարծես, բարացել էին, նրա նիհար շրթունքները սառել կպել էին ատամներին:

Յանկարծ այդ անշարժ գէմքը փայցեց, կարծես, ներքին հոգեկան պայծառ լոյսից, աչքերը կրկին վառվեցին...

— Յոյց տուէք ինձ միջոց, ես պէտք է գոհվիմ նրա գաղափարներին...

Ըստայ նա, և կանացի ոչժերը սպառվեցին: Նրա գլուխը թուլացաւ, թեքվեց կրծքին, նա ուշաթափվեց և ընկաւ իւր եղբօր ու Սաթինիկի գիրկը. . .

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0793895

